

CSÁNY LÁSZLÓ
AZ 1848–1849. ÉVI
ORSZÁGGYŰLÉS MÁRTÍRJAI

Sorozatszerkesztők

BELLAVICS ISTVÁN ■ KEDVES GYULA

CSÁNY LÁSZLÓ

AZ 1848–1849. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS MÁRTÍRJAI

Szerkesztette
KEDVES GYULA
PELYACH ISTVÁN

A kötet szerzői

BÉRES KATALIN KEMÉNY KRISZTIÁN
HERMANN RÓBERT MOLNÁR ANDRÁS
KEDVES GYULA NÉMETH GYÖRGY
PELYACH ISTVÁN

© Szerzők, 2025

© Országgyűlés Hivatala, 2025

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz,
sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

A kiadásért felel ■ SUCH GYÖRGY az Országgyűlés Hivatalának főigazgatója

A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi
és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjai keretében készült.

Igazgató ■ BELLAVICS ISTVÁN

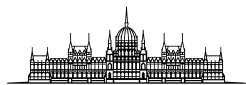
Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora ■ PELYACH ISTVÁN

A kötetet tervezte ■ SZIGLIGETI MÁRIA

Tördelő ■ FODOR GÁBOR

Szöveggondozó, korrektor ■ SZÉLL SZILVIA

A borítón Rusz Károly Csány Lászlóról készített fametszete látható
(Hermann Róbert magángyűjteménye)

www.orszaghazkonyvkiado.hu

ISBN 978 615 6704 57 3

ISSN 2498 8065 (nyomtatott)

TARTALOM

Előszó ■ 7

MOLNÁR ANDRÁS

„Csány Laci jár a notoriussággal vagy infámiával jegyben” ■ 13

KEMÉNY KRISZTIÁN

Itáliától a Dráva partjáig, avagy Csány László és Franz Ottinger pályafutásának találkozási pontjai ■ 43

PELYACH ISTVÁN

(Királyi) biztosként a forradalom szolgálatában 1848 nyarán ■ 73

HERMANN RÓBERT

A képviselőház elnöke és a kormánybiztos – egy rövid kapcsolat története ■ 111

KEDVES GYULA

Kormánybiztos katonai feladatkörben, avagy a huszár virtusa politikusbőrben is megmarad ■ 183

NÉMETH GYÖRGY

„Tiszta jóakarat és rendíthetlen hűség” ■ 227

BÉRES KATALIN

„[...] a vármegye nagy fiának emléke méltóképpen megörökíttessék” ■ 257

ELŐSZÓ

Egy sorozat végéhez érkeztünk. Amikor 2015 októberében az Országgyűlési Múzeum elkezdte az első népképviselési országgyűlés mártírjaira emlékező konferenciasorozatát, hittel vallottuk: fiatal múzeumunk egyik legmagasztosabb feladata a magyar parlamentarizmus megerősödéséért életüket adók emlékének az őrzése. Ehhez nem elegendő egy-egy mégoly szívbe markoló relikvia látványos elhelyezése a kiállításban, markáns csoportként kell rájuk irányítani a tanárok, diákok, a történelem iránt érdeklődők figyelmét. Egy átfogó, hat évre szóló programot terveztünk azzal a szándékkal, hogy történelmi közgondolkodásunkban a vértanúk *közösségként* is méltó helyet kapjon az az öt korszakos jelentőségű politikus, akinek emlékét Batthyány Lajos gróf, a mártír miniszterelnök kivételével inkább csak szűkebb pátriájuk őrzi. Első konferenciánkon ezt kívántuk hangsúlyozni, midőn a forradalom és szabadságharcot követő megtorlás elvein és gyakorlatán túl a kortársaktól még „pesti mártírkoszorúként” az aradi vértanúkkal egy szinten emlegetett, de mára már a történelmi emlékezetből jobbra kikapott öt, különben egyéni életpályájuk révén is kiemelkedő politikusnak, az első népképviselési országgyűlés vértanújának állítottunk emléket. Azt is elhatároztuk, hogy az előadások anyagát tudományos igényvel megírt és az összefüggések megértését segítő, azt hitelesítő eredeti forrásanyaggal kiegészített tanulmánykötetek formájában jelentetjük meg, amit a következő konferencián mutatunk be. Így jelent meg 2016 októberében sorozatunk indító kötete egy olyan konferencián történő kötetbemutatóval, amely megnyitotta a sorát az egyes mártír politikus életpályák részletes feltárásának, különös hangsúlyt fektetve a mártíromságukhoz vezető tevékenységre.

A fogadtatás kedvező volt, ami révén hagyományt teremtettünk. A 2016. október 6-án megrendezett konferencián a magyar polgári átalakulás vezéralakjának, a sárvári kerület országgyűlési képviselőjének, Batthyány Lajos grófnak a pályáját tekintettük át hat előadás keretében, immár részletező alapossággal. Az egyes előadások a mártír miniszterelnök fejére olvasott vádpontokhoz igazodva hangzottak el, s az ezekből megírt tanulmányokat a hozzájuk tartozó forrásanyaggal sorozatunk második kötetében tettük közzé. A harmadik emlékülést a parlamen-

ti munkához legszorosabban kötődő vértanú, Szacsvay Imre köré szerveztük. A 2017 októberében rendezett konferencia előadásából kiderült, hogy a képviselőház jegyzőjének nem csak „egy tollvonás”, a Függetlenségi nyilatkozat aláírása volt a „bűne”, tevékenysége őt a modern parlamentarizmus gyakorlatának kialakítói közé emelte. A kötet anyaga ezenkívül az egyes térségek saját hőse megtalálásának fontosságára is rávilágított, ahogyan az kiválasztódott a nagy '48-as generációból. A mártírok köré fonódó helyi kultusz meghatározó szerepet tölt be máig a határon túli magyar közösségek nemzettudatának megtartásában. Nagyvárad képviselőjének kultusza egyértelműen a partiumi magyarság nemzet-tudat-formáló eleme lett az eltelt másfél évszázadban. Mint ahogyan az lett a Jeszenák János báró köré formálódó helyi kultusz a Pozsony környéki, illetve mára a teljes szlovákiai magyarság számára. A felsőházi tag báró és főispán, egyben nyitrai kormánybiztos mártíromságához vezető pályáját hét előadásban mutattuk be 2018 őszén, anyaga kötetbe szerkesztve 2019-től vehető kézbe. Abban az évben még rendben bonyolítottuk le konferenciánkat, amely Perényi Zsigmond báró, a felsőház elnöke köré szerveződött. Az ugoctai főispán és beregi birtokos emlékezete ugyanis a kárpátaljai magyarság számára jelent az előzőekhez hasonló lélekemelő erőt újra felállított nagyszőlősi szobrával és az egykori udvarházából kialakított kulturális közösségi térrel.

2020-ban az országgyűlés vértanúi közül a legjelentősebb szabadságharcos tevékenységet betöltő s 1849. október 10-én kivégzett Csány László emlékére terveztük megtartani konferenciánkat a szokásos könyvbemutatóval, a pandémia azonban keresztülhúzta számításainkat. A munka viszont nem állt meg. Felkért előadóink elkészítették tanulmányaikat, amelyeket a megszokott rendben kötet-té szerkesztettünk, hogy a 2021. október 6-án megtartott konferenciánkon ez is kézbe vehető legyen.

Sorozat záró kötetünk nem véletlenül fonódik Csány László köré. Zala megbecsült fia az első népképviselői országgyűlés vértanúi között a legjelentősebb Batthyány Lajos után. Elítélése közvetlenül követi a miniszterelnök kivégzését, a megtorlás logikája szerint ezzel terjesztették ki a bűnösséget a teljes országgyűlés felé. Ha a mártír honatyák részletes bemutatását Batthyányval kezdtük, méltó dolog Csányval befejezni, hogy e két életpálya fogja közre e megrázó sorsú politikus csoportot. Csány Lászlót még Batthyány bízta meg királyi biztosi feladattal, amelyből 1848 őszére a legfontosabb kormánybiztosi pozíció alakult ki. Egyre labilisabb egészségi állapota ellenére fáradhatatlanul és nagy hatékonysággal végezte változó feladatait: a hadsereg működésének hadszíntér mögötti biztosítását, forradalmi alkalmazhatóságának felügyeletét, egy országrész teljhatalmú irányítását és újjászervezését – akár egy konventbiztos a francia forradalomból, de a nyaktíló alkalmazása nélkül! Eközben fogytak, cserélődtek politikus-társai, de ő törhetetlen lélekkel tartott ki elvei mellett. A hivatalban lévő kormány egyetlen civil tagjaként (akit pedig nem köt a katonai becsület alárendeltek el

nem hagyó íratlan szokása, bár alighanem kötötte eredendően huszár lelkének a bajtársiasságot elsőrendűnek tartó erkölcsisége) a leveretés után is az országban maradt, még csak el sem rejtőzött. Pedig tudta, szerteágazó és a szabadságharc megvívása szempontjából meghatározó jelentőségű tevékenysége révén, ha valakit fenyeget a halálos ítélet, akkor az ő. Tudatosan vállalta a mártíromságot, talán a fegyverletétel bénító pszichikai hatásától is lesújtva arra jutott, hogy hazájának már csak ezzel tehet szolgálatot. Ez a magatartás indíthatta meg olyannyira a kortársakat, hogy széltében terjedt a legenda, ami akár igaz is lehetett: a bitó alá lépve, megcsókolva a kötelet „Hazámért ezt is, szívesen” mondattal búcsúzott életétől.

Ehhez képest emléke – legalábbis országos tekintetben – lassan elenyészett, inkább csak szűkebb pátriájában maradt meg valamelyest. A zalai vármegyeház dísztermében még méltó, teljes alakos festmény hirdette megbecsültségét, amit manapság már a távolabbról jött látogatók Kossuthnak néznek, miután a század végétől távolabbra már nem terjedt ismertsége. Az országgyűlés vértanúi közül Csány kapott utolsónak köztéri alkotást, igaz, akkor szépen megformált, látványos szobrot. Így terjedt a vármegyeházon kívülre is ismertsége, s kezdett kultusz formálódni körülötte – Zala ’48-as hőseként. A Zala Megyei Levéltár munkatársai és néhány lokálpatrióta tevékenysége nyomán az utóbbi évtizedekben már egyre jelentősebb Csány László ismertsége és elismertsége, amit ezzel a kötettel és az emlékének szentelt konferenciával is szeretnénk erősíteni.

Kötetünk első tanulmánya annak a folyamatnak az egyik tetőpontját elemzi a legnagyobb alapoossággal, amelynek a híre országos elismerést szerzett Csány-nak. A kormányzat a reformerek megfélemlítésére politikai pereket kezdeményezett vezetőikkel szemben, de a törvényességre aggályosan ügyelő Deák Ferencen nem találtak fogást. Így vált célponttá legfontosabb helyi támasza, a zalai ellenzék operatív pártvezére, a vármegyei közgyűlések és követválasztások kiemelkedően ügyes taktikusa, Csány László. A szólásszabadságért folytatott vármegyei politikai küzdelmek során hangadó férfiú elleni felségsértő per indításáról maga Metternich döntött a titkosrendőrség azon jelentése nyomán, miszerint beszédei „a zsarnoki tett eszközének” minősített József főherceg-nádor ellen izgatnak. Molnár András a vizsgálat részletes bemutatásával feltárja előttünk a titkosrendőrség és a királyi ügyészség korszakban alkalmazott eszköztárát, miközben árnyalja a konzervatív-liberális politikai küzdelmek kissé még manapság is sematikus megítélését. A zalai politikai elit ugyanis meglepő módon összezárt a liberális vezér mögött. A tanúként meghallgatottak többsége egyszerűen letagadta az inkriminált mondatok elhangzását, politikai ellenfelei pedig – a vármegyei autonómiát a kormányzati beavatkozástól féltve – semmi ilyenre „nem emlékeztek”, de még a legvérmesebb konzervatívok is csak az „erősebb kifejezések” használatában hibáztatták. Vádemelésre így nem került sor, Csány pedig országos ismertségű szabadelvű tekintéllyé vált, akinek tevékenysége egyre

inkább szorosan illeszkedett a Kossuth fémjelzte radikálisabb reformer irányzathoz.

A második tanulmány egy érdekes párhuzamos életrajzban mutatja be, hogyan vált el egymástól két, huszártisztként még közösnek induló életpálya. Míg a birtokos nemes Csány liberális politikussá válva a polgári forradalom főtisztviselője, majd a szabadságáért fegyvert ragadó ország véderejének szervezője, kormányának tagja lett, addig a soproni polgárcsalád sarja, Franz Ottinger – bár megmaradt magyar huszártisztnek – nemcsak idegenkedett a forradalomtól, de a szabadságharcot leverő császári haderő legeredményesebb lovassági vezénylője lett. Kemény Krisztián, a Hadtörténelmi Levéltár kitűnő munkatársa választ keres az életpályák reformkori szétágazása mellett annak okaira is, hogy az ifjúkori barátságot miért szakítja szét a Dráva menti válságos, nyár végi eseménysor 1848-ban, s a Csány által barátként és megbízható katonaként maga mellé kért Ottinger hogyan lép arra az útra, amely báróságot hoz neki (igaz, honáruló címkével), míg barátjának a másik út bitót – és öröklétet a nemzeti pantheonban.

1848 tavasza komoly kihívást jelentett a kor politikusai, közéleti szereplői számára. El kellett dönteniük, miként viszonyulnak a forradalomhoz, társulnak-e a reformkorban megcélzott lassú, folyamatos átalakulást felváltó „rohanó időhöz”, vállalják-e ennek kockázatát. Pelyach István tanulmányában azt elemzi a fennmaradt források alapján, hogy a márciusban éppen Pesten tartózkodó Csány miképpen látta, értékelte a zajos fővárosi eseményeket, s hogyan próbált hatni rájuk. Tevékenysége hogyan illeszkedett a formálódó Batthyány-kormány elképzeléseihez, magatartása jogfolytonos volt-e reformkori önmagához képest. A tanulmány második részében pedig górcső alá veszi áprilistól szeptemberig tartó királyi biztosi tevékenységét, amely során a Dunántúl több vármegyéjében és városában kellett a felizgatott kedélyeket (paraszti földfoglaló mozgalmak, a helyi zsidóság elleni fellépések stb.) lecsillapítani, több esetben komoly katonai segítséget is igénybe véve. Munkássága komoly segítséget jelentett a kormányzat számára abban a tekintetben is, hogy a nyár derekától folyamatosan figyelemmel kísérte a horvátországi eseményeket, s komoly szervezőtevékenységet fejtett ki a várható horvát támadás elhárítása érdekében is.

A következő tanulmány szintén két ember kapcsolatát állítja középpontba. Hermann Róbert Csány és a képviselőház elnökének levelezését elemezve vizsgálja azt a bonyolult politikai-közjogi helyzetet, ami a Jellačićot üldöző magyar haderő határátlépési huzavonáját eredményezte. Csány kezdettől határozottan a határátlépést támogatta, Pázmándy Dénes viszont a kezdeti támogató véleményét hamar az ellenkezőjére változtatta. Így aztán az 1848 őszére korlátozó közvetlen kapcsolatuk a barátkozás irányába mutató kezdeti lépésektől (alapja a hadsereg határozott, a szabadságvíványok mellett elkötelezett kormánybiztosa és a központi szervek irányítását Kossuth távollétében is nem kevesebb határozottsággal végző képviselőházi elnök egymásrautaltsága) a teljes politikai

elhidegülésig változott. Olyannyira, hogy 1849 tavaszán a miniszter Csány már egyenesen honárulással vádolta Pázmándyt, felelőssé téve a bécsi felkelés időben történő megsegítésének elmaradásáért. A szerző közreadja a teljes levelezésüket, amelyből az olvasó megbizonyosodhat Csány nem mindennapi éleslátásáról: el-képesztő, milyen pontosan látta Bicskéről a horvát bán szándékát, miközben a központi szervek csak találgattak. Hasonlóan telitalálat a bécsi felkelés kitöré-sének előérzete is.

Kedves Gyula tanulmánya Csány szabadságharcos tevékenységének azt a két időszakát mutatja be, amikor katonai válsághelyzet kezelésében mutatkozott meg nem mindennapi s józan higgadtságon alapuló ítélőképessége. 1849 első napjai-ban gyakorlatilag magára hagyatva kellett stratégiai döntést hoznia a fővárosban, ahol a végül helyesnek bizonyuló haditerv kialakításához jelentős vonatkozások-ban el kellett tekintenie a kormány kívánalmaitól. Politikai bátorságának nagy-szerűségével vetekedett itt empatikussága, amellyel korábbi meggyőződése és még meglévő fenntartásai ellenére is elfogadta a katonák érveit, ami megalapozta a tavaszi hadjárat sikeres végrehajtását. Február közepén Erdélyben már konkrét katonai műveletirányítással is foglalkoznia kellett a Bukovinából betört császári csapatok által előidézett fenyegetés elhárításához Bem hátában. Itt a hadműve-letek helyes elemzésének készsége mellett a katonai talentum felismerésének képességéről és a gyors döntésképességről adott tanúbizonyságot. A tanulmány felhívja a figyelmet Csánynak a közvélekedéstől eltérő Bem-képére, és ahogyan emiatti fenntartásai ellenére is hatékonyan volt képes együttműködni a lengyel hadvezérrel.

Németh György, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltá-rosa Csány miniszteri tevékenységét vette górcső alá. Tanulmánya bemutatja a minisztérium újászervezését, ahogy a Debrecenben nyolcfősre apadt hivatalból működőképes kormány szervet varázsolt, majd biztosította a félig lerombolt fő-városban is az épületeket az államapparátus elhelyezésére. Ismerteti a Kovács Lajos szakmai irányításával készített nagyszabású vasútfejlesztési terveket, Pest hajózársatornával és kikötők létesítésével számoló városfejlesztési elképzeléseit, miközben megállapítja, hogy gyakorlatilag csak egyetlen hónap állt rendelkezé-sére ebben a vonatkozásban. Júliustól már a politikai egyeztetések, a Kossuth és Görgei közötti kompromisszumkeresés és közvetítő szerep, na meg a válságke-zelés kötötte le állandósuló betegségétől fogyó erejét. A szerző felhívja itt a fi-gyelmet Csány kezdeményező szerepére a kormány lemondásában és a teljhatalom Görgeinek történő átadásában.

Béres Katalin a kötet záró tanulmányában Csány László emlékének ápolását, a Zalaegerszegen kibontakozó Csány-kultusz kiteljesedését mutatja be. Már sír-émlékét is „Zala megye közönsége” állíttatta a Kerepesi temetőben 1868-ban, s ezt követően egyre inkább csak szülőmegyéjére korlátozódott emlékezete. Ott azonban, különösen az 1900-as évek elejétől, a megalkuvás nélküli hazafiság szim-

bólumává magasztosult, s ennek megfelelően alakult az igény szobrának felállítására, aminek költségeit közadakozásból teremtették elő. A Göcseji Múzeum főmuzeológusa a feltárt iratok és fotók alapján részletekbe menően taglalja a történelmi körülmények kedvezőtlen alakulása miatt negyedszázadnál hosszabbra nyúló szoborállítási folyamatot, amelynek a végén csak 1931-ben tudták felavatni a város szakrális elemévé váló szobrot. Kitér olyan kuriózumra is, hogy hogyan vált a szobor egyik mellékalakja a Tanácsköztársaság május 1-jei kellékévé az Országház előtt. Ez válhatta ki aztán a Csány-kultusz helyi tovább élésének a pártállam általi eltűrését, így az országgyűlés mártírjának emlékezete kisebb-nagyobb hullámmal, de napjainkig folyamatosnak mondható Zalában.

A szerkesztők

„Csány Laci jár a notoriussággal vagy infámiával jegyben”

ELŐKÉSZÜLETEK A ZALAI ELLENZÉK VEZETŐJÉNEK
HÜTLENSÉGI PERBE FOGÁSÁRA, 1837–1838

A felségárulásért halálra ítélt és 1849. október 10-én kivégzett Csány László nem a szabadságharc leverését követően került először a császári hatóságok látókörébe, illetve nem ez volt az első alkalom, hogy büntetőeljárást indítottak ellene. „Jó részt bizonyos, hogy hozzátok is commissió [vizsgálóbizottság] megy. Úgy hallatik, hogy Csány Laci jár a notoriussággal vagy infámiával [felségsértéssel, hűtlenséggel vagy becsstelenséggel] jegyben” – figyelmeztette Pesten, 1837. november 30-án kelt levelében a hűtlenségi perbe fogott Wesselényi Miklós báró zalai barátját és politikai harcostársát, Deák Ferencet. Wesselényi értesülései helytállóak voltak: megyegyűlési felszólalásai, különösen Zala vármegye közgyűlésén 1837. szeptember 26-án mondott beszéde miatt valóban előkészületeket tett a kormányzat a zalai ellenzéki vezető, Csány László táblabíró perbe fogására. Tanulmányom a Csány ügyében 1837–1838-ban több dunántúli megyében lefolytatott, ám végül – bizonyítékok hiányában – vádemelés nélkül zárult vizsgálati eljárást foglalja össze, a már korábban publikált források (a Magyar Királyi Kancellária elnöki iratai és titkosrendőrségi jegyzőkönyvei, az érintett vármegyék nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei és iratai), valamint további levéltári kutatások alapján.

Közismert, hogy a bécsi udvar az 1830-as évek második felében a veszélyes felforgatónak tekintett Wesselényi Miklós báró, Kossuth Lajos és az országgyűlési ifjak, valamint több megye ellenzéki vezetőinek perbe fogásával, bebörtönzésével – és a politikai megfélemlítés más eszközeivel – próbált gátat szabni a liberális reformmozgalom magyarországi terjedésének. Az uralkodó iránti hűtlenség vagy felségsértés vádjával indított eljárások alapjául (pontosabban ürügyéül) általában az ellenzéki vezetők nyilvánosan elhangzott, kormányt bíráló beszédei, kijelentései szolgáltak. A reformellenzék országos vezérkarához tartozó Deák Ferenc megyéje, Zala, mely Pest vármegye mellett a liberálisok másik fellegvára volt, az

első perctől kezdve határozottan kiállt a szólásszabadság mellett, és az uralkodóhoz intézett – Deák által fogalmazott – felirataiban, valamint a vármegyéknek küldött körleveleiben erélyesen tiltakozott a törvénytelen eljárások, politikai perek ellen. A kormány meg akarta félemlíteni a zalai ellenzéket is, ám annak szellemi vezéré, Deák Ferencet – Kossuthnál lefoglalt levelei alapján, a királyi jogügyigazgató indítványa ellenére – nem sikerült perbe fogni, ezért Deák egyik legfontosabb zalai támasza, Csány László ellen indítottak eljárást a Zala vármegye közgyűlésein elhangzott, kormányt bíráló beszédei, különösen az 1837. szeptember 26-án tett kijelentései miatt.

Csány László a Zala megyei Alsócsányban született 1790-ben, nagy múltú, egykor rangos tisztségeket viselő, középbirtokos nemesi családban. A szombathelyi gimnázium, majd a szombathelyi és a zágrábi líceum elvégzése után, 1808-tól a győri királyi akadémián tanult. Jogi tanulmányainak befejezését követően, 1810 nyarától kadétként szolgált a 9. (Frimont) huszárezredben, majd 1813 augusztusában az 5. (Szárd király) huszárezredbe került alhadnagyként. Négy hónappal később, egy Észak-Itáliában vívott ütközetben súlyosan megsebesült, bajtársa mentette ki a csataterrről. Sérüléséből felépülve 1815-ben – Széchenyi István gróf bajtársaként – részt vett a Joachim Murat ellen vívott nápolyi hadjáratban. 1818-ban főhadnagyi rangját megtartva lépett ki a hadseregből, hazatért Zalába, ahol a családi birtokán gazdálkodott.

Csány László Zala vármegyei közéleti pályafutása 1823-ban, az úgynevezett „rendi ellenállás” idején kezdődött. Ő is azok közé tartozott, akik szembefordultak a Magyarországot rendeleti úton kormányzó bécsi abszolutizmussal, megtagdták a törvényhozás hozzájárulása nélkül elrendelt adófizetést és katonai újonozást. Fizetéssel járó hivatal, vármegyei tisztséget sohasem vállalt, csupán táblabíróvá nevezték ki, azonban így is a legbefolyásosabb személyiségek között tartották számon Zalában. Befolyását különösen a vármegyei tisztújítások során érvényesítette, mestere volt a választási kortesfogásoknak. Csány az 1830-as évek elején, a rendszeres bizottsági munkálatok Zala megyei felülvizsgálata során lépett túl a rendi-sérelemi politikán. Tagja volt az országos operátumokat véleményező megyei bizottságnak, amelynek munkájában meghatározó szerepet játszott a fiatal Deák Ferenc, aki Csány birtokszomszédja volt, és már az 1820-as évek végén a barátai közé tartozott. Csány ettől kezdve Deák Ferencet tekintette a zalai ellenzék szellemi vezetőjének, az ő liberális reformpolitikáját támogatta Zala vármegye közgyűlésein, s a zalai ellenzék operatív pártvezéréként Deák és hívei támogatása érdekében mozgósította a zalai nemeseket az országgyűlési követválasztások során. Csány volt az egyik hangadója Zalában annak a maroknyi csoportnak is, mely a vármegye korábbi konzervatív követutasításait 1833-tól kezdve Deák elképzeléseinek, javaslatainak megfelelően szabadelvűvé módosította, s a pótutasításokat a megyegyűléseken elfogadtatta.

A Zala vármegye közgyűlésein több alkalommal vezérszónokként felszólaló Csány László az 1830-as évek közepétől élesen bírálta a kormányzatot a szólás-

szabadság megsértése, illetve az ellenzéki vezetők ellen indított törvénytelen politikai perek miatt, 1836 novemberében pedig tagja volt annak a megyei küldöttségnek, mely Bécsben személyesen kívánta átadni az uralkodónak az országgyűlési ifjak elfogása ellen tiltakozó, Deák Ferenc által fogalmazott zalai feliratot. A császári titkosrendőrség besúgóí arról számoltak be, hogy Csány az 1837. május 29-ei közgyűlésen – az országgyűlési ifjak elítélése és Kossuth elfogatása ellen tiltakozó zalai felirat megfogalmazása kapcsán – megvetéssel beszélt József nádorról, kijelentve, hogy valamennyi élőlény között őiránta van a legkevesebb bizalommal, mert tudomása szerint a főherceg volt a kezdeményezője Kossuth letartóztatásának. Csány a hallgatóság zajos tetszése közepette vágta oda az őt rendreutasító főispánnak, hogy megmarad állítása mellett, és vállal érte minden felelősséget. A titkosrendőrség értesülését az egyik szemtanú, Séllyey László táblabíró – apjának, Séllyey Eleknek május 30-án írt – bizalmas magánlevele is megerősíti: „Csány László is szólt a tárgyhoz, erősebb kifejezésekkel illetve a nádort, és őt vádolta a legfőbb eszközének a zsarnoki tettben. Beszédje elsőben tetszett, utóbb azonban erősebb kifejezéseit nem mindenki helyeslé.”

Amikor Zala vármegye 1837. augusztus 4-ei közgyűlése feliratot intézett az uralkodóhoz a Bars megyei ellenzék hűtlenségi vagy becstelenségi perbe fogott nyolc tagjának ügyében, a besúgók állítása szerint Csány megyegyűlési beszédének minden mondatában szerepelt a „zsarnok” kifejezés, a kormány által a magyaroknak kínált méregpohárról beszélt, közeli végét jósolta a Szent Szövetségnek, melyben Ausztria bízik, és azzal fenyegette a kormányt, hogy a magyarok nem fogják az elkövetett törvénytelenégeket elfelejteni akkor, ha majd a bajba jutott Ausztria megint segítségért könyörög a „forrón szeretett magyar nemzetnél”.

Zala vármegye 1837. szeptember 25-én kezdődött közgyűlésének második napján, a tisztújítást követően olvasták fel a Helytartótanács augusztus 29-én kelt, 26.123. számú leiratát, mely büntetés terhe mellett megtiltotta a vármegyének, hogy küldöttei október 1-jére Pozsonyba menjenek, majd onnan más megyék küldöttségeivel együtt Bécsbe utazva, az uralkodó elé járuljanak az elítélt országgyűlési ifjak ügyében. A zalai rendek – Deák Ferenc indítványára – „erőhatalommal való kényszerítésnek” minősítették a tilalmat, melynek tetteleg nem szegülhettek ellen, így kénytelen voltak lemondani a május 29-ei megyegyűlésen kinevezett választmány Pozsonyba küldéséről. Ugyanakkor azonban a vármegyék jogait és a szabad gyülekezést korlátozó helytartótanácsi rendelkezést törvénysértésnek nyilvánították, illetve „nemzeti köz-sérelem” gyanánt kívánták orvosoltatni a soron következő országgyűlésen, határozatukról pedig feliratban értesítették József nádort, a Helytartótanács elnökét.

A vármegye közgyűlési jegyzőkönyve e kérdés kapcsán sem rögzítette az egyes felszólalásokat, csupán a Helytartótanács leiratát és a testületi határozatot, a császári titkosrendőrség besúgóí azonban több-kevesebb részletességgel feljegyezték a legfontosabb megyegyűlési beszédeket. Egy ilyen titkosrendőri jelen-

tésből tudjuk, hogy az első felszólaló Deák Ferenc volt, aki a helytartótanácsi rendelet törvénytelenségét taglalva azt javasolta, hogy az országgyűlés mielőbbi összehívását kellene kérni az uralkodótól. „E szónok után Csány László lépett fel – fogalmazott a besúgó –, s nem mulasztotta el, hogy mindenféle gúnybeszédet tartson a kormány ellen, méghozzá fülsértő módon. Azzal kezdte beszédét, hogy efféle esetek még a vérszomjas zsarnokok alatt sem történtek, mint amilyenek a kigúnyolt 19. században. Efféle beszédek közepette a kormány ténykedéseit főgazembségnek nyilvánította, s azzal fejezte be beszédét, hogy magát a rendelvényt is az erőszak kísérletének tartja. Miután azonban a bátrakat egy kísérlet szándékuktól el nem rettentheti, nem a küldötteknek, hanem azoknak, akik erre önként ajánlkoznak, kellene Pozsonyba menniük, hogy ott megtudják, hogy a kísérlet valóban munkába vétetett-e? Ő is olyan, aki erre önként ajánlkozik.”

A magyarországi besúgójelentések Bécsbe, az Államkancellária épületében működő, Metternich államkancellár személyes irányítása alatt ülésező Központi Tájékoztató Bizottság (Zentralinformationskomitee) magyarországi és erdélyi szekciójához futottak be, a jelentéseket ott összegző, könyomattal sokszorosított „Informationsprotocolle der Ungarisch-Siebenbürgischen Sektion” elnevezésű ülésjegyzőkönyvek pedig az önálló döntésekre képtelen uralkodó, V. Ferdinánd helyett kormányzó Államértekezlet (Staatskonferenz) tagjainak tájékoztatására, illetve politikai döntéseinek előkészítésére szolgáltak. Az 1837. szeptember 25-ei zalai közgyűlésről, illetve Csány László ott elmondott beszédéről szóló, fent idézett besúgójelentést a magyarországi és erdélyi szekció október 7-ei ülésjegyzőkönyve rögzítette, s annak alapján a Metternich államkancellár vezette Államértekezlet dönthetett a Csány elleni eljárás megindításáról.

A vizsgálatot hivatalosan az uralkodó, V. Ferdinánd kezdeményezte: október 17-én felszólította gróf Pálffy Fidél magyar királyi kancellárt, utasítsa a királyi jogügy-igazgatóság aligazgatóját, miszerint azonnal szerezzen pontos és megbízható értesüléseket a szeptember 26-ai zalai közgyűlésen elhangzottakról, pontosabban arról, hogy ott Csány László, a legnagyobb mértékben vakmerő és büntetendő kifejezéseket használva, sértő gúnybeszédet tartott-e a kormány ellen, azután pedig járjon el az esemény súlyának megfelelően. Pálffy kancellár másnap, október 18-án – arra hivatkozva, hogy a legmagasabb helyre jelentést tettek, mely szerint Csány László a zalai közgyűlésen „a kormányzat megtámadására irányuló, gúnyolódó, vakmerő és teljességgel büntetendő kijelentésekkel teljes beszédet tartott” – utasította Feyes Antalt, a királyi jogügyek aligazgatóját, hogy az uralkodó parancsára járjon el az ügyben, s miután hiteles értesüléseket szerzett, tegye meg a szükséges intézkedéseket.

A jogügyek aligazgatója, kézhez kapva a kancellár rendelkezését, október 21-én azonnal utasítást küldött Babos József táblabírónak, a királyi ügyészség Zala megyei ügyészének, hogy folytasson előzetes nyomozást Csány állítólagos, büntetendő kifejezései ügyében. Noha Babos táblabíró jelentését nem ismerjük, az megerősíthette a korábbi értesüléseket, mert Feyes Antalnak a kancellárhoz no-

vember 15-én intézett felterjesztése arra utalt, hogy Csány Lászlónak a Babos-féle jelentésben érintett kijelentései, mint „a legvérengzőbb Tyrannus [zsarnok, önkényúr] alatt sem történtek olyanok”, vagy a „cégéres cinkosságoknak”, teljességgel olyanok, hogy büntetést kívánnak. Ezeket Feyes véleménye szerint sem lehetne félremagyarázni, ha a maguk módján és kellően bizonyítva lennének. A bizonyítékok összegyűjtésében azonban adódhatnak nehézségek – vélte az aligazgató –, mert Zala megyében nem lehet olyan szolgabíró-találni, aki magára vállalná a vizsgálati eljárást. Zalában ugyanis minden megyei tisztségviselő alá van rendelve a „lázongók hatalmának”, s ha esetleg engedelmeskedne is majd valaki a királyi parancsnak, a vizsgálat alig járhatna eredménnyel, mivel a jelentést tevő Babos táblabíró is bevallotta, hogy ő sem tudott minden kijelentést megtartani az emlékezetében, s a tanúk szintén könnyen kimenthetnék magukat a feledékenységgel.

Feyes arról is tájékoztatta a kancellárt november 15-ei jelentésében, miszerint elrendelte, hogy a királyi ügyészség készítse elő az 1837. szeptember 26-ai zalai közgyűlés egyes Somogy és Vas megyei résztvevőinek tanúként való kihallgatását, mert az volt a véleménye, hogy ha elegendő számban lennének külső tanúbizonyosságok, és vallomásaikból kiderülne Csány László büntetendő beszédeinek valósága, akkor magában Zala vármegyében szükségtelen lenne a jövőbeli vizsgálat. Ha pedig a vizsgálat Vas és Somogy megyékben nem felelne meg a célnak, akkor semmi más nem maradna, mint azt Zalában is elvégeztetni valakivel a szolgabírák közül, táblabíró-t ugyanis erre a feladatra semmi esetre sem lehetne alkalmazni. Az aligazgató egyébként azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy ha vizsgálat indulna a Zala vármegye legutóbbi tisztújításán (1837. szeptember 25-én) történt állítólagos zavargások ügyében, akkor az annak teljesítésére kiküldendő királyi biztos a legalkalmasabb módon kezdené el és vihetné véghez a Csány elleni vizsgálatot is.

Pálffy kancellár a királyi jogügyigazgató-helyettes jelentésének beérkezése után, november 19-én magyarázatot kért az esetről a közgyűlésen elnöklő zalai főispántól, Batthyány Imre gróftól. A Deák Ferencet tisztelő és a zalai szabadelvű ellenzékkel rokonszenvező Batthyány öt nappal később, november 24-én jelentette, hogy amikor Zala vármegye 1837. szeptember 26-ai közgyűlésén éles vita támadt a kérdéses helytartótanácsi rendelet kihirdetése kapcsán, akkor a többi felszólaló között „Csány László valamely orcátlan szavakat merészelt mondani a királyi hatalomról”. Mivel azonban a felszólalók csak magánvéleményüket hangoztatták, a főispán egészen az udvar érdekének megfelelő határozathozatalig (a megyei küldöttség pozsonyi útjának lemondásáig) tartózkodott a közbeszólástól, akkor viszont véget vetett az „undorító vitatkozásnak”. A főispán nem foglalkozott a közgyűlésen elhangzott egyes szóbeli kijelentésekkel, arra azonban kitért jelentésében, miszerint Csány Lászlót személyesen és a megyei tisztségviselők által is figyelmeztette, hogy a jövőben tartózkodjon minden sértő kifejezéstől.

Feyes Antal az érintett megyék királyi ügyészeinek előzetes tájékoztatói és tájékoztatásai alapján négy megyében, Baranyában, Zalában, Somogyban és Vas-

ban rendelt el vizsgálatot Csány László ügyében. Megbízottainak egységesen öt kérdőpontra kellett választ kapniuk az egyes megyékben kihallgandó tanúktól:

1. Jelen volt-e a tanú Zala vármegye 1837. szeptember 25-ei tisztújításán és a közgyűlés rá következő, második napján?
2. Ha igen, tudja és hallotta-e, hogy kik és milyen beszédet tartottak a helytartótanácsi rendelet kapcsán, mely megtiltotta, hogy a vármegyék küldöttjei Pozsonyban gyűljenek össze?
3. Ezt tudva, vallja meg, ki és milyen kifejezéseket használt, Csány László milyen értelemben beszélt, különösen élt-e ezzel a kifejezéssel: „a legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek olyanok, mint amelyek ezen szelídnek és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek”; továbbá nevezte-e a kormány tetteit „cégéres cinkosságoknak”?
4. Csány nem vitatta-e makacsul, hogy a tiltás ellenére is el kell menni Pozsonyba, és ajánlkozott-e önként az elmenetelre, ha a vármegye által kinevezettek nem mennének el?
5. Nevezze meg azokat, akik alkalmas tanúk lehetnének ez ügyben!

A királyi jogügy-igazgatóság az első „vallatóparancsot” 1837. december 2-án Jeszenszky Jánosnak, Baranya vármegye egyik főszolgabírójának küldte, aki december 17-én Pécssett, Kisfaludy István járási esküdt közreműködésével teljesítette az előírt tanúkihallgatást. A Baranyában kihallgatott egyetlen tanú, Barich András, 36 éves ügyvéd, szigetvári uradalmi ügyész – aki Zala vármegye táblabírájaként vett részt a zalai megyegyűlésen – kifejezetten terhelő vallomást tett Csány Lászlóra nézve. (Barich [vagy Barić] András később, az 1840-es években a horvátországi Kőrös [Križevci] szabad királyi város városkapitánya és országgyűlési követe, valamint a báni tanács tagja volt.) Vallomásában előadta, hogy a szóban forgó közgyűlésen Deák Ferenc, Csány László, Zalabéri Horváth János és Inkey Imre cs. kir. kamarás, továbbá Hertelendy Károly beszélt a pozsonyi összejövetelt tiltó helytartótanácsi rendelkezés felolvasása után. Miután Deák kijelentette, hogy ő, mint a vármegye által kinevezett egyik küldött, kész elmenni Pozsonyba, ha a közgyűlés ragaszkodik korábbi végzéséhez, Csány László szólalt fel, és többek között azt mondta, hogy a pozsonyi összejövetelt megtiltó „királyi parancsolat törvényellenes légyen, ilyes erőszakoskodások még a legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek, mint amelyek ezen szelídnek és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek, és mindezen tetteknek nem egyéb, mint a kormány elfajult zsoldosai[nak] cégéres cinkossága az oka”. Barich vallomása szerint Csány előadta azt is, hogy a feltett céltől nem kell elállni, Pozsonyba el kell menni, és ha a vármegye által kinevezettek nem mennének el, akkor menjenek önként vállalkozók, amire ő is készen áll. Barich szólt még vallomásában a zalai közgyűlésen elhangzott további beszédekről is, végezetül Somogy megyéből Thassy Károly főszolgabírót, Somssich Pál aljegyzőt és Kapotsfy Mátyás táblabírót, Vasból pedig Hetyey Imre esküdtet és Hátzky Ferenc táblabírót ajánlotta alkalmas tanúnak.

A Csány elleni vizsgálatnak, illetve a helyi tanúkihallgatásnak egyébként az alapvetően konzervatív, kormánypárti Baranya vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiben és irataiban nincs nyoma; Zala vármegye ez ügyben átküldött, 1838. január 15-ei (később részletezendő) körlevelét, valamint az ahhoz csatolt, uralkodóhoz intézett zalai feliratot pedig felolvasták ugyan az 1838. április 2-ai baranyai megyegyűlésen, ám azokra – Somogy vagy Vas vármegyével ellentétben – érdemben nem reagáltak, egyszerűen csak tudomásul vették és a levéltárba süllyesztették őket.

A Csány László ügyében Zala megyében lefolytatandó vizsgálatra vonatkozó, József nádor által aláírt „kényszerítő parancsot” Babos József királyi ügyész 1837. december 30-án – a hivatali út, azaz a vármegye vezetőinek és közgyűlésének megkerülésével – kézbesítette Hertelendy Imre, a megye Szántói járásának főszolgabírója részére. Miután erről a zalai ellenzék is tudomást szerzett, Zala vármegye soron következő, 1838. január 15-én kezdődött közgyűlése mindenekelőtt ezt a kérdést tűzte napirendre. A császári titkosrendőrség besúgója a következőket jelentette erről: a közgyűlés kezdetén Zalabéri Horváth Vilmos táblabíró, kaszaházai birtokos vetette fel, miszerint általánosan beszélik, hogy a királyi ügyészség részéről a szólás szabadságát akadályozó nyomozás indult Csány László ellen az előző év szeptemberében tartott megyegyűlésen mondott beszéde miatt. Horváth felszólította Babos József zalai királyi ügyészt, nyilatkozzon, hogy ez megfelel-e a valóságnak, és ha igen, ki volt „ezen hitvány feljelentő”? A jelenlévők Babost nevezték meg, ő azonban – a rossz utak miatt – nem volt jelen, mire Horváth a kihallgatási parancs címzettjéhez fordult, hogy az válaszoljon a kérdéseire. A felszólításra felállt Hertelendy Imre főszolgabíró, kijelentve, hogy „ő azon boldogtalan”. A közgyűlés utasította Hertelendyt, hogy adja át a vármegyének a kapott parancsot és a Csány ellen felhozott vádpontokat. Amikor ez megtörtént, és felolvasták a dokumentumokat, Horváth Vilmos követelte, miszerint a kiválasztott tanúk nevét is hozzák nyilvánosságra, avégett, hogy lássák, kik azok a tisztességes tanúk, akik fel merészelnek lépni Csány ellen; mivel azonban az ő neve is a tanúk között volt, fejét lehajtva elhallgatott. (Babos királyi ügyész ugyanis – fűzte hozzá magyarázatként a zalai besúgó – azért, hogy a királyi ügyészség által megnevezett tanúk ne legyenek üldöztetésnek kitéve, olyanokat is tanúként kívánt kihallgattatni, akiről tudta, hogy Csány Lászlóval szoros barátságban vannak, mint Puteány József bárót, Forintos Györgyöt és Zalabéri Horváth Vilmost.)

Erre felkelt Deák Ferenc, és – a titkosrendőri jelentés szerint – egy hosszú beszédben elmondta mindazon érveket, amelyeket a legutóbbi országgyűlésen a szólásszabadsággal kapcsolatban felhoztak, és megpróbálta bebizonyítani, hogy a királyi ügyészségnek nincs joga a megyegyűléseken előfordultakat megtorolni, mert az 1723. évi LVII. törvénycikk ezt a jogot a vármegyére ruházta. Miután Zala közgyűlésein semmiféle beszéd nem fordult elő, amit a vármegye szükségesnek tartott volna megróni, meg kellene kérni az uralkodót, hogy mentse fel Csány

Lászlót az ellene indított vizsgálat és annak következményei alól, egyben pedig fedje fel a titkos feljelentők nevét, hogy ellenük eljárást indíthassanak.

Zala vármegye közgyűlése kisebb vita után az alábbi, lényegében Deák Ferenc javaslatának megfelelő – feltehetőleg Deák által fogalmazott – határozatot fogadta el ez ügyben: ha a közgyűléseken nyilvánosan tett kifejezésekért az egyes magánszemélyek ellen hetek, hónapok vagy talán évek múlva is nyomozásokat tehetnének a királyi ügyészség kívánságára, ha az egyének ilyen hosszú időn át is felelősséggel tartoznának véleményük előterjesztése során – minden sérteni vagy bántani akaró szándék nélkül – kiejtett szavaikért, ha mindenki kénytelen volna rettegni attól, hogy a közgyűléseken kiejtett szavait bárki félremagyarázhatja és későbbi nyomozásokra vagy még üldöztetésekre is használhatja ellene, akkor minden bizonnyal elenyészne a nyilvános köztanácskozások biztonsága, sőt az ország törvényhatóságainak az 1790. esztendei XIV. törvénycikk által biztosított önállása, törvényes hatósága és felszólalási joga is fel lenne forgatva.

A megye rendjei jól ismerik törvényes hatóságuk körét, soha nem feledkeztek meg arról, mivel tartoznak törvényeiknek, a hazának és koronás fejedelmüknek, ennél fogva bármely esetben is, ha közgyűlésükben olyan kifejezések hangzottak volna el, melyek a törvényes fenyték alá esnének, akkor bizonyosan nem késtek volna az 1723. évi LVII. törvénycikk által rájuk ruházott köteleységüket teljesíteni és a vétkeket a törvény által meghatározott fenytéssel megbüntetni. Mivel azonban ilyeneket sem korábban, sem a kérdéses megyegyűlésen nem követtek el, nekik sem okuk, sem alkalmuk nem volt törvényes köteleységük teljesítésére; mindezekért tehát, mind pedig a feljebb már kiejtett oknál fogva – hogy tudniillik a törvényhatóságok köztanácskozásaiban kiejtett szavak nem lehetnek tárgyai későbbi vizsgálatnak vagy más, bármely ítélőszék előtti törvényes eljárásnak – sérelemnek tartják a karok és rendek, hogy a királyi ügyészség efféle vizsgálatokkal háborgatja a polgárok nyugalalmát.

A megye rendjei, bízva az uralkodó atyai kegyelmességében, valamint a nemzet törvényei és szabadságai iránti fejedelmi szeretetében, elhatározták, miszerint feliratban kérik meg őt, hogy szüntesse meg a megye 1837. esztendő szeptember 25-ei közgyűlésén felszólalók, különösen Csány László táblabíró kifejezéseire nézve a királyi ügyészség által indított – a szólás törvényes szabadságával és a hivatkozott törvényekkel össze nem férő – vizsgálatot, illetve annak lehetséges következményeit. Egyúttal pedig, mivel ezekre a vizsgálatokra kifejezetten az 1805. esztendei V. törvénycikk által tiltott titkos feljelentések alapján kerülhetett sor, arra is megkéri az uralkodót, hogy a hivatkozott törvény erejénél fogva hozza nyilvánosságra a titkos feljelentők kilétét.

A zalai közgyűlés a fenti határozat érveit és kéréseit tartalmazó, január 21-én letisztázott feliratot azonnal továbbította az uralkodóhoz a Csány elleni eljárás mielőbbi megszüntetése érdekében, majd feliratát a hónap végétől körlevélben küldte meg a többi vármegye részére. E zalai kérelemlevél azonban jóval mérsékeltebben, visszafogottabban fogalmazott, mint Zala vármegye korábbi, az ural-

kodóhoz Wesselényi Miklós báró, Kossuth Lajos, az országgyűlési ifjak és a barsi ellenzékiek ügyében küldött, erélyes hangú feliratai. A Csány ellen indított vizsgálat Zala megyére, illetve annak közgyűlésére gyakorolt hatását kiválóan érzékelteti a liberális ellenzékhez tartozó Csertán Sándor táblabíró Séllyey Elekhez, 1838. január 22-én írt levele: „Szomorú helyezettetésünket megyénkben lefesteni alig lehetne. Csány ellen, mint bizonyosan tudom, már hallotta Urambátyám, investigálnak [vizsgálatot folytatnak] Szalában. [...] Baranyában már vallások történtek, és igen nyomósak Csány ellen, 25. augusztusban [pontosabban szeptemberben] tartott beszédje miatt. Gyűlésen is megfordult a kérdés, és én annyi láрма után, mennyi Szalában történt és hallható volt, silányabb következtetést, kevesebb közérzést soha még gyanítani sem tudtam volna. Nem csak a szabadság és szabadabb gondolkodás egyes védjei hallgattak, és maga Deák is nagyon mérsékeltlen szolt, hanem az ellenordítók is bezárva tartották szájokat; átaljában semmi sem történt, ami közérzésre és közerőre mutatott volna. Ami kevés aggodalmak feszengtek is némelyek kebleiben, a gyűlés után a casinóban tartott ebéddel eltemettettek. Valóban, nép nélkül aristocratia ellen harcolni hiúság, egyes ember csak feláldozhatja magát, de nem segíthet; elmagyarazzák szavait, felségsértésig csigázzák, s ha a királyi hatalom erejét magok mellett látják, azt hiszik, hogy az az ő tulajdon erejek. Szalában, én úgy láttam, teljes győzödelmét ülte az aristocratismus a 15-i gyűlésen, és valójában mindenesetre szomorú győzödelmét, mert honfiai[nak] fejek nem igen látszott mély búba merülni. Mit szól az utókor, nem tudom, de hogy nyomorultul vagyunk, és közgyűléseink csupa célt vesztett lármázások, azt egy nap megmutatta.”

Csertán helyzetértékelését megerősíti Joseph Sedlnitzky gróf, osztrák rendőrminiszter, a császári titkosrendőrség vezetője is, aki Zala vármegye 1838. január 15-ei közgyűlésének Csány ügyével kapcsolatos határozatát, illetve a megye feliratát értékelve megjegyezte, hogy a királyi ügyészség nyomozása máris nagy hatást tett Zalában, mivel Csány László és támogatói olyannyira megrémültek, alig mernek beszélni a megyegyűlésen. Csány ugyan Zalaegerszegen tartózkodott, ám nem jelent meg a gyűlés első és második napján, csak a harmadik napon 11 óra tájban, és akkor is rögvést eltávozott. Állítólag Forintos György volt az egyetlen, aki üdvözölni merte és éljent kiáltott neki, amit azonban senki sem visszhangzott.

Hertelendy Imre főszolgabíró az 1838. január 15-ei zalai közgyűlés befejezését követően, valamikor január 22-e után kezdte meg és január 30-án fejezte be a Csány László ellen elrendelt Zala megyei vizsgálatot. Ez idő alatt – Töreky József járási esküdt közreműködésével – kilenc zalai tanút hallgatott ki; közülük négyen, Zalabéri Horváth János cs. kir. kamarás, Zalabéri Horváth Vilmos táblabíró, Forintos György táblabíró és Puteány József báró, kifejezetten Csány barátai és politikai harcostársai voltak. Hertelendy Károly, korábbi alispán és országgyűlési követ, valamint Bogyay Lajos és Farkas Károly táblabírák viszont inkább politikai ellenfeleinek számítottak; alulmaradva az 1837. szeptember 25-ei tisztújításon,

ők (valamint az akkorra már elpártolt Forintos György) alkották később, az 1840-es években a zalai konzervatívok vezérkarát. Mivel Bezerédy Miklós hahóti apát, keszthelyi lelkész (később veszprémi kanonok) is konzervatív nézeteiről volt közismert, pártatlan tanúra egyedül Fliszár György kollátszegi apát személyében számíthattak, így a kihallgatandók egy részének hozzáállása kedvezőtlennek ígérkezett. A kijelölt tanúk azonban, talán szolidaritásból, vagy, hogy megyéjük becsületét megmentse, szinte kivétel nélkül hamis vallomást tettek, letagadva, hogy Csány élt volna a kifogásolt kifejezésekkel. Nemcsak barátai, hanem – félretéve sérelmeiket, elvi ellentéteiket – politikai ellenfelei is Csány mellé álltak, mert a lehetséges vád (hűtlenség) bebizonyosodása bebörtönzéssel és súlyos ítélettel fenyegetett volna, ráadásul tartani lehetett attól, hogy esetleg súlyosbító körülményként mérülhet fel Csány huszártisztként tett hűségesküjének megszegése is.

A kilenc zalai tanúvallomás közül mindössze a két római katolikus egyházi személyiség nyilatkozatainak egyes részletei voltak terhelőek Csány Lászlóra nézve. Noha Bezerédy Miklós arra frissen emlékezett, hogy Csány „beszédje elején a kormány tetteit kíméletlenül korholta s vagdalta”, azt mégsem merete állítani teljes bizonyossággal, hogy ezeket a szavakat: „a legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek”, szóról szóra így mondta-e. Arra sem emlékezett világosan a hahóti apát, hogy „a kormány tetteit nevezte-e cinkosságoknak, vagy annak tagjait cinkosoknak, cimboráknak, zsarnokoknak, de a négy kifejezések közül egyet hogy használt, minden aggódás nélkül” merete állítani. Bezerédy vallomása szerint „Csány László úr igenis vitatta, hogy azon kegyes intézőlevélnek ellenére is el kell menni a választmányok”, mivel azonban a választmány tagjait veszély fenyegethetné, senkit sem lehet rá kényszeríteni, hogy elmenjen Pozsonyba, ezért „szabad vállalkozókból kellene a választmányok állani, s ő erre magát ajánlotta is olyformán, hogy ha más senki el nem megy is, ő kész elmenni, s magát a közjóért akár mire is kitenni”. A hahóti apát utóbbi állítását megerősítette Fliszár György is, aki szerint Csány „azt javallotta, hogy a kinevezett választmányoknak a kegyes parancsolat ellenére is el kell menni, s ez vonakodván, önként vállalkozókat kell felszólítani; ezek nem találkoztván, ő maga kész a közjóért magát feláldozni”. A kollátszegi apát máskülönben nem emlékezett Csány „különös, a nála szokottakon kívül csípős, a kormány ellen intézett kifejezésére”, mert a vita kiemenetelétől tartva, eltávozott a közgyűlésből.

E két, részben terhelő zalai tanúvallomással szemben a világi tanúk többé-kevésbé határozottan tagadták, hogy Csány kifogásolt kifejezései elhangzottak volna. Zalabéri Horváth Vilmos táblabíró Csány mellett ült a közgyűlésen, ezért jól emlékezett annak felszólalására. Szerinte Csány beszédének az volt az értelme, hogy nem lehet vétek az uralkodóhoz más megyék választmányjaival együtt személyesen folyamodni, ezért Zala erre vonatkozó határozatát a törvényesség tekintetéből pártolta. Horváth az alábbiakat nyilatkozta Csány kifogásolt kifejezéseire nézve: „[...] hogy pedig Csány László úr a vallató pontokban felhozott ezen szavakat, hogy »a legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek olyanok, mint

amelyek ezen szelídnek és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek», éppen nem mondotta, úgy szinte a kormány tetteit »cégéres cinkosságoknak« nem nevezte, azt a tanú, hozzá közel ülven és szavaira figyelmeztvén, bizonyos tudományából határozottan vallja; sőt vallja még azt is, hogy Csány László úr a fejedelem személyéről mindenkor legmélyebb tisztelettel emlékezett.” Csány ugyan másodszer is felszólalt álláspontja mellett, de hogy azt „makacsul nem vitatta”, annál inkább bizonyosan vallotta Horváth, mert világosan emlékezett rá, hogy Csány kijelentette a tanácskozás közben, miszerint „ő véleményét erőltetni senkire sem akarja”, és azt javasolta, hogy a vármegye csak olyan tagokat nevezzen ki a küldöttséghez, akik azt készek önként elfogadni.

Az utóbbiakat vallotta Puteány József báró, szigligeti birtokos is, Csány kérdéses kifejezéseire nézve pedig kijelentette: „[...] bizonyos tudományából vallja a tanú, hogy Csány úr sem oly értelmet, sem oly szavakat, melyek ezen kérdésben foglaltatnak, beszédjében fel nem hozott, és hogy sem a gyűlésekben, sem a privát társaságokban soha a fejedelem ellen, legkisebb megbántó szóval nem élt, sőt ellenkezőleg, mindég a legnagyobb tisztelettel és jobbágyi hűséggel említette.” Forintos György táblabíró, kiscsörbői birtokos a fenti két, mentő tanúéval egyező vallomást tett Csány beszédének értelméről, esküvel állítva, hogy „Csány László úr beszédje folytatában a kérdőpontban kitett ezen szavakat, hogy a »legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek olyanok, mint amelyek ezen szelídnek és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek«, teljességgel nem mondotta, de ezekhez hasonlót sem mondott, sőt egész beszédje folytatában »Tyrannusról« nem is emlékezett, sem a kormány tetteit »cégéres cinkosságoknak« nem nevezte, mit azon okból is erősíthet a tanú, hogy azon közgyűlésben közel ülven, minden szavaira ügyelt”. Forintos azt is eskü alatt vallotta, hogy „a fejedelem személyét, kit a kormánytól teljesen megkülönböztetett Csány László úr, valamint a kérdésbe vett beszédében, úgy máskor is mindenkor szentnek és sérthetetlennek tartván, éránta a legnagyobb hódolattal nyilatkozott”.

Zalabéri Horváth János cs. kir. kamarás hasonló tartalmú, mentő tanúvallomást tett Csány Lászlóra nézve. Elismerte ugyan, hogy Csány kifogásolt beszédében „hangosabb cifra szavakkal és elevenebben adá elől” a helytartótanácsi leirattal kapcsolatos véleményét, ám tiszta lelkiismerettel vallotta, hogy Csány mindig megkülönböztette az uralkodót a kormánytól, és a kormány tetteit soha nem nevezte „cégéres cinkosságoknak”. A kamarás azt is határozottan állította, hogy „Csány László úr nemcsak ezen alkalommal, hanem számtalan máskor is, valahányszor akár nyilvánosan beszédet tartott, akár pedig a tanúval négy szem között barátságosan is beszélt, ha a beszéd szentséges fejedelmünkre, királyunkra jött, Ófelségét nemcsak a legkisebb szóval vagy mozdulattal sem bántotta soha is meg, hanem sőt inkább iránta a legmélyebb hódolást s legalázatosabb engedelmességet nyilvánította”.

Bogyay Lajos táblabíró, halápi birtokos szerint Csány szabad és lelkes beszédet tartott a megyegyűlésen, magasröptű, elvont felszólalásának egyes kifejezéseit

azonban nem tudta felidézni, s arra sem emlékezett, hogy a kormány tetteit „cégéres cinkosságoknak” nevezte volna. Bogyay tanúvallomása szintén megerősítette, hogy Csány megkülönböztette a kormányt az uralkodótól, és „ez utóbbi iránt minden alkalommal a tanú magános tudományaira is jobbágyi hív tisztelettel nyilatkozott”, azt viszont nem támasztotta alá, hogy Csány „többszörre előladta, vagy vitatta és erőltette volna” a Pozsonyba való elmenetelt.

Farkas Károly táblabíró, balatonedericsi birtokos kereken tagadta, hogy Csány László beszédében ezeket a szavakat: „a legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek olyanok, mint amelyek ezen szelídnek és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek”, hallotta volna, és nem emlékezett arra sem, hogy a kormány tetteit „cégéres cinkosságoknak” nevezte volna. Sőt, azt is nyugodt lélekkel vallotta, hogy Csány „minden alkalommal a legmélyebb hű jobbágyi hódoló tisztelettel emlékezett” meg az uralkodó személyéről, amit mindig megkülönböztetett a kormánytól. Farkas szerint Csány nem vitatta makacsul a megyei választmány Pozsonyba való elküldését, és – emlékezve Csány ezen szavaira: „ő maga véleményét senki nyakára tolni nem akarja” – tagadta azt is, miszerint Csány erőltette volna, hogy önkéntesek menjenek Pozsonyba.

Hertelendy Károly táblabíró, lesencetomaji birtokos sem állította, hogy Csány László makacsul vitatta volna a Pozsonyba való elmenetelt, sőt emlékezete szerint kijelentette, hogy „senki sorsa kerekébe vágni nem akar, és a többségnek enged”. Hertelendy elismerte ugyan, hogy Csány „néhány meglepő, cifrán összeszerkesztett kifejezéseket ejtett”, de véleménye szerint a kérdőpontban leírt kifejezést, hogy a „legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek olyanok, mint amelyek ezen szelídnek és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek”, Csány nem mondhatta, és tőle a „cégéres cinkosságok” kifejezést sem hallotta, mert ez a főispán és a megyei rendek előtt is nagyobb figyelmet keltett volna. Ha Csány „Tyrannusról, szelíd századrul” szótt is valamit a beszédébe, annak soha olyan értelme nem volt, mely az uralkodó szent személyét sértette volna, vagy „hűségtelenségi érzést” váltott volna ki – állította Hertelendy, sőt tiszta lélekkel vallotta, hogy Csány a király „szentséges személye eránt minden alkalommal hódoló mély tisztelettel fejezte ki magát a közgyűlekezetekben”, és a kormányt mindig elválasztotta, illetve megkülönböztette a fejedelem szent és sérthetetlen személyétől.

A fenti, túlnyomó többségében mentő zalai tanúvallomások feltűnően hasonlítanak egymásra, aminek az lehet az oka, hogy a tanúk, megfogadva Deák Ferenc tanácsait, előre összehangolták nyilatkozataikat. Szinte valamennyien hivatkoztak arra, hogy Csány, ha bírált is, beszédében mindig megkülönböztette az uralkodót és a kormányt; esetleges perbe fogása esetén ez – az országgyűlésen Deák által lefektetett ellenzéki alapelv – lehetett volna a védekezés alapja. A tanúk kéretlenül is a vallomásukba keverték Deák Ferenc nevét és véleményét, Deákot a legkedvezőbb színben tüntették fel, csupán az 1837. szeptemberi tisztújításon elszenvedett sérelmeiket panaszolták be némelyek. Hivatkoztak a tanúk arra is, hogy ha Csány „széksértést” követett volna el a közgyűlésen, azt a főispánnak

azonnal meg kellett volna torolnia, de mivel a főispán ilyet nem tett, nem is hangozhattak el a sértő mondatok; ennek igazolására többen tanúnak ajánlották magát a főispánt is.

Deák Ferenc az alábbiakat írta a zalai tanúkihallgatásokról barátjának, Wesselényi Miklós bárónak 1838. január 28-án: „Csány László ellen a Fiscus [királyi ügyészség] itt is investigált a szeptemberi gyűlésen mondott beszédéért; a zalai tanúk, kiket itt a Fiscus kinevezett, nem terhelik, hacsak majd azok nem, kiknek vallását még nem tudom. Ki van már hallgatva Horváth Muki [János], Horváth Vili, báró Puteány, Forintos György, Fliszár apát, Hertelendy Károly; hátra vannak még Bezerédy apát, Bogyay Lajos, Farkas Károly.” Deák a Wesselényihez három nappal később intézett levelében is utalt a Csány elleni nyomozásra, és aggodalmát fejezte ki, hogy Zala megyét a hírek szerint királyi biztosi vizsgálat fenyegeti.

Merőben más megvilágításba helyezi, illetve eltérő szemszögből értékeli a történeteket Pländer Ferenc novai római katolikus esperes-plébános, Zala vármegye táblabírája, a zalai konzervatívok egyik, jobbagyszármazású szószólója, aki a következőképpen fogalmazta meg véleményét Csány ügyéről a plébániája keresztes anyakönyvébe tett naplószerű bejegyzésében valamikor 1838 elején: „Nálunk némely viszketeg gondolkozású és érzésű szabad elmék a kormányt, mely tiszte szerint a zabolátlanokat törvényes korlátok közé szorította, a fejtelenségre törekedő s lázasztó ifjakat érdemek szerint büntette, a nyelveskedőket törvénybe idézte, nemcsak alattomba, hanem nyilvános helyeken, a megyék közgyűléseiben megtámadták; rút, ocsmány kifejezésekkel törvényteleneségről, sőt zsarnokságról vádolták. Ezt tette a szeptember 25-én Zalaegerszegen tartott durungos tiszti választás alkalmával tekintetes Csány László táblabíró úr is, mely eset a kormánynak tudtára esvén, Csány László ellen tiszti vizsgálatot rendelt, melynek következtében már több, mind egyházi, mind világi férfiak nemcsak e megye kebelében, hanem a szomszéd megyékben is már kikérdeztettek.” Pländer szerint a zalai tanúk egy része Csány féktelenségét pártolva, „annak s barátnak kedvéért hamis bizonyágtétellel” terhelte lelkét, némelyek azonban „Csány László uram részére rossz vallomást tettek [értsd: ellene vallottak], mivel amit hallottak, úgy, mint hallották, megvallani nem rettegnek.”

Pländer elítélő véleményével szemben kifejezetten Csány mellett foglalt állást a Sümegen élő népszerű költő, Kisfaludy Sándor táblabíró, aki Fáy Andrásához, 1838. február 6-án írt levelében Pest vármegye pártfogását kérte Csány ügyében: „Csány László, egy néhai híres huszártiszt ellen, ki a harcokból sebekkel terhelve tért vissza, ki nem szoros kötelességből lón katonává, hanem lelkes energiájával védé a királyi trónust és ontá vérét érette, miután múlt szeptemberi gyűlésünkben a restauráció [tisztújítás] után, nem a királyi felség ellen (mert ő iránta jobbagyi hódolatát előre bocsátotta), hanem a kormány emberei ellen keményebb kifejezésekkel nyilatkozott volna; a királyi Fiscus most inquirálta [nyomozta, vizsgálta] őt ad notam infidelitatis citálandó [hűtlenségi perbe idézendő]. Sok más megyebéli jelenvén meg akkor rút restauratiókon, négy Baranya vármegyei, néhány

somogyi, néhány Vas megyei és több zalai vannak kinevezve compulsorium [valatoló, kényszerítő parancs] mellett a bizonyágtételre és esküvésre. A baranyaiak, mint (közhír szerint) kéme, igen terhelik őket. Félünk, hogy törvényszegés mellett befogattatik, noha minden hadi tiszt karakterről régen lemondott. Mink repraesentáltunk [feliratban álltunk ki] mellette. Vajha Pest vármegye is pártolná ügyét; mert ma nekünk, holnap nektek! Mi lesz így belőlünk, a constitutióból [alkotmányból]?”

Ami a szomszédos megyékben, Csány ügyében indított eljárást illeti, Somogyban Somssich Pongrác királyi személynök, Baranya vármegye főispánja rendelt el vizsgálatot 1837. december 2-án a királyi jogügyek aligazgatójának kezdeményezésére. Ez úgy látszik, egy ideig titokban maradt, mert az 1830-as évek második felében, a szólásszabadsági ügyek (Wesselényi Miklós báró, Kossuth Lajos és az országgyűlési ifjak perbe fogása) kapcsán kifejezetten ellenzékinek számító és a liberális álláspontot következetesen képviselő Somogy vármegye 1838. február 1-jei közgyűlése – a megyében elrendelt tanúkihallgatásokról mit sem tudva – Zala aznap érkezett, január 15-ei körleveléből értesült a Csány elleni eljárásról. A körlevélhez csatolt zalai felirat nyomán a somogyi megyegyűlés is sérelmesnek ítélte az esetet, és február 2-án szintén feliratban fordult az uralkodóhoz, melyben leszögezték, továbbra is kitaranak a legutóbbi országgyűlés alsótáblájának 17 üzenetében, valamint saját korábbi felirataikban kifejtett álláspontjuk mellett, hogy tudniillik a közgyűléseken mondott, netalán vétkes beszédekért az illetőket csak azonnal, kizárólag a közgyűlésen lehet felelősségre vonni, később, más ítélőszékek által nem, és általában véve sem lehet büntetni a vitában elhangzó egyéni véleményeket. Mivel a kormány és a nemzet között e tárgyban fennálló ellentéteket csak az országgyűlés képes feloldani, Somogy arra kérte az uralkodót, mielőbb hirdessen országgyűlést, ahol az említett kérdéseket végképp elintézhetik, egyúttal pedig szüntesse meg a tiszteletre méltó hazafiak ellen indított kéréseket és vizsgálatokat.

A somogyi tanúkihallgatásokat ezek után Hochreiter Ambrus, Somogy vármegye Marcali járásának főszolgabírója, valamint Király Lajos megyei esküdt teljesítette 1838. február 7-éig. Az első és legfontosabb Somogy megyei tanú az ellenzéki (később, 1848-ban megyéje országgyűlési képviselőjeként és kormánybiztosaként tevékenykedő) Festetics Miklós gróf volt, aki – állítása szerint – Csány László mellett ült a zalai közgyűlésen, és minden szavát jól hallotta, illetve értette. Noha szóról szóra nem tudta felidézni Csány minden egyes kijelentését, arra határozottan emlékezett, hogy nem élt a kifogásolt kifejezésekkel. Festetics szerint „valóban csak egy rágalmazó, alattomos, rosszlelkű ember és Csány László úrnak ellensége, ki szemközt állani nem mer, ezen feladást merészlette tenni, mert minden beszédek és kifejezések legnagyobb tisztelettel és szeretett fejedelmünkhöz való hívséggel mondtak”. A gróf tagadta, hogy Csány makacsul kardoskodott volna a Pozsonyba való elmenetel mellett, és azt állította, hogy csak a vármegye által kinevezett küldöttként vállalkozott az elmenetelre.

A második tanú, Thassy Károly, Somogy vármegye Szigetvári járásának – Zala megyei származású – főszolgabírója csak általában véve emlékezett a zalai közgyűlésen elhangzottakra, az egyes felszólalók, köztük Csány László konkrét kijelentéseire azonban nem. Véleménye szerint Csány nem vitatta makacsul a Pozsonyba való elmenetelt, és senkire sem akarta ráerőszakolni a véleményét. A harmadik tanú Somssich Pál táblabíró, Somogy vármegye első jegyzője (mérsékelt ellenzéki, később a Konzervatív Párt alapító tagja és vezetője) volt, aki – mivel nem vezetett naplót, és nem gondolta, hogy meg kellene jegyeznie a Zalában elhangzottakat – állítása szerint négy hónap elteltével nem emlékezett többre, csak arra, hogy Csány a helytartótanácsi rendelet törvénytelenességéről és a megyei küldöttség Pozsonyba küldésének törvényességéről beszélt. A negyedik somogyi tanú, Botka János táblabíró nem tudta felidézni, hogy Csány valami olyant mondott volna, ami „a kormány ellen magyarázható lehetne”, viszont „jó lélekkel” vallotta, hogy „semmi botránkoztató beszédjére Csány László úrnak” nem emlékszik, és – kissé mellébeszélve – tagadta, hogy Csány a Pozsonyba való elmenetelről hozott megyei végzés ellen szólt volna.

A Csány László ügyében Feyes Antal, a királyi jogügyek aligazgatója által elrendelt Vas megyei vizsgálatot Szluha Márton, Vas vármegye Kőszegi járásának főszolgabírója és Török János megyei esküdt teljesítette. 1838. január 25-e és február 22-e között hat olyan vasi tanút hallgattak ki Szombathelyen, akik jelen voltak Zala vármegye 1837. szeptember 25-ei közgyűlésén. Tóth Sándor táblabíró, a Rohonci járás alszolgabírója nem emlékezett a zalai megyegyűlésen elhangzottakra, mivel azóta már öt hónap telt el, és a teremben lévő zaj miatt egyébként sem értett minden szót. Széll Kristóf táblabíró, vasi alszolgabíró (később, az 1840-es években a hétszemélyes tábla konzervatív tisztviselője) és Tóth Pál táblabíró, a Németújvári járás alszolgabírója szintén nem emlékezett a beszédekre, így Csány kijelentéseire sem, mert a zalai közgyűlés már régen, több hónapja volt. Hetey Imre zalai táblabíró, Vas megyei esküdt nem hallotta a tőle távol álló Csány beszédét, és amit hallott, időközben arról is megfeledkezett. Mivel Czvitkovics Károly zalai táblabíró, vasi esküdt határozottan tagadta, illetve nem hallotta, hogy Csány a kifogásolt kifejezéseket mondta volna, az ismert ellenzéki, Szabó Miklós táblabíró, Vas vármegye tiszteletbeli jegyzője (később, 1847–1848-ban megyéje országgyűlési követe) pedig ugyan hallotta Csány beszédét, a kérdéses szavakra azonban nem emlékezett, a vasi tanúvallomások egyáltalán nem támasztották alá, sőt gyengítették a Csány ellen felhozott vádak.

A fenti kihallgatások még folyamatban voltak, amikor a Csány ügyében elrendelt vizsgálat napirendre került Vas vármegye 1838. február 19-én kezdődött közgyűlésén is. A korábban Wesselényi Miklós báró, Kossuth Lajos és az országgyűlési ifjak elleni eljárások miatt is feliratokban tiltakozó, e tekintetben kifejezetten ellenzéki szellemű vasi közgyűlés a szólás és a köztanácskozások szabadságát veszélyeztető sérelemnek minősítette a tanúkihallgatásokat, és a január 15-ei zalai kérelemlevélhez hasonló tartalmú feliratban kérte az uralkodót, hogy

szüntesse meg a Csány elleni eljárást. Érvelésük szerint a Hármaskönyv második részének 69. címe, valamint az 1625. évi LXII. és az 1635. esztendei LXXXIX. törvénycikk – az 1723. évi LVII. cikkely rendelkezésénél fogva is – rögtön büntendőnek rendeli a köztanácskozásokon méltatlanságokat elkövetőket, ezért valódi sérelemnek ítélték azt, hogy nyomozást indítanak a törvényes kötelességét és hatóságát igen jól ismerő Zala vármegye közgyűlése által büntetésre érdemeseknek nem talált kifejezések iránt, a megyei jegyzőkönyv hitelességének nem csekély csorbításával, hónapokkal később, amikor már a jobb visszaemlékező képességű ember sem emlékezhet pontosan a kiejtett szavakra. Mivel pedig egy korábbi végzés értelmében Vas vármegye tisztségviselői minden hivatalos eljárásuk teljesítéséről szóló jelentésüket kötelesek voltak beadni a megye levéltárába, a február 19-ei közgyűlés felszólította Szluha Márton főszolgabíró, hogy a Csány ellen a királyi ügyész felszólítására elvégzendő tanúkihallgatások jegyzőkönyvét is szolgáltassa majd be; a tanúvallomásoknak vagy azok beadásának azonban nincs nyoma a vasi közgyűlés későbbi jegyzőkönyvében és irataiban. Csány ügye utoljára az 1838. április 2-ai kisgyűlésen, Zala január 15-ei körlevele kapcsán került napirendre Vas megyében, akkor azonban – tekintettel az uralkodóhoz januárban intézett feliratukra – érdemben már nem foglalkoztak vele, csupán feliratukról értesítették a szomszédos törvényhatóságot.

Feyes Antal, a királyi jogügyek aligazgatója egy hónappal később, május 6-án terjesztette fel gróf Pálffy Fidél kancellárhoz a Csány László ügyében teljesített vizsgálat során született Baranya, Somogy, Vas és Zala megyei tanúkihallgatási jegyzőkönyveket, valamint az azokról készített összefoglaló jelentését. Feyes megállapította, miszerint mindössze egyetlen tanú, a baranyai Barich András uradalmi ügyész erősítette meg, hogy Csány valóban kimondta azokat a szavakat, melyek miatt vizsgálat indult ellene. Barich állítását ugyan valamennyire alátámasztotta a két Zala megyei apát, Bezerédy Miklós és Fliszár György tanúvallomása is, ezeket azonban – az aligazgató véleménye szerint – nem lehetne felhasználni büntetőperben, mivel egyházi személyek. Velük szemben az összes többi tanú azt vallotta, hogy egyáltalán nem emlékeznek Csány kijelentéseire, sőt, a Somogy megyei Festetics Miklós gróf, a vasi Czvitkovics Károly táblabíró, valamint a zalai Zalabéri Horváth Vilmos, Puteány József báró és Forintos György táblabíró határozottan tagadták, hogy Csány kimondta volna az állítólagos szavakat. Mivel azok elhangzására – a kancellárnak küldött, 1837. november 24-ei jelentésében – a zalai főispán, Batthyány Imre gróf sem emlékezett, ezért Feyes úgy vélekedett, hogy a királyi ügyésznek semmilyen bizonyíték nem áll rendelkezésére, mely alapján Csány László ellen büntetőkeresetet lehetne indítani.

Pálffy Fidél kancellár hat nappal később, május 12-én terjesztette fel az uralkodóhoz a vizsgálat anyagát, illetve annak összegzését. Előterjesztése szerint a kifogásolt kifejezések, melyeket Csány megengedett magának, körülbelül a következők lehettek: „Még a legvérszomjasabb zsarnokok alatt sem történtek hasonló dolgok, mint ezen, szelídeknek és felvilágosultnak mondott 19. században”, a kor-

mány cselekedeteit pedig „hírhedett összeesküvéseknek” – mondta. A kancellár – a jogügyek aligazgatójával egyetértve – megállapította, miszerint csak egyetlen tanú, Barich vallotta, hogy Csány valóban e szavakat használta. Ezt némileg alátámasztotta két további tanú is, Bezerédy és Fliszár apátok viszont nem emlékeztek pontosan Csány szavaira, inkább csak általánosságban vádolták a kormány elleni heves kirohanásokkal. Utóbbi vallomások azonban – fogalmazott Pálffy – a tanúk egyházi jogállására való tekintettel nem lennének sikerrel alkalmazhatók egy büntetőperben.

Mindezekkel szemben a többi tanú vagy nem emlékezett a bevádolt szavakra, vagy kereken letagadta azok elhangzását – állapította meg a kancellár –, hozzátéve, hogy a zalai főispán sem tud különösebben visszaemlékezni az „illetlen” kifejezésekre, melyeket Csány az ő elnöklétével tartott közgyűlésen használt, s amelyek miatt egyébként Csányt személyesen megróttá és hivatali úton megintette. Mivel Pálffy Fidél is úgy látta, miszerint „a királyi Fiscusnak egyáltalán semmilyen bizonyíték nem áll rendelkezésére, amelynek alapján az Csány Lászlót vád alá helyezhetné”, azt javasolta az uralkodónak, hogy „ezt az ügyet hagyni kellene”. V. Ferdinánd május 22-én vezette rá a kancellár előterjesztésére a legfelsőbb elhatározást, azaz – vélhetőleg – Metternich és az Államkonferencia döntését: „Jóváhagyom az Ön előterjesztését”, így végül kellő bizonyítékok hiányában félbemaradt, illetve vádemelési javaslat nélkül zárult a Csány elleni eljárás.

Időközben – az 1838. január 15-ei zalai körlevél nyomán – Győr vármegye 1838. május 11-ei közgyűlése elvi határozatot hozott, miszerint a következő országgyűlésre utasításul adja követeknek, hogy a felségsértési és hűtlenségi bűnök szankcionálásáról alkottassanak törvényt, mely más – Csányéhoz hasonló – esetekben korlátozná a királyi ügyészség nyomozati hatáskörét; azért pedig, hogy erről majd bővebben rendelkezni tudjanak, a győri közgyűlés Zalához fordult megtudakolni a Csány elleni vizsgálat fejleményeit, illetve eredményét. Plánder Ferenc novai esperes (valamikor 1838-ban) ugyan azt jegyezte fel naplójában, hogy „Csány László a kihallgatott tanúk vallomásaival nem terheltetvén, nem vétkesnek nyilvánított”, Zala vármegyével azonban hivatalosan nem közölték a Csány elleni eljárás lezárását. Zala vármegye testületi jegyzőkönyveiben az 1838. június 25-ei kisgyűlés alkalmával Győrnek adott válasz volt az utolsó bejegyzés a Csányra vonatkozó vizsgálat ügyében: „[...] megénkben a királyi Fiscus kívánságára nyomozódások tetettek ugyan, azoknak mindazonáltal eddig még semmi következtetését nem tapasztaltuk”.

Noha a vizsgálat nem vezetett Csány perbe fogásához, közvetett célját azonban – legalább részben – elérhette, mert egy időre Deák Ferenc és a zalai ellenzék egésze is visszafogottabb, óvatosabb lett. Zala vármegye közgyűlése a soron következő országgyűlés előtt már csak egyetlen alkalommal foglalt állást a szólásszabadság ügyében: 1839. április 15-én Deák javaslatára rövid feliratban tiltakozott a Wesselényit és Kossuthot börtönbüntetéssel sújtó törvénytelen ítéletek ellen. Ami Csány László személyes sorsát illeti, őt csak megerősítette szabadelvű politikai meggyő-

zódésében az ellene folytatott eljárás; Zalában még nagyobb lett a tekintélye, neve és jelleme pedig országszerte ismertté vált. Alig egy évvel később, 1839 tavaszán ismét Deák Ferenc követé választása, valamint a Deák által kidolgozott szabadelvű követutasítás elfogadása érdekében irányította a zalai liberálisok taktikáját és korteskedését, mely sikerre vezetett. Zala vármegye 1839. május 6-ai, követválasztó közgyűlésén – Csány javaslatára – a jelölés és szavazás mellőzésével, egyszerű közfelkiáltással választották országgyűlési követé Deák Ferencet és Hertelendy Károlyt, valamint kisebb módosításokkal elfogadták a követutasítást is. Csány ilyen módon elősegítette, hogy Deák Pozsonyban az 1839–1840. évi diéta vezéreghyénisége legyen, és tevékenységével irányt szabjon az eseményeknek. Az országgyűlés azután – mint ismeretes – a deáki taktikát követve kompromisszumot kötött a kormánnyal, mely véget vetett az ellenzéki vezetők üldözésének, és a korábbiaknál szabadabb, szélesebb közéleti teret nyitott a szabadelvű reformerek számára.

■ FÜGGELÉK

Zala megyei tanúk kihallgatásának jegyzőkönyve Csány László ügyében

Zalaegerszeg, 1838. január 31.

Alulírottak hitelesen bizonyítjuk, hogy Őfensége országunk nádorától hozzánk intézett, s Babos József, Zala vármegye táblabírája s királyi ügyész által lefolyt 1837. esztendei december 30-án kezünkbe szolgáltatott kényszerítő parancs következtetésében, miután ez általunk kellő hódolattal fogadtatott volna, az itt alább foglalt s írásban kiadott kérdőpontokra, előttünk szinte megnevezett tanúknak kihallgatásáról e jelen tanúvalatást vittük véghez.

Arrul, ha vajon

1-ör: Jelen volt-e a tanú 1837. esztendei szeptember hónapnak 25-én Zala vármegyei tisztújításon és másik napon tartott közgyűlésen? Jelen lévén:

2-or: Tudja-e s hallotta-e a tanú, hogy azon kegyes intézőlevél következtetésében, mely szerint a vármegyék küldöttjeinek Pozsonyban leendő összejövetelek eltiltatik, kik által és minő beszédek tartattak? Ezt tudván:

3-or: Vallja meg a tanú, hogy ki és minő kifejezésekkel élt, nevezetesen Csány László úr minő értelmű beszédet tartott? Különösen pedig élt-e ezen kifejezéssel, hogy a „legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek olyanok, mint amelyek ezen szelídnek és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek”; szinte a kormány tetteit nevezte-e „cégéres cinkosságoknak”? Szóval minden kifejezéseit, úgy, amint azok mondattak, rendre beszélje el a tanú!

4-er: Csány László úr nem vitatta-e makacsul, hogy azon kegyes intézőlevél ellenére is a küldöttségnek Pozsonyba el kell menni, és ha mindjárt a vármegye által kinevezettek nem mennének is el, de önként vállalkozóknak szükség elmenni, és nem ajánlotta-e

ő magát, hogy mint önként vállalkozó kész az elmenetelre? Minő értelemben mondták ezek? Mindeneket, amint történtek, beszélje el s vallja meg a tanú!

5-ör: Kik lehetnének e tárgyban alkalmas tanúk? Nevezze meg azokat!

Első tanú Horváth Nep[omuk] János császári királyi kamarás, Zalabéri, ezen nemes megyében kebelezett helységbeli lakos, 52 esztendő, római katolikus, szokott módon meghiteztetvén, tulajdon szavaival szerkesztetett ezen vallást tette: Jelesen az

1-re: Igenis jelen volt a tanú.

A 2. és 3. pontokra: tudja a tanú, hogy a kérdéses kegyes intézőlevél kihirdetése után több táblabírák, nevezetesen Deák Ferenc, Hertelendy Károly, Csány László, méltóságos Pallini Inkey Imre császári királyi kamarás urak, sőt még maga a tanú is szólottak. Egyes szavaira ugyan minden egyik szóló uraknak a tanú nem emlékezik többé, minthogy nem az egyes szavakra, hanem a beszéd lelkére ügyelt, de azt minden lelkiismerettel vallhatja, hogy minden egyikőjük egyedül csak azon elvből ment ki, hogy kérni és könyörögni nemcsak nem véték s bűn, hanem inkább igenis hódolás, s az, és azon való fájdalom tette minden egyik beszédjének igaz lelkét, hogy ím a hív megye gátoltatik még attól is, hogy könyörögni menjen, s így fejedelme iránt hódolását bizonyítsa. Ami Csány László táblabíró úrnak beszédjét illeti: igaz ugyan, hogy ő azon való fájdalmat, hogy a legártatlanabban, legtörvényesebben, sőt hódolását leginkább bizonyítóbban íme gátoltatik a megye (abban tudniillik, hogy felséges fejedelméhez könyörgésével járulhasson) hangosabb cifra szavakkal és elevenebben adá elől, azt is egész lelkiismerettel vallhatja és vallja a tanú, hogy Csány László úr a kormánynak, melyet a felségtől mindég különösítette, tetteit cégéres cinkosságoknak soha nem nevezte, azonban azt is egész lelkiismerettel és tiszta tudományából vallhatja és vallja a tanú, hogy Csány László úr nemcsak ezen alkalommal, hanem számtalan máskor is, valahányszor akár nyilvánosan beszédet tartott, akár pedig a tanúval négy szemközött barátságosan is beszélt, ha a beszéd szentséges fejedelmünkre, királyunkra jött, Őfelségét nemcsak a legkisebb szóval vagy mozdulattal sem bántotta soha is meg, hanem sőt inkább iránta a legmélyebb hódolást s legalázatosabb engedelmisséget nyilvánította.

A 4-re: Miután Csány László úr, amint monda már a tanú, azon elvből ment ki, hogy könyörögni nemcsak nem véték, hanem sőt inkább a hódolásnak nyilvános jele, ő ugyanoda nyilatkozott, hogy nem képzelteti, hogy a könyörgéssel való alázatos hozzájárulás által felséges urunk magát megsértettnek lenni képzelné, sőt, hogy a fiúi bizodalomnak jeléül lesz ezt veendő, s azért oda voksolt, hogy menjen el a kiküldöttség, vagy ha ennek némely tagjai vonakodnának, menjenek el önként vállalkozók, kik közé magát is ajánlá, de azonnal hozzáadta nyilván, hogy a maga ezen véleményét nem akarja senkinek is nyakára tolni, de ez el nem fogadtatván, minden további vitatással fennhagyott.

Az 5-re: Az egész nemes megye gyűlése, neveik a jegyzőkönyvben láthatók.

Második tanú Bogyay Lajos táblabíró úr, halápi helységbeli lakos, 36 esztendő, római katolikus, meghiteztetvén, szórul szóra következőleg vallotta.

Az 1-re: a legközelebb lefolyt 1837. esztendei szeptember hónapnak 25-én Zalaeger-szegen tartatott tiszti újíto széken a tanú is nemesi jogainál fogva részt venni kívánván, megjelent ugyan számosabb nemes társaival együtt, azonban a tisztújítás kezdetére kijelölt időpontban a vármegyeházhoz eljutván, annak udvarára, hová a tisztújítás megtartása határozva vala, bemenendő, a kapu előtt akkor már állott szinte számosabb ellenvéleményű nemesség által vele jelen volt társainak is jogok megsértésével is a bemeneteltől mindaddig, míglen az első alispán megválasztva vala, gátoltatott, s ennek választásában csak úgy vehete részt, hogy megyei főispán úr őexcellentiája által kijeltek nevei az első emeletbeli ablakrul ide az utcára kikiáltattak, ezután a tanú a vármegyeház teremébe bémehetvén, mindaddig, míglen a választás feletti visszaélések s veszekedések el nem kezdődtek, jelen volt; megjelent hasonlól a második napon tartatott közgyűlésben is.

A 2-ra: Ezen kérdésben felhozott azon kegyes intézővel tárgyában, mely szerint a vármegyék küldöttjeinek Pozsonyban leendő öszvejövelelek eltiltatik, amennyire a tanú emlékezik, többben szólottak, jelesen elsőben Deák Ferenc táblabíró úr. A többször érdeklött intézetben vezérokul felhozott hazai törvényeket, s azok folytában azt, vajon a tilalomnak elégséges alapul szolgálhatnak-e azok, jeles, de kímélő okos szólással fejtegetvén, az intézetlevélre teendő határozást a karok és rendek bölcsességére bízta. Ezután Csány László táblabíró úr lépvén fel, az előtte szóló táblabíró úr által magát az e tárgyban véleményének kijelentésére szintén felhivatva lenni látván, azt abban adta elől, hogy miután az országnak több oldalú ellen való sérelmére nézve orvoslást, az osztogató igazság kiszolgáltatását a felséges fejedelmi széktől lehetne reményleni, melyekre nézve tett alázatos felírások siker nélkül maradtak, kérni bármiképp is ő királyi felsége trónját, mint az igazság pajzsát, vétek nem lévén, választmány küldessen Pozsonyba, javaslotta. A csak most nevezett táblabíró urat Hertelendy Károly, ugyan táblabíró úr váltván fel a szónokságban, ez az intézetbeli rendelkezést közsérelemnek tekintette ugyan, a választmánynak azonban Pozsonyba ezúttal leendő küldését ellenetzte. Ezen utóbbi véleményt pártolták még: Horváth János és Inkey Imre kamarás és táblabíró urak is. Szólott végre e tárgyban még Döry Imre táblabíró úr is, kinek azonban beszédjét, s ebből következtetett véleményét, a minél már inkább nevedett zaj és kiáltások miatt a tanú már nem is értette.

A 3-ra: valamint egyrésről a tanú bárkit is (legyen az barátja vagy nem jóakarója), ha bűnös, a bosszúálló igazság alól akármely módon felmenteni nem kíván, úgy másrésről akár az ártatlant vádolni, akár lelkiismeretét részrehajló vallással terhelni emberi rendeltetésének, s természeti törvényének ellenére nem fogja, ennek következtetésében, hogy Csány László táblabíró úr szabad, és a sérelem miatt lelkes beszédet tartott, arra a tanú emlékezik. Melyek voltak azonban beszédjének egyes kifejezései, pontosan azt meghatározni akkori beteges állapotja miatt is annál kevésbé tudja, mivel a nevezett szónok úrnak beszédje magas eszméleteket (mesterségesen összeszedett, nem közönséges szavakkal szerkesztetteket) foglalván magában, a kijelentett sérelmet hol azokban szomorú részt véve, hol az orvoslást mindenünnend reájok kérelemmel varázsolni kívánván, jelölték ki, hogy azonban a kormánynak tetteit, „cégéres cinkosságoknak”

nevezte volna, erre a tanú egyáltalán fogva nem emlékezik, sőt a kormányt koronás fejedelmünk felséges személyétől szónok úr külön választván, ez utóbbi iránt minden alkalommal a tanú magános tudományaira is jobbágyi hív tisztelettel nyilatkozott.

A 4-re: Csány László táblabíró úr ezen beszédjének azon része, hogy az e tárgyban már előbb kinevezett kiküldöttség Pozsonyba való menetelre továbbá is utasíttasson, a tanút annyival is inkább, minthogy ő is a választmánynak egyik tagja vala, közelebről érdekelvén, arra jól emlékezik, hogy a nevezett táblabíró úr ezen kiküldöttségnek megújítását, sőt ha a kinevezett tagok el nem fogadnák az elmenetelt, az önkényes vállalkozást ez érdemben folyamodás végett személyével együtt ajánlotta. Ezen ajánlatot azonban, hogy többszörre előadta, vagy vitatta, és erőltette volna, azt a tanú nem állíthatja, visszaemlékezvén szónok úrnak válaszul egy ellenvéleményre mondott ezen szavairul, hogy ő senki sorsa kerekébe vágni nem akar. Egyéberánt minő értelemben mondtak a fentebbiek, bírása ki-ki beszédjének maga legjobban lehetvén, annak taglalásába a tanú bele nem ereszkedik. Meg lévén győződve Csány László úrnak azon férfias characteréről, hogy ez iránt megkérdetvén, nézeteit világosságra derítendi.

Az 5-re: A kérdéses tárgynak vitatása a közgyűlésben, hol az egész megye jelen lenni feltétetik, nyilvánosan történvén, arra a vármegye nagyobb része, sőt a megyei főispán úr is, mint a kérdésbeli közgyűlés elnöke emlékezhetik, és tanúnak használtathatik.

Harmadik tanú Farkas Károly táblabíró úr, 31 éves, római katolikus, balatonedericsi, ezen nemes megyei helységbeli lakos, meghiteztetvén, szórul szóra következőleg vallott:

Az 1-re: Múlt 1837. esztendei szeptember hónapnak 25-én tartott tisztújító széken mindaddig a vármegye háza előtt mintegy harminc lépésnyire, minél közelebb felekezéssel együtt az ellenfél által nem bocsáttatott, a tanú jelen volt, míglen társaival együtt széjjel verettetvén, ezen tisztválasztási ősi szabadságátul meg nem fosztatott. Jelen lévén azonban a következő napon tartatott gyűlésen, s ekképpen vallja

a 2-ra: hogy azon kegyes intézőlevélnek, mely a vármegyék küldöttjeinek Pozsonyba leendő öszvejöveleteket tiltja, felolvasása után a tárgy felett több táblabírák, nevezetesen legelőször Deák Ferenc, Hertelendy Károly, Csány László úr, Döry Imre, Inkey Imre és Horváth János kamarás urak szólottak. Mindegyiknek egyes szavaira ugyan a tanú nem emlékezik, azt azonban tiszta lelkiismerettel vallja, hogy Deák Ferenc táblabíró úr a sokszor érdeklött intézőlevélben vezérokul felhívott 1715-i 31. cikkelyt szokott ékesszólásával taglalás alá vévén, azon kérdésnek elhatározását: vajon a választmány Pozsonyba elmenjen-e, vagy sem, a karok és rendek ítéletére bízta. A többiek a körülmények változásával felírást javasoltak. Csány László úr azon elvből kiindulva, hogy kérni és könyörögni akármely hű jobbágyinak fejedelme előtt egyesleg és választmányképpen is szabad, a választmány küldetését Döry Imre táblabíró úrral együtt javallá. Azt azonban

a 3-ra a tanú kereken tagadja, hogy ő Csány László úrnak beszédje folytában ezen szavakat; hogy „a legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek olyanok, mint amelyek ezen szelídnek és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek”, hallotta volna; úgy nem emlékezik legkevesebbé arra is, hogy a kormány tetteit „cégéres cinkossá-

goknak” nevezte volna. Sőt nyugodt lélekkel vallhatja és vallja, hogy a nevezett táblabíró úr fejedelmünk személyérül, amelyet is a kormánytól mindenkor elkülönözött, minden alkalommal a legmélyebb hű jobbjai hódoló tisztelettel emlékezett.

A 4-re: Hogy Csány László táblabíró úr makacsul vitatta volna a választmányak Pozsonyba leendő elküldetését, azt a tanú nem mondhatja. Annyi azonban bizonyos, hogy miután a pesti ifjak ügyében Őfelségéhez járulás végett a nemes vármegye által kinevezett választmányak több tagjai elmaradtak, nehogy azok, kik Pest vármegye levele következtében az 1837. esztendei május 29-i közgyűlésen, és így az érintett intézőlevélnek megérkezte előtt a nemes vármegye által Pozsonyba leendő összejövetelek végett kinevezett tagok ismét elmaradjanak, sokszor írt Csány László úr már a [második] pont alatt felhozott tiszta nézeténél fogva, hogy a kinevezettek a gyűlés által megkérdeztessenek, vajon az érintett tiltó parancs megérkezte után előbbi kinevezetéseket elfogadják-e? Kik is el nem fogadván, önkénti vállalkozást javallott, hogy azonban ezen indítványa elfogadását Csány László úr erőltette volna, a tanú tagadja. Frissen emlékezvén a tanú Csány László úrnak ezen szavaira: hogy ő maga véleményét senki nyakára tolni nem akarja, s látván indítványának el nem fogadási sikerét, annak minden további vitatásával felhagyott.

Az 5-re: Tanúknak meggyénk főispánját, kinek elnöksége alatt azon gyűlés tartatott, és Kerkapoly István első alispán urakat, mint a vádlott szónokokhoz legközelebb ülőket nevezi.

Negyedik tanú Bezerédy Miklós hahóti apát és Keszthely városi lelkész, lelkiismerete tisztaságára megkérdezte, szörül szóra ezen vallást tette:

Jelesen az 1-re: igen is jelen volt.

A 2-ra: Mennyire emlékezőtehetsége engedi, tudja a tanú kik s mit beszéltek a kérdéses tárgyban.

3-ra: Legelőször is tekintetes Deák Ferenc táblabíró úr szólamlott meg, s a királyi intézőlevélben felhívott 1715-i 31. cikkelyt (de cassatione conventiculi Rosenbergensis [a rózsashegyi zsinat határozatainak megsemmisítéséről]) taglalás alá vévén, megmutatni törekedett, hogy ezen törvény a jelen esetre nem alkalmaztatható. A választmány Pozsonyba menésének ügyében azonban véleményét határozólag ki nem mondotta, állítván, hogy ennek eldöntése ezen, a tekintetes karok és rendek bölcs ítéletére bízott kérdésnek eligazításátul függ, ha tudniillik a jelen letiltó felsőbb intézetet úgy kell-e tekinteni, mint erőszakot? Ezután szólott méltóságos Horváth János királyi kamarás, oda nyilatkozván, hogy némely körülmények megváltozásaival a választmány felmérésének is el kell maradnia, s csupán egy felírást kíván a tárgyban tetetni.

Utóbb szólott tekintetes Csány László táblabíró úr, s bátor igen frissen emlékezik a tanú, hogy beszédje elején a kormány tetteit kíméletlenül korholta s vagdalta, s azt mégis egész biznysággal állítani nem bátorkodik, ha ezen szavakat: „a legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek”, s a többi, szörül szóra éppen így mondotta-e? Valamint legvilágosabban arra sem emlékezik, ha a kormány tetteit nevezte-e „cinkosságoknak”, vagy annak tagjait „cinkosoknak”, „cimboráknak”, „zsarnokoknak”, de a négy kifejezések közül egyet, hogy használt, minden aggodás nélkül meri a tanú állítani. Mégis

szólt e tárgyban Inkey Imre kamarás és Hertelendy Károly táblabíró urak, oda jelentvén véleményeket, hogy a választmány elmellőzésével ezúttal csak felírás tétessék felséges urunkhoz.

A 4-re: Csány László úr igenis vitatta, hogy azon kegyes intézőlevélnek ellenére is el kell menni a választmánynak, mivel azonban könnyen történhetnék, hogy a választmány tagjait valamely veszély érné, úgy vélte Csány úr, hogy a felmenésre senkit kényszeríteni nem lehet, hanem szabad vállalkozókból kellene a választmánynak állani, s ő erre magát ajánlotta is olyformán, hogy ha más senki el nem megy is, ő kész elmenni, s magát a közjóért akár mire is kitenni.

Az 5-re: Bizonyoságot tehetne még e tárgyban tisztelendő Boborótzky [János] tárnoki lelkész úr.

Ötödik tanú Fliszár György, kollátszegi apát, lelkiismeretére megkérdezettvén, általában ezen fellebb érdeklött kérdőpontokra összefoglalva a következő vallást tette:

1837. esztendei szeptember 25-én Zala vármegyében folytatólag tartott közgyűlésében jelen lévén, az ott előfordult tárgyakban, s jelesen a fenséges Helytartótanáctól érkezett, s Pozsonyba összegyülekezendő választmányt tilalmazó kegyes parancsolatnak érdemében Deák Ferenc táblabíró, Horváth János császári királyi kamarás és Csány László táblabíró urakat hallotta a tanú szólani. Deák Ferenc úr a kegyes parancsolatot törvényes úton érkezettnek ugyan, de az 1715-i 31. törvéncikkelyen nem alapíthatónak tekintvén, a tekintetes közönségnek megbírálása alá bocsátotta: ha vajon a fenn nevezett parancsolatot pusztá fenyegetésnek, vagy valóságos erőszaknak tartja-e? Méltóságos Horváth kamarás úr a kegyes parancsolatnak minémüségi taglalásába nem bocsátkozván, magára és választott társaira annak megszegését könnyen következhető ízetlenségek tekintetébül, valamint azelőtt, úgy most is a felmenetelről lemond, társainak kényére hagyván, ha vajon készek leendenek-e a könnyen reájok is háramlandó ízetlen következeseknek elmellőzésével a felmenetelre. Csány László úr felszólalván, azt javallotta, hogy a kinevezett választmányoknak a kegyes parancsolat ellenére is el kell menni, s ez vonakodván, önként vállalkozókat kell felszólítani, ezek nem találkozáván, ő maga kész a közjóért magát feláldozni. Többnyire pedig különös, a nála szokottakon kívül csípős, a kormány ellen intézett kifejezésére nem emlékezik, annál is inkább, mivel attól tartván, hogy lelkes előadására a tekintetes közönség a kijelölt választmányt talán továbbra is megállapítani szándékozván, az egyes tagokat az elmenetelre erőltetni fogja, amitől gondolkozása szerint önként irtózáván, minthogy kineveztetésekor jelen sem volt, s azért tüstént ellene sem mondhatott, a gyűlésből megszökött, s így utóbb mi történt, nem tudja. Tanúnak Ágoston József táblabíró, s sümegi uradalom ügyvédjét nevezi.

Hatodik tanú Hertelendy Károly táblabíró úr, 51 éves római katolikus, lesencetomaji helységbeli lakos, meghiteztettvén, tulajdon szavaival szerkesztetett ezen vallást tette:

Úgy, mint az 1-re: A tanú 1837. esztendei szeptember hónapnak 25-én tartott tisztújító szék alatt a vármegye házában nagy palotájában, hol a főispán a candidatusokat [jelölteket] kijelentette, és az ablakon által az utcán összesereglett nemesekhez a főjegyző által kikiáltatta, a 2-od alispán választásig volt csak jelen, de másnap a közgyűlés folyamata alatt igenis jelen volt.

A 2-ra: A kérdéses kegyes intézőlevél az 1837. esztendei szeptember 26-án a főispán úr őexcellentiája előülése alatt tartatott nagygyűlés ülésében hirdettetett azon kérdésben: vajon a vármegye küldöttsége a tilalom ellenére is Pozsonyba elmenjen-e, vagy se; szólottak elsöben Deák Ferenc, 2. Csány László, 3. szólott a tanú, 4. Horváth János királyi kamarás, 5. Inkey Imre kamarás, 6. Döry Imre; mások beszédeket a tanú emlékezetére nem mondtak, de közbeszólások, itt-ott néha egész felkiáltások hallattak. Deák Ferenc úr beszéde szokott ékes, és a hazai törvényekre való hivatkozásokkal jelleskedő volt, elveit alkotmányunk rendszerében alapítva s egyeztetve lenni mutatgatta, de a tanú beszédjét és szavait utánolni képes nem lévén, csak azt vallhatja róla általánosan, hogy előadásában egy szó nem ejtetett, mely személyeskedést, vádat, vagy távol légyen, sértést fejezett volna ki; azon kérdésben pedig: vajon a választmány Pozsonyba elmenjen-e, vagy sem, elhatározólag nem szavazott.

Csány László beszédében, emlékezik a tanú, hogy a kormánynak tulajdonítván mindazon sérelmeket és sebeket, melyek a jelen időben nézetei szerint a nemzet ellen ejtettek, oda szavazott, hogy a pozsonyi összejövételre rendelt előbbi választmánynak az elmenetel továbbá is kötelességül adasson, ha pedig most a vármegye ettől elállana, önkéntes vállalkozókra bízattasson Ófelsége eleibe orvosoltatásért folyamodás végett elmenni; de ez senki által nem pártoltatott. A tanú miképpen beszélt, másokra bízta elmondani; egyedül azon szavazatát jegyzi meg, hogy tudniillik országos sérelmeknek orvosoltatását országgyűlésétül kellett várni, a választmánynak Pozsonyba leendő elküldetését ellenezte.

Horváth János és Inkey Imre kamarás urak a tanúval egy értelemben szavaztak. Döry Imre úr szólott, de távolabb esvén a tanútól, egy szavára sem tud emlékezni, csak azon szavazatát értette, hogy a választmánynak Pozsonyba leendő küldetésétül elállni nem kell, egyebeket e kérdésre nem felelhet.

A 3-ra: Hogy ki s minő kifejezésekkel élt, a tanú a gyűlés tartása idejétül fogva emlékezetben tartani nem igyekeztvén, lelkiismerete megsértése nélkül senkit bizonytalan váddal nem terhelhet. Csány László úr, igaz, némely meglepő, cifrán összeszerkezett kifejezéseket ejtett, de a kérdőpontban leírt azon kifejezést, hogy a „legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek olyanok, mint amelyek ezen szelídnék és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek”, ily értelemben nem mondhatta, mert ez a főispán őexcellentiája és a megye rendei előtt is nagyobb figyelmet gerjesztett volna, erre a tanú is jobban emlékeznék. És ha mit Tyrannusról, szelíd századrul, s a többi szözt is valamit beszédében, annak soha oly értelme nem volt, mely felséges urunk magas és szent személyét sértette vagy hűségtelenségi érzést tüntetett volna ki, sőt tiszta lélekkel vallja a tanú, hogy Csány László Ófelsége, legkegyelmesebb urunk királyunk szenteséges személye eránt minden alkalommal hódoló mély tisztelettel fejezte ki magát a közgyülekezetekben, és hogy a kormányt a fejedelem szent és sérthetetlen személyétül egészen megválasztott és megkülönböztetett valóságoknak lenni ismerte és vallotta, azon szavakat pedig: „cégéres cinkosságok”, a tanú tőle nem hallotta.

A 4-re: Már a 2. kérdőpontnál megfelelt a tanú arra, hogy Csány László igenis javallatban tette, hogy önkéntes vállalkozókra bízattasson folyamodás végett Ófelsége

eleibe járulni, de hogy ezt makacsul vitatta volna, a tanú nem mondhatja, sőt úgy emlékezik, hogy midőn Zalabéri Horváth János kamarás úr beszédjében azt mondta volna, hogy ő önkéntes vállalkozóknak elmenetelét vagy felszólítását sem javallja, sem jónak nem találja, mert ő egyes polgártársai személyeket sem kívánja veszélyeztetni, Csány László úr oly formán felelt, hogy előtte ugyan fennáll azon általános elv, mely egyes hazafiátul is megkívánja a hazáért önnön feláldozásával is a szükség eseteiben kiállani, de ő senki sorsa kerekébe vágni nem akar, és a többségnek enged.

Az 5-re: Számosak lévén a közgyűlés tagjai, ezek mindannyian tehetnek vallást, kik között Tuboly Mihály főjegyző és főügyész Molnár János uraknak leginkább érdekekben volt a tanácskozás folyamataira ügyelleni, a tanú ezeket legalkalmasabbaknak véli.

Hetedik tanú Horváth Vilmos táblabíró úr, kaszaházi lakos, 34 esztendő, római katolikus, meghiteztetvén, valamint a következő tanúk, úgy ő is tulajdon szavaival ezen vallást tette:

Az 1-re: Jelen volt.

A 2-ra: Szólottak e tárgy felett többen, nevezetesen Deák Ferenc (ki a kérdés mindkét oldalát fejtegette, egyik és másik részre szolgáló okokat előadta, de még véleményét sem jelentette ki), Horváth János, Hertelendy Károly, Csány László, s több mások, kik véleményeket kijelentették.

A 3-ra: A szólók minden egyes kifejezéseit elbeszélteni nem képes a tanú. Ami Csány László úr beszédjét illeti: a tanú mellette ülven a szőlónak, jól tudja, hogy beszédje oda volt intézve, hogy a fejedelem királyi széke elejbe választmány által több megyével együtt folyamodni vétek nem lehet, azért a megyének előbbi végzését következettség és törvényesség tekintetéből pártolta, hogy pedig Csány László úr a vallató pontokban felhozott ezen szavakat, hogy „a legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek olyanok, mint amelyek ezen szelídnek és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek”, éppen nem mondta, úgy szinte a kormány tetteit „cégéres cinkosságoknak” nem nevezte, azt a tanú, hozzá közel ülven és szavaira figyelmeztvén, bizonyos tudományából határozottan vallja, sőt vallja még azt is, hogy Csány László úr a fejedelem személyéről mindenkor legmélyebb tisztelettel emlékezett.

A 4-re: Csány László úr előladott véleménye mellett ismételve szólott ugyan, de hogy azt makacsul nem vitatta, annyibul is bizonyosan vallja a tanú, mert világosan emlékezik, hogy tanácskozás közben Csány László úr kijelentette azt, hogy ő véleményét erőltetni senkire sem akarja. Azt is tudja a tanú, hogy Csány László úr javallotta, hogy a vármegye olyanokat nevezzen ezen küldöttséghez, kik a küldetést készek elfogadni. Azon kérdésre pedig; „minő értelemben mondtak ezek”, megjegyzi a tanú, hogy mivel akkor, midőn 1836. esztendei október 3-i közgyűlésben választmány küldetett ki, mely a pesti ifjak ügyében Őfelségéhez járuljon, s ezen választmány november hónapban Bécsbe fel is ment, a kinevezett számos tagok közül sokan különbféle okoknál fogva elmaradtak, s így a választmány kevés tagokbul állott; másodízben, midőn a vármegye Pest vármegye levele következtében 1837. esztendei május 29-i közgyűlés, és így a Helytartótanácsnak tilalmazó parancsa előtt ismét választmány neveztetett ki, többen a kineveztetett tagok közül megkérdeztettek a gyűlés által, ha ugyan a küldetést elfo-

gadják-e (nehogy a számos választmány kevés tagokra olvadjon), így tehát most a tilalmazó parancs után is ilyen célból, és ilyen értelemben volt téve Csány László úr javallata.

Az 5-re: A gyűlés számos tagokból állott, kik emlékezhetnek ezek közül a kérdésbeli dolgokra, azt a tanú nem tudja.

Nyolcadik tanú báró Puteány József úr, szigligeti lakos, 30 éves, római katolikus, meghiteztetvén, vallotta

Az 1-re: Jelen volt.

A 2-ra: Tudja a tanú, hogy a kért tárgyban többen szólottak, nevezetesen Deák Ferenc, Horváth János, Inkey Imre, Hertelendy Károly és Csány László táblabíró urak. Az egész beszédjüket, oly renddel, mint mondattak, a tanú elmondani nem tudja ugyan, de a tartott beszédekre figyelmeztvén, azoknak értelmére, nemkülönben lényegesebb szavaira ahogy emlékezik, hite és lelkiismerete szerint vallhatja, és ennek következtetésben

a 3-ra: Ezen pont alatt érdekelt kérdésekre bizonyos tudományából vallja a tanú, hogy Csány úr sem oly értelmet, sem oly szavakat, melyek ezen kérdésben foglaltatnak, beszédjében fel nem hozott, és hogy sem a gyűlésekben, sem a privát társaságokban soha a fejedelem ellen, legkisebb megbántó szóval nem élt, sőt ellenkezőleg, mindig a legnagyobb tisztelettel és jobbágyi hűséggel említette.

A 4-re: Az itt felhozott kérdésekre, minthogy azok a valóval ellenkezőleg vagynak feltéve, azt vallja a tanú, hogy Csány László úr csak ezen szavakat mondotta: noha a felségnéli esedezésben vétséget nem találhat, mégis a deputatio elküldése véleményét senkire erőltetni nem akarja, vélekedését azonban abban fejezi ki, hogy ha választmány küldetik, küldene a vármegye olyanokat, kik készek elvállalni a küldetést; minthogy múltkor is sokan elmenő szándékjokat ki, némelyik pedig ki nem jelentvén, elmaradtak.

Az 5-re: Tanúknak Chernel Ignác, Baranyay József és Halassy Ignác táblabíró urakat nevezi.

Kilencedik tanú Forintos György táblabíró úr, 48 éves, római katolikus, kiscsörbői lakos, szokott módon meghiteztetvén, az érdekelt kérdőpontok közül vallotta:

Az 1-re: A múlt 1837. esztendei szeptember hónapnak 25., s azt követő napokban Zalaegerszegi mezővárosban, Zala vármegyében tartatott tisztújító széken és közgyűlekezeten a tanú jelen volt, annál fogva

a 2-ra: bizonyos tudománya szerint vallja, hogy azon kegyes intézőlevélnek, mely a vármegyék küldöttjeinek Pozsonyba leendő összejöveteleket tiltja, felolvasása után legelőször felszólamlott Deák Ferenc táblabíró úr, ki, valamint mindig, úgy akkor is a törvényben gyökerezett, s azokból felhozott okokkal gyámolított előadással fejtegette a tárgyat, de annak eldöntésére véleményt nem adott, és az elhatározást az egész közönségre bízta. Ezután szólottak még ugyan e tárgyban Csány László, Hertelendy Károly táblabíró, Horváth János és Inkey Imre kamarás urak, mégis Döry Imre táblabíró úr, kik közül Deák Ferenc és Csány László uraknak előadásaira, mint elsőben szólókra figyelmeztvén csak jobban a tanú, minő beszédeket tettek a többiek, arra nem emlékezik.

A 3-ra: A 2. pontban megnevezett szónokoknak minden egyes kifejezéseket a tanú, azokról megfélelkezvén, elbeszélni már nem képes. Csány László úr előadása tartalmát akkor is jól felfogván, igaz lélekkel vallja, hogy egész beszédje egyedül annak megmutatására volt intézve, miképpen a fejedelem királyi széke elejbe választmány által több megyékkel egyesülve folyamodni vétkes tett nem lehet, csak azért is, hogy mint egyesek, úgy a nemzet sérelmeinek s panaszainak meghallgatása, s megszüntetése minden fejedelemnek egyik legszebb hivattatása, ezen tekintetből tehát, de még a megye előbbi végzéséhez a következettség fenntartása céljából is a választmány elküldését pártolta. Továbbá letett hite szerint vallja a tanú, hogy Csány László úr beszédje folytatában a kérdőpontban kitett ezen szavakat, hogy a „legvérengzőbb Tyrannus alatt sem történtek olyanok, mint amelyek ezen szelídnék és felvilágosodottnak kigúnyolt 19. században történnek”, teljességgel nem mondotta, de ezekhez hasonlókat sem mondott, sőt egész beszédje folytatában „Tyrannusról” nem is emlékezett, sem a kormány tetteit „cégéres cinkosságoknak” nem nevezte, mit azon okból is erősíthet a tanú, hogy azon közgyűlésben közel ülven, minden szavaira ügyelt. Különösen pedig szinte letett hitére vallja azt is, hogy a fejedelem személyét, kit a kormánytól teljesen megkülönböztetett Csány László úr, valamint a kérdésbe vett beszédében, úgy máskor is mindenkor szentnek és sérthetetlennek tartván, eránta a legnagyobb hódolattal nyilatkozott.

A 4-re: Hogy a küldöttségnek elmenetelét makacsul vitatta volna Csány László úr, azt a tanú letett hite szerint teljesen tagadja, azt adván okul, hogy bár a küldöttség elmenetele eránt ismételve szólott, s beszédében, mire a tanú igen jól emlékezik, nyilván kijelentette, hogy senki sorsának kerekébe vágni nem akar, s azért véleménye elfogadására senkit erőltetni nem kíván. Jól emlékezik a tanú arra is, hogy Csány László úr az önként vállalkozóknak elmenetelét javallatba hozta ugyan, de annak szükségéről említést sem tett, és ezt is egyedül már a 3. pontban felhozott beszédének értelmében javallván, úgy nyilatkozott, hogy mivel az előbbi küldöttség elmenetelekor is a küldöttekből sokan (mint a tanú is) elmaradván, számok nagyon megfogyott, nehogy a mostanival is hasonló történjen, a küldöttséget elvállalni kívánók most a közgyűlekezetben magokat nyilván jelentsék ki. A tanú letett hitére állítván, hogy ez volt értelme s célja Csány László úr kérdésbeli javallatjainak.

Az 5-re: A kérdésbeli közgyűlésen igen számosan lévén jelen, azok közül Koppány Ferenc főadószedő úr, ki nevezetes részvétellel szokott megjelenni a gyülekezetekben, tehetne e tárgyban bizonyítmányt.

Mely feljebb előlszámlált tanúknak előttünk szórol szóra akképpen tett vallások valóságáru adjuk ezen aláírásunkkal és szokott élő pöcsétünkkel megerősített bizonyítványunkat.

Kelt Zalaegerszegen, január hónap 31-én 1838. esztendőben.

Hertelendy Imre, tekintetes nemes Zala vármegye főszolgabírája
Töreky József, azon tekintetes nemes vármegye esküdtje

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. A 45. Magyar kancelláriai levéltár. Magyar Királyi Kancellária. Acta Praesidialia 1838:576. 4. sz. melléklet. Eredeti tisztázat. Egykorú másolata: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok 1838:256. Utóbbi alapján közli: Molnár András: *Kísérlet Csányi László perbefogására 1837-ben*. In: Közlemények Zala megye közgyűteményeinek kutatásaiból, 1988. Szerkesztette Bilkei Irén. [Zalai Gyűjtemény 28.] Zalaegerszeg, 1989. 145–155. p. Javított, pontosított közlése a kancelláriai tisztázat alapján: Molnár András: *A Csányi László ellen indított vizsgálatra vonatkozó iratok [1837–1838]*. In: Levéltári Közlemények 81. évf. (2010) 254–263. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Barta István: *Kossuth és Csányi*. Századok 86. évf. (1952) 3–4. sz. 593–687. p.
- Barta István: *Csányi László, a szabadságharc kormánybiztosa*. Kandidátusi értekezés. [Budapest, 1955.] Kézirat. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár)
- Csányi László reformkori iratai 1817–1848*. Sajtó alá rendezte Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 66.) Zalaegerszeg, 2009.
- Degré Alajos: *Zala megye 1839. évi követutatisása*. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Szerkesztette Degré Alajos. (Zalai Gyűjtemény 5.) Zalaegerszeg, 1976. 217–243. p.
- Eissen Gyula: *Csányi László pályája*. Arad, 1917.
- Erdmann Gyula: *Deák az 1839–1840. évi országgyűlésen*. In: Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873. Szerkesztette Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 59.) Zalaegerszeg, 2004. 38–73. p.
- Erdmann Gyula: *Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története*. Budapest, 2014.
- Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. I. k. Budapest, 1904.
- K. Papp Miklós: *Adalék a Lovasiék és Kossuth elfogatása és pöréhez 1837-ben*. Történeti Lapok, 1875. január 31. (44. sz.) 700–703. p.
- Kemény Krisztián: *Csányi László és Mészáros Lázár kapcsolata a reformkorban, illetve 1848–1849-ben*. In: Csányi László és kortársai. Tudományos emlékülés Csányi László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerkesztette Kiss Gábor és Molnár András. Zalaegerszeg, 2017. 47–86. p.
- Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái*. Kiadta Gálos Rezső. Győr, 1931.
- Kossuth Lajos: *Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások*. (Kossuth Lajos Összes Munkái VI.) Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1966.
- Kossuth Lajos iratai 1837. május – 1840. december. Hütlenségi per, fogság, útkeresés*. (Kossuth Lajos Összes Munkái VII.) Sajtó alá rendezte Pajkossy Gábor. Budapest, 1989.
- Molnár András: *Kísérlet Csányi László perbefogására 1837-ben*. In: Közlemények Zala megye közgyűteményeinek kutatásaiból, 1988. Szerkesztette Bilkei Irén. (Zalai Gyűjtemény 28.) Zalaegerszeg, 1989. 137–155. p.
- Molnár András: *Csányi László a zalai reformellenzék élén*. In: Kossuth kormánybiztosa Csányi László 1790–1849. Szerkesztette Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg, 1990. 5–60. p.
- Molnár András: *Deák Ferenc és Zala megye feliratai a szólásszabadság ügyében. (1836–1839)*. Levéltári Közlemények 65. évf. (1994) 1–2 sz. 129–152. p.

- Molnár András: *Deák ismeretlen feliratai a szólásszabadság ügyében 1836–1839*. In: Deák Ferenc, a liberális politikus. A zalaegerszegi Liberális Klub konferenciája 1993. szeptember. Budapest, 1994. 87–95. p.
- Molnár András: *A Csány László ellen indított vizsgálatra vonatkozó iratok (1837–1838)*. Levéltári Közlemények 81. évf. (2010) 239–280. p.
- Molnár András: *Csány László. Pártvezér, kormánybiztos, miniszter*. In: Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerkesztette Kedves Gyula, Pelyach István. Budapest, 2016. 85–104. p.
- Molnár András: *Csány László és Deák Ferenc a zalai reformellenzék élén, 1832–1847*. In: Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerkesztette Kiss Gábor és Molnár András. Zalaegerszeg, 2017. 7–18. p.
- Nedeczky István: *Deák. A képviselői alkotmány megalapítása*. Budapest, 1876.
- Novák Mihály: *Csány László. Élete, levelei és kiáltványai*. In: Novák Mihály: Zala vármegye az 1848–49. évi szabadságharcban. 2. bővített kiadás. Zalaegerszeg, 1906. 262–326. p.
- Pajkossy Gábor: *Kossuth és a kormányzati „terrorizmus” politikája 1835–1839*. Századok 128. évf. (1994) 5. sz. 809–817. p.
- Pajkossy Gábor: *Deák három levele Wesselényihez 1837–1838*. Levéltári Szemle 46. évf. (1996) 2. sz. 35–45. p.
- Pajkossy Gábor: *A kormányzati „terrorizmus” politikája Magyarországon 1835 és 1839 között*. Századok 141. évf. (2007) 3. sz. 683–721. p.
- Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848*. I–II. k. Budapest, 2011.
- Reinöhl, Fritz: *Die österreichischen Informationsbüros des Vormärz, ihre Akten und Protokolle*. In: Archivalische Zeitschrift. Band 38. Wien, 1929. 261–288. p.
- Reiszig Ede: *Vasvármegye története*. In: Vasvármegye. (Magyarország vármegyéi és városai.) Szerkesztette Sziklay János és Borovszky Samu. Budapest, 1898. 175–249. p.
- Reiszig Ede: *Somogy vármegye története*. In: Somogy vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai.) Szerkesztette Csánki Dezső. Budapest, [1914.] 355–590. p.
- Választási küzdelmek a reformkori Zala megyében (1834–1847). Válogatott dokumentumok*. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert, Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 79.) Zalaegerszeg, 2015.

Itáliától a Dráva partjáig, avagy Csány László és Franz Ottinger pályafutásának találkozási pontjai

Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc történetében nehéz nagyobb ellentétet találni annál, mint ami Csány László és Franz Ottinger között feszül. Az egyik oldalon a „magyar Cato”, a reformkor kiemelkedő személyisége, az elkötelezett hazafi, a magyar kormányzat legsikeresebb, egész országrészekért felelős, teljhatalmú kormánybiztosa, végül a Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere, aki egyszerre élvezte a politikai és katonai vezetés, azaz Kossuth Lajos és Görgei Artúr bizalmát. A másik oldalon egy igazi cs. kir. lovasgenerális, egy „osztrák fenegyerek”, a magyarországi cs. kir. hadsereg legsikeresebb lovassági parancsnoka, számos ütközet eldöntője, aki a háború végére altábornaggyá, a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjének birtokosává, osztrák nemessé, illetve katonabárává vált, és akinek a tiszteletére maga az ifjabb Johann Strauss komponált lovassági indulót. Ám e két férfi élete egykor több hasonlóságot, mint különbséget mutatott, és egy kifejezetten szívélyes, még a napóleoni háborúk utolsó szakaszában született, jó baráti viszony kötötte össze őket, amelyet végleg csak 1848 „lélekcserélő idői” téptek szét. A következő tanulmány kettejük pályafutását és egymással való kapcsolatát mutatja be, a kialakulástól a szakításig.

Bajtársak: a kezdetektől 1848-ig

A két főszereplő közül Csány született előbb: 1790-ben a Zala vármegyei Alsócsányban, egy nagy múltú és tekintélyes vagyonú, római katolikus vallású, magyar köznemesi családban; apja Csány Bernát táblabíró, anyja Bessenyei Anna volt. A négygyermekes családban legfiatalabbként felnövő László egy felvilágosult,

szabadkőműves és jakobinus eszmékkel is „kacérkodó” szellemi közegben nevelkedett, ami jelentős hatással volt későbbi pályafutására. 1796-ban elvesztette az apját; 1800-tól pedig már szülőhelyétől távol élt: a szombathelyi gimnáziumban kezdte meg tanulmányait. Mindvégig kiválóan teljesített, özvegy édesanyja királyi ösztöndíjért is folyamodott számára. A gimnázium elvégzése után a szombathelyi Királyi Liceumban tanult egy évig, majd Zágrábban végezte el a második évet. 1808-tól pedig a győri jogakadémián tanult két évig, szintén kiváló eredménnyel.

Franz Ottinger 1793. szeptember 28-án látott napvilágot a Sopron vármegyében fekvő Sopron szabad királyi városában egy, valószínűleg a század közepén Alsó-Ausztriából bevándorolt, német anyanyelvű, római katolikus vallású, vagyos polgárcsaládban; apja Joseph Ottinger sörfőzőmester (1805-től a városi tanács külső tagja), anyja Franziska Hasinn (Haas) volt. A többgyermekes családban felnövő Franz egy igazi német nyelvű kisvárosi, polgári közegben nevelkedett, elemi és középfokú tanulmányait is itt, szülővárosában végezte.

A kor Európájának legnagyobb szabású eseménysorozata, a francia forradalmi és a napóleoni háborúk nagyjából hasonló időszakban gyakoroltak hatást mindkét szereplőre. A háború Csány életébe először 1805-ben avatkozott be: a francia csapatok közeledése miatt zárt be ideiglenesen a szombathelyi gimnázium, majd 1809-ben szintén hasonló helyzet miatt a győri jogakadémia, ami miatt szüneteltetnie kellett tanulmányait. Ottinger pedig 1809-ben az ország többi, a nyugati területeken fekvő településéhez hasonló sorsra jutó Sopronban élhette át közlőrlől a büszke francia csapatok bevonulását, majd a lakosságot anyagi szempontból eléggé megnyomorító, megszálló tevékenységét. A két fiatalember reakciója is hasonló volt: előtérbe került mindkettőjüknel az a gondolat, hogy belépnek a cs. kir. haderőbe.

Csány előbb valószínűleg önkéntesként beállt a magyar királyi nemesi felkelőseregbe, és részt vett az 1809. június 14-i győri csatában is; majd 1810 nyarán, befejezve a jogakadémia második osztályát, belépett a cs. kir. 9. (Frimont) huszárezredbe, amely ekkor a közeli Muraszombat–Radkersburg körzetében állomásozott. Itt a saját költségén szolgáló, úgynevezett „ezredkadétkok” közé került, akik saját erejükből szereztek be felszerelésüket, illetve otthonról havonként pénzsegélyt kaptak. Ide azokat a művelt, katonai szolgálatra alkalmas ifjakat vették fel, akikből idővel jó tisztek, főtisztek válhattak. Az ezrednél töltött idő alatt Csáynak lehetősége volt elsajátítani a katonai ismereteket és bejárni a kötelezően előírt ranglétrát (közlegény, örvezető, tizedes, őrmester, zászlós), mivel az alakuat 1810 és 1813 között nem került harcba.

Ottinger ugyanakkor nem fejezte a gimnáziumot, hanem 1810. április 12-én szintén önköltséges „ezredkadétként” lépett be a területileg illetékes cs. kir. 5. (Radetzky) huszárezredbe. Itt nagyjából három évet szolgált, és végigjárta az előírt ranglétrát. Noha kezdettől kiváló teljesítményt nyújtott, ám a sok kadét miatt gyors tiszti előlépésre kevés lehetősége volt. Ezért 1813. április 16-án

áthelyeztette magát a cs. kir. 8. (Kienmayer) huszárezredbe, ahol alhadnaggyá nevezték ki. Itt, noha meg voltak vele elégedve, alig két hónapot maradt, mivel az idegen közegben, ismerősök nélkül valószínűleg elég magányosnak érezte magát.

1813. augusztus 12-én I. Ferenc osztrák császár végül hadat üzent vejének, I. Napóleon francia császárnak, és ezzel az Osztrák Császárság is bekapcsolódott a franciaellenes VI. koalíció felszabadító háborújába. Ez az időszak hozta meg Csány számára is az első tiszti rangot: 1813. augusztus 16-ával áthelyezték a cs. kir. 5. huszárezredhez, és előléptették alhadnaggyá. Csányt az alakulatváltásban az inspirálhatta, hogy a nevezett ezred kiegészítési körzetéhez tartozott Zala vármegye is; így ismerős famíliák sarjaival együtt szolgálhatott, és gyorsabb előmenetelben is reménykedhetett. Ekkor találkozhatott először Ottingerrel is, aki még június 25-én visszahelyeztette magát az ezredhez, és július 1-jével főhadnaggyá lépett elő. A leírásokból úgy tűnik, hogy mindketten ugyanahhoz a századhoz, az ezredesi osztály 2. századához lettek beosztva, így hamar megismerkedhettek, és későbbi leveleik alapján gyorsan össze is barátkoztak. Az Eszék körzetében állomásozó cs. kir. 5. huszárezred nem a Csehországban lévő főszereghez, hanem a francia kézen lévő Horvátország, illetve Itália visszaszerzésére induló, Johann Freiherr von Hiller tábornagy vezette cs. kir. hadsereghez került beosztásra. A cs. kir. haderő 1813–1814 folyamán visszafoglalta Horvátországot és Dalmáciát, majd Veronáig szorította vissza Eugène de Beauharnais itáliai alkirály francia csapatait. Csány és Ottinger is ebben a hadjáratban esett át a tűzkeresztségen. Az ezredtörténet szerint az alakulat egységei a hadjárat során 47 alkalommal kerültek tűzbe; ezek egy részében valószínűleg mindketten harcoltak, és általában bátorságukkal, illetve vakmerőségükkel tűntek ki. Így alighanem elkerülhetetlen volt, hogy mindkettőjüket megérintse a „halál fuvallata”. 1813. december 8-án Ronco di Rama falunál a cs. kir. Starhemberg-dandár előőrsét túlerejű francia támadás érte. Az ezredesi 2. század megpróbálta feltartóztatni a támadókat, de jelentős veszteségek után kénytelen volt visszavonulni. Az erős ellenséges gyalogsági és tüzérségi tűzben a tisztek közül Csány alhadnagy is megsebesült a lábán; életét csak annak köszönhette, hogy Jánosy György huszár tizedes keresztülvágyva az ellenségen, kimentette a csatamezőről. Utóbbi ezért megkapta a Vitézségi Érem ezüst fokozatát. Aztán Ottinger következett: noha már több alkalommal is kísértette a sorsot, és 1814. február 23-án a Fiorenzuola hídnál vívott harcoknál már egy lovat kilőttek alóla, és egy mély szablyavágástól a bal karján meg is sebesült, április 11-én, Parma bevétele után, a cs. kir. Starhemberg-dandár elővédénél szolgálva Ottinger egy fél század huszárral átúsztatott a Taro folyón, és vakmerően megrohmozta az ellenséget. Noha azt végül sikerült visszaszorítani, ennél az esetnél a lovát ismét kilőtték, egy szuronydöfés az állkapcsa bal oldalát, egy puskagolyó pedig a nyakát érve végül a feje hátsó részén is súlyosan megsebesítette. Csak azért maradt életben, mert Fischer Ferenc tizedes és három közhuszára kimentették a csatamezőről. Utóbbi ezért később meg is kapta

a Vitézségi Érem ezüst fokozatát; míg a főhadnagy több napig lebegett élet-halál között, és összesen hét hónapig volt kórházban. Utóbb a szövetségesek oldalára álló Joachim Murat nápolyi király a saját, a Két Szicília Királyi Rendje lovagkeresztjét adományozta a vakmerő tiszt számára. 1814. április 17-én aztán megérkezett Napóleon lemondásának és az általános fegyverszünetnek a híre. Ezzel Itáliában is befejeződtek a harcok; a cs. kir. 5. huszárezred a továbbiakban Bologna körzetében került helyőrségbe. A cs. kir. haderő tagjaként mind Csány, mind pedig Ottinger megkapta a Fém Hadseregkeresztet a hadjáratban való részvételért.

A béke azonban még nem jött el: az Elba szigetére száműzött Napóleon 1815. március 1-jén partra szállt Franciaországban, és visszaszerezte az országot; Joachim Murat nápolyi király pedig újra csatlakozott hozzá, és március 27-én megtámadta az Észak-Itáliában állomásozó cs. kir. csapatokat. Ezért a cs. kir. 5. huszárezredet is mozgósították, és az ezred a továbbiakban rendszerint az élvonalban harcolt: egységei 23 összecsapásban vettek részt a hadjárat során. Csány alhadnagy szempontjából, akit közben áthelyeztek alezredesi osztály 1. századába, ezek közül kiemelkedik az 1815. április 21-i ütközet Forlimpopoli helység mellett, ahol a cs. kir. Geppert-dandár alárendeltségében a század az elsők között kelt át a Ronco folyón, majd döntő szerepe volt a cs. kir. hídfő védelmében és az ellenség támadásának visszaverésében. A közben felgyógyult Ottinger főhadnagy viszont maradt az ezredesi 2. századnál, ahová ezekben az időkben került egy fiatal másodkapitány, bizonyos gróf Széchenyi István alszázados. Ottinger már az ő irányításával, ismét a cs. kir. Starhemberg-dandár alárendeltségében vett részt a hadjáratban, ahol több felderítő akció után az 1815. május 2–3-i döntő torentinói csatában az összecsapást a cs. kir. fél oldalára billentő lovasrohamban, majd az ezt követő üldözésnél is kitüntette magát. A Vincenz Bianchi altábornagy vezette cs. kir. haderő sorozatos sikerei miatt a nápolyi hadsereg felbomlott, Murat elmenekült, és a cs. kir. csapatok május 20-án bevonultak Nápolyba, a maradék ellenséges haderő pedig május 28-án kapitulált. A cs. kir. 5. huszárezred előbb Nápoly és környéke, majd Napóleon bukása után 1815. július közepétől október közepéig Dél-Franciaország megszállásában vett részt, és csak ezután tért vissza Verona–Padova körzetébe.

A napóleoni háborúk befejezésével a két fiatal férfi addig jobbára párhuzamos életútja eltérő irányt vett. Az 1815 után beköszöntő „hosszú béke” korszakát ugyanis a hadseregben nem Csány számára találták ki. Előlépnie nem sikerült: még 1817-ben is csak alhadnagy volt az ezred 1. őrnagyi osztályának 2. századában. Mivel az unalmas helyőrségi szolgálatot nehezen viselte, gyötörte állandóan kiújuló lábsebe és a honvágy, a magas kaució miatt nem volt esélye nősülni, illetve taszította hadsereg „szolgai légköre”, ezért 1818 nyarán rangjának megtartása mellett kilépett a szolgálatból. Felettesei alighanem sajnálhatták távozását, mivel az ezredtörténet szerint „búcsúajándékként” mégiscsak megkapta a főhadnagyi rendfokozatot. Csány kilépése után előbb birtokain gazdálkodott, majd az 1820-as évektől egyre aktívabban vett részt a Zala vármegyei politikában. 1823-

től már a helyi ellenzék oszlopos tagja, 1824-től táblabíró, 1831-től az országgyűlési rendszeres munkálatokat felülvizsgáló megyei bizottság tagja. Itteni munkásságától számít a reformellenzék tagjának: 1832-től már döntő szerepe volt abban, hogy Zala országgyűlési követéivé általában haladó szellemű nemeseket választottak, és a megye tisztviselői kara is zömmel reformerekből állt. Az 1840-es évek elejétől pedig már Kossuth Lajossal is jó kapcsolatot épített ki; publikált a *Pesti Hírlap*ban is. Franz Ottinger ellenben katonai pályafutásának szentelte magát: ezredével részt vett 1821-ben a nápolyi felkelés elnyomásában, ahol több lovasbravúrral tűnt ki; majd szolgálata alatt minősítései szerint kiváló kiképzővé és lovassá vált, aki becsvágyó volt, és törekvő; vezette az ezred lovaglő-, illetve elméleti iskoláját, a hadgyakorlatokon pedig rendszerint kitűnt saját és alakulata jó teljesítményével. Ennek köszönhetően fokozatosan haladt előre a ranglétrán: 1825. február 16-án másodkapitány, 1830. november 16-án első kapitány lett. 1831-től Joseph Radetzky lovassági tábornok vette át az itáliai cs. kir. erők főparancsnokságát, alatta pedig a tehetséges Ottinger karrierje is meredeken ívelt felfelé: 1834. november 1-től őrnagy, 1836. augusztus 5-től alezredes, majd 1838. december 7-től ezredes lett. Ugyanakkor eléggé elszakadt hazájától: a cs. kir. 5. huszárezred ebben az időszakban alig öt évig volt Magyarországon, és egy rövid, egyéves bécsi kitérőtől eltekintve végig Itáliában, Milánó körzetében állomásozott. Ezt az időszakot leginkább az amúgy több nyelven is kiválóan beszélő Ottinger gyenge magyartudása sínylette meg, amely szinte visszafejlődött, még jobban elszigetelve őt a változó hazai viszonyok megértésétől. Ezen jelentősen az sem változtatott, hogy 1837. március 17-től az ezredhez helyezték át Mészáros Lázár őrnagyot is, aki így Ottinger alárendeltje lett.

Az otthonnal való kapcsolatfelvételre végül az adott lehetőséget, hogy Ottingert 1839. január 1-től kinevezték a cs. kir. 1. (Császár) huszárezredhez parancsnokká, amely alakulat ebben az időszakban a Magyar Királyságban Újpecs, illetve Eszék körzetében állomásozott. Noha kezdetben főleg ezredével foglalkozott, az 1840-es évektől kezdve fokozatosan kiépültek társadalmi kapcsolatai; régi magyar katonatársai közül pedig Csány is megkereste 1845. december 30-án írott levelével. A korábban megszakadt baráti viszony folytatására annak apropóján került sor, hogy még az év folyamán Baranya vármegye konzervatív főispánjának, ifjabb Majláth Györgynek a kíséretében Ottinger ezredes Valpón találkozott gróf Schmidegg Kálmánnal, Csány gyámfiával. Az ifjú gróf sokat beszélt gyámajjáról, akiről, mint régi bajtársáról és barátjáról, Ottinger a legszívélyesebben nyilatkozott. Így Csány nem érezhette tolakodásnak, hogy levélben újra felvegye vele a kapcsolatot, és valószínűleg a régi szép idők felelevenítésén, illetve a jelen viszonyok ecsetelésén kívül egy baráti találkozót és némi „protekción” is kérjen néhány ismerősének. Legalább is erre utal az ezredes Eszékről, 1846. január 12-én írott válaszlevele, amelyben örömét nyilvánította ki a „régii vidám barát” közeledése okán, és Csány kéréseinek a lehetőségekhez képest való teljesítése mellett sajnálkozását fejezte ki, hogy „mindennapos rabszolgaélete” miatt februárban,

amikor Csány Pécsert lesz, nem tudnak találkozni. Viszont megígérte, hogy még 1846 során meglátogatja régi barátját, és megpendítette, hogy ebben az évben vagy tábornokká lép elő, vagy le fog szerelni; levelét pedig a „testvéri ragaszkodással és szeretettel változatlanul hív barátod” formulával zárta le. Csány Nagykanizsáról, 1846. március 27-én válaszolt erre a levélre „Drága szeretett jó Barátom” felütéssel, amelyben megköszönte Ottinger közbenjárását, illetve örömét fejezte ki afelett, hogy még az életben találkozhatnak. Ugyanakkor határozottan kinyilvánította abbéli véleményét, miszerint „mint ezredes, a hadsereg díszé vagy”, és a tábornoki előléptetés sem fog soká várni magára. Végül, mint „mindenütt és mindig változatlan barátod”, a legjobbakat kívánta az ezredesnek.

Csány jóslata bevált: Ottinger (akit 1845. évi ezredesi minősítése szerint felettesei jó parancsnoknak tartottak) 1846. július 10-től vezérőrnagy és a cs. kir. budai hadosztály budai dandárának a parancsnoka lett. Az új beosztás átvétele, majd a mindennapi teendőik eléggé igénybe vehették az új vezérőrnagy idejét, így eléggé valószínű, hogy a tervezett találkozásra végül nem került sor. Csány is igen elfoglalt volt ebben az időszakban: még 1844-ben a Nagykanizsán megalakuló helyi Védegyelet elnöke lett, 1845-től a Zala vármegyébe kinevezett királyi adminisztrátor ellen harcolt, majd a megyei politizálást némileg hátrahagyva, 1846-tól egyre jobban bekapcsolódott az ellenzéki mozgalom országos párttá szervezésébe, 1847-ben pedig belépett a pesti Ellenzéki Körbe is. Ottinger eközben valószínűleg igyekezett minél jobban kiismerni magát a hazai viszonyokban, és – noha hivatasos katonaként véleményt aligha nyilváníthatott – inkább az udvarhú konzervatív irányvonallal szimpatizálhatott. Ugyanakkor például az ekkor a konzervatívokhoz közeledő régi felettesével, a fenti időszakban a cs. kir. Helytartótanács közlekedési ügyekért felelős vezetőjével, gróf Széchenyi Istvánnal csak egy jó, ámde mindössze kollegiális kapcsolatban volt. A régi baráttal való, újraéledt jó viszonyt azonban magánemberként mind a zalai reformer politikus, mind az újdonsült cs. kir. vezérőrnagy igyekezhetett megőrizni, amit a közös fiatalkori barátságon és háborús emlékeken kívül a hasonló habitus (mindketten saját család nélküli agglegények voltak), hasonló szilárd elkötelezettség hivatásuk iránt, a másik képességeinek elismerése és véleményének tiszteletben tartása csak erősíthetett. Elvégre egy közös birodalmon belül a köz javára tevékenykedtek. A jövőnek kellett eldöntenie, hogy változó feltételek között ez a kapcsolat kiállja-e az idő próbáját.

Az alkotmányos Magyarország szolgálatában: 1848 márciusától augusztus elejéig

A „népek tavasza” mind Csány Lászlót, mind pedig Franz Ottingert a magyar fővárosban érte. Mivel előbbi már 1848 februárjától Pesten tartózkodott, közelről figyelemmel tudta kísérni a pozsonyi, majd pesti történéseket, és több politikai rendezvényen is részt vett. A március 15-i pesti forradalom után az elért vív-

mányok megőrzése érdekében kulcsfontosságúnak tartotta a rend és a nyugalom megővését, így március 17-én tagja lett a pesti Közbátorságra Ügyelő Választmánynak, és részt vett a helyi nemzetőrség megszervezésében is. Mivel az ország nyugati területein hamarosan zsidóellenes megmozdulások és föld-, illetve lefelőfoglaló mozgalmak kezdődtek, a rend és nyugalom fenntartására március 23-án megalakuló Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány április 10-én Széll Józsefet és Csány Lászlót mint „teljes hatalommal” megbízott „képviselőket” küldte ki a „zavargások” megfékezésére. A MOIB működési területükül Sopron, Vas, Zala és Veszprém (illetve később Somogy) vármegyéket, illetve Sopron, Kőszeg és Ruszt királyi városokat jelölte ki. Noha a paraszti elégedetlenséget teljesen lecsillapítani nem sikerült, a veszélyesebb megmozdulásokat a két biztosnak, erélyes fellépésüknek és a sorkatonaság bevetésének köszönhetően, április–május folyamán sikerült felszámolnia az alájuk tartozó területeken.

Miután a cs. kir. Helytartótanács 1848. március 15-én nem igényelte a katonaság bevetését, így a fővárosi cs. kir. helyőrségnek, azaz Ottingernek sem kellett közbeavatkoznia. A helyzet aránylag gyorsan tisztázódott: március 17-től gróf Batthyány Lajos lett a miniszterelnök, április 11-én pedig V. Ferdinánd szentesítésével az új törvényes és alkotmányos berendezkedés is életbe lépett. A fővárosban lévő többi magas rangú katonatiszt zöméhez hasonlóan Ottinger is elfogadta az új viszonyokat, és – noha inkább a konzervatív vonallal szimpatizált – igyekezett a legjobban együttműködni a „szabadság és rend” jelszavával fellépő új vezetéssel. Ez olyannyira jól sikerült, hogy hamarosan több fontos pozíciót is betölthetett; egyes források szerint még hadügyminiszterré való kinevezése is felmerült. 1848. április 20-án a miniszterelnök felkérésére ő lett az újonnan alapított Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke, amely a nemzetőrség megszervezését és felfegyverzését irányította; április 24-től pedig Mészáros Lázár hadügyminiszter megérkezéséig a helyettes hadügyminiszteri pozíciót is betöltötte. Ennek keretében a soralakulatok kormánynak való alárendelése, felszerelése, mozgósítása, illetve a magyar színek használata tárgyában Ottinger mindig végrehajtotta a kormány utasításait. Ugyanakkor a cs. kir. hadügyminisztérium parancsait is igyekezett figyelembe venni, ami a május 7-i uralkodói rendelet után (ekkor került hivatalosan a magyarországi cs. kir. katonaság a magyar hadügyminisztérium kizárólagos fennhatósága alá) Batthyány szerint feleslegessé vált, ezért többször figyelmeztette is a vezérőrnagyot. Nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy a miniszterelnök, aki a sorkatonaság, valamint a nemzetőrség ügyeit amúgy is külön szándékozott kezelni, május 15-én felmentette Ottingert ONŐHT-beli elnöki tiszteből. Bizalmát mutatja ugyanakkor az, hogy május 11-én az előző nap történt budai katonai vérengzés (a cs. kir. budai főhadparancsnok elleni tüntetést szétverték a sorkatonák) körülményeit vizsgáló bizottság tagjai közé delegálta a tábornokot. Noha a május 21-én lezáruló vizsgálat polgári résztvevői egyöntetűen felelősnek tartották a bevetett katonák tisztjein kívül magát a cs. kir. főhadparancsnokot, Ignaz Freiherr von Lederer lovassági tábornokot is, Ottinger és a rang-

idős hadbíró becsatolt különvéleménye szerint a tábornok saját élete, valamint katonai becsülete védelmében alkalmazhatott katonai erőt minisztériumi engedély nélkül is; ennek megítélését azonban a bíróságnak kellett eldöntenie. Végül 1848. május 23-án Mészáros hazaérkezett, így a következő napi átadás-átvétel után Ottinger mandátuma lejárt. A hadügyminiszter egyik első intézkedése folytán június 1-jén a cs. kir. fővárosi helyőrség és parancsnokai, így Ottinger is, felesküdtek az alkotmányra.

Az ügy, amely miatt 1848 nyarán újra egymás mellett dolgozhatott Csány és Ottinger, a horvát veszély volt. A felelős magyar kormány ellensúlyozására a bécsi udvar még 1848. március 23-án horvát bánná, majd 24-én cs. kir. vezérőrnaggyá és egyben zágrábi főhadparancsnokká is kinevezte Josip Jellačić ezredest, a cs. kir. 10. határőrezred parancsnokát. Jellačić kezdettől ellenségesen viselkedett: megszakított minden kapcsolatot a magyar féllel, majd fegyverkezni kezdett; megbízottai pedig a Dráva északi oldalán is a magyar vezetés ellen bujtogatták az ott élő horvát és magyar lakosságot. Csány (aki már az 1840-es évek elején figyelmeztetett az „illírismus” veszélyeire) még a MOIB biztosaként május elejétől folyamatosan kapta a jelentéseket a horvát emisszáriusok tevékenységéről, igyekezett is reagálni: a rendelkezésére álló katonaságot a Drávához vezényelte, illetve több levelet intézett Batthyány miniszterelnökhöz, valamint Szemere Bertalan belügyminiszterhez az ügyben. Valószínűleg ezeknek köszönhető, hogy 1848. június 2-án Csányt királyi biztossá nevezték ki Zala, Somogy, Baranya és Tolna vármegyékre, illetve Pécs szabad királyi városra kiterjedő hatáskörrel, hogy a rendelkezése alá adandó 4000 főnyi sorkatonasággal és a vonatkozó megyék kb. 14 000 főnyi mozgósított nemzetőrségével biztosítsa a Dráva-vonalat az ellenséges tevékenység ellen. Csány a kinevezés után a fővárosokba utazott, ahol június 8–10-e között az összes helyben lévő miniszterrel tárgyalt feladata végrehajtásáról. Csány (aki ekkor a horvátokkal való kiegyezés mellett nyilatkozott) pontosan tudta, hogy egy ilyen kiterjedt védelmi vonal élére egy megbízható, tekintélyes, jó parancsnok kell, és noha június 7-i jegyzeteiben a magyarországi honos Adam Gallbrun, illetve Anton Freiherr von Dietrich vezérőrnagyok neve is felbukkan, elsődleges jelöltje mégiscsak Ottinger volt. Ezért személyesen kereste fel, és a meggyőzés minden eszközét felhasználva végül elérte, hogy régi barátja elvállalja a feladatot. Mészáros hadügyminiszter ennek megfelelően június 13-án Ottinger vezérőrnagyot nevezte ki a Dráva-vonal katonai parancsnokává.

Csány a megbeszélést követően azonnal a helyszínre utazott, és június 15-én már Csáktornyráról sürgette a hadügyminiszterhez írott levelében Ottinger mielőbbi megérkezését, hogy a csapatokat minél hamarabb fel lehessen állítani a megfelelő pontokra. Június 19–20-i leveleiben ismét sürgette a vezérőrnagy leküldését. Mészáros június 18-i, illetve 21–22-i leveleiben igyekezett megnyugtanni a biztost, miszerint Ottinger és a rendelkezésre álló reguláris csapatok már elindultak, valamint fegyver, lőszer és a kért pénzösszeg is érkezik a vonalra. Emellett igyekezett világossá tenni az alá-fölé rendeltségi viszonyokat: Ottinger-

nek együtt kellett működnie Csányval; a nemzetőrséggel a biztos rendelkezett, de azokat katonai szempontból Ottinger irányította. Ugyanakkor, ha katonai dolgokban véleményük eltért, a biztosé volt a végső felelősség és a döntés joga; a vezérőrnagynak viszont e határozat kivitelezésében szabad kezet kellett adni.

Ottinger csak június 17-én tudott elindulni a Dráva mellékre. Egyrészt át kellett adnia a folyó ügyeket, el kellett indítani a kijelölt csapatokat, illetve valószínűleg részt vett a június 11-én a Károly laktanyában történt véres összetűzés (itt olasz sorkatonák, valamint frissen toborzott magyar honvédek között került sor több halottal és sebesülttel járó összecsapásra) utóregzéseinak elsimításában. A vezérőrnagy június 21-én érkezett meg Csáktornyára, és rögtön levélben kereste meg a túlparti horvát erők parancsnokát, Josef Neustaedter ezredest, akitől találkozót is kért. Erre június 22-én, Varasdon került sor, ahol Ottinger cs. kir. tábornoki becsületszavát adta, hogy a magyar félnek nincsenek támadó szándékai. Hasonlóan válaszolt június 23-án Jellačić június 10-i királyi felfüggesztése miatt Franz Dahlen von Orlaburg altábornagynak, a cs. kir. zágrábi főhadparancsnokság helyettes vezetőjének, aki 22-i levelében hosszasan ecsetelte, milyen hátrányokkal járna az Észak-Itáliában harcban álló birodalom számára, ha egy esetleges horvát–magyar polgárháború miatt az olasz hadszíntérről a cs. kir. határőrök visszatérnének hazájuk védelmére. Ottinger ismét leszögezte, hogy nincsenek támadó szándékai, és ennek bizonyítékául Varasd felé sem tolt előre őrsöket, noha a horvát fél ezt megtette, ami aligha kelt békés benyomást. Ugyanakkor ő garantálni tudja, hogy saját csapatai nem fogják provokálni a horvátokat, és kérte az altábornagyot, hogy a másik félnél is érje ezt el. Noha Csány ekkor írott leveleiben a fenti üzenetváltásoknak nincs nyoma, elképzelhetetlen, hogy a szintén Csáktornyán tartózkodó biztos ne értesült volna minderről, és ne értett volna vele egyet.

Csány június 25-én Nagykanizsára tette át a főhadiszállását, és a muraközi állások megsejtlése után Ottinger is követte oda június 28-án. Ettől kezdve innen intézték közösen a felmerülő ügyeket megbeszélések, hivatalos és magánlevelek útján. A munkamegosztás gyorsan kialakult: Csány levelezett jobbára a minisztériumokkal és a helyhatóságokkal, gondoskodott az élelmiszer-, pénz- és egyéb anyagi ügyek tárgyában, foglalkozott a nemzetőrség és honvédség problémáival, illetve biztosította a csapatok beszállásoltatását. Ottinger tartotta a kapcsolatot a cs. kir. budai főhadparancsnoksággal és a soralakulatokkal, irányította a csapatok felvonulását, kijelölte a Dráva mentén elfoglalandó pozíciókat, valamint gondoskodott a Dráván túli szlavóniai vármegyék (elsősorban Verőce és Szerém) lehetőségeihez képesti biztosításáról. Már június végén megállapodtak arról, hogy közösen járják be a védővonalat, amire aztán július 16-át követően sort is kerítettek, és Nagykanizsától egészen Batináig haladtak, valamint voltak Eszéken is. A vonalon lévő erő létszáma 1848 júliusának végére elérte a kb. 35 000 főt és 24 löveget, ami a horvát előkészületek fokozódása dacára elegendő ellensúlynak tűnt.

A két férfi között a viszony a lehető legjobb volt: a hivatalos levelek címzésében lévő „Tisztelt Királyi Biztos Úr”, illetve feltehetőleg a „Tisztelt Vezérőrnagy Úr” a magánlevelekben „Kedves Barátom” megszólításra változott, a levelek pedig többnyire a „te régi barátod” formulával zárultak. Igyekeztek mindent megbeszélni, legyen az a zászlóalj segédtsztek állása, az ezredkáplánok pótdíja vagy a cs. kir. 9. (Miklós) huszárezred századainak elhelyezése. Ottinger, tiszteletben tartva Csány elsőbbségét, próbálta mindenkor figyelembe venni annak kéréseit. Így volt ez például az 1. (pesti) honvédszászlóalj esetében is, amely július 6-án érkezett meg erősítésként a fővárosból Nagykanizsára. A vezérőrnagynak már az alakulat beérkezése előtt kellemetlenségei támadtak miatta: Neustaedter ezredes július 3-án előzetes információira alapozva szinte provokációnak és Ottinger adott szava megszegésének tekintette az egység beérkezését, amit futár útján a tábornokkal is közölt. Ottinger ezt hűvösen utasította vissza; ugyanakkor valószínűleg maga is szívesen megszabadult volna a június 11-i véres események óta „bajkeverőnek” tartott alakulattól a Dráva menti feszült helyzetben. Erre a lehetőség július végén adódott: július 24-én Mészáros arra utasította Ottingert, hogy két sor-, illetve egy honvédszászlóalj mellett 3-4000 nemzetőrt is irányítsanak át a bácskai hadszíntérre a szerb felkelők ellen. Ottinger július 27-én közölte Csányval, hogy a feladatra a cs. kir. 33. (Gyulay) sorgyalozezred 3., valamint a 60. (Wasa) sorgyalozezred 2. zászlóalján kívül az eredetileg javasolt, felszerelés- és fegyverhiánnyal küzdő 8. (pécsi) honvédszászlóalj helyett az 1. honvédszászlóaljat jelölte ki, és utóbbival 31-én Mészáros is egyetértett. Csány azonban, aki a védelmet amúgy sem akarta nagyon meggyengíteni, a végsőkig ragaszkodott az általa az új magyar hadsereg egyik alapkövének tartott, megbízható és teljesen felszerelt alakulathoz, és Ottinger végül engedett: augusztus 1-jén jelentette a cs. kir. budai főhadparancsnokságnak és a magyar hadügyminisztériumnak is, miszerint a biztos kérése miatt a zászlóalj marad a Drávánál; augusztus 2-án pedig a 8. honvédszászlóalj kijelölésére is sor került. Előző nap Csányhoz írott magánlevelében viszont a tábornok közölte, hogy az előbbieket miatt a cs. kir. 60. (Wasa) sorgyalozezred 2. zászlóalját semmiképpen nem tudja itt tartani, amit pedig a biztos vett tudomásul. Ezzel a konfliktus megoldódott; némileg hasonlóképp sikerült elkerülni a cs. kir. 48. (Ernö) sorgyalozezred 3. zászlóaljának átvezénylését is augusztus elején.

A fentiek miatt aligha csodálható, hogy Csány július 5-én a miniszterelnökhöz intézett jelentésében a legteljesebb mértékben meg volt elégedve „rég barátja” hozzáállásával: „Dicsekedve mondhatom, hogy Ottinger vezérőrnagy úrral mind eddig a legnagyobb egyetértésben vagyunk, és hiszem, hogy leendünk is.” Ottinger is elégedett volt a dolgok folyásával; augusztus 1-jei, fentebb már idézett jelentése szerint: „Amennyire az itteni határmenti körülmények ismertek, mind Horvátországban, mind a Dráva innenső oldalán minden nyugodt.” Noha valószínűleg tudott arról, hogy a bán segédtszttje, August Fligely őrnagy, illetve más horvát tisztek is „sétalovaglás” ürügyén sűrűn mozognak és derítenek fel a magyar

oldalán, illetve a nem magyarországi kiegészítésű cs. kir. alakulatok berkein belül is horvát agitáció és „fraternizálás” zajlik, ezt nem tartotta veszélyes dolognak, csak egy pluszsegítségnek ahhoz, hogy sikerüljön elkerülni azt a bizonyos, valószínűleg a birodalmat és a Magyar Királyságot is kettészakító „első lövést”.

„Ellőttem... mindenek felett Magyarország áll”: a szakítás (1848. augusztus 3–11.)

1848. július 29-én István főherceg nádor, illetve János főherceg közvetítésével Batthyány miniszterelnök és Jellačić Bécsben tárgyalásokat folytattak, amelyek kiegyenlítéshez ugyan nem vezettek (a bán elsősorban az önálló magyar had-, pénz- és kereskedelemügy feladását követelte), de mindkét fél megállapodott abban, hogy a csapatokat visszavonják a Drávától. Ennek megfelelően Jellačić augusztus 2-án éjjel a közben vezérőrnaggyá előléptetett Neustaedter útján levélben kereste meg Ottingert, és tanácskozássra hívta. Ottinger – Csány tudtával és beleegyezésével – augusztus 3-án a varasdi megyeházán találkozott a bánnal. A teátrális jelenetekre amúgy is hajlamos Jellačić igyekezett jól megszervezni és irányítani a megbeszélést: a cs. kir. huszártábornoki díszegyenruhában érkező Ottingert Neustaedter, illetve Ferdinand Mayerhofer alezredes, a szerb felkelőket segítő belgrádi cs. kir. konzul társaságában kifejezetten hidegen fogadta, majd megjegyezte, hogy most ellenségesen állnak egymással szemben. Ottinger tiltakozására, miszerint neki ilyen utasítása nincs sem a cs. kir. főhadparancsnokságtól, sem pedig a magyar hadügyminisztériumtól, a bán a saját szempontjából elmesélte a bécsi tárgyalások történetét, amelyben magyar tárgyalópartnereit igyekezett minél gyengébbnek lefesteni. Ezután eldicsekedett azzal, hogy az Innsbruckba menekült császári udvarban, illetve Bécsben milyen lelkesedéssel fogadták, elítélte a tervezett német egységet, és kifejtette, hogy Horvátországot nem szándékozik elszakítani a magyar koronától, de a birodalom csak a Pragmatica Sanctio alapján állva (vagyis úgy, mint 1848 előtt) maradhat továbbra is egységes és erős. Végül pedig kijelentette, ha visszavonják a Dráva mellől a magyar nemzetőri erőket, úgy ő is visszavonja a saját csapatait. Ottinger állítólag meghatódott ennyi együttműködési készségtől, és a kezét nyújtva megígérte, hogy mindent megtesz. Erre kinyíltak a terem ajtói, két tiszt a vállára kapta a vezérőrnagyot, és az ott lévő varasdi horvát nemzetőrség éljenzése közben hordozták körbe. A „jelenet” olyan jól sikerült, hogy Jellačić állítólag maga jelentette ki: „Ottingert meggyőztük, velünk van!”

Ottinger hazatérve minderről részletesen beszámolt Csánynak, aki ezt augusztus 5-én jelentette Batthyánynak is, és megjegyezte, hogy tényleg úgy tűnik, hogy a horvát veszély csökkenésével lehetőség nyílik majd az erők egy részének átcsoportosítására a délvidéki hadszíntérre. Noha Jellačićban továbbra sem bízott, a vezérőrnagyhoz hasonlóan olyannyira hitt az enyhülésben, hogy augusztus 7-i

jelentésében már reményét fejezte ki, hogy a horvát–magyar konfliktus akár békes úton is rendeződhet, és az ő kiküldetése hamarosan véget érhet. Batthyány és Mészáros el is fogadták Csány jelentését, és augusztus 8-án felszólították a biztost, hogy kezdje meg az előkészületeket az átcsoportosításra, a vonal biztosításához szükségesnek ítélt erőkön kívüli, feleslegesnek tűnő nemzetőri csapatokat pedig bocsássa haza.

Erre azonban végül mégsem került sor. Ottinger ugyanis a bán „akciójának” köszönhetően elbizonytalanodott, és augusztus 5-én, Nagykanizsáról a cs. kir. budai főhadparancsnokságnak írott jelentésében, amelyben beszámolt a Jellačićsal történő megbeszélésről, mihez tartási utasítást kért. Onnan azonban augusztus 7-én csak az a lakonikus válasz érkezett, hogy ebben az ügyben kizárólag a magyar hadügyminisztérium az illetékes. Ugyanakkor Ottingernek Csáktornyan szembesülnie kellett azzal is, hogy vele ellentétben a horvátok egyáltalán nem vonták vissza csapataikat; sőt, még növelték is erejüket. A konfliktust mindenáron elkerülni akaró vezérőrnagy azonban úgy döntött, hogy ennek ellenére állja a szavát, és valószínűleg már augusztus 8-án elrendelte, hogy a Muraközben lévő soralakulatok horvát támadás esetén azokat szólítsák fel az ellenségeskedések beszüntetésére, de ha ennek ellenére mégis átlépi a Drávát, ellenállás nélkül ürítsék ki a területet, és vonuljanak vissza Nagykanizsára. A támadásról Ottingert futárok útján azonnal értesíteni kellett, hogy a további intézkedéseket ki tudja adni. A parancs végül augusztus 9-én reggel ment ki a csapatokhoz.

Csány valószínűleg augusztus 8-án értesült arról, hogy a vagyonosabb csáktornyai lakosok egy része a horvát támadástól való félelmében elhagyja az otthonát. A kedélyek megnyugtatása végett augusztus 9-én a helyszínre utazott, ahol nemcsak azzal szembesült, hogy a horvát haderő erősebb, mint volt, hanem jó ismerősétől, Karl Bubna und Littitz őrnagytól, a cs. kir. 9. (Miklós) huszárezred 2. őrnagyosi osztálya parancsnokától Ottinger utasításáról is értesült. Valószínűleg első meglepetésében a vezérőrnagy főhadiszállására sietett, ahol szemére vetette barátjának, hogy nem tájékoztatta az új rendeletről, valamint közölte, hogy ez esetben a zalai nemzetőrséget fogja a terület védelmére vezényelni. Ottinger erre alighanem azzal vágott vissza, hogy Csány ne ártsa magát stratégiai kérdésekbe, mert ez a Monarchia érdeke; illetve, hogy Neustaedter véleménye szerint egy biztos állása amúgy is összeférhetetlen egy cs. kir. tábornokéval. A szóváltás után Csány visszautazott Nagykanizsára.

Augusztus 10-én aztán Csány lehiggadva, magánlevélben igyekezett meggyőzni Ottingert, mint barát a barátot. Megjegyezte, hogy Jellačić eddig sem bizonyult megbízhatónak, és ígéretével ellentétben most sem vonta vissza csapatait; sőt, még erősítéseket is vezényelt a határra. Erre Ottinger mégis kiadta a parancsot – a biztos tudta nélkül –, hogy határátlépés esetén a soralakulatok fegyverhasználat nélkül vonuljanak vissza, ami nem jelent mást, mint Magyarország egy részének, illetve a helyi nemzetőrségnek a feláldozását. Ezt Csány sem mint a felelős magyar kormány biztosa, sem mint magyar, még a Monarchia érdekében

sem vállalhatja. Ha nem vonja vissza az utasítást, akkor ő az egész zalai nemzetőrséget a terület védelmére vezényli, s különben is azt hiszi, hogy harc esetén a huszárok nem fogják cserben hagyni a nemzetőröket, ami, ha parancs ellenére történik, a fegyelem megbomlását vonja majd maga után. Neustaedter véleményével szemben megjegyezte, hogy „egy forradalmi vezető [mármint Jellačić] tábornokának” aligha van fogalma egy alkotmányos biztossról, akit azért jelöltek ki egy cs. kir. tábornok mellé, hogy a helyi viszonyokban való nagyobb tapasztalatával segítse annak működését a kényes helyzetben. Végezetül leszögezte, hogy nem személyeskedésből, hanem kötelességérzetből közli eltérő véleményét, és ha Ottinger nem veszi vissza rendelkezését, akkor lemond, és olyan biztost kér maga helyett, akivel a tábornok könnyebben együttműködik. Ha viszont beleegyeznek Csány nézeteibe, úgy a biztos, a „hű barát” vállalja a teljes felelősséget.

Közben Ottinger is visszatért Nagykanizsára, és szintén augusztus 10-én mind a cs. kir. budai főhadparancsnokságnak, mind pedig másolatban a magyar hadügyminisztériumnak írott jelentésében közölte, hogy az uralkodóra tett esküje és az összmonarchia érdekeire való tekintettel Csány királyi biztos rendelkezéseivel, illetve csapaelhelyezéseivel nem tud egyetérteni, ezért kénytelen megrongált egészsége miatt más alkalmazásért vagy nyugalmazásért folyamodni. Döntéséről a biztost is értesítette. Ugyanaznap szintén egy magánlevél fogalmazásába kezdett, melyet valószínűleg csak következő nap fejezett be. Ebben közölte Csányval, hogy rendelkezését csak a helyi alakulatparancsnokoknak adta ki, és a biztost is tájékoztatta volna róla, ha az jelen van. Csány királyi biztos, ő pedig egy cs. kir. tábornok, és e helyzetben most csak kevésbé értenek egyet. Ugyanakkor Ottinger úgy gondolja – és e véleményével nincs teljesen egyedül –, hogy minden tábornoknak működése közben egy kicsit államférfinak is kell lennie, főleg a jelen állapotban. Most egy kis terület, Muraköz helyzetét egész Magyarország – mely neki is a hazája –, sőt az egész birodalom összes népei szempontjából kell figyelembe venni, hogy elkerüljék a véres összeütközést. Ezért holnap reggel szóban átküldi a diszpozíciókra vonatkozó rendelkezéseit, aztán pedig leteszi a parancsnokságot, mivel Csány stratégiai elképzeléseivel és utasításaival, mit vele szóban is közölt, nem tud egyetérteni. Innentől fogva „okos barátja” dolga, hogy elkerüljék az általános polgárháborút. Jellačić ugyanis a találkozáson csak akkorra mondta csapatai visszavonását, ha előbb a magyar fél visszavonja nemzetőrségét a nádor, illetve a minisztérium ígérete szerint. Neustaedter is megemlítette, hogy a jelenlegi viszonyok között nem utal együttműködésre, hogy Ottinger nem küldte el az 1. honvédszászlóaljat, pedig ennek visszatartására csak Csány véleménye miatt került sor, akinek elképzelését a vezérőrnagy már korábban sem értette. Egy tábornokban, akinek mind a császár és király, mind pedig az alkotmányos minisztérium érdekeit figyelembe kell vennie, meg kell bízni, ha ez hiányzik, az is jobb, ha golyót repítenek a fejébe. Tegnap mindezt a magyar hadügyminiszternek is jelentette, és egyben visszavonhatatlanul kérte nyugalmazását is. Felhívta korábbi szakasztársa figyelmét, hogy a hazaszeretet sosem lehet „borgózós”, és

ha egy tábornoknak mind a császár és király, mind pedig a minisztérium érdekeit szem előtt kell tartania, ám közben a király és a minisztérium által delegált biztos rendelkezik a csapatokkal; sőt, ez még ki is van mondva, akkor a tábornok felesleges. Most Csány a nemzetőrséget vezényli a területre, és a huszárok közbeavatkozásában bízik, de jobb, ha belegondol abba, hogy parancs híján minden huszár csak a saját lelkiismerete szerint cselekszik majd. Végezetül megjegyezte, hogy mint tábornok úgy igyekezett a hazát megbecsülni, hogy ésszel és ne forradalmi nézőpontból nézze a helyzetét. Csány véleménye szerint cselekszik, Ottinger is marad a magáénál, de utóbbi reméli, hogy továbbra is a „rég barátok” maradnak.

Közben Csány még augusztus 10-én levélben jelentette az eseményeket a minisztériumnak, ahol részletesen vázolta a helyzetet, és megjegyezte, hogy Ottingert, kit maga kért ki a minisztériumtól, és kiből megbízott, távolról sem akarja gyanúsítani. Sőt, biztos benne, hogy döntése magasabb stratégiai és monarchiai szempontokon nyugszik, de Csány előtt mindenképp felett Magyarország áll, és a Muraköz elvesztéséből eredő károkat olyannyira súlyosnak látja, hogy sem politikai, sem stratégiai szempontból nem érthet azzal egyet. Mivel pedig biztost könnyebb találni, mint tábornokot, ezért lemond, de 18-áig még viszi az ügyeket. Mivel közben értesült arról, hogy Ottinger lemondott, és a parancsnokságot a rangidős tisztre, Josef Milpökh alezredesre, a cs. kir. 60. (Wasa) sorfőnökre parancsnokára ruházta, a levél utószavában jelezte, hogy emiatt haladéktalanul lemond, és sürgette a minisztériumot egy olyan biztos mielőbbi kiküldésére, aki Ottingert maradásra tudja bírni. Augusztus 11-én közvetlenül a miniszterelnöknek írott jelentésében Csány a Dráván túli horvát csapatmozgásokról szóló híreken kívül közölte, hogy Ottinger megmaradt leköszönése mellett, ezért sürgősen szükség van egy olyan tábornok kiküldésére, aki a magyar és a cs. kir. érdekeket úgy tudja személyében képviselni, hogy az előbbi ne kerüljön az utóbbi alá. Mindent egy nappal később a hadügyminiszternek írott levelében ismét kihangsúlyozta.

Magán a Dráva mentén ekkor nem okozott komolyabb problémát a helyi magyar vezetésben beállott súlyos zavar. Csány viszonya azonban nemcsak Ottingerrel, hanem jó ismerősével, Mészáros hadügyminiszterrel is megromlott az eset következtében, mivel utóbbi korábban szinte kezességet vállalt a cs. kir. tábornoki és tisztikai hűségéért, megbízhatóságáért, illetve engedelmességéért. Ottinger parancsa ugyan nem lépett életbe az egész vonalon, de híre valószínűleg elterjedt a soralakulatok között, valamint a horvát oldalon is. Aligha véletlen, hogy Jellačić csapatai épp ebben az időszakban indították meg előrenyomulásukat a Dráván túli vármegyék (Verőce és Szerém) megszállására, és az ott lévő soralakulatok egy puska lövés nélkül húzódtak vissza a folyó innenső oldalára.

A „régibaráttól” a „gazemberig”: egy barátság vége (1848. augusztus 12. – december 25.)

A magyar minisztertanács augusztus 12-én tárgyalta meg Csány jelentését, valamint a kialakult helyzetet, és a királyi biztosnak teljesen igazat adva, őt maradásra szólították fel. Ugyanakkor Ottinger lemondását elfogadták, és a helyére Fackh József ezredest tervezték kinevezni; beérkezéséig pedig Melczer Andor ezredesnek, a hadügyminisztérium államtitkárának kellett a helyszínen vinnie az ügyeket. Kossuth egyenesen Ottinger hadbírótság elé állítását indítványozta, ezt azonban nem fogadták el. (Kossuthnak mindenesetre annyira megtetszett az ötlet, hogy Csánynak augusztus 14-én írott levelében is megemlítette, hogy szerinte a vezérőrnagy „sub rosa” – azaz titokban – fog bíróság elé kerülni.) A minisztertanács döntését Szemere belügyminiszter még 12-én meg is írta a biztosnak; hozzátéve, hogy valamennyien sajnálják Csány csalódását Ottingerben, nemcsak hazafiként, hanem barátként is, de a vezérőrnagy szemlátomást nem akart harcolni, és távozásával ezt a célt el is érte. Csánynak azonban, ha meggyőződését követi, maradnia kell posztján. Azt azért a belügyminiszter nem felejtette el a biztos orra alá döröglni, miszerint „Ottinger vezérőrnagy úr úgy ismertetett, mint ki a régi rendszert nem bírta felejteni, úgy ismerte Ön is”, így más eredményt aligha lehetett várni.

Csány mindenesetre augusztus 13-án Milpökh alezredes kíséretében Csáktornyára utazott, ahol a védelmi állások megtekintése után a soralakulatok tisztjeivel haditanácsot tartott, amelyen kimondták, hogy horvát támadás esetén fegyverrel fognak ellenállni még akkor is, ha jelenleg erre nem elegendő az erő. A minisztertanács határozatát tudomásul vette, azonban sem Milpökh alezredessel, sem pedig a hamarosan megérkező Melczer ezredessel nem volt megelégedve: mindkettőt régi vágású cs. kir. katonának tartotta, akik ráadásul hamar Ottinger befolyása alá kerültek.

A tábornok ugyanis a hadügyminisztérium döntéséig a táborban maradt, és továbbra is a horvát–magyar összecsapás elkerülésén dolgozott. Ez magában foglalta a két fentebb említett tiszttel (akik egy cs. kir. vezérőrnagy véleményét amúgy sem hagyhatták volna figyelmen kívül) való eszmecséréket éppúgy, mint Batthyány miniszterelnök augusztus 14-i, egyébként Melczernek küldött, a horvátokkal, illetve a cs. kir. tisztikarral kapcsolatos intézkedéseit tartalmazó levelének mind magyar másolatban, mind pedig német fordításban a bécsi cs. kir. hadügyminiszternek, gróf Theodor Baillet von Latour tábornagynak 16-án való megküldését. Csányt – akit az átvezénylések, illetve a nemzetőri váltások miatt meggyengült védelem amúgy is aggasztott – közben egyre jobban zavarta volt barátja „fű alatti” tevékenysége, augusztus 18-án a minisztertanácsnak írott levelében egyenesen úgy fogalmazott: „Ottinger ittléte káros.” Még 17-én Mészáros hadügyminiszter levelében kereste meg a vezérőrnagyot, amelyben sajnálkozott egészségügyi okokból bekövetkező lemondásán, és felszólította, hogy határozottan döntse el: más alkalmazást óhajt, vagy nyugállományba szándékozik-e vonulni?

Ottinger helyzete közben fokozatosan ellehetetlenült: az őt eddig sem túlzottan kedvelő nemzetőrök és honvédek éjszakánként lakása előtt adtak hangot nemtetszésüknek, amelyek esetében már attól lehetett tartani, hogy hamarosan „macskazenévé” fajulnak, illetve névtelen cédulákon szólították fel a mielőbbi távozásra. Június 21-én már egy ilyen, valószínűleg „vaskosabb szövegű” cédulát a tábornok át is küldött a biztosnak, és megüzente, hogy egy tüntetéstől sem fél, mert örül Lederer budai cs. kir. főhadparancsnok sorsára jutni. (Ottinger ez esetben talán azt remélte, hogy így szakadás következhet be a soralakulatok, illetve a honvédek és a nemzetőrök között.) Csány visszaüzent, miszerint ő pontosan tudja, hogy egy rendbontás esetén mi a dolga, és itt ilyesmi nem fog történni. Ugyanakkor aznap a miniszterelnökhöz intézett levelében világosan kifejtette, hogy „itt most a vezérőrnagy úr nincs helyén”, és „egy elégtelen fő katonai tisztnek jelenléte” csak akadályozza a többi sorenredti tiszttel való kapcsolattartást, ezért mielőbbi eltávolítását kérelmezte. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy Mészáros hadügyminiszter végül augusztus 24-én a cs. kir. soproni hadosztály kőszegi dandárának parancsnokává nevezte ki Ottingert, amit Csányval is közölt.

Közben augusztus 20-án eldőlt, hogy a Dráva menti csapatok parancsnokságát gróf Teleki Ádám vezérőrnagy, a cs. kir. budai hadosztály pesti dandárának a parancsnoka veszi át, aki 24-én a táborba is érkezett. Ő már valószínűleg egyáltalán nem volt rászorulva egy másik, ráadásul posztjáról önként lemondott vezérőrnagy kéretlen tanácsaira, és Csányval is sokkal jobban együttműködött. Így aligha meglepő, hogy Ottinger augusztus 26-án, még Nagykanizsáról a cs. kir. budai főhadparancsnokságnak írott levelében jelezte, hogy Mészáros 17-i kérdésére válaszul a további szolgálatot választja, csak egészségi állapota helyreállítása végett néhány napra Sopronba utazik. Valószínűleg itt érte új beosztásnak híre is, amelyet szeptember elején vehetett át. A forrásokban nincs nyoma annak, hogy az ezt követő időszakban ne hajtotta volna végre a magyar kormány utasításait; igaz, a horvát invázió október elejéig elkerülte az igazgatása alatti területet.

Ottinger végleges döntését valószínűleg az hozta meg, hogy a konzervatív gróf Lamberg Ferenc altábornagyot, a cs. kir. pozsonyi hadosztály szeptember 25-én királyi biztossá kinevezett parancsnokát, akit az uralkodó a Magyarországon lévő összes fegyveres erő főparancsnokává tett, és akitől Batthyány a horvát–magyar konfliktus rendezését remélte, félreértés következtében 28-án Budapesten a tömeg meglincselte. Ennek híre október 1-jén már Kőszegen lehetett, és Ottinger aznap, a parancsnokságot helyettesének átadva, Bécsbe utazott a helyzet tisztázása végett a helyi cs. kir. dandárparancsnokság október 10-i, a cs. kir. budai főhadparancsnoksághoz intézett jelentése szerint. Itt érhetette a tábornokot az október 3–4-i, Batthyány leváltását közlő, a magyar országgyűlést feloszlató, Jellačićot a magyarországi haderők főparancsnokává kinevező, illetve az országot a haditörvények hatálya alá helyező manifesztumok híre, valamint az október 6-i bécsi forradalom is, amely aztán Latour hadügyminiszter meggyilkolásával járt. A horvát hadsereg

október 8–9-én lépett osztrák területre, és a Bécset elhagyó Ottinger valószínűleg ezt követően csatlakozott hozzá. Jellačić, némi hezitálás után, végül október 14-én nevezte ki a vezérőrnagyot dandárparancsnokká; 18-án pedig már a cs. kir. hadtest lovashadosztályának a parancsnoka lett. Ottinger vezérőrnagy végre a helyén volt, és ezzel elkezdődött katonai pályafutása legsikeresebb időszaka.

Csánynak szeptember–októberben épp elég feladatot adott a szeptember 11-én megkezdődő horvát invázió elhárítása, majd a hátráló ellenség üldözése, az állandóan változó viszonyokhoz, illetve főparancsnokokhoz való alkalmazkodás, így aligha kísérte figyelemmel korábbi barátja sorsát. 1848 novemberében, mint a feldunai hadsereg teljhatalmú kormánybiztosa, már valószínűleg tudott arról, hogy Ottinger a túloldalon szolgál, de különösebben nem kommentálta. November 17-én, Pozsonyból Kossuthhoz írott levelében arra a hírre, miszerint az ország irányítását október elejétől átvevő Országos Honvédelmi Bizottmány Ottinger lovait eladatni rendelte, csak annyit jegyzett meg, hogy jobb volna azokból egyet-egyét Görgei Artúr vezérőrnagynak, a fősereg parancsnokának, illetve gróf Lázár György vezérőrnagynak, az egyik hadosztályparancsnoknak adni. December végén pedig, már a támadó cs. kir. fősereg elől hátrálva, azt a hírt, miszerint a cs. kir. elővédnél tevékenykedő Ottinger „igazi lovasbravúrral” december 22-én a Győr előtti Abdánál maga adta át saját korábbi ezrede, a cs. kir. 1. (Császár) huszárezred előőrse tagjainak az egyik cs. kir. proklamációt, és tett kísérletet átállításukra, Kossuthhoz december 25-én Győrből intézett jelentésében így foglalta össze: „Ottinger tegnap, a gazember, maga adta át egy Császár-huszárnak a proklamációt, és az a bolond, mint régi ezereadesét respektálta s nem lőtte le.”

1849. január 21-én a hivatalos lapban, a *Közlöny*ben egy vezércikkben nyilvánították „honárulónak” az akkor egy cs. kir. lovasdandár élén Szolnokon állomásozó Ottingert. Az éppen Debrecenben lévő Csány valószínűleg elsők között olvasta az újságot, és aligha kétséges, hogy ekkor már a fenti cikk minden egyes sorával egyetértett.

Összegzés

Csány László és Franz Ottinger még a napóleoni háborúk tüzeiben edződött, bajtársiasságon és kölcsönös tiszteleten alapuló, majd az 1840-es évek második felében új erőre kapó „szép barátságát” kétségkívül 1848 „forradalmi forgószele” szakította szét. A békeidőkkel ellentétben a válsághelyzetekben már nem lehetett egy határon túl megértőnek mutatkozni a másik eltérő nézeteivel szemben, még magánemberként sem, amikor egy ország és egy birodalom sorsa forgott kockán. Bár mindkettő szülőhazájának tekintette Magyarországot, végül belső meggyőződésük szerint döntöttek: Csány a hazát és ezzel a mártírsorsot, Ottinger pedig a birodalmat és a katonai dicsőséget választotta. Utólag mindkettő döntését meg lehet érteni; magyar hazafiként azonban csak az elsővel lehet azonosulni.

■ FÜGGELÉK

Franz Ottinger ezredes, a cs. kir. 1. (Császár) huszárezred parancsnokának válaszelevele Csány Lászlónak kérései és tervezett találkozásuk ügyében

Eszék, 1846. január 12.

Szeretett jó barátom, Laci!

Múlt hó 30-áról kelt becses iratod évek óta nem érzett gyönyörűségemre és szívbéli öröömre szolgált, mivel, ha csak írásban is, a régi vidám barát ismét közeledik hozzám, akire emlékezni ugyan sokszor volt alkalmam, de állandóan vádoltam a végzetet, hogy elválásunk óta a véletlen folyamatosan távol tartott bennünket egymástól. A múlt évben, amikor Baranya megye főispánja, Majláth [György] úr Valpón volt Prandau[-Hillebrand Gusztáv] bárónál, egy Schmideck [Kálmán] nevű ifjú sokat mesélt nekem rólad, aki is egy órán keresztül Csány Lacival, öreg bajtársammal és barátommal a legrésztvevőbb módon szórakoztatott engem, többek között szívesen beszélt arról, hogy kinézeted az érett férfiéhoz hasonlatos; azonban úgy tudom, ahol a szellem, a lélek, a szív még mindig eleven, ott az idő viharával együtt csak a petyhüdt emberhúsban lel magának némi táplálékot, azonban a lélek nemes szellemének acélján sok villám megtörik, amíg a vén kaszás minket minden kíséreték kíséretébe, a szövetséges nagy főseregbe be nem hív a valódi igazság és jóság meghallgatására.

Legforróbb kívánságomnak megfelelően érzem azon óhajt, hogy még ebben az életben mielőbb lássalak, szeretett barátom, és remélem, hogy az 1846. év folyamán vagy nyugállományú, vagy tábornok leszek, és bizonyosan megkereslek, hogy teendő utazásom során néhány napig ráérősen, kedélyesen társalkodhassam Veled, mivel ezúttal, amikor e hó 20-án okvetlenül Péterváradra kell utaznom, s a jövő hónapban, februárban katonásdim miatt egyáltalán nem távozhatom innen, így sajnos szíves baráti ajánlatoddal, személyedre nézve Péccsett megjelenni, nem egyeztethető össze egyébkénti mindennapos rabszolgaéletemmel, quasi [mintegy] nem teszi kivihetővé; azonban maradjunk annál, hogy még az 1846. év folyamán elkerülhetetlenül megleplek.

Pártoltadat lehetőségem szerint oltalmamba tudom és akarom venni, s Miattad mindent megteszek, ami köröömön és lehetőségeimen belül van, primo [először] tulajdonosom a kész gyalogosokat qua talis [mint ilyen] tisztként veszi fel ezredébe, csupán azon feltétellel, hogy ha közülük valamelyik cserére talál; sajnálom tehát, hogy ami stanovraneredet [valószínűleg: pártfogoltadat] illeti, fiaskót csináltam; Engländer Hofmant ellenben azonnal kivételesen ezredhadapródnak akarom illő módon az én fő ezredes uramnak [gróf Emanuel Mensdorff-Pouilly lovassági tábornoknak, másod-ezredtulajdonosnak] előterjeszteni, ha az illető nálam vagy személyesen akarna jelentkezni, vagy írásban a szükséges törvényes bizonyítványokkal igazolja magát. Ami azonban honfitársadat, Kosár [Ferenc]t illeti, akit szép, derék, jóllehet lusta káplárnak ismerek és kedvelek, neki csupán saját szolgálati ösztönéből és előszeretetéből kellett volna

bekelnie az 1. huszárezredhez, s a boldogító őrmesteri rangban részesítettem volna, azonban jelenleg egy törvény már nem teszi lehetővé számomra, hogy behívjam, miután ő 1845. december 13-án kiszolgált a 10 éves kapitulációját [szerződési idejét].

Tehát, a valóban boldog és mielőbbi vizionlátásig maradok testvéri ragaszkodással és szeretettel változatlanul hív barátod

Ottinger

(Eredeti, német nyelvű tisztázat. MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz. 1848 előtti vegyes iratok. Szám nélkül. Hermann Róbert fordítása. Közli Csány László reformkori iratai 1817–1848. 319–320. p.)

Csány László köszönőlevele Franz Ottinger ezredesnek

Nagykanizsa, 1846. március 27.

Drága szeretett jó Barátom!

Meg fogsz nekem bocsátani, hogy csak ilyen későn mondok köszönetet Neked a számomra oly barátilag teljesítettért; csakhogy az általam ajánlott, kegyességedből őrmesterré előléptetett Kosár Ferenc családi körülményei révén akadályozva volt abban, hogy Neked szóló leveletem korábban elvigye.

Fogadd tehát szívem legbelsejéből fakadó köszönetemet mind azért, hogy a derék fickót előléptetted, mind azért, hogy Engländer Hofman hadfi ügyében fáradoztál, aki rövidesen személyesen fog tisztelkedni Nálad.

Vigasszal teli számomra az a remény, hogy az életben még láthatlak. Új rangodhoz jó egészséget kívánok, s minden alkalmatosságot a földi mennyország építéséhez. Mint ezredes, a hadsereg dísze vagy, mint tábornok, több leszel, mint dísz, ha végre, amint az véleményem szerint elkerülhetetlen, kézcsókra kerül a dolog [értsd: Ottingert előléptetik].

Isten legjobb áldása legyen Veled, szeretett barátom! Éljj jól, fogadd igaz baráti csókomat és forró kézszorításomat, mindenütt és mindig változatlan barátodtól

Csány

(Eredeti, német nyelvű fogalmazvány. MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz. 1848 előtti vegyes iratok. Szám nélkül. Hermann Róbert fordítása. Közli Csány László reformkori iratai 1817–1848. 136. p.)

Franz Ottinger vezérőrnagy levele Csány László királyi biztoshoz az átvezénylendő csapatok ügyében

Hely nélkül [Nagykanizsa], 1848. augusztus 1.

Kedves Barátom!

Miután véleményed szerint az 1. honvéd[zászlóalj] innen nem távozhat, ezért én a Wasa 2. zászlóaljának visszatérését nem rendelhetem el.

Mindezt elegánsan egy átiratban meg kellene fogalmazni Mészárosnak, és ezt [az iratot] lehetőség szerint megpróbálni a [leggyorsabban] visszaküldeni nekem.

*A te régi barátod
Ottinger*

(Eredeti, német nyelvű tisztázat. MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 14. doboz. 1848. évi vegyes iratok. Szám nélkül. Kemény Krisztián fordítása.)

Franz Ottinger vezérőrnagy utasítása a Muraközben lévő cs. kir. soralakulatok parancsnokaihoz

Hely és dátum nélkül [Csáktornya, 1848. augusztus 8.]

Ha a bán a maga hadtestével támadólag lép fel, akkor az egyes osztályparancsnokok a cs. kir. határőrvidékbeli csapatok elébe egy alantos tisztet küldjenek, ezeket az ellenségeskedések leállítására szólítsák fel, és azután, ha az ellenség mégis átmenne a Dráván, úgy, mintha hadgyakorlatoknál működnének, vonuljanak vissza anélkül, hogy fegyvereiket használnák. Ugyanekkor a lovas őrjáratok által, melyek minden egyes osztálynál vannak, azonnal jelentés tétessék a dandárparancsnoksághoz, és annak parancsai bevárassanak. A visszavonulás iránya Nagykanizsa.

[Ottinger vezérőrnagy]

(Magyar fordításban közli [téves, augusztus 19-i dátummal] Gelich Rikárd: *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben*. I. k. 179. p.)

Csány László királyi biztos levele Franz Ottinger vezérőrnagynak a Muraköz tervezett feladása ügyében

Hely és dátum nélkül [Nagykanizsa, 1848. augusztus 10.]

Kedves Barátom!

Mielőtt jelen állásunkban mindenre bólintanánk, kötelességemnek érzem, mint régi barát a barátához, oly szavakat intézni, melyek mindenesetre némi beccsel bírnak.

Báró Jellačićot eddigi tettei alapján lehetetlen olyan egyéniségnek tartanom, aki határtalan bizodalmat érdemelne. Megígérte a miniszterelnöknek, megígérte Neked, hogy csapatait visszavonja – megtette ezt? Nem, egyetlen lelket sem vont vissza. Ugyanazon ellenséges állást foglalja el velünk szemben, amelyet már hetek óta felvett, azzal a különbséggel, hogy állását megerősítette – olyannyira, hogy jelenleg hadereje 16-17 zászlóaljra rúg. – Most azt a parancsot adtad Bubna gróf, őrnagynak, aki a Muraközben felállított valamennyi csapat felett a parancsnokságot gyakorolja, hogy semmilyen, bármi néven nevezendő esetben ne nyúljon fegyverhez. – Ezt a parancsot adod arra az esetre, ha Jellačić átlépné a Drávát, és a Muraközön, Magyarország legszebb és legdrágább vidékén rajtaütne, s megkísérelné azt elfoglalni. – Barátom, ez felfogásom szerint nem kevesebbet jelent, mint a Magyar Korona egy részét védelem és vérveszteség nélkül a lázadónak zsákmányként átadni – s egyben azt jelenti, hogy a nemzetörököt, akik nemcsak mint magyarok, hanem mint zalaiak, saját földjüket a rablóknak védelem nélkül át nem adhatják – a katonaság részéről támogatás nélkül a túlerő áldozatául hagyni. Ezért én nem vállalhatom a felelősséget, ezt sem mint a felelős magyar kormány biztosa, sem mint magyar, a Monarchia érdekében nem vállalhatom. A vélemények ebben különbözők lehetnek, a magamét hímezés nélkül kell közölnöm Veled. Kedvesebb, sokkal kedvesebb lett volna számomra, ha rendeletéről valamit közöltél volna, akkor valószínűleg megérttettem volna veled, s most bocsáss meg, de mint öreg, tapasztalt embernek, aki Magyarország ügyeit érti és körülményeit megítélni képes, ezt kell tennem. Gondold meg még egyszer a dolgot, s [ha] okaimat elfogadhatóknak találod, s azután arra kérek, hogy intézkedéseid annak megfelelően add ki, hogy támadás esetén a Muraközben a fegyvereknek a lehető legnagyobb hasznát vegyük. Hidd el nekem, hogy a huszárok parancs nélkül sem fogják a szegény nemzetörököt cserben hagyni – s ha ez parancs ellenére történne, nem lenne-e a legrosszabb következményekkel összekötve? – Ha nem lehetnék oly szerencsés, hogy meggyőzzelek, kötelességem a Muraköz védelmére az egész nemzetöröséget bevonultatni, s a kormánynak az esetet jelentve, s biztosságomról lemondva, azt arra kérni, hogy olyan biztost válasszon, aki állását más szempontból fogja fel, s akinek rendelkezéseihez a tábornok könnyebben alkalmazkodik. Ez nem szeszélyeskedés részemről, hanem belső kötelességérzet. Mások talán ezt a köztünk lévő vitás ügyet másként ítélik meg, nekem azonban elég időm volt gondolkodni rajta, s maradok a véleményemnél.

Ez alkalommal közölnöm kell nézeteimet a biztosi hivatásról. Neustaedter, ha jól értettem, amit mondtál, azzal érvelt, hogy a biztos állása összeférhetetlen a cs. kir. tábornokéval, vagy annak állása mellett. Neustaedter nem jól érti a dolgot, s ha értené is, mint egy forradalmi vezető tábornokának, nincs világos fogalma egy alkotmányos biztossról. Véleményem szerint olyankor adnak egy tábornok mellé biztost honvédő, belső nyugtalanságok által okozott háborúban, amikor a tábornok nem tudja úgy megítélni a haza körülményeit, mint a biztos, aki azokkal többet foglalkozott, vagy legalábbis feltételezhető róla, hogy azokkal foglalkozott. Most térjünk vissza az általam mondottakhoz. – Anélkül adta ki parancsodat, hogy nekem arról bármit mondtál volna, kiadtad, mert rendelkezésedet, mint tábornok, helyesnek hitted. Láttam a parancsot, s Magyarország ügyeinek, valamint a Monarchia ezzel összefüggő ügyeinek ismerete azt mondják nekem, hogy a tábornok nézete helytelen. Nem kötelességem-e ez esetben nézetemet nyíltan kimondani? Ezt teszem, hogy a tábornok személyében szeretett ifjúkori barátomat is erről felvilágosítsam, s Istenemre, nincs más okom arra, hogy kiadott parancsod ellen fellépjek, mint a haza és a király iránti legbelső kötelességérzetem. Te másként fogod fel és ítéled meg a körülményeket, mint én. Én azonban a magam oldalán hiszem lenni az igazságot. Jöjjön, aminek jönnie kell, én meggyőződésem szerint működöm, amíg helyemet másnak át nem adom, az azonban nagy szerencsétlenség volna, ha különböző véleményeink miatt a szegény hazának kellene szenvednie.

Hivatalosan is felhívlak, hogy egyezz bele nézeteimbe, s azután magamra vállalom a felelősséget, mert azt hiszem, hogy kötelességemet jól tudom teljesíteni. Hű barátod

Csány

(Eredeti, német nyelvű fogalmazvány. MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 14. doboz. 1848. évi vegyes iratok. Szám nélkül. Hermann Róbert fordítása. Közli Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I. k. 168–169. p.)

Franz Ottinger vezérőrnagy jelentése a cs. kir. budai főhadparancsnokságnak a drávai védvonal parancsnokságáról való lemondása ügyében

Nagykanizsa, 1848. augusztus 10.

Miután Őfelsége, legmagasabb császáruk és királyunk iránt kötelező esküm, továbbá az osztrák összmonarchiára való tekintettel, mint cs. kir. tábornok a magyar királyi biztos, Csány úr eredeti csapatelhelyezéseivel és rendeleteivel semmiképpen nem tudok egyetérteni, s annak katonai intézkedései által zavartatom, kénytelenítve látom magam megrongált kedélyállapotom mellett legnagyobb bánatomra 38 évi hűséges szolgálatom után – más alkalmazásért – vagy nyugalmaztatásomért a legalázatosabban folyamodni, s egyben kérem a magyar királyi hadügyminisztériumnak mellékelt

kérelmemet előterjeszteni, s a cs. kir. osztrák hadügyminisztériumot azon megjegyzéssel értesíteni és tiszteletteljes jelentésemet vele közölni, hogy én 1814-ben súlyosan megsebesültem.

Ottinger vezérőrnagy

(Eredeti, német nyelvű tisztázat. HM HIM HL. I. 2. Elnöki iratok 1848: 521. Hátirata: „Bemutatott 1848. augusztus 21-én. – Miután Ottinger vezérőrnagy úr által ezen kérés már egyenesen a magyar királyi hadügyminisztériumnak benyújtott, itteni tudomás végett szolgálván, azután ad acta. – Buda, mint fent – Arbter százados, adlátus [helyettes].” Hermann Róbert fordítása. Közli *Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben*. I. k. 99–100. p.)

Csány László királyi biztos jelentése a felelős magyar minisztériumnak a Franz Ottinger vezérőrnaggyal a Muraköz ügyében kialakult konfliktusa és lemondása ügyében

Nagykanizsa, 1848. augusztus 10.

A biztosok és vezérek közti egyenetlenségek mindenkor a közállomány kárával vannak közvetlen kapcsolatban, azért ilyen esetben a közjó azt követeli, hogy egyik vagy másik visszalépjen. Köztem és Ottinger vezérőrnagy úr közt a fennforogható leglényegesebb kérdésben van olyan véleménykülönbség, mely ítéletem szerint magában foglalja a magyar korona egy részének, Muraköz 15 négyszeg mértföld területnek elveszthetését, mit következőleg terjesztek a minisztérium elibe.

A hadügyminiszter úr, f[olyó] hó 2-ről kelt rendeletével engemet arról értesítvén, „hogy gróf Batthyány miniszterelnök úr öméltósága Bécsből visszaterítve politikai és diplomatikai állásunk azon fokra jutott, amelyekből bonyolódott körülményeink rendbehozása remélhető, mi ha mostan nem is sikerülne, mégis kibékítendő állásunkat megtámadás által kérdésbe nem véteti ... minden esetre az itt költséges, de parlagon heverő erőnek egy ideig máshova használatát nemcsak megengedi, sőt javasolja is”. Ezen rendelet alaposságát nem lehet be nem látnom, nem lehet azt nem helyeslenem, mert múlt hó 29-n, 30-n két zászlóalj sorkatonaság Verbászra rendeltetvén, és f[olyó] hó 2-áról kelt parancsnál fogva általam is a pécsi honvédszászlóalj és 3 zászlóalj nemzetőrség szinte Verbászra utasítatván, azok elküldésével és 6 századnak Szlavóniába szállításával azon erő, mellyel Jellačić bárót a horvát népek közömbösségénél és a polgárok javult szelleménél fogva le lehet győzni, most, az eldarabolás után, feltéve, hogy Jellačićnek hinni lehet, célszerűbben a valóban jelenleg parlagon heverő erőt nem lehet fogalmam szerint is használni, mint a felzendült rácok ellen fordítani. – E nézetből kiindulva Miniszterelnök úrhoz írt jelentésemben késznek is nyilatkoztam táborunknak leghasználhatóbb részét a Duna bal partjára elvezetni, azon javallattal, hogy

itt, minthogy én tettek után ítélve, Jellačićnak hitelt adni nem tudok, egy vigyázó testület maradjon.

Amíg én táborunk elszállításának érdekében gondolatimban előtervezetekkel foglalkoztam, Csáktornyról azon tudósítást vettem, hogy az ottani lakosok vagyonosabb része kiköltözni készül, és féltőbb vagyonát a Murán átszállítja, a horvátok berontásából félelemből – belátván a nem könnyen megszüntethető bajt, mely abból származhatna, ha a csáktornyaiak félelme és aggodalma a néptömeget is megragadná, Csáktornyára siettem, hol a bennem helyezett bizodalom rövid órák múlva a nyugtalanságot, a békétlenséget helyrehozá – de annál kevésbé tudtam én magamat megnyugtatót, azt tapasztalván, hogy Jellačić báró a Miniszterelnök úrnak, később Ottinger vezérőrnagy úrnak is adott szavának dacára, harcosait vissza nem vonja, sőt éppen olyan ellenséges állásban mutatkozott, mint bécsi útja előtt, azzal a különbséggel, hogy most már 17 zászlóaljra növekedett fel határőri katonaságának száma. Útközben meglátogattam a Muraközben létező erőnk parancsnokát, gróf Bubna őrnagy urat a Miklós császár nevét viselő huszárezerekből – tanácskozás közben ennél Ottinger vezérőrnagy úrnak abbeli parancsáról győződtem meg, miszerint a horvátok áttörése esetében azok parlamenten által szólítottassanak fel a visszavonulásra, mit ha tenni nem akarnának, vonuljanak vissza a mieink, és semmi néven nevezendő esetben fegyverüket ne használják – Megvallom, ezen parancs éngemet a meglepetés legkeserűbb érzetére ragadott, mert ítéletem szerint az annyit tesz, Muraközt, Magyarország 15 négyszegmértföld [sic!] legszebb területét 62 ezer vagyonos lakosival Jellačićnak védetlenül átadni – és annyit tesz, nemzetőrseregeinket megfosztva a rendes katonaság segítségétül, áldozatul vetni az ellenségnek, mert ezek országuk és saját megyéjük részét védetlenül, anélkül, hogy a rokonárulás bélyegét még a késő emlékezetben is magokon viseljék, az ellenségnek át nem engedhetnék; – ezen parancsról én mit sem tudtam, jóllehet arról, mint hadi operációkat tervező rendeletről, tudnom kellett volna; – az abban felállított elvet én magamévá nem tehettem, sem úgy, mint biztosa a magyar felelős kormánynak, sem úgy, mint hű fia hazámnak és hű alattvalója királyomnak. Lehet, hogy ítéletem hibás, de az lelkem meggyőződése, és azt semmi hatalomnak, semmi tekintélynek fel nem áldozom, azért kinyilatkoztattam szóval is, barátságos levelemmel is vezérőrnagy úrnak, hogy azon esetben, ha rendeletét vissza nem veszi, a zalai összes nemzeti őrsereget beszállásolandom a Muraközbe.

Amíg biztos vagyok, addig be akarom helyemet tölteni, eszerint Jellačić részéről mutatkozó szó- s hitszegés esetében Muraközt védeni fogom őrseregeinkkel, ahogy lehet, védelmére felhívandom a sorkatonaságot is – de a körülmények ily helyzetében mi tovább együtt nem maradhatunk, minthogy megkívántató higgadtsággal, kellő nyugodt kedéllyel, barátságos bizodalommal közre nem munkálódhatunk. Én Ottinger vezérőrnagy urat, kit benne helyezett bizodalommal fogva magam kértem ki a minisztériumtól, gyanúsítani távolról sem akarom, sőt, hiszem, hogy rendelete magosabb stratégiai és monarchiai szempontból eredett, de előttem, jóllehet a monarchia épsége szívémen fekszik, mindenek felett Magyarország áll – stratégiai tekintetből pedig a leghibásabb és legszerencsétlenebb gondolatnak tartom a védelem nélküli visszavonulást,

mert azáltal Muraköz el van vesztve, el van kétségkívül vesztve, minthogy a megtámogatásról értesítés, a segedelem és menet annyi időt legalább megkíván, mennyi alatt az ellenség előre nyomulhat a Muráig – feltéve, hogy a fekete-sárga szín, az ellenség részéről respektálva eresztetik át a kompokon – a letenyein, a kottorin, és a szerdahelyi hídon; – kérdem, minő erő szükséges az elvesztett partnak visszaszerzésére, mely jól fegyverzett erőtül, ágyúktul, és Cetinből elhozott rakétákkal [értsd: röppentyűkkel] védetik?? – továbbá, hát ha az őrsereg harcba vegyülne (pedig bizonyosan vegyülne, győzelem reménye nélkül is), ennek vesztesége minő következményeket idézendne elő? Nemzeti őrseregeink szerkezete, – olyan mélység, melyet még közülünk senki ólommal meg nem mért – ezt lehet és kell is használni; ítéletemmel ennek okos használatában rejlik jelenleg honunk üdve – de használni óvatosan, és sorkatonasággal s honvéddel szükséges; – aztán ki áll jól érette, hogy huszáraink, őrseregünk romboltatását parancs dacára is hidegen, közömbösen nézendnék? és ekkor hova juthatunk az engedelmesség megtárgult kötelékével? Így én sem politikai, sem stratégiai tekintetből nem oszthatom Ottinger vezérőrnagy úrnak tervét.

Mondottaím következtében azon elvből indulok ki, hogy biztost eleget, vezért pedig nemigen áll tehetségében a minisztériumnak választani, azért én ezennel biztosságomról határozottan lemondok, azt még azon esetben sem folytatandó, ha vezérőrnagy Ottinger úr lépendne vissza – mert ha ezzel ki nem jöhöttem, ki eránt más tekinteteken kívül maga a barátság is gyengédségre kötelezett – mit lehetne várnom egy mástul, aki már előre elfogultsággal közeledne hozzám, minek tapasztalata részemről sem szolgálhatandna okul a szimpátiára.

Vegye a tisztelt Minisztérium bennem helyzett bizalmaért lehető legforróbb köszönetemet – érzem, hogy annak minden tehetségeim felhasználásával sem felelhettem meg, de érzem azt is, hogy ennek oka nem bennem, nem igyekezetemben rejlik, fájdalmas érzettel lépek le a pályáru, melyen nem a göröngyök, nem a tövissek akadályozták haladásomat, hanem akadályozza olyan körülmény, melynek eltávolítása nem áll hatalmamban. Legmélyebb tiszteletemet nyilvánítom a Minisztérium eránt, és kijelentem, hogy [olyó] hó 18-k napjáig itt helyemet betölteni kötelességemnek tartandom.

Csány László

Már jelentésemet, illetőleg leköszönésemet bezártom és postára valék azt adandó, midőn Ottinger vezérőrnagy úr arról értesített, hogy ő a parancsnokságát Milpökh al ezeredes úrnak átadta a Wasa gyalogezeredéből – és magát bejelentette vagy más alkalmazásért, vagy nyugalmazásért – eszerint belátja a tisztelt felelős, független Minisztérium, hogy én már az általam fellebb kitűzött napig sem maradhatok meg biztos – mert az előzmények után, egy vezérőrnagynak visszalépte következményében mit és mennyit számolhatok Milpökh úrra, vagy más parancsnokra?? Azért méltóztas-sék mielőbb egy parancsnokot, vagy Ottinger vezérőrnagy urat a megmaradásra bírván, egy biztost ideküldeni, mert én a legfájdalmasabb érzettel hagynám itt anélkül is állásomat, mi már a cél elérésére haszontalan, de elhagyni mindenesetre kötelesnek érezném

magamat, csak addig lévén szabad a hű polgárnak működni, meddig azzal hazájának hasznát gondolnival szerezhetni – ellenkező esetben pedig visszalépni polgári kötelesség. Ennek következtében elvárom mihamarább a biztost, kinek én bevezetésére szolgálni magamat kötelesnek érzem.

Ki fellebb

(Eredeti, magyar nyelvű tisztázat. MNL OL H 2. Miniszterelnökség 1848: 550. Hátirata: „Elintéztetett az auguszt[us] 12-n tartott minisz[er]i tanácsülésben”. Közli Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I. k. 163–166. p.)

Szemere Bertalan belügyminiszter közli Csány László királyi biztossal a minisztertanács határozatát: helyén kell maradnia

Budapest, 1848. augusztus 12.

Csányi [sic!] László királyi biztos úrnak

Folyó hó 10-én Kanisán kelt becses jelentését a ministeri tanácsban felolvastván, egy szívvel és lélekkel kijelentjük, miképpen Önt a haza nem nélkülözheti.

Nézetében, ama kérdéses parancsra nézve, tökéletesen osztozunk. Mi nem támadunk meg senkit, mi a Dráván most nem akarunk átlépni, de az átlépőt vissza kell vernünk, a kötelesség, a törvény, a becsület azt parancsolja.

És amennyiben Ön jelenti, hogy Ottinger vezérőrnagy lemondván, a parancsnokságot Milböck [Milpökh] ezredesnek adta át, mellőzve azt, mit e tekintetben a hadügyminister fog tenni, ki most Ó-Becsén van (hol alkalmasint ma van a csata) futárt küldtünk Fack [Fackh] ezredes után, – kit Ön bizonyosan fog ismerni, – Ottinger helyét betöltendő. Fack ezredes, saját kívánatára, sőt esdeklésére ment le Ó-Becsére, hol reá egy brigáda [dandár] bízott.

Addig Melczér ezredes hadügy ministeri állodalmi titkár menend le, ki pár nap óta itt van, és igen dicsértetik.

Mi sajnáljuk, hogy Ottinger Ön várakozásának nem felelt meg, sajnáljuk, mivel keserű tapasztalása nemcsak a hazafiúnak, hanem a barátoknak is okoz fájdalmat. Hanem azt hisszük, és azt hiszem egyúttal, hogy ezen tapasztalás csak újabb ösztönül szolgálhat Önnek azon pálya folytatására, melyen a nemzet közelsimerése közt jár, hiszen kik maradnak a hazának támaszul, ha hívei elhagyják.

Ottinger vezérőrnagy elmegy, mert ítélve azon parancs után, ő nem akart harcolni, de midőn elmegy, meggyőződését követi, és célját éri el; de ha Ön hagyná el helyét, éppen ellenkezőleg cselekednék meggyőződésével, éppen azon kötelességét nem teljesíthetné, minek nemteljesítését a nevezett vezérőrnagyban helyteleníti.

Azt hiszem, ha a barátság attól nem tartóztathatta el, mit reménylet is a haza Öntől, hogy ellenkezésbe jöjjön régi barátjával, még kevésbé lehet az gát hazafiúi felada-

tának megoldásában. Midőn Ön lánglelkében a haza képe megjelent, vonuljon vissza minden más tekintet.

Azt tapasztalhatja, hogy vezérelmék menthetik meg a hazát, a nép magára hagyva elveszne.

Azt tapasztalhatja, hogy éppen emberek hiánya miatt vagyunk zavarban naponkint, és Ön ejtené rajtunk a legnagyobb csapást, Ön, kinek eddigi eljárása a mi büszkeségünk volt.

Ezen eljárás szerint sorban le kellene lépniük, kik roskadoznak a teher, az ostrom alatt. Azt hiszem, a haza nem felejtene minket megjegyezni.

Szabad legyen érintenem, miképpen Ottinger vezérőrnagy úgy ismertetett, mint ki a régi rendszert nem bírta felejteni, úgy ismerte Ön is, és én leküldetéséhez semmi reményt nem csatoltam. Éppen ezért lehet reményünk, hogy fogunk találni olyant, ki az új formáknak s a hazának híve leend. Oda jutottunk már, hogy nem lehet kikerülnünk a jelest mindenütt fölkeresni, s ezekből nevezni vezéreket, ha a vezérekbe bizodalunkat nem helyheztehetjük.

Mind ezeknél fogva kijelentjük, hogy mi Ön helyét nem tölthetjük be, hogy a kormány Önt nem nélkülözheti, mivel nem nélkülözheti a haza, és nem nélkülözheti éppen a legkétesb pillanatban.

Eddigi nevezetes fáradozásaiért sokkal tartozunk Önnek, igaz, a nyugalomra számot tarthatna, de vezérférjainak a haza nem adhat nyugalmat harcnak idejében. Előbb segítsen megmenteni a hazát, mert az valóban veszedelemben van. Inkább, mint valaha.

Fogadja mindnyájunk nevében szíves és hazafiúi köszönetünket és tiszteletünket.

Belügyminister
Szemere Bertalan

(Eredeti, magyar nyelvű tiszttázat. MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Komáromban lefoglalt iratok. No. 348. Közli Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai II. k. 1050–1051. p.)

A Közlöny vezércikke Ottingerről

Debrecen, 1849. január 21.

Ottinger

A hazánk szent földjét tiporó ellenség között van egy Ottinger nevű generális. Most Szolnokon állomásoz.

Ezen ember magyar és az ellenségénél szolgál.

Mi több: ezen ember addig, míg Mészáros Olaszországból hazajött, s a hadügyministeri tárcát kezébe vette, ideiglenes hadügyminister volt. És most az ellenségnél szolgál.

Ezen ember később elnöke volt azon bizottnánynak, mely a Lederernek tett macskazene miatt elkövetett vérengzést vizsgálta. És most az ellenségél szolgál.

Ezen ember később elvállalta a kormány kezéből a drávai hadsereg vezérletét Jella-chich ellen, s ott elárulta a hűségére bízott sereget. És végtére átszökött az ellenséghez, és most a magyar nemzet ellen fegyvert visel, és lábbal tapodja a magyar alkotmányt esküje ellenére.

Isten, ki megbünteti a hi[t]szegést, kezébe adandja őt a magyar népnek, a nép pedig tudja meg, hogy ha őt Isten kezébe adandja, nem ellenséget, hanem honárulót adott kezébe.

(Közlöny, 1849. január 21. 7. sz. 23. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár. I. 2. A cs. kir. budai főhadparancsnokság iratai. 1848. Elnöki iratok.

Kriegsarchiv Wien. Conduite-Listen Husaren Regimenter Nr. 5. 1824–1834.

Kriegsarchiv Wien. Qualifications-Listen. Karton 2323. (Franz Ottinger, 1845–1864.)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 14. doboz. 1848. évi vegyes iratok.

Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. k. Miskolc, 2015. Negyedik, bővített kiadás.

Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. k. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998.

Csány László reformkori iratai 1817–1848. Sajtó alá rendezte Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 66.) Zalaegerszeg, 2009.

Gelich Rikhárd: *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben*. I–III. k. Budapest, [1882–1889.] Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta: Urbán Aladár. Budapest, 1999.

Hegedős Elemér: *A Mária Terézia-rend soproni lovagjai*. Soproni Szemle 62. évf. (2007) 4. sz. 82–89. p.

Hermann Róbert: *A drávai védvonal 1848. június–szeptember*. In Hermann Róbert: *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez*. Budapest, 2008. 11–35. p.

Hermann Róbert: *Átállni, félreállni vagy ellenállni? A fővezéri kérdés a Dunántúlon 1848 nyarán és őszén: Franz Ottingertől Teleki Ádámig*. Hadtörténelmi Közlemények 124. évf. (2011) 2. sz. 297–334. p.

Kemény Krisztián: *Csány László és Mészáros Lázár kapcsolata a reformkorban, illetve 1848–1849-ben*. In Kiss Gábor – Molnár András (szerk.): *Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére*. Zalaegerszeg, 2017. 47–86. p.

- Kossuth Lajos Összes Munkái*. XII. k. *Kossuth Lajos az első felelős magyar minisztériumban*. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957.
- Közlöny*. Hivatalos lap. 1848–1849. évf.
- Mészáros Lázár emlékiratai*. I–II. k. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1866–1867.
- Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben. Okmánytár*. I–II. k. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert és Molnár András. Nagykanizsa, 2000.
- Széchenyi István: *Napló*. Válogatta, szerkesztette, a fordítást ellenőrizte, a jegyzeteket és a szerkesztői utószót írta: Oltványi Ambrus. Budapest, 2002.
- Szőcs Sebestyén: *Csány László kormánybiztosi tevékenysége 1848 áprilistól szeptember végéig*. In Molnár András (szerk.): *Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849*. (Zalai Gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg, 1990. 63–132. p.
- Treuenfest, Gustav Ritter Amon von: *Geschichte des k. k. Feldmarschall Graf Radetzky Husaren-Regimentes Nr. 5*. Wien, 1885.
- Wrede, Alphons von: *Geschichte des K. u. k. Wehrmacht*. I–V. Bd. Wien, 1898–1903.

(Királyi) biztosként a forradalom szolgálatában 1848 nyarán

Az 1848 tavaszán Európát beborító forradalmi hullám alapvetően új helyzet elé állította a reformkor magyar politikai elitjét is. A megelőző két-három évtizedben a vármegyékben és az országgyűléseken lefolytatott viták és egyeztetések nyomán kialakult tervet, mely szerint a reformokat nyugodt, megfontolt módon, fokozatosan kell bevezetni folyamatos egyeztetések útján, fenekestül látszott felforgatni a „népek tavasza”. Milyen hatással lehet ez a reformkorban gondosan kimunkált s 1847 végére az ellenzék jó része által támogatott programra? Bele tud, bele akar-e szólni majd az utca népe e program átalakításába vagy végrehajtásába? Számptalan kérdés fogalmazódott meg ezzel kapcsolatban minden biztonnyal a kortársak fejében, s valós félelmek foglalkoztathatták őket. Senki sem akart a forradalmár bőrébe bújni, hiszen a félszáz évvel korábbi francia forradalom példája elrettentő lehetett a magyar nemesi társadalom számára. A Pozsonyban ülésező országgyűlés követi kara is igyekezett megtartani a józan mértéktartást, habár az események hatása alól ők sem vonhatták ki magukat. Kossuth kezdeményezésére hatékonyabb munkába kezdtek, s a felirati javaslatban konkrét formába öntötték a legsürgetőbb megoldásra váró gazdasági, társadalmi problémákat. A kezdeményezést, a folyamat irányítását azonban ők sem szándékoztak kiengedni a kezükből, s eltökélt szándékuk volt (lehetett) a pesti forradalmi események kordában tartása. Azt természetesen többségük jól tudta, hogy ezeknek van (lehet) jótékony hatása is a bécsi udvarral, az uralkodóval való tárgyalásaik menetére. Számítottak tehát minden, Pesten tartózkodó „józan” főre. Pontos helyzetértékeléseket és a forrongó indulatok, kitérőések mérséklését, kordában tartását várták el tőlük.

Csány László 1848 tavaszáig jobbára megmaradt a vármegyei politizálás keretei között, igaz, 1846 novemberétől nem jelent meg megyéje közgyűlésein, az 1847-

es őszi követválasztás is nélküle zajlott le. Addig azonban hatékonyan szervezte, irányította a zalai ellenzékot, megbízható kortese volt Deák Ferencnek az 1839-es és 1843-as követválasztások előtt, sikeresen szervezte a helyi védegyleti mozgalmat. 1845 novemberében azonban már részt vett azon a Pesten tartott ellenzéki értekezleten, amely határozottan kiállt egy ellenzéki program megfogalmazása és kiadása mellett, s élénk levelezést folytatott több ellenzéki politikussal, többek között Madarász Józseffel és Perczel Mórral is. 1847-ben gyakran megfordult a fővárosban, belépett a pesti Ellenzéki Körbe, melynek fő feladata az ellenzék országos keretek közötti megszervezése volt. 1848 februárjától tartózkodott huzamosabb ideig Pesten, aminek elsősorban személyes okai voltak. Gyámfia, Schmidegg Kálmán zalai birtokai egy részének eladásával és hitelek szerzésével próbálta meg annak óriási adósságokkal terhelt örökségét megmenteni. Március 4-én azonban jelen volt és fel is szólalt az Ellenzéki Kör ülésén. Ezen Kossuth előző napon Pozsonyban beterjesztett felirati javaslatáról folyt élénk vita, s amellett érvelt, hogy a forrongó helyzetben ki kell adni egy programszerű nyilatkozatot. Nem tudjuk, hogy ennek megfogalmazásában (a 12 pont első változatának tekinthetjük ezt) tevékenyen részt vett-e, azonban március 13-án a Kör elfogadta a szövegjavaslatot. Másnap pedig amellett agitált, hogy mielőtt e programot megismertetnék az ország lakosságával, Batthyány Lajos gróf, a liberális ellenzék vezetője hívjon össze egy országos értekezletet, amelyen a szöveget véglegesíthetik. Ezt követően köröztethetik országszerte, majd terjeszthetik Pozsonyban az országgyűlés elé. Közben természetesen figyelemmel kísérte a pozsonyi országgyűlés munkáját is, megyéjének követe, a titkosrendőri jelentések által „ultraellenzéki”-nek jellemzett Tolnay Károly számolt be neki ezekről. Így értesült arról is, hogy Kossuth március 3-i felirati javaslata, s annak kedvező fogadtatása után több konzervatív vármegyei követ is visszalépett, s nem vesz részt a diéta munkájában.

A forrásokból úgy tűnik, hogy Csány ezekben a napokban készült Pestről elutazni, a fővárosban egymást követő események hatására azonban kénytelen volt megváltoztatni szándékát. „Mindenem el volt rendezve az indulásra, nem egészségtelenségem tartott vissza, mi most is rossz, emiatt mehetek, de itt olyan események vannak fejlődésben, melyek minden jó embernek tehetségét igénybe veszik; tekintélyes egyének, kiknek ítéletét nem szabad ignorálnom, itt tartóztatnak. Azért Méltóságod lojalitására és hazafúságára mindenkor, különösen e komoly időszakban biztosan számolva, itt maradok; meddig, azt jelenleg meg nem mondhatom” – írta március 15-én Batthyány Károly grófnak. Beszámolóját minden bizonnyal még a délelőtti órákban kezdte el írni, hiszen megjegyzi, hogy „a körülmények sebes fejlődését visszatartóztatni nem lehet, de kötelesség annak, mennyire lehet, csendes irányt adni”. Reményét fejezi ki, hogy ha a lázadást sikerül féken tartani, az „jótékonyan hat az egész honra”, ellenkező esetben a Kárpátoktól Fiuméig „általános bajtól lehetne tartani”. A levelet este fejezhetette be, mert a toldalékban még beszámolt Landerer nyomdájának elfoglalásáról, a 12

pont Helytartótanács általi elfogadásáról és Táncsics Mihály szabadon bocsátásáról is. Utolsó mondataiban azonban megnyugodva említi meg, hogy „a csend még egy percig sem lőn megzavarva”, ugyanakkor némi bizonytalansággal zárja sorait: „Mit rejt méhében a jövő, az a sors titka.” Ugyanezen a napon beszámolt a fővárosi eseményekről Deák Ferencnek (ezt a levelet nem ismerjük) és Zalabéri Horváth Jánosnak is. A történetek tényszerű ismertetésén túl megfogalmazza azt is, hogy mit tekint ebben a mozgalmas időben legfontosabb feladatának. „Elvünk a lehetőségig aggodalmat nem mutatni. [...] Ha valami zavar támadna kedves Zalában, engedjétek azt magát kitombolni. Ha a tisztviselők megjelenendnek a nép között, békés modorban vezethetik a folyamat. [...] Minél kevesebb lárma csinál-tatik, minél kevesebb fontosság adatik majd a százféleképp szárnyaló híreknek, annál biztosabban meg lehet tartani a békét.” Bizalma tehát a rohanó események dacára is töretlen: kézből lehet tartani az eseményeket, el lehet kerülni az ellen-örizhetetlen lázadást. Optimizmusát személyes élményei is táplálhatták, hiszen – ahogy Pulszky Ferenc emlékirataiból tudjuk – 15-én ő a pesti városházánál csatlakozott a forradalmi tömeghez, ahol is Klauzál Gáborral, Nyáry Pállal és Rottenbiller Lipóttal „a mozgalom élére álltak, s miután már meg kellett lenni a forradalomnak, azt úgy vezették, hogy a törvényes mederből minél kevésbé áradjon ki. Alkottak tehát tüstént egy bizottságot a közcsend s rend fenntartására”. Horváth Jánoshoz írt levelét is szinte idilli képpel zárta: „Bánk bán adatik tömött háznál, kivilágítás mellett.”

Három nappal később, március 18-án Zala megye alispánjának, Csillag Lajosnak írt levelében már egészen megnyugodva tekintett vissza az eseményekre. Beszámolójában elsősorban Klauzál Gábor és Nyáry Pál megfontolt fellépésének tulajdonította, hogy „vérben nem gőzölög a hon”, s a rendet és a békét fenn tudják tartani. Látja és érzi a tömeg erejét, örömet fejez ki, hogy az emberek részt vesznek az események alakításában, s minden bizonnal felmérte ennek jelentőségét is, de hangsúlyozza: „[...] zajong a néptömeg – mily bájos zene a nép tüzzel ejtett hangja, ha az nyugalmas!!!”

Március 17-én őt is beválasztották a Közbátorsági Választmányba, s ettől kezdve – katonai ismereteit is kamatoztatva – tevékenyen részt vett a nemzetőrség szervezésében, pesti lakása pedig ezekben a napokban egyfajta „főhadiszállás” lett, hiszen az eseményeket irányító liberális politikusok rendre nála tartották megbeszéléseiket.

Batthyány Lajos miniszterelnök a fővárosból érkező hírek hatására március 23-án Pestre küldte kijelölt miniszterei közül Klauzál Gábort és Szemere Bertalant (s hozzájuk csatlakozott Pulszky Ferenc is), hogy ott „ideiglenes rendőri országos bizottmányként” működjenek, s tartsák fenn a rendet és a közbiztonságot. A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány feladatai közé tartozott ezen túlmenően a budai főhadparancsnoksággal és a még működő kormánysszékekkel (Helytartótanács, Kamara) való kapcsolattartás is. A fővárosba érkező Szemere és Klauzál itt biztos számíthatott a helyzetet jól ismerő Csány tapasztalataira és tanácsaira.

S erre szükség is volt, például március 30-án, amikor a pesti városháza előtt hatalmas tömeg gyűlt össze azon hír vétele után, hogy a bécsi udvar nem akarja elfogadni a független magyar pénzügy- és hadügyminisztérium létrehozását. Csány is szólt a tüntető tömeghez, s megpróbálta a jogos felháborodást lecsillapítani, majd másnap ő is közreműködött annak a kiáltványnak a megszövegezésében, amelyben a „szabadság védelmére” szólítottak fel mindenkit, ugyanakkor hangsúlyozták, hogy eredményeket csak úgy érhetnek el, ha tiszteletben tartják a személy- és vagyonbiztonságot, s megőrzik a rendet.

A tüntetés, illetve az ország különböző vidékeiről – elsősorban a Délvidékről, a szerbek mozgolódásairól Vukovics Sebőtől – érkező hírek azonban április elején ismét nyugtalansággal töltötték el. Április 5-én Batthyány Károly grófnak írt sorai hűen tükrözik ezt: „Többeknek írtam, hogy a nyugalom helyre állott – ez a nyugalom csalóka volt –, itt ingatag téren állunk, pedig a haza nyugalma jelen helyzetünkben egészen a főváros nyugalmatól függ. Sokkal bizonytalanabbak a napok, hogy sem előre jövedölni valaki képes lehetne; aggodalom telt kebellem néz mindenki a jövő elébe. Isten kezében van a sorsunk, óvjon meg bennünket csüggedés ellen a remény. Borút derű szokott felváltani.”

Hogyan értékelhetjük Csány márciusi pesti tevékenységét? A kezdeti riadalom, bizonytalanság után egyértelműen felismerte a forradalmi tömegben rejlő erőt, s azt is, hogy ha sikerül mérsékletre inteni azt, s fenn tudják tartani a rendet, a közbiztonságot, nagyon komoly hatást gyakorolhat ez az országgyűlés munkájára, illetve a Béccsel folytatott tárgyalások menetére is. E tekintetben komoly támaszt jelentett a szerveződő Batthyány-kormánynak, s az udvarral tárgyaló országgyűlési erőknek is.

Mint láttuk, Pesten sikerült az országgyűlés és a kormány akaratának megfelelően kézben tartani az eseményeket, vidéken azonban már április elejétől veszélyes megmozdulásokra került sor. Főképpen a Nyugat-Dunántúlon több városban és helységben a helyi zsidóság elleni mozgalmak bontakoztak ki, amelyek gyakran összetűzésekbe torkolltak, másrészt több vármegyében a jobbágyfelszabadítás eredményeivel elégedetlen parasztok kezdtek önkényesen földeket foglalni a nemesi birtokokból. Széll József, Vas vármegye alispánja már április 8-án jelentette a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak, hogy megyéje több településén a lakosság erőszakoskodik a zsidósággal, s intézkedést, illetve segítséget kért a helyzet kezelésére. A nyugtalanító hírek és események hatására a bizottmány április 10-én Széllt és Csányt bízta meg, „hogy f. hó 3-án költ körlevelünk törvényen alapuló rendeletét foganatosítván, s a körülmények szerint együtt vagy külön, de egyetértőleg munkálkodván a megtámadott személy és vagyonbiztonságot helyre állítsák, felruháztatván általunk teljes hatalommal mind azon erőnek és segedelemnek felhasználására, melyet a törvényes cél elérésére szükségesnek ítélnék”. Felhatalmazásuk elsősorban Vas vármegyére terjedt ki, de szükség esetén intézkedhettek Zala, Veszprém és Sopron megyékben, valamint Sopron, Kőszeg és Ruszt szabad királyi városok területén is, április 23-án pedig hatóságuk

alá rendelték még Somogy vármegyét. A kinevezésről természetesen értesítették az érintett vármegyéket és városokat is, utasítva őket a biztosoknak való feltétlen engedelmességre, munkájuk segítésére.

Csány személyesen vette át megbízólevelét, s Veszprém megyén keresztül haladéktalanul elindult Vasba. Április 14-én és 15-én Szombathelyen kelt, Széll Józseffel közösen írt jelentéseikben gyors látleletet adtak a kialakult helyzetről. A Veszprém megyei Hidegkúton a lakosság felgyújtotta az urasági aklot, s a birkákat „a határból kiverte”. Ugyanez történt Csehimindszenten is. A Vas megyei Simonyiban (a mai Nagysimonyi) „a lázas kitörések nemcsak a magánbirtok megtámadására és elfoglalására, de vérengző verekedésekre is fajultak azok ellen, kik a csend háborításában a zavargókkal kezét nem fogtak”. Itt a kismesek is részt vettek a zavargásokban, melyek során erőszakos legelő- és földfoglalásokra került sor. Zala megye lövői járásában már több helységben elhajtották az uradalmi birkákat a legelőkről, a Sopron megyei Nagymartonban (a mai Mattersburg) pedig a lakosság akadályozza a vasúti közlekedést mindaddig, amíg a kisajátítások során keletkezett károkat a vasúttársaság meg nem téríti az érintetteknek. A rend helyreállításához az érintett vármegyékbe legalább nyolc század gyalogos s egy század lovas katonaság vezénylését tartották szükségesnek. Kérik továbbá azt is, hogy az ezüstpénz vészes hiánya miatt a szombathelyi sófelügyelői hivatalba és a kanizsai sóházba sürgősen küldjenek ezüstpénzt, tekintettel a közelgő Szent Györgynapi vásárookra.

Május elején Sopron város magisztrátusa került összeütközésbe a város földművelésből élő lakosaival egy rét használata miatt. A belügyminiszter utasítására a városi hatóság Csányt kérte fel az ügy törvényes rendezésére. A Veszprém megyei Nagyhidegkúton a parasztek elhajtották a közös legelőről az uraság birkáit, felgyújtották az urasági birkaistállókat, s szembeszálltak a megyei bizottság azon rendelkezésével is, hogy a mozgalom vezetői jelenjenek meg a megye székhelyén. Ezzel szinte egy időben bontakozott ki Veszprém város lakosságának felkelésbe torkollott mozgalma a püspökséggel és a káptalannal szemben. Mindkét esetben – Csány közbenjárására – katonai erőt vezényeltek a helyszínre, s ez lecsillapította a lázongó kedélyeket. A paraszti mozgalmak egyik legjelentősebb központja Nagykanizsa volt, ahol a parasztek a legelő- és földfoglalások mellett szabadon kezdtek bort és húst árusítani. Nyáron nagyon sok településen a parasztság nyugtalanságának egyik kiváltó oka volt a nemzetőri szolgálattól való félelem is. A nyári mezőgazdasági munkák idején a földhöz jutott parasztek, akik immár saját földjeiken dolgozhattak, nem szívesen vállaltak nemzetőri fegyveres szolgálatot, s szakadtak ki a munkából. Pusztaszentlászlón és a környező településeken az ellenállás olyan méreteket öltött, hogy Csány egyetértésével kihirdették a statáriumot, igaz, a rögtönítélő bíróságok egyetlen halálos ítéletet sem hoztak.

Ezekben a hónapokban a bizottmányhoz, Szemere Bertalan belügyminiszterhez és Batthyány miniszterelnökhöz írt jelentéseiben Csány rendre beszámolt azokról a konkrét esetekről, amikor a helyi parasztság ellen fel kellett lépni a va-

gyonbiztonság helyreállítása érdekében, s minden esetben jelezte azt is, ha katonai erőt kellett igénybe vennie. Munkája nagyon sok utazással járt, hiszen az esetek többségében személyesen kellett megjelenni és intézkedni, ezért már április 21-én arra kérte a belügyminisztert, hogy „Sopront, Veszprémet vegyétek le nyakunkról, oda küldjétek más biztosokat, de küldjétek biztost olyat, kibe szinte úgy megbízhattok, mint bennünk”. Erre végül is csak május 22-én került sor, amikor az említett két vármegye, valamint Sopron és Ruszt szabad királyi városok biztosává Hunkárt Antal Veszprém megyei főispánt nevezték ki.

A paraszti mozgalmak mellett áprilisban és május elején foglalkoznia kellett a zsidóság elleni erőszakos fellépésekkel több városban. Április 11-én a kőszegi főbíró jelentette a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak, hogy a város lakói erőszakosan léptek fel a helyi zsidósággal szemben, s mivel a hónap végén ezek több alkalommal is megismétlődtek, Csánynak és Széllnek kellett határozottan intézkednie. Április közepén Keszthelyről jelentették a biztosoknak, hogy a városban antiszemita mozgalom bontakozott ki. Április végén Pápa lakossága lépett fel erőlyesen annak érdekében, hogy a környékbeli menekülőkkel tetemesen megszorodott zsidók azonnal hagyják el a várost. Május első napjaiban Jánosházán ütötte fel fejét az erőszak, a település lakói ugyanis az urasági legelők elfoglalása mellett a helyi zsidókkal szemben is erőszakoskodtak. Ezekben az esetekben minden alkalommal a katonaság alkalmazása vagy annak kilátásba helyezése oldotta meg a problémát, s Csány egyszer sem késett ehhez az eszköz-höz folyamodni.

Csány tevékenységének sikere természetesen azon is múltott, hogy ha kellett, rendelkezésére áll-e olyan karhatalmi erő, amelyet a megfelelő helyre irányíthatott. S e tekintetben, habár a Magyarországon állomásozó, nem magyar kiállítású cs. kir. alakulatok megbízhatósága erősen kétséges volt már ekkor is, 1848 július végéig még el tudta érni, hogy a kormányzattól kért fegyveres erő eleget tegyen kötelességének.

A parasztmozgalmak és a zsidóság elleni erőszakos fellépések mellett Csány már május közepén felfigyelt egy ennél aggasztóbb veszélyre. Május 10-én közvetlenül Batthyány miniszterelnöknek jelentette a következőket: „Jóllehet eljárásomra nézve a belügyi miniszter úrhoz vagyok utasítva, mégis a körülmények fontosságánál fogva bátor vagyok méltóságodat kötelességem érzetében tudósítani. [...] Az illír izgatásoknak bebizonyítására a belügyi miniszter úrnak tegnap küldött jelentésemhez egy illír levelet csatoltam eredetiben és fordításban, hasonló, sőt még élesebb izgatások is Muraközben nem hiányoznak; a napról napra vakmerőbbé alakuló illír pártnak törekvése oda látszik irányoztatni, hogy a szomszéd szláv fajtákat illír érdekbe sodorja, minek elkerülésére szükségesnek vélem, hogy legalább 150 főből álló katonaság Muraközbe küldessen, semmi más célra nem alkalmazandó, mint arra, hogy az illír hajlamot féken tartsa, és az izgatásokból eredhető mozgalmakat megakadályozza.” Jelentette azt is, hogy a Muraközből ágyúkat szállítottak át Horvátországba, hogy Jellačić horvát bán a horvátországi

só-, harmincad- és postahivataloknak parancsba adta, miszerint a kezelésükben lévő pénzt ezentúl Zágrábba küldjék, valamint azt is, hogy Nagykanizsán keresztül magyar újoncokat szállítanak Olaszországba annak ellenére, hogy az ott táborozó katonaság kiegészítése „Magyarországot nem illeti”. Sejtette azt is, hogy a dunántúli parasztmozgalmak és a bán által irányított horvátországi magyarellenes szervezkedés között összefüggések lehetnek. Sejtéseit alátámasztották azok a tudósítások is, amelyeket április végén és május elején kapott. Csáktornyáról például Major József ügyvéd számolt be neki a Dráván túli fejleményekről, valamint arról is, hogy a Muraközben horvát bujtogatók agitálják a lakosságot a Muraköznek Magyarországtól való elszakítására. Fontosnak tartotta tehát, hogy a várható horvát támadás sikeres elhárítása érdekében a veszélyeztetett megyékben fenn tudja tartani a nyugalmat, s lehetőség szerint biztosítsa a lakosok lojalitását a magyar kormányzat számára.

A horvát veszélyt Csány kifejezetten aggasztónak ítélte, ezért igyekezett erre felkészülni, illetve felkészíteni az illetékességi köréhez tartozó vármegyéket is. Már április közepén megfogalmazott egy felhívástervezetet, amelyben fegyveres szolgálatra szólította fel a megyék lakosait, de bizonytalan, hogy ezt akkor kihirdették-e. Május 14-én arra kérte Szemere belügyminisztert, hogy ruházzák őt fel „statáriomi joggal”, „hogy én ezzel élni nem fogok, azt lelkemben hiszem, de ijesztő eszközül haszonnal szolgálhat az kezemben”. Mintegy aláhúzva kérésének súlyát, május 19-én arról tájékoztatta Szemerét, hogy 15-én Zágrábban a báni palota előtt egy akasztófára kiszögeltek a magyar nádor képét, majd a „tomboló sokaság lármája közt” azt elégették, s ugyanezt tették a minisztérium tagjainak arcképeivel is. Május 30-án az egyre nyitabb horvát szervezkedésről beszámolva a miniszterelnöknek megjegyezte, „nem tartom lehetetlennek, hogy a magyar korona s magyar király katonái közt talán már a közelben harcra kerülend a dolog”. Meggyőződése szerint ezt csak abban az esetben lehetne elkerülni, ha az uralkodó Magyarországra jönne, s a magyar sereg vezetését István főherceg nádor venné át. A Dráva-vonal védelmét ezért mindennél fontosabbnak gondolta, s ide komoly katonai erő összehívását tartotta szükségesnek. Június 3-án ugyancsak Batthyány miniszterelnöknek írt hosszú beszámolójában újabb elkésztő fejleményről számolt be. István főherceg nádor május 11-én horvátországi királyi biztossá nevezte ki a péterváradai főhadparancsnokot, Hrabovszky János báró altábornagyot, s négy nappal később arra utasította, hogy mivel a horvát bán nem tartotta tiszteletben a május 10-i uralkodói rendeletet, fossa meg tisztségétől, s hirdesse ki a Kapcsolt Részekben, hogy ezentúl senki sem engedelmeskedhet neki. Hrabovszky Csány beszámolója szerint a horvát bánnal való találkozás alkalmával azonban „kompromittálta a kormányt, kompromittálta a hazát, és azzal, hogy a bán akaratának engedve nem katonai erővel, mint királyi biztos, hanem mint osztrák főtiszt ment be, elhagyva kíséretét, meghíúsítva utasítását, felnövelte ellenségeinknek tekintélyét s hatalmát”. Személyes találkozásuk alkalmával pedig „nem kormányunk, nem nemzetünk, hanem a bán

személye és a nemzetiségéért buzgólkodó illír nemzet eránt lelkesülve lenni táltam”. Szerinte Hrabovszky ugyanazon az úton halad, mint Jellačić. Ő egy régi vágású katona, aki kizárólag a császárhoz ragaszkodik, „öt én ügyünk ellenségének tartom”.

Csány jelentéseiből (is) a kormány tagjai pontos képet kaphattak a horvát határ közelében kialakult helyzetről, a horvát veszély valódiságáról, de szembesülhettek azzal is, hogy a rendelkezésére álló csekély eszközzel elkötelezetten próbálja felkészíteni a vidéket a várható vihar elhárítására. Hogy mindehhez tényleges hatalma is legyen, Szemere belügyminiszter június 2-án királyi biztossá nevezte ki, egyben neki kellett megszerveznie a Dráva-vonal védelmét, s a rendelkezésére bocsátott katonai erővel figyelemmel kísérmnie a horvátországi eseményeket. Tevékenységi köre Baranya, Somogy, Tolna és Zala vármegyékre, illetve Pécs szabad királyi városra terjedt ki, a következő napokban kiadott rendeletek értelmében azonban rendelkezhetett Fejér, Sopron, Vas és Veszprém vármegyék nemzetőrségével is. A feladat immár hivatalosan is adott volt: egy közel 300 kilométeres határszakasz védelmét kellett megszerveznie, s egyben felkészülni arra is, hogy ha a horvát haderő átlépi a határt, hatékonyan tudjunk fellépni vele szemben. Az ehhez szükséges fegyveres erőt persze nem készen kapta, hanem jórészt a hatásköréhez tartozó vármegyék nemzetőrségének mozgósítását és táborba rendelését kellett elérnie. A munka felgyorsítása érdekében június 8–10-e között Pesten tárgyalt a kormány tagjaival. Elképzelhető, hogy e tárgyalások során született meg a döntés az általános népfelkelés meghirdetéséről, de az bizonyos, hogy meglátogatta az éppen szervezés alatt álló fegyvergyárat, s tárgyalt Széchenyi István gróffal a Dráva vonalán állomásozó alakulatok felfegyverzéséről.

Csány haladéktalanul értesítette kinevezéséről az érintett törvényhatóságokat, s feltétlen együttműködésre hívta fel őket. A vármegyék többsége rövidesen kifejezte együttműködési szándékát, egyedül Tolna vármegye udvarhú alispánja, Augusz Antal fogalmazta meg fenntartásait a királyi biztos eljárásával szemben. Szemere belügyminiszter és Mészáros Lázár hadügyminiszter rendeletei ugyanakkor egyértelműen utasították a vármegyeket 2-4000 fős nemzetőr-alakulatok kiállítására, illetve Csány hatósága alá rendelésére. A királyi biztos felhatalmazást kapott arra is, hogy a drávai haderő élelmezésének, elszállásolásának és szállításának, mozgatásának megszervezésére polgári biztosokat nevezzen ki az egyes törvényhatóságok területére.

Igen komoly kihívást jelentett a királyi biztos számára, hogy a sereg ellátásához szükséges anyagi feltételeket előteremtse. Ez ügyben Kossuth Lajos pénzügyminiszterrel folytatott sűrű levelezést. Kossuth már június elején 100 000 forintot biztosított erre a célra, s a következő hetekben a pénzügyminisztérium rendszeresen utalt a Csány által kért helyekre nagyobb összegeket. Ezüstpénzből azonban már ekkor is komoly hiány volt az országban, de Kossuth arról tájékoztatta, hogy július első felében már forgalomban lesznek az 1 és 2 forintos bankjegyek, s ezáltal enyhíteni lehet az ezüstpénz okozta hiányt. A tervezhetőség érdekében azon-

ban azt kérte, hogy egy hónappal előre terjessze fel mindig a védsereg „szükségletének kimutatását”, illetve azt is, hogy ebből milyen összeg áll rendelkezésére. Megnyugtatólag közölte azonban vele: „[...] ha pénz kell, csak jókor tétessék nekem jelentés, mindig fogok gondoskodni, hogy legyen”.

Az ellátás zavartalan megszervezése szintén Csány kiemelt feladatai közé tartozott. A felesleges adminisztráció elkerülése érdekében – Kossuth javaslatára – közvetlenül kötött szerződéseket a kereskedőkkel, jobbra így tudta biztosítani a haderő élelmiszerekkel való ellátását.

A királyi biztosnak egyszerre kellett tehát foglalkoznia a védsereg szervezésével, felszerelésével és ellátásával, s a következő hetekben igen intenzív levelezést folytatott ennek érdekében a törvényhatóságokkal, illetve a kormány tagjaival, de a leghatékonyabb akkor volt, amikor személyesen tudott intézkedni. Június elején személyesen tárgyalt Szekszárdon a megye vezetőivel, s amikor azt tapasztalta, hogy Tolnában – Zalához és Somogyhoz hasonlóan – komoly ellenállás alakult ki a nemzetőri szolgálattal szemben, a belügyminisztériumtól kért határozott rendeletet, mely szerint a veszélyeztetett megyék mindenképpen kötelesek meghatározott létszámú nemzetőrséget kiállítani. Pécsen jelenlétében határoztak 6000 fő kiállításáról és felfegyverzéséről (igaz, csak dárdaival tudták őket ellátni). Somogy megye ugyancsak 6000 nemzetőr kiállításáról határozott, sőt létrehoztak egy bizottmányt is a nemzetőrséggel kapcsolatos ügyek gyors intézésére. Zala megye külön felkérte Csányt, hogy vegyen részt azon a bizottmányi ülésen, amelyen döntenek a nemzetőrség kiállításával kapcsolatos kérdésekről. Ezen Zala is 6000 fő kiállítását határozta el. Habár nem tartozott közvetlen hatósága alá, de figyelme kiterjedt Vas, Veszprém és Sopron megyékre is, ahonnan szintén várt nemzetőr-alakulatokat a Dráva-vonal megerősítéséhez. A szervezőmunka eredményességét mutatja, hogy Zala, Baranya és Somogy megyék teljesíteni tudták a vállalt létszám kiállítását, s alakulataik július elején elfoglalták állomáshelyeiket a védvonalban, amelyben július közepén kb. 25 000 nemzetőr teljesített immár szolgálatot. A zászlóaljok megszervezése persze döntő lépés volt, de ezt követően biztosítani kellett számukra a szükséges fegyvereket is, s ez nem kis fejtörést okozott a királyi biztosnak. A védsereggel kapcsolatos legsúlyosabb gond a fegyverek hiánya volt ugyanis ezekben a hetekben. A hadügyminisztérium természetesen megtette a szükséges lépéseket, többek között többször is (például június 8-án, majd 10-én) utasította az eszéki vár parancsnokát lőfegyverek kiszolgáltatására – jobbra kevés sikerrel. A nemzetőröket így többnyire hadikaszákkal tudták ellátni, s lehetővé tették Csánynak, hogy ha tud, ő maga is köthet szerződéseket fegyverek gyártására. Legalább ennyire fontos feladat volt az is, hogy a Dráva vonalának megfelelő helyein jól felszerelt kórházakat állítsanak fel. Az ezzel kapcsolatos döntéseket július 17-én, egy Nagykanizsán, Horváth Vilmos alispán elnöketével tartott értekezleten hozták meg. Ezen kijelölték azon településeket, ahol kórházakat kell létesíteni, s konkrétan megfogalmazták a kanizsai kórház működéséhez szükséges feltételeket is (gyógyszerellátás, az orvosi és

ápolószemélyzet létszáma, az élelmezés módja, a nemi betegségek terjedésének megakadályozásával kapcsolatos tennivalók stb.).

A szervezéssel párhuzamosan azonban döntenie kellett a rendelkezésére álló katonai erő mikénti felhasználásával kapcsolatos kérdésekben is. A szervezés alatt álló védsereg ugyanis – érthetően – igen tarka képet mutatott 1848 júniusában és júliusában. Rendes cs. kir. sorgyalozezredek zászlóaljai és lovasszázadai, honvédszászlóaljok, nemzetőr-, majd a népfelkelés által szervezett alakulatok egyvelegéből állt össze. S természetesen tisztában volt azzal is, hogy ezt a hosszú határszakaszt megvédeni nem tudja, hiszen ahhoz kb. 80-90 000 főre lett volna szüksége. Mészáros Lázár hadügyminisztertől több ízben is kapott stratégiai elképzeléseket arra vonatkozóan, hogy mely településekre helyezze a hangsúlyt, hová irányítsa a fegyverforgatásban még járatlan zászlóaljakat, hogyan elegyítse a képzett cs. kir. zászlóaljakat a már begyakorolt nemzetőr-alakulatokkal, hol állomásoztassa a katonailag legértékesebb egységeket, de ezeket az irányelveket csak általánosságban tudta figyelembe venni, hiszen teljesen bizonytalan volt az alakulóban lévő védsereg létszáma, összetétele és egyes alakulatainak megbízhatósága. Mészáros maga is érezte ezt, ezért nyomatékosan aláhúzta, hogy ha a parancsnokok közül bárkivel is nézeteltérései támadnának, „ilyenkor a felelősséget magára venni szíveskedjék”. Csány foglalkozott azzal is, hogy a nemzetőrtisztek megfelelő illetményt kapjanak, ezért június 28-án felkérte a hadügyminisztert, hogy habár az „őrseregek közlegénységének fizetése egy miniszteri rendeletben az önkéntesek [vagyis a honvédszászlóaljakban szolgálatot vállalók – P. I.] fizetéséhez hasonlónak tétetvén, arra az őrseregek biztosan számolnak, de az altisztek, fő- és kartisztek fizetéséről eddig bizonyosat nem tudván, [...] méltóztassék afelett rendelkezni”. Komoly kihívást jelentett a nemzetőr-alakulatokban a rendet és a fegyelmet fenntartani, „azért a rendnek fenntartása tekintetéből elkerülhetetlenül szükségesnek tartanám a fegyvelemsszabályoknak a közhírré tételét és azoknak vélelmi közlését” – kérte a belügyminisztertől június 18-án kelt levelében. „A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai” címet viselő kiadvány július elejére készült el, s azt Mészáros hadügyminiszter rövidesen el is küldte a királyi biztosnak.

A védsereg főparancsnoki posztjának betöltésére is határozott elképzelései voltak, s a kormány méltányolta ezt. Így került sor Franz von Ottinger vezérőrnagy kinevezésére, akivel korábban egy ezredben szolgált, s személyes barátjának is mondhatta őt. A Csány iránt megnyilvánuló feltétlen bizalmat mutatja azonban, hogy kinevezésekor a hadügyminiszter Ottinger tudomására hozta: ha bármilyen kérdésben, akár katonai ügyekben is véleménye eltérne a királyi biztosétól, Csány szava a mérvadó, s annak megfelelően kell cselekedni. A vezérőrnagy kinevezése ugyanakkor kiemelten fontos volt az agilis királyi biztos számára, hiszen táborba érkezése után kezdhették meg érdemben a Dráva-vonal főbb védelmi pontjainak kialakítását és megerősítését.

Az eddigiekből jól látható, hogy Csánynak április elejétől nagyon szerteágazó, sokrétű feladatot kellett ellátnia az ország egyik legveszélyeztetettebb régiójában.

Ehhez meg kellett teremtenie a saját hivatali apparátusát, illetve támaszkodnia kellett a vármegyék tisztikárára, biztosítani azok feltétlen együttműködését. Megbízható emberekből állította össze a nagykanizsai Zöldfa fogadóban működő hivatalának, „főhadiszállásának” személyzetét, segédévé nevezte ki fogadott fiát, Schmidegg Kálmánt. Érdemei a tekintetben is elévülhetetlenek, hogy határozott és szakszerű fellépésével, elkötelezett magatartásával a vármegyékben is el tudta érni a kívánt célt, az általa kinevezett vagy megerősített, konkrét feladatokkal megbízott polgári biztosok jól teljesítették kötelességüket.

Az erőfeszítések ellenére voltak olyan problémák, amelyekkel szembe kellett néznie a királyi biztosnak. Az őrvonal kialakításánál komoly bizonytalansági tényezőket jelentett a cs. kir. seregvezérek ott állomásozó alakulatainak kormányzattal szemben tanúsított illojalitása. Számolnia kellett azzal is, hogy a Délvidéken kirobbant szerb felkelés miatt a kormányzat fegyveres erőt vezényelhet el innen az ottani hadszíntérre. De figyelemmel kellett kísérnie a nemzetőrzászlóalj mozgását is, hiszen a vármegyék 2–4 hetes szolgálati időt állapítottak meg nemzetőreik számára, s a váltások sem mentek mindig zökkenők nélkül, mert a szolgálati idő lejártával az alakulatok többsége igyekezett már azelőtt elhagyni a szolgálati helyét, hogy az őket váltó zászlóalj megérkeztek volna. A csapatok vonultatása is komoly költségekkel járt, ráadásul a frissen táborba érkezett nemzetőrök semmilyen tapasztalattal nem rendelkeztek az első időkben. Csány többször is megkérdőjelezte, hogy ezeket az egységeket érdemes-e, lehet-e egyáltalán tábori szolgálatra alkalmazni, avagy sokkal inkább a vármegyéjük területén a helyi rend és biztonság fenntartására kellene használni. A problémát a kormány is érzékelte, ezért augusztus 13-án Batthyány miniszterelnök kiadott egy rendeletet, melynek értelmében a törvényhatóságok állítsanak ki olyan önkéntesekből álló nemzetőr-alakulatokat, amelyek a fegyveres szolgálatot a harc végéig vállalják, vagy addig, amíg a haza igényt tart rájuk. Felfegyverzésük és kiképzésük ugyancsak a törvényhatóságok feladata. Csány több megye tapasztalatára hivatkozva fenntartásokkal fogadta ezt a megoldást, hiszen véleménye szerint azokat, akik vállalni akarták és alkalmasak is a tábori szolgálatra, már besorozták, vagyis aligha találnak már nagy számban olyan egyéneket, akik önkéntes szolgálatra jelentkeznének. Meggyőződése szerint a május óta szervezett honvédszászlóaljakat kellett volna inkább a veszélyeztetett területre vezényelni, hiszen azok felszereltsége, kiképzése már eléri a megkívánt szintet. Mindezeket túl augusztus 27-én megjelent egy újabb miniszterelnöki rendelet, melynek értelmében az önkéntes alakulatokat először négy nagy táborba kell összegyűjteni (Arad, Szolnok, Vác, Pápa), s csak felszerelésük és kiképzésük után vezényelhetik őket a hadművelési területre. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy szeptember elejére jelentősen meggyengült a június óta folyamatosan erősített drávai védvonal. Augusztus 30-án elkeseredetten írta a belügyminiszternek, hogy „most, midőn a vonalt védek nélkül hagyni nem lehet, oly kétes állásban vagyok az új rendelet által, hogy nem tudom, melyik napon marad az egész vonal üresen”. Az sem nyugtathatta meg

túlságosan, hogy augusztus 31-én kelt levelében Kossuth értésére adta, miszerint „se ne kérjen, se ne várjon sok instrukciókat, hanem tartsa össze a nemzetőrséget mindaddig, míg önkéntesekkel vagy más erővel fel nem váltatik, avagy a horvátokkal pacifikálván a drávai őrség feleslegessé nem válik”.

Rövid időn belül kiderült számára az is, hogy habár ő ajánlotta a véderő parancsnoki tisztségére Ottinger vezérőrnagyot, csalódnia kellett a barátjának tartott tiszten. Jellačić horvát bán ugyanis a vezérőrnagy kinevezése után röviddel felvette vele a kapcsolatot, s Ottinger a királyi biztos tudtával Varasra utazott személyes találkozóra a horvát mozgalom vezetőjével. Visszatérte után kiadott rendeletei pedig azt mutatták, hogy a horvát bán dinasztia iránti feltétlen elkötelezettsége, s ennek következtében a magyar kormányzattal szembeni ellenséges magatartása rá is hatott, hiszen például a sorkatonai alakulatok parancsnokaihoz eljuttatott rendeletében meghagyta, hogy ha a horvátok átlépik a határt, vonuljanak vissza fegyvereik használata nélkül. Ottinger magatartása természetesen egyértelmű iránymutatásként is szolgált a cs. kir. sorgyalog- és lovasezredek tisztjei számára, s ennek következtében Csány kénytelen volt a védvonalból több alakulatot is visszarendelni a hátsószágba, elkerülendő azt, hogy horvát támadás esetén átálljanak az ellenséghez. Talán ezért is nem lépett fel Ottinger azon rendelkezésével szemben – igaz, ez összhangban volt a kormány akaratával is –, amikor a főparancsnok közel három sorgyalogzászlóaljat vezényelt át a Délvidékre, illetve az eszéki vár őrségének megerősítésére. A honvédszászlóaljaktól azonban nem volt hajlandó megválni, azok védvonalban tartásához ragaszkodott.

A vezérőrnaggyal szembeni bizalmatlansága azonban egyre fokozódott ezekben a napokban, aminek következtében többször is megfordult fejében a lemondás gondolata. Először augusztus 7-én a miniszterelnökhöz írt levelében fogalmazta meg ez irányú szándékát: „[...] érzem, hogy az én hivatásom végéhez közel áll, mert én utolsó jelentésemben nyilvánított nézetemmel lelépek azon pályáról, melyen szerencsés nem lehettem feladatokat megoldani”. Három nappal később a minisztériumnak címzett beszámolójában már egyértelműen fogalmazott. „Mondottaim következtében azon elvből indulok ki, hogy biztost eleget, vezért pedig nemigen áll tehetségében a minisztériumnak választani, azért én ezennel biztosságról határozottan lemondok azt még azon esetben sem folytatandó, ha vezérőrnagy Ottinger úr lépne vissza, mert ha ezzel ki nem jöhettek, ki eránt más tekinteteken kívül maga a barátság is gyengédségre kötelezett, mit lehetne várnom egy mástul, aki már előre elfogultsággal közeledne hozzám”. Alighogy befejezte beszámolója megírását, kézhez kapta Ottinger értesítését, mely szerint a parancsnokságról lemond, s kéri más beosztásba helyezését vagy nyugalmazását. Ez a tény csak megerősítette a királyi biztost azon meggyőződésében, hogy elhatározása végleges, s arra kérte a kormányt, hogy mihamarabb nevezzen ki biztost helyette. A minisztérium álláspontja azonban egyértelmű volt. Elfogadták a vezérőrnagy lemondását, a biztossal kapcsolatban azonban kijelentették: „mi Ön helyét nem tölthetjük be, [...] a kormány Önt nem nélkülözheti, mivel nem nélkülözheti

a haza, és nem nélkülözheti éppen a legkétesb pillanatban”. „Ottinger vezérőrnagy elmegy, mert ítélve azon parancs után, ő nem akar harcolni, de midőn elmegy, meggyőződését követi és célját éri el; de ha Ön hagyná el helyét, éppen ellenkezőleg cselekednék meggyőződésével, éppen azon kötelességét nem teljesíthetné, minek nemteljesítését a nevezett vezérőrnagyban helyteleníti.” Kossuth személyesen is írt Csánynak, s a maradás mellett arra biztatta, hogy határozottan lépjen fel minden kétes magatartást tanúsító emberrel szemben. „Kegyelmeknek, mint kir. biztosnak joga van azt, ki áruló vasra veretni s statárium elébe állítani – ha Isten fia is. Tegye, ne várjon, ne kérdezzen senkit, támaszkodjék saját energiájára, belátására, hazafiságára” – írta neki augusztus 14-i levelében. Csány a miniszterelnöknek és belügyminiszternek címzett augusztus 14-i válaszleveleiben megköszönve a bizalmat, kijelentette, hogy „egy rövid ideig, addig tudniillik, amíg vagy eljár felettünk vagy leviharoz reánk a zivatar, állásomat elhagyni nem fogom, ez így, ahogy most mutatkoznak a jelenetek nem tarthatnak, kevés napok alatt más fordulatot kell a dolgoknak venniök, [...] tehát még néhány napig rendelkezésre állok a független magyar felelős minisztériumnak, de azután méltóztassék engemet felmenteni”. Kossuth levelére válaszolva azonban augusztus 16-án teljesen más hangot ütött meg. „Ön kívánja, hogy megmaradjak helyemen, Ön kívánja azt, ki személyét, egész valóját, családját, mindenét a hullámok közé veté, hogy hazáját megmenthesse – és én, érezve, hogy ily teljes joggal senki másutal áldozatot nem követelhet, kinyilatkoztatom, hogy igenis megmaradok – például fog Ön előttem állani a viharok között, erő szállja ismét meg lelkemet munkálatom folytatásában, [...] Számoljon reám Ön, mennyit hűségem, tiszta akaratom eszkezelhet, annyira rendelkezésére állok [...]”.

Az irányába megnyilvánuló bizalom természetesen megnyugtathatta, de az erkölcsi támogatás nem feledtette a gyakorlati problémákat augusztus második felében. Biztosítani kellett a védvonalat, s ennek érdekében a „Dráva mellett lévő nemzetőröknek célszerűbb elhelyezését múlt napokban foganatba vettem, a régi felállítást kiigazítottam, úgy hogy most védelmileg olyformán állunk, miszerint hiszem, hogy az ellenség nem fog meglephetni” – jelentette a belügyminiszternek augusztus 22-én. Ezekben a napokban tehát konkrét, a katonaság elhelyezésére vonatkozó utasításokat adott ki, ami magyarázható egyrészt a Kossuth leveléből kiolvasható erélyes fellépést szorgalmazó biztatással, s természetesen azzal is, hogy Ottinger lemondása után még nem érkezett meg az új főparancsnok. Teleki Ádám vezérőrnagy kinevezése és táborba érkezése kezdetben komoly reményekkel töltötte el a királyi biztost, akivel közösen megszemlélték a muraközi, somogyi és baranyai védelmi vonalat. Bizalmát erősítette az is, hogy „gróf Teleki vezérőrnagy úr úgy bánik velem, mint illik katonai parancsnokhoz, megmondja egyenesen véleményét, és ez jól van; ha nézetben nem egyezünk, felterjesztjük azt, határozzon a minisztérium, addig én a felelősséget viselem”.

Szeptember elején azonban komoly változásokkal kellett szembenéznie. Az uralkodó 4-én visszahelyezte a báni hatalom gyakorlásába Jellačićot, ami egyér-

telmü üzenet volt mind a horvátok, mind a magyarok részére. A minisztérium léte is veszélybe került, hiszen az augusztus 29-én kiadott államirat értelmében kulcsminisztériumokról kellett volna lemondanunk, s az ezzel kapcsolatos bécsi tárgyalások sem kecsegtettek eredménnyel. Kossuth ugyancsak szeptember 4-én a képviselőházban felvetette tehát annak a lehetőségét, hogy ha a kormány lemondásra kényszerül, a nemzetnek egy olyan végrehajtó hatalomról kell gondoskodnia, amely eljárásának jogosságát nem a törvényekből, hanem a hazára leselkedő veszélyből s annak elhárítása szükségességéből meríti. Ez természetesen felvetette azt a kérdést, hogy ilyen esetben mit várhatunk a sereztisztektől, akiket köt a dinasztia iránti esküjük is. Teleki vezérőrnagy ráadásul – megismerve V. Ferdinándnak szeptember 4-én a bánhoz eljuttatott rendeletét – kivonta csapatait a Muraközéből, másrészt kijelentette, hogy esküjéhez hű marad mindaddig, amíg a kormány a helyén marad, annak lemondása esetén azonban döntését megváltoztathatja. A horvát támadás előestéjén tehát tökéletes bizonytalanság uralkodott a Dráva mentén. Voltak olyan szakaszai a védvonalnak, amelyek teljesen védtelenek voltak, a sorkatonaságot Teleki hátrébb rendelte, a királyi biztos legfeljebb az általános népfelkelésben reménykedhetett, habár volt katonaként alighanem tisztában volt annak erejével és hatékonyságával, s a főparancsnok tettekkészsége is kétséges volt. Szeptember 10-én a miniszterelnökhöz intézett jelentésében ezért nyomatékosan kérte a kormányt, hogy maradjon a helyén, ugyanakkor ismételtelen bejelentette lemondását: „[...] kényszerítve érzem magamat a tisztelt minisztériumnak bennem helyezett bizalmát legforróbb hálával megköszönve, hivatalomról lemondani, melyet én hazám használatára folytonos ellenkező véleményben a katonai főparancsnok urakkal nem folytathatok”. Hangsúlyozza azonban, hogy mivel ebben a helyzetben nehezen tudna a kormány új főparancsnokot találni, Telekit tartsák meg a sereg élén. Lemondása után természetesen továbbra is ellátta feladatait, szeptember 11-én beszámolt a kormánynak a horvát támadásról. A következő napokban viharos gyorsasággal követték egymást az események. Szeptember 11-én lemondott a Batthyány-kormány, s az ideiglenes hatalmat képviselő Kossuth és Szemere 12-én arra utasította a királyi biztost és Telekit, hogy szólítsák fel a bánat a támadás befejezésére. A főparancsnok azonban közölte, hogy mivel a magyar kormány lemondott, nincs törvényes végrehajtó hatalom Magyarországon, ezért a tisztikarral egyetértésben úgy határozott, hogy semmilyen formában nem lépnek fel a horvát haderővel szemben. Ezen hozzáállását akkor sem változtatta meg, amikor a nádor által szeptember 12-én ismét kormányalakítással megbízott Batthyány 13-án kelt ellenállásra buzdító utasítását tolmácsolta neki Csány. Kijelentette, hogy mindaddig, amíg az új kormányt az uralkodó nem szentesíti, tartják magukat elhatározásukhoz.

Habár bejelentette lemondását, Csány a következő napokban is mindent megtett annak érdekében, hogy Jellačić haderejével szemben valamilyen ellenállást fejtsenek ki. Utasította a környező megyék törvényhatóságait, hogy kezdjék meg a népfelkelés szervezését, a nemzetőrök mozgósítását. Kiáltványt intézett a sor-

katonaság legénységi állományához, s arra buzdította őket, hogy mivel tisztjeik „a haza szent ügyétől elállni kívánnak”, csatlakozzanak hozzá önkéntesként, s vállaljanak részt a hon megvédésében. Szeptember közepén a tisztikar magatartásában is változás következett be. Bárczay János, a Sándor huszárezred századosa és Karl Bubna gróf, a Miklós huszárezred őrnagya fellépésének következtében ugyanis a tisztikar egy levelet fogalmazott meg, amelyben felszólították a bánt, hogy mutassa be számukra azt az uralkodói parancsot, amelynek következtében megtámadta Magyarországot. S ha ilyen nem áll rendelkezésére, a tisztek eleget tesznek a magyar alkotmányra letett esküjüknek, s szembeszállnak a horvát hadsereggel. S mivel Jellačić illet nem tudott a tiszti küldöttségnek előmutatni, a seregrei tisztek is a harc felvétele mellett döntöttek, ami nagyban növelte a sikeres ellenállás esélyét. További kedvező fejleményt jelentett, hogy Csány beszámolóira is hivatkozva Batthyány miniszterelnök szeptember 15-én azt javasolta, hogy az országgyűlés kérje fel István főherceg nádort a sereg vezetésére, amit ő el is vállalt.

Megállapíthatjuk, hogy a királyi biztos erőfeszítései nyomán szeptember közepére lényegesen javultak a szerveződő magyar haderő esélyei a báni hadsereggel szemben. A miniszterelnöknek, a belügyminiszternek és Kossuthnak küldött rendszeres jelentései minden túlzástól mentesen, hűen mutatták be a kialakult helyzetet. S habár a nádor fővezérsége csak pár napra korlátozódott, mert a főherceg a bánnal tervezett meghiúsult találkozója után elhagyta az országot, a tisztikart sikerült megtartani, s a kinevezett új főparancsnok, Móga János altábornagy vezetésével szeptember 29-én győztes csatát vívhattunk Pákozdnál. A győzelem után a királyi biztos nem értett egyet a háromnapos fegyverszünet megkötésével, és miután híret vette az október 6-i bécsi forradalomnak, azt szorgalmazta, hogy a magyar haderő minél hamarabb siessen a forradalmárok segítségére, mert „várva várnak bennünket a bécsiek, kik nélkülünk bizonyosan az abszolutizmus medrébe sodortatnak”. Hatásköre azonban szeptember végétől fokozatosan csökkent, mert az új végrehajtó hatalom, az Országos Honvédelmi Bizottmány újabb biztosokat küldött a táborba, s rendeleteket kiadni immár csak azokkal való egyetértésben lehetett.

■ FÜGGELÉK

Csány László kormánybiztosi iratait két vastos kötetben tette közzé Hermann Róbert 1998-ban. (*Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. kötet. Sajtó alá rendezte Hermann Róbertt. [Zalai Gyűjtemény 44.] Zalaegerszeg, 1998.*) A témánkra vonatkozó iratmennyiség egy teljes kötetet tesz ki, ezért függelékünkben csak a legfontosabb jelentésekből adunk közre egy válogatást.

Csány László levele Batthyány Károly grófhoz

Pest, 1848. március 15.

Különösen tisztelt Méltóságos Gróf úr!

Mindenem el volt rendezve az indulásra, nem egészségtelenségem tartott vissza, mi most is rossz, emiatt mehetek, de itt olyan események vannak fejlődésben, melyek minden jó embernek tehetségét igénybe veszik – tekintélyes egyének, kiknek ítéletét nem szabad ignorálnom, itt tartóztatnak. Azért Méltóságos lojalitására és hazafiúságára mindenkor, különösen e komoly időszakban biztosan számolva, itt maradok; meddig, azt jelenleg meg nem mondhatom.

Olyan időket érünk, minőkben lehetetlen a kitűzött napon személyünkkel rendelkezni; a körülmények sebes fejlődését visszatartóztatni nem lehet, de kötelesség annak, menyire lehet, csendes irányt adni. Valamint a fővárosnak példája, ha azt a nagyszerű lázadástól vissza lehet tartani, jótékonyan hat az egész honra, úgy ha itt ezt eszközteni nem lehetne, általános bajtól lehetne tartani Kárpátoktól Fiuméig. Eszerint amit itt teszünk, az egész haza érdekében tesszük. Én ugyan a nagy folyamban csak egy parányi csepp vagyok, de minthogy egyes cseppek képezik a tengert is, kötelességemmé tétetett azt itt maradás.

Hisszük, reméljük a vihar elhárítását. Részletesen írok Deáknak és Horváthnak. Méltóztasson leveletem közöltetni magával tudomás végett.

Sürgönnyel küldöm leveleimet, ha előbb jönnének azok Méltóságod kezébe, Mukihoz szóló leveletem törje fel, s elolvassván, azt méltóztasson nékie kézbesítettetni.

Engedelmet kérek, hogy meg nem jelenhettek, de a körülmények hatalma innen távozni nem enged.

Mihelyt mehetek, megyek, egyébként időnként, ha röviden is, tudósítani fogom Méltóságodat

*alázatos szolgája
Csány*

Nem volt időm Mukinak egész részletesen megírni az eseményeket. Deáknak megírtam, attól méltóztasson megtudni. Röviden mégis ennyit – a szabad sajtó tetteleg behozatott, Landerer nyomdája elfoglaltatott. Ezen ide csatolt pontok ezer meg ezer példányban

kinyomattak. A 12 pontot a tanács elfogadva aláírta. Elfogadta azokat a Helytartótanács is. Stancsics, a politikus fogoly a katonaság által szabadon bocsáttatott.

Sietve írok – ily nagy mozgalomban lehetetlen nyugalmasan írni, egész Pest lábón, ezereken hullámszél a városház előtt, de a csend még egy percig sem lön megzavarva. Mit rejt méhében a jövendő, az a sors titka.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 25–26. p.)

Csány levele Zalabéri Horváth Jánoshoz

Pest, 1848. március 15.

Minél fontosabb körülményeket hoz az idő folyama, annál szívesebben merül fel kedveseink iránti emlékünkből. Az európai körülmények a mi fővárosunkat sem hagyhaták érintetlenül, a bécsi explózió után ma egész nagyságában mutatkozik a mozgalom, ezt akadályozni nem lehet, de hisszük, hogy annak megadhatjuk a békés irányt. Landerer nyomdájára elfoglaltatott, ezen ide mellékelt pontok ezer meg ezer példányban kinyomattak, szétszórtak, s így a cenzúra tetteleg el van törülve. A városi tanács azokat elfogadta, aláírta, és a mozgalom élére állott. Ezzel az ideiglenes kormány felállítása megszüntetett. A polgári katonaság örökös a közcsend fölött. Elfogadta e pontokat a Helytartótanács. A katonaság részéről Stancsics, a politikai státusfogoly szabadon bocsáttatott, és a csendes Budára általszállott pesti tömeg által felkarolva, családjának visszaadott. Ezerekenként hullámszél ma a nép délután a városháza előtt, száz meg száz háromszínű zászló lebegett; trikolor nélkül járni nem lehet, holnap már én is viselendém azt, ma még nélkülözhetém.

Elvünk a lehetőség aggodalmat nem mutatni. Az Ellenzéki Kör felhívta Batthyány Lajos grófot az ellenzék összehívására Pestre; ha a felszólítást megkapjátok, jelenjete meg. Gondolni lehet, hogy ily alkalommal az ily ingerlő köriratok nem hiányozhatnak. Ha valami zavar támadna kedves Zalában, engedjétek azt magát kitombolni. Ha a tisztviselők megjelenendnek a nép között, békés modorban vezethetik a folyamat. Úgy is mi van sajtóságos helyzetünkben egyéb hatalmunkban?

Minél kevesebb lármát csináltatnak, minél kevesebb fontosság adatik a majd százféleképp szárnyaló híreknek, annál biztosabban meg lehet tartani a békét.

Bánk bán adatik tömött háznál, kivilágítás mellett.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 26–27. p.)

Csány levele Csillag Lajos zalai alispánnak

Pest, 1848. március 18.

Kedves Barátom!

Rövid tudósításodért vedd lelkem legforróbb köszönetét, telt ívek sem foglalhattak volna többet magukban, mint kevés soraid Deák követségével – személyében leend megoldva Magyarhonban azon nagy alkotmányos kérdés, követ és miniszter.

Itt mi néhány napokban nagyobb eseményeknek voltunk s vagyunk folytonosan tanúi, mint aminőket összes történetünk felmutatni képes. Hála a magyarok Istene után Klauzálának, Nyárynak, hogy vérben nem gőzölög a hon; ha itt megkezdődik az erőszak, mészárlás gyakoroltatik az egész hazában. Vásár van, ezerek az események tanúi; csuda művelteték itt, csuda, minőt menny és föld felmutatni nem tud; a nép kivívta jogait, forradalmi állapotban folytonosan sok ezeren sűrögnek-forognak, és e tűzzel lángoló fiatalság, mi itt most sok ezerekből áll, fenn bírja tartani a békét; most térek vissza foglalkozásomból, ma organizáltuk a nemzeti őrséget forma szerint.

Nincs földi kincs, mely felütné lelkületed szerencséjét; egész életem fő foglalkozása hazám jövője körül forgott – a legtöbbek még barátaim közül is ábrándozónak neveztek –, és íme bekövetkezett az óriási valóság; megértem azt, mi lehetetlennek látszott, nemcsak megértem, de megengedte a sors, hogy igen parányi adagban ugyan, de nem voltam hazám legfontosabb perceiben haszontalan lény. Már most itt minden biztos alapon nyugszik, holnap Te Deumot tartandunk, s így én Zalába utazandok néhány napok múlva, hová nemcsak dolgaim hívnak, hanem ösztönöz érzetem, hogy azon Zalának, melynek sok éveken át kívántam szolgálni, most e roppant események között szolgálatomat felajánljam, felajánljam utolján. Eddig minden iparkodással is csekélységet, vagy tán semmit sem voltam szerencsés részére eszkezelni, lehet, hogy ezen túl szinte oly szerencsétlen leszek, de az akarat tisztasága most éppen oly kevésbé hiányzik, mint életemnek minden fordulataiban.

Druszámat s egész családotad üdvözli igaz barátod

Csány

Annyi időm sincs, hogy e hozzád írott leveletem átolvassam, zajong a néptömeg – mily bájos zene a nép tűzzel ejtett hangja, ha az nyugalmas!!! Isten veled.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 27–28. p.)

Csány és Széll József jelentése a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak

Szombathely, 1848. április 14.

Megbízatusunk céljának a lehetőségig megfelelőleg, valamint egy részről hatáskörünk alá rendelt törvényhatóságokban a rendnek helyreállítását eszközölnők, ennek hová előbbi elérése felett nem csüggedünk, úgy más részről kötelességünk szerint kénytelenek vagyunk elsorolni mindazon botrányos eseményeket, melyek itt-ott a belbéke megzavarására elkövették. Jelesül Veszprém megyei Hidegkút helységbeni Esterházy Károly gróf birtokában az urasági aklot a lakosság folygyújtván, a birkákat a határból kiverte; eziránt Rosos István alispán a szükséges vizsgálatokat megteendi, s reményét fejezi ki, hogy a rendnek helyreállítása sikerülend. Vas megyei Simonyi helység nemes és nem nemesekkel vegyes lakossága a múlt ősszel létesült tagosztást földülta, először is a házankinti korcsmáltatást kezdve, utóbb az egyesek bírásába bocsájtott közlegelőt visszafoglalta, sőt egy némelyek véres verekedéssel kegyetlenkedtek a békés lakosság ellen; mind az ingerültség, mind a helység nagyobb kiterjedési tekintetéből nagyobb erő kifejtés lévén szükséges, vezérletünk alatt egy számosabb tagokból álló megyei küldöttség fog a hely színére kimenni, s a megyébe vonult katonaságot szinte a hely színére fogjuk öszvevonni, hogy ennek nagy száma az ellenállást lehetetlenné, következve a rendnek helyreállítását biztosabbá tegye.

Csehimindszenten szinte az urasági aklok lerombolásával minden birkák a határból kiverettek, eziránt is a szükséges vizsgálat elrendeltetvén, a fennebbi kicsapongás elnyomása után, ha szükséges, oda fordítandjuk erőnket.

A zsidók elleni lázadás legközelebb Kőszegen tört ki félelmesebb modorban, s mint a vizsgálat mutatja, a végcél csakugyan rablás volt, mit csak a fegyveres polgárság erélyes föllépése, s a kontatók elfogatása akadályozott, azonban jövő vasárnapra ismét mozgalmakról van szó, melyeknek elejét venni komoly előrelátást igényel; több helyeken a kedélyek csillapulni kezdenek, s a hosszabbra kitűzött határidők, melyek alatt a zsidóságnak a helyből távozni kellett, addig a tettleges kitöréseknek mellőzésére szolgáland, mire bizton reményljük, még a vétkesek fenyítése, s eddigi erélyes föllépések a legjobb hatást gyakorlandanak. A többi törvényhatóságokkal is ugyan hivatalos levelezésbe tevének magunkat, mindezideig azonban bárminő nyugtalanító híreket nem vettünk, s bizton reményljük, hogy azon magos cél, mely nagy fontosságú, de emellett érzékeny nehézségű eljárásunk földása, a haza fölvirágzására s a törvények tiszteletében szilárduló szabadságnak biztos élvezésére minél előbb sikerülend.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 28–29. p.)

Csány és Széll jelentése a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmánynak

Szombathely, 1848. április 15.

*Mai napon Simonyi Vas megyei helységbeni eljárásunk teljesen meggyőz minket arról, hogy a felbomlott rendet kellőleg helyreállítani és azt biztosítani csak úgy lehet, ha egy pontra nagyobb katonai erő összpontosítottván, azáltal az ellenszegülései kilátás megsemmisíttetik. Simonyi népes és kiszökésekről már régiebb idő óta nevezetes helységben a lázas kitörések nemcsak a magánbirtok megtámadására és elfoglalására, de vérengző verekedésekre is fajultak azok ellen, kik a csend háborításában a zavargókkal kezet nem fogtak; hisszük, ha a megyében létező katonai erőt oda nem alkalmazánk, Simonyinak lázas szelleme, mely az egész Kemenest már átlengette, szomorító jelene-
teket idézendett elő; minek most valószínűleg elejét vettük, mert a legvakmerőbb verekedők és dúlongók közül 11-et sikerült elfogatni, és ide, Szombathelyre kísértetni; a békének biztosítására jónak láttuk fél századot a lovasságból, ugyanannyit az Alexander-ezred gyalogságából a helységben elhelyezni addig, amíg a körülmények más intézkedést nem tanácsolnak.*

*Fő oka a megyében mutatkozó lázas állapotnak a szabadságruli fonák eszme, melyet a zavarban hasznót kereső ingerlők még inkább elferdítenek; a katonaságnak hiánya nem engedé, hogy a legrövidebb időben több helyeken működhessünk, pedig csak így lehetne a békétlenségnek továbbterjedését megakadályozni. Éppen most, amidőn célszerű intézkedésünk sikeréből megnyugvást gondoltunk meríthetni, arról értesítettünk, hogy Zala megyében egyfelül a lövői járásban a vendusok között özvegy Gyikáné asszony uradalmában már öt helységben az uraság birkáinak elhajtásából a legelőről erőszak gyakoroltatott, melynek megszüntetésére a járási főszolgabíró elegendő hatállyal és tekintéllyel nem bír; másrésről Keszthely mezővárosában amaz említett helységektől 12 mérföld távolságban minden percben várhatni a békének erőszakos megzavarását; ezen aggasztó eseményekhez járul Sopron megyében Nagymártonban elkövetett botrányos erőszak. Nem kételkedünk mi azon, hogy a rendet helyreállítani mind a három megyében képesek lennénk, ha a katonaság állana rendelkezésünkre, de így, amikor a szerencsétlen geográfiai helyzetű Zala megyében egyetlen egy század katona szállásol a Hardegg-vasasezerekből, Vas megyéből pedig a katonaságot kockáztatása nélkül a csendnek és békének elszállítani nem lehet, fájdalmas érzettel lennénk kéntele-
nek nézni a jövő elébe, ha tökéletesen meg nem lennénk arról győződve, hogy a tisztelt Országos Miniszteri Bizottmány következőkben foglalt kérésünket teljesíteni kegyes leend:*

1-ör a három megyében, Sopron-, Vas- és Zalában szükségesnek látjuk 8 századnak a gyalogságból, egy századnak a lovasságból alkalmazását, a lovasság Veszprém megyéből a közellét miatt átkelhetne Zalába, Keszthely mezővárosába, a gyalogságot illetőleg az Budapestről adathatnék, de itt megjegyzésre méltónak tartjuk, hogy az olasz katonaság a célnak legkevésbé felelne meg, minthogy innen hazájukba költözhetni nagyobb alkalmuk lenne.

2-or. Az ezüstpénznek bámulatos hiánya több mint valószínűvé teszi azt, hogy a legközelebbi Szent György napi vásárokból aggasztó nyugtalanságok adandják elő magokat; ehhez képest méltóztassék a tisztelt Országos Miniszteri Bizottmány terjedt hatalmánál fogva aszerint rendelkezni, hogy az általunk kért katonaság mihamarább s talán a gyalogság szekereken, Tapolcára, Zala megyei helységbe szállíttasson, honnéd mi azt a körülményekhez képest alkalmazandjuk; ezüst pénzekkel pedig a szombathelyi sófelügyelői hivatal, Kanizsán pedig a sóházat ellátatni kegyeskedjen.

Ezen alkalommal kötelességünknek tartjuk bejelenteni azt is, hogy a szombathelyi kisebb vagyónú polgárság a nagyobb birtokosoktól olyforma aláírást eszközölt ki, miszerint azok 1000 ft büntetés terhe alatt magokat arra kötelezték, hogy most következő Szent György napon túl Moises-vallású lakosoknak szállást adni nem fognak; úgy látszik, hogy ezen aláírás magoknak a házbirtokosoknak sem tetszik, a jelen aggasztó körülmények közt azonban azt a rendtelenségek és zavarok miatt önmagok megrontani nem bátorkodnak, a zsidóság ellenben az irt időben kivonulni vonakodik, sőt hozzánk evégre már folyamodást is nyújtottak bé; Szent György napja közelít, és mi a tisztelt miniszteri bizottmánynak utasítása nélkül e kérdésbe beleavatkozni tisztünkhöz nem tartjuk, kérünk tehát e részben is elhatározott utasítást.

Az érintett tárgyak feletti rendelkezésünk s azok iránti jelentésünk közben ismételve felhivatunk a községi mozgalmak elfojtására az illető városi hatóság által, és nem kis aggodalommal látunk a katonai erőnek elégtelensége miatt a legjobb igyekezet mellett is akadályokat előlncbe gördölve, mert éppen midőn Kőszegre egy csapat katonaságot a zsidóság megtámadói rendreutasítása végett kirendeltünk, vesszük a Sopron megyei nagymártonyi lakosság által elkövetett botránynak hírért, s már itten a rendnek helyrehozására rendelkezésünk alatt lévő katonaságból alig tudnánk valamit fordítani, habár a békének bizonyos feláldozása nélkül, ha a kirendelt helyekből valamit kivonni lehetne is, ugyanazért bátrak vagyunk azon kérdést tenni, ha nem lenne-e e célszerűbb és gyorsabb Pozsony vidékére az érintett vidékre katonaságot szállítani?

A katonaság megszaportását annál inkább szükségesnek és a közbátorság megtartására mulhatatlannak tartjuk, mennél inkább közelednek a megyékben a Szent György napi vásárok, főképp pedig a követjelentési gyűlések, mely alkalmakkal szokott leginkább a különböző szenvedély nyilatkozni.

A körülményeknél fogva folyó hó 17-én egymástul elvándunk, külön működési kört alakítván magunknak, azonban az események változásával kötelességünknek tartandjuk egyesített erővel munkálkodni honunk javára.

Többire hazafüü indulattal és teljes tisztelettel maradunk a tisztelt Orsz[á]gos Miniszteri Bizottmánynak

Szombathelyen, ápril 15-én 848.

alázatos szolgálái

(Közli: Csány László kormánybiztosi irata, 29–31. p.)

Csány jelentése Batthyány Lajos miniszterelnöknek

Dobronak, 1848. május 10.

Mélyen tisztelt Miniszterelnök úr!

Jóllehet eljárásomra nézve a belügyi miniszter úrhoz vagyok utasítva, mégis a körülmények fontosságánál fogva bátor vagyok méltóságodat kötelességem érzetében tudósítani.

Azon ágyúk, melyekről a Zala megyei alispán az ideiglenes külügyminiszerséget értesítette, elszállítottak Muraközön át Horvátországba minden katonai kíséret nélkül, mert a későn érkezett jelentés miatt az alispáni rendeletnek sikert szerezni nem lehetett, de megtétettek az intézkedések, hogy ezután a hasonló szállítmányok letartóztassanak; annak megvizsgálására, kitül és honnán veszi eredetét ez illyes szállítmány, a járásbeli szolgabíró kiküldetett.

Az illír igazgatásoknak bebizonyítására a belügyi miniszter úrnak tegnap küldött jelentésemhez egy illír levelet csatoltam eredetiben és fordításban, hasonló, sőt még élesebb igazgatások is Muraközben nem hiányoznak; a napról napra vakmerőbbé alakuló illír pártnak törekvése oda látszik irányoztatni, hogy a szomszéd szláv fajtákat illír érdekbe sodorja, minek elkerülésére szükségesnek vélem, hogy legalább 150 főből álló katonaság Muraközbe küldessen, semmi más célra nem alkalmazandó, mint arra, hogy az illír hajlamot féken tartsa, és az igazgatásokból eredhető mozgalmakat megakadályozza.

Bogdán szolgabírónak jelentését, miszerint Jellačić horvátországi bán a horváthoni só-, harmincad- és postahivataloknak kötelességükké tette, hogy a kezelésekre alatti pénzeket ezentúl ne a budai főpénztárba, hanem Zágrábba küldjék, hasonlóul megküldöttem a belügyi miniszter úrnak, és értesítém afelől, hogy én a nedelici és rakicsáni harmincad-, a nagykanizsai sóház, a csáktornyai, alsólendvai, zalaegerszegi, nagykanizsai postahivatalokat letiltottam a kezelésekre bízott pénzeknek Varasdra küldésétől, hova eddig küldetni szoktak, mielőtt Budára átszállítottak. Lehet, hogy ezen letiltás hivatásom köréhez nem tartozik, de mivel némileg ilyes visszaéléseknek megakadályozása a rend fenntartásának szellemével megegyez, a letiltást kötelességemnek tartottam.

Mái napon több tekintélyes nagykanizsai polgároktól azon tudósítást vettem, miszerint oda 33 dzsidás és 55, részint huszár-, részint Gyulai-ezerebeli újoncok érkeztek, onnan Potolon át Olaszthonba szállítandók, és minthogy folyó hó 23-ra ismét más magyar katonaságnak átkelése a városnak bejelentették, kérdést intéztek hozzám, vajon azt áteresszék-e vagy letartóztassák? Minthogy ez és ilyes érdemben utasítással ellátva nem vagyok, ámbár hiszem, hogy az Olaszthonban táborozó katonaságnak kiegészítése Magyarországot nem illeti, a jelenleg átszállókat letartóztatni nem bátorítottam, de az utóbb átkelőkre nézve, mennyire tudniillik azok magyarok lennének, Méltóságodnak parancsát kikérem, ugyanazon jelentésnek tartalma szerint a Gyékényesi úton is már többször tapasztaltatott magyar katonaságnak átkelése.

Holnapi napon a rendelkezésem alatt levő katonaság nagyobb részével a bellatinci uradalom két helységében kell a felbomlott rendet helyreállítanom, mi annál szüksé-

gesebb, mert az uradalomban létező 14 ezer vendus lakosoknak figyelme a holnapi működésem eredményére van fordítva; azon vonalban, beleszámlálva a lendvai uradalom volt helységének vendus lakosait, legalább 25 ezer vendusok vannak, kiket az illír mozgalom érintetlenül nem hagyott; onnén Tótszerdahelyre vagyok menendő hasonló erőszakra fajult kitörések kiegyenlítésére. Dolgom nem kevés és terhes, de ha Muraközre és Somogy megyére nem leszek kénytelen fordítani erőmet, reménységem van a törvénynek tiszteletét fenntartani.

A katonaság nem csekélyet szenved, kedvének emelésére és csekély díjának pótlására felhívom Méltóságodnak kegyességét, tisztelettel maradván

Méltóságos Miniszterelnök úrnak alázatos szolgája

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 39–40. p.)

Csány jelentése Batthyány Lajos miniszterelnöknek

Nagykanizsa, 1848, május 18.

Méltóságos Miniszterelnök úr!

Zágrábba küldött biztos emberem visszatérvén következőkről értesíte.

F. hó 15-én Jellačić bán báni lakában a 20 tagból szerkezett állandó választmány előtt az alkirálynak abbeli parancsát, minélfogva az egy idő óta gyakorlatba vett törvényellenes eljárások Horvátországban királyi biztos által megvizsgálandóknak rendeltetnek felolvastatván, azt a választmány elégetésre ítélte, ítéletét rögtön végre is hajtotta volna, de a bánnak felszólalása az alkalommal a botrányt rövid időre megakadályozá; azonban a zajjal feloszlott választmány reggeli 7 és 8 óra közt visszatért a bánlak előtti Márkus térre, egy felállított akasztófa elébe tüzet rakatott, István főherceg képét felakasztotta, melyet körülbelül egy óranegyed után az akasztófáról levétetett, és a toboló alsóbb osztálybeli sokaság Crepa [tűzre vele] kiáltásaitul kísérve megégettetett. Ugyanazon napon esti 7 óraker az alsóváros Harmincad terén ismételtetett az összes minisztérium képeivel, ezen iszonyú jeleneteknél a bán egészen semlegesen viselte magát, minthogy Gajtul felkérte, hogy a dolgokba ne avatkozzék. 16-án reggel szinte a bánlakban tartott választmányi gyűlésben elhatározott másnapon Vojkfy elnökllete alatt tartandó népgyűlésben a horvát minisztériumnak megalakítása és a királyi biztosnak el nem fogadása.

Az őrsereg, melynek száma, ahhoz értve a 13-14 éves tanulókat is, nem tesz egy ezeret, de kivétel nélkül vakbuzgón dühöngőnek mondathatik; a papság egészen illír szellemű, a vidékbeli őrség Zágrábban tanyázó része tisztikarával együtt illír lelketű, a polgárok vagyonosabb osztályából is egy nagy rész csatlakozik az illír párthoz, de már annál a másik rész inkább kényszerítésből, megfélemlésből viseli az illír színt. Az írók, az ügyvédek felekezete tökéletesen illír. A nép még közömbös, ha a királyi biztos nevezetes katonai erővel jelenend meg az országban, a győzelem bizonyos; enélkül a még

most közömbös nép és megfélemllett polgár és nemes osztály az illír párthoz csatlakozand, és ekkor Horvátország veszve van, és abban Magyarország sorsa is eldöntetik. Bárminő vakmerőnek is látszassék ezen állításom, ennek alaposságáról engem sokévi tapasztalásom győz meg; én szólaltam fel először a honban az illírismus veszélyes irányának érdemében, én írtam e tekintetben az első hírlapi cikket, folytonos figyelemmel kísértem számos évek során a horvátországi eseményeket, nézeteimet a következők igazolta. Kérve kérem Méltóságodat, méltóztassa figyelmére állásomat, ha Méltóságod ismert, sőt, hízelgés nélkül mondom, csodált erélyessége meg nem menti e komoly korban honunkat a veszélytől, a Dráván túli földön megásatik annak sírja.

Lelkemből küldöm köszönetemet Méltóságodnak a katonaság küldéséért, mihelyt megérkezend, a határvonalra rendelendem azt, mennyi és minő pontokra azt még nem tudom meghatározni, mert a részben a katonaság számára kell magamat alkalmazni.

Ha a Horvátországban működendő királyi biztostul fel leszek szólítva, közlendem vele a legveszedelmesebb elemek jegyzékét, ebben vigyázat szükséges, mert horvát magyar híveinknek részünkön maradt csekély száma a hosszú üldözés után nem csoda, ha a szenvedélyöktől néha az ítéletben túlragadtatnak.

Éppen most veszem a somogyi 1-ő alispán úrnak abbéli panaszát, miszerint a Somogy megyében létező csekély számú katonaság ide-oda rendeltetik; ő azt véli általam, én pedig nem tudom ki által, azért a parancsnokot tüstént letiltom minden katonai mozgalmtól rendelésem ellen, vagy anélkül, mert csak úgy felelhet meg a katona rendeltetése céljának, ha az kellő időben azáltal alkalmaztatik, ki a rend fenntartásával megbízott. Meg vagyok arról győződve, hogy e részben Méltóságodnak helybenhagyására s engedelmére számolhatok.

Amikor kiküldetésemet elvállaltam, nem kívántam rögtöni bíraskodási joggal felruháztatni, de most alázattal kérem az mihamarább reám ruházni. Sok helyütt visszazereztem én már a tiszteletet a megsértett törvénynek, és még egy pálcavetés sem bélyegezi eljárásomat, nem akarom én a rögtönbíraskodásnak is tetteges eredményét, de szükségesnek tartom azt a kiszökésektől visszaretentésre felhasználni. Méltóztassék elhinni Méltóságod, hogy én a hatalommal visszaélni nem fogok.

Vajha most e nagy, e fontos időszakában honunknak ne lennék ily elaggott, ily rossz egészségű – érzem, hogy tudnék tenni, de körülményeimben hosszasan nem bírom, azonban amíg lehet, teszek, mit tehetek.

Valószínűleg Somogyban is megnyílik az alkalom fellépésemre, Veszprém és Sopron megyékről a belügyminiszter úrnál leköszöntem. Méltóságod gyakorlati bölcsessége méltányolandja leköszönésemet, hisz merő lehetetlen öt megyékben célszerűleg megfelelni ilyenféle komoly hivatásnak. Hiszem, hogy e tekintetben is helyeslendi Méltóságod nézetemet. Alázatosan maradok tisztelettel

Méltóságos Miniszterelnök úrnak

alázatos szolgálója

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 48–50. p.)

Csány jelentése Batthyány Lajos miniszterelnöknek

Csáktornya, 1848. június 3.

Méltóságos Miniszterelnök úr!

Feldúlt kebellem látom honunk egére tornyosulni a vést, melyet békés eszkezekkel szétoszlatni többé nem lehet. Hrabovszky fontos küldetésébeni vétkes eljárása által kompromittálta a kormányt, kompromittálta a hazát, és azzal, hogy a bán akarátának engedve, nem katonai erővel, mint királyi biztos, hanem mint osztrák főtiszt ment be, elhagyva kíséretét, meghiúsítva utasítását, felnövelte ellenséginknek tekintélyét s hatalmát. Nem lehet e küldetésnek nyomorú következményén el nem szomorodni; kezdetben Zágrábig, később Belovárig, végre Gradecig engedtetett meg nekie a bemenet, ahonnén, miután őt a bán a püspöki lakban Kulmer és több Körös és Varasd megyei urak társaságában megvendégelte, visszautasított a szentgyörgyi határszélen át Berzenze felé.

Amennyire lehet, mindenről személyesen akarván meggyőződni elmentem Berzencére; fájt lelkemnek azon tapasztalás, miszerint Hrabovszky urat nem kormányunk, nem nemzetünk, hanem a bán személye és a nemzetiségért buzgólkodó illír nemzet eránt lelkesülve lenni találtam; többféle nehezteléseket tapasztaltam részéről, őszintén kinyilatkoztattam nékie, hogy érezvén a minisztériummal tanácskozás szükségét, ha a minisztérium őt tanácskozásra meg nem hívta, nékie lett volna kötelessége az általa ismert környülmények felfedezése végett a minisztériumot személyesen megkeresni; kértem őt, miután szerencsétlenül teljesült küldetése annyira kompromittálta a kormányt és nemzetet Horvátországban, legalább Szlavóniát igyekezzen kibékíteni, felhasználván ott a még létező magyar elemeket, melyek, ha mihamarább igénybe nem vétetnek, a tartományi gyűlés után, azokat elveszítettnek kell tekinteni; haszontalan volt okokkal támogatott értekezésem, minthogy nyilatkozata szerint a mindinkább növekedő illírismus miatt kötelessége mielőtt Pétervárbán megjelenni.

Én teljesen hiszem, hogy Hrabovszky éppen azon utasítás nyomán halad, melyen Jellačić, őt én ügyünk ellenségének tartom, magasztalva szólt a bánról, a bánnak és a nemzetnek hű ragaszkodásáról a császárhoz, szóval ő egy régi szabású katona, és bizonyosan olyan ellenségünk, ki innsbrucki vagy bécsi utasítás nélkül az alkirálynak és a minisztériumnak rendeleteit lényeges tárgyban soha el nem fogadja, a következő igazolandja ebbéli nézetem helyességét vagy helytelenségét.

Hrabovszky időesztése miatt szlavóniai, így Hrabovszky parancsnoksága alatti katonaság által Turopolya éji megrohanás után lefegyverkeztetvén, a horvát föld színeről eltűntek barátink, a magyarok hívei, s most kény és kedv szerint féktelenkedik az ellenség. A száműzöttek közül többen összpontosultak itt, de mai napon Josipovichunkon kívül eltávoztak biztosabb helyekre; Josipovich kétségbe esve turopolyiaknak és hű papjának sorsán be akart menni, hogy ott személyességéhez illőleg vesszen el, ha a dolgoknak jobb fordulatot adni nem bírand; nehezen tudtam őt nézete helytelenségéről meggyőzni, és reávenni arra, hogy tartsa fent magát hazájának, melynek még talán

a körülmények reménytelen fejlődése őt szükségessé teheti; ma vagy holnap Szombat-helyre utazand, jóllehet reá nézve Pest most alkalmasabb hely leendne.

Biztos küldöttem Zágrábot képzeltetlen élénkségűnek festi; egy küldöttség a másikat váltja az istenített bánnál, a rác papok lóháton, misemondó ruhában énekszóval keserűen buzdítva vezetik a népet, civilizált világ olyan tarka nemzeteket nem látott, minők ott mutatkoznak; a katonaság is meneteket tart nemzeti zászlókkal, többször a határőrségi sorokba Koudelka-ezredi tiszték, Koudelka ezredi sorokba határőri tiszték vegyülnek; Nugent is megjelent szeresánaival, a határőrség parancsolatot vőn Innsbruckból a báni parancsolatnak elfogadására; mai napon már el lehet mondani, hogy a határőrség egészen és tökéletesen Jellačić báné; amíg Hrabovszky Gradecen mulatott, az idő alatt ezekből képezett tömeg az utolsó magyar tanárnak székét annak lakából lehozta, azt több megyei magyar iratokkal tűzbe vetette, tűzbe vetvén, a jelenetet Kosuth képe megégetésével végezte be.

Muraközben ezen ide szatolt hű fordítású felhívás után a nép aggódva néz a jövő elejbe; a főlhívás csomókban adatott át azoknak, kik a bukoveci vásárban megjelentek, én az átmenést meg nem tiltom, mert azzal azt még inkább elősegítném, a nép legnagyobb része még bizonyosan hű hozzánk, de azzal óvatosan szükséges bánni.

A tartományi gyűlés végképpen elszakasztandja tőlünk a kapcsolt részeket, és előre merem mondani, hogy Muraköznek is, mint egykor Varasd megye kiegészítő részének reinkorporációját követelendi, igaz, hogy azt facto nem fogja megkísérelni, de főlírással a királytól követelendi, mi izgatásul elég.

Hrabovszky Innsbruckba küldé segédét, jelentésének tartalmát lehet képzelni, adja Isten, hogy jelentésének keserű következtését érezni kéntelenek ne legyünk.

Zala megye egy fiók bizottmányt rendelt Csáktornyára, melynek feladata az én megegyezésemmel örködni a közbátorság felett; a megyének ezen intézkedése tudtommal van, és én helyeslem azt, mert akárki mit mondjon, a megyéknek már csak megszokásnál fogva is nagy az erkölcsi hatásuk, egyéberánt én és a választmány nem nézzük egymást féltékenységgel, mi barátok vagyunk, és egymás segítségét felhasználjuk a haza javára.

Muraköznek megnyugtatóására a rendkívüli izgatások közt felette szükséges lenne a törvényszéknek itt minél előbbi megalakítása, vajha az már helyben lenne hagyva! okul szolgálna az, hogy kevesebb kívánozzon igazságynerés végett a távolabb Varasdra, mint a közelebb Csáktornyába.

Varasd városában és vidékében a bán által katonaság rendeltetett, Varasdon 580 szállásoltatott el a polgárokhoz azon arányban, ahogy annak hűsége a magyarokhoz klasszifikáltatott; miután a Dráván-túli nép egy része már felfegyverkeztetett kaszákkal, és ebbéli felfegyverkeztetése folytattatik, a körülmények ily helyzetében Méltóságos bölcsességétől várom annak megítélését, vajon szükséges-e a muraközi hatvanezer néptömegnél a sors bizonytalan fordulata tekintetéből egy tekintélyes katonai felvi-gyázó testület (Observations Corps), és szükséges-e ehhez a dolgok vezetésére miniszteri biztos?

A rendelkezésem alatt lévő katonaságnak száma Muraközben jelenleg 600, ezeknél egyetlen egy magyar tiszt van, Simon kapitány; a katonaságot berohanó parasztcsoportok ellen használhatónak hiszem, de használható-e az a határőrségi bajtársaik ellen az más kérdés. Vajha már a hazát az általam többször szorgolt segéddíjból ismerné! Lehetlen napi és havi pénzeit a folytonos változások miatt úgy rendezni, hogy azzal kijöhessen; én saját erszényemből holnapra minden főre egy itce bort és egy font húst rendeltem adatni, Méltóságod határozatától függend, hogy ezen kisszerű vendéglés egyszersmind búcsúzási alkalom volt legyen azon katonaságtól, melynek egy részével 11-ik április óta, el merem mondani, eredménnyel működtem. Amíg Méltóságod választát veendem, helyemet be fogom tölteni, és tehetségem szerént éber figyelemmel kísérendem a szomszéd ország eseményeit. Megvallom, másképp reményltem e napokban szolgálhatni hazámnak, azonban Hrabovszky megbocsájthatlan hibája kontemplativus állásba helyezett; lelkelem lelkéből óhajtom, hogy az alkalom elmulasztása felett egyedül én, és ne hazánk legyen bánkódni kénytelen; amit tíz-tizenkét ezerral talán vér nélkül be lehet végezni, ezentúl, amikor a 4-ik és 5-ik bataillonok is felállítva leendnek, kétszeres erővel sem lehet helyrehozni.

Szomorító rajzát adám körülményeinknek, de szomorítóbbak azok a valóságban; én valamint magamat nem misztifikálom, úgy véteknek tartanám Méltóságodat ténútra vezetni jelentéseimmel; Pesten mindent az Istentől váró optimisták számát ismerem, tudom, hogy Méltóságod, Deák és Kossuth urakon kívül, ezelőtt még rövid idővel is, az illírizmust kimérának tartották. A következés igazolta éveken át ismételt állításomat; igazolandja azt még keserűbben a tartományi gyűlés után a törvényességnek csalhatlan színét viselő bán, kinek hatását azon sokak előtt tán kisszerűnek látszó körülmény is tetemesen növelendi, miszerént esküjét az új rác patriarcha kezébe teendi le.

Történjen bármi is, merüljön fel a közeljövőből jó vagy balsorsa hazánknak, mindenkor szakadatlan tisztelettel vagyok Méltóságos Miniszterelnök úrnak

*alázatos szolgálója
Csány László*

Éppen postára valék adandó jelentésemet, midőn Méltóságod miniszterelnöki titoknoka értesítését vettem; szíves készséggel indulandok el 8-án innén, addig nem merem elhagyni helyemet, a báni installáció miatti mozgalmak következtében, addig talán megérkezend Vas megyéből is a katonaság, azt is el kell célszerűen helyeznem. Örülök Méltóságoddal személyes tiszteletem alkalmával nézeteimet közölhetni. Ki fellebb.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 58–62. p.)

Csány átirata Zala megye közönségének

Csáktornya, 1848. június 7.

Zala megye tisztelt közönségének

Amit kevés napok előtt a jót hívők még kétségbe vontak, arról már ma kétkedni nem lehet – a hazát napok előtt veszély fenyegető –, ma a haza veszélyben van. Dráván túl az ellenséges jelenetek nőttön nőnek, a békés kiegyenlítő kísérletek engedelmesség helyett vakmerő ellenszegülést idéznek elő, Horvátországban a zendülés, a lázadás általános, báró Jellačić annak feje; térképen kicsiny ország erőben nagy, mert van katonája, van lőszere, és tőle függ, hogy legyen pénze; a vallásos nép vakbuzgó papjainak áldozatul hullott, s már ma legnagyobb része tévúton állva az általános felfegyverkeztetést könnyíti. Ófölsége a tartományi gyűlést legfőbb parancsa által eltiltotta, de az folyó hó 5-én mégis megnyitattott, s jelenleg folytatattatik, s így a törvényesség színével lobog a bán kezében a pártütés zászlója.

Felelős kormányuk engemet állított föl teljes hatalommal a Dráva hosszú vonalon királyi biztosul a most rendelkezésem alatt lévő csekély katonaság számát 4000-re ajánlván felemelni, én megmértem erőmet, s azt összevetve a nagy céllal paráyninak találtam, de kötelességem azon érzetében, miszerint nem lehet híve a királynak, nem lehet méltó fia a megtámadott hazának, ki lelke egész erejével nem siet az előttünk álló vést szétoszlatni, elfogadtam a bennem, érdemetlenül helyezett bizalmat azon hitben, hogy támogatva a megyék ereje által csekély tehetségem teljes felhasználásával szerencsés lehetek legalább szolgálatbeli készségemet bebizonyítani imádott hazámnak: jutalmat nem keresek és azt halandótul el nem fogadok; azt öntudatomban és az igyekezetemet támogató megyék elesmerésében óhajtom fellelni.

Zala megye fiai mindenkor az első sorban foglaltak helyet azok közt, kiket a haza szent tüze állandósan hevít; meg vagyok győződve arról, hogy jelen komoly körülményeink közt is azon kitűnők közé tartozandnak, kik elsők viendik az áldozatot hazánk szent oltárára; az áldozatok kijelölése nem engemet illet, nekem csak azt szabad kérni és elérni az általam mélyen tisztelt megye közönségénél, hogy a rendelkezésem alá helyezett katonaságnak élelmezésseli ellátását és a körülményektől követelendő ide-oda szállítását, úgy a nemzeti őrseregeknek alakítását, és azoknak, ha a parancsoló szükség úgy követelné, a lelkesítés szellemi erejével mozdíthatókká tételét hazafiúi buzgalmánál fogva nagy hatású közremunkálásával elősegíteni, és engemet válaszával megvigasztalni méltóztassék.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 67–68. p.)

Csány jelentése Szemere Bertalan belügyminiszterhez

Csáktornya, 1848. június 19.

Tisztelt Belügyi Miniszter úr!

Június 8-áról hozzám intézett leiratban a hadügyi miniszterség kötelességemül teszi a csempészetképp letartóztatott lőpor, golyók és puskacsők összeíratását; minthogy a belügyi minisztériumnak a feladásnak alaptalanságát és így az előszámláltaknak le nem foglalhatóságát feljelentettem, a nemlétező eszközöket össze nem írathatom, azért újra meg újra kötelességemnek tartom tisztelt Miniszter urat fegyverek kieszközlésére felkérni, mert bizon megakad fejemben a gondolat, ha a drávai táborba szállítandó őrseregek és a fegyverek száma közt párvonalt húzok.

A drávai tábor szükségait ellátó polgári biztosoknak Zala megyében Hegedűs Józsefet, Somogyban Teveli Imrét, Baranyában Barthos Eduárd főbíró, Tolnában Moldován József urakat neveztem ki.

A megyék fel vannak szólítva, hogy az egyesektől fegyvereik kiadását eszközöljék, a felszólítás sikere még bizonytalan, de egyéberánt is szuronyok nélkül az ilyen házi fegyverek használatát ellenség irányában nemigen tartom célhoz vezetőnek.

Baranyai főispány úr kérdést intéz hozzám, miből fizesse az általa megrendelt 3000 darab dárdaikat, miből lássa el a kimozdítandó őrseregeket; feleletül adám neki, hogy tegye, miből teheti megtérítés fejében a közálladalom által, hozzám a Dráva-vonalra érkezésével az őrseregnek engem illetvén annak ellátása.

Ottinger tábornok urat várva várom, nélküle a szükséges felállási pontokat nem akarom kijelelni.

Vajha már a sorkatonaság itt lenne, és vajha annak számában huszárok is foglaltatnának.

Az őrseregekből néhány napok múlva, ha a megyék lelkesülésükben nem csalatkozom, sokan megérkezendnek. Horvátok ébren vannak, ma reggel érkeztem; Zágrábbul még nincsen hiteles tudósításom, amint bizonyosat tudhatok, jelentésemmel késni nem fogok.

Kelt Csáktornyan, június 19-én 1848.

Éppen e percben vettem Csanády, herceg Ferenc Károly gyalogezerede századosától és hadfogadójátul, kit Eszékre küldöttem, a számomra adott 1000 puska átvétele végett a tudósítást, miszerint a várparancsnok a péterváradai főhadikormányhoz intézett a fegyverek kiadhatása végett kérdést, minthogy állítása szerint már más hatóságoknak annyi fegyvert adott ki, hogy a nekem rendelt fegyverek kiadásával a várnak szabályszerinti dotációja csonkíthatnák meg. A kérdésre három napi várakozás után sem nyerhetvén választ az említett százados úr, kéntelen volt visszatérni Pécsre.

Már most fellázott kebellemmel kérdem, mi lesz ügyünkben, ha a minisztérium parancsai az alárendeltek által ily vétkes kikerülésekkel mellőztetnek.

Ugyane percben vettem Somogy megye első alispánjának tudósítását, azt tartalma-
zót, hogy a nékem megígért 6000 őrsereg 3000-re devalváltatott, már most előre látván,
hogy a megkezdett devalváció más megyékben is utánzást nyerend, előre látom, hogy
fáradalmas intézkedéseimmel nem juthatok a várt sikerhez. Legalább arról méltóztat-
sék a megyét értesíteni, hogy a 3000 nem szabott szám, hanem olyan, mihez még so-
rolni lehet, és mivel én, kinek a helybeli viszonyokat ismernie kell, többet látok szüksé-
gesnek, tehát igyekezzenek hazafiúi buzgóságokkal a 3000-et megszaportítani.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 72–74. p.)

Csány jelentése Mészáros Lázár belügyminiszterhez

Nagykanizsa, 1848. június 28.

Igen tisztelt Miniszter úr!

*Jóllehet, a magyar szalmatűz nem legvidorabban lángol, mégis sikerülend az őrsere-
geknek néhány napok múlva kiállítására; sok szavakba, sok írásba kerül a kimozdítás, de
hála Istennek mindez sokkal olcsóbb eszköz, hogysen alkalmazása felett bánkódni
lehetne.*

*Az őrseregek közlegénységének fizetése egy miniszteri rendeletben az önkényesek
fizetéséhez hasonlónak tétetvén, arra az őrseregek biztosan számolnak, de az altisztek,
fő- és kartisztek fizetéséről eddig bizonyosat nem tudván, azokat nem értesíthettem;
minthogy ez érdemben napról napra kérdések intéztetnek hozzám, méltóztatassék afelett
rendelkezni, hogy mielőbb őket megnyugtathassam, most előlegesen addig is, míg a kér-
déses tárgy felül határozott parancsot nyerendek, mátul számlálva öt napok után fe-
jenkint egy pengő forintot ajánlottam a tiszteknek.*

*Nem mondhatom el a sok alkalmatlanságot, mellyel én a fegyverek miatt nyugtalanít-
tatok, a kaszákat nem akarják elvenni, ugyan szabad lenne-e nékem fegyvereket, puskákat
rendelni Bécsből, Grécből, Laibachbul, vagy máshonnénd, ha arra alkalom lenne?*

*Gróf Zichy László, jelenleg Somogy megye őrsereg kapitánya fölkért, hoznám öt
tisztelt Miniszter úr emlékezetébe az őrnagyság eránt, mit ezennel szerencsém van
teljesíteni.*

*A lovak vásárlását folytattatom, rövid idő múlva bevégezndem azt; többszöri érte-
kezésünkben is Ottinger tábornok úrral abban egyezünk, hogy jobb lenne a kész ágyús
hámos lovakat megtartani, és a vásárlottakat Pestre küldeni, mert a 72 lovakra meg-
kívántató háموkat drága pénzér is nehéz megszerezni.*

*Már most úgy hiszem az önkénytes seregeket is a biztosságom alatt lévő megyékből
elrendelhetném a Drávához, a fegyverbeli gyakorlást ott is folytathatván.*

*Ha Somogyban gróf Zichy is kineveztetik őrnagynak, úgy ott a kartisztek száma
untig elegendő. Zalában, hol valószínűleg, ha számolásommal nem csalatkozok, sokkal,
igen sokkal többen fognak kimozdíttatni, mint tudom, gróf Festetics Tasziló van ajánl-*

va, ő, mint már a sorkatonaságnál is volt őrnagy kétségkívül nagy nyereség leend; ezen kívül még szentgróti gróf Batthyány Károly is haszonnal lehetne alkalmazható, e tárgyban azonban tisztelt Miniszter úr bölcsessége az igazi biztos iránytű. Rácz őrmestert a Kress-könnyűlovasságtul újra bátor vagyok az önkénytesekhez hadnagynak ajánlani.

Mái napon a somogyi nemzeti őrseregnek álláspontját kijelöltem, mihelyt időnk leend, Ottinger tábornok úrral megtekintendjük az egész vonalt; úgy hiszem, a föllállításban hiba nem történt, de ha történt volna, a körülményekhez képest meg fogjuk azt változtatni.

A kérdéses tárgyakban igen tisztelt Miniszter úrnak rendeletét óhajtvá várom.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 84–86. p.)

Csány kiáltványa Baranya, Somogy, Tolna, Vas, Veszprém és Zala megyék nemzetőrségeihez

Nagykanizsa, 1848. július 15.

*Baranya, Somogy, Tolna, Vas, Veszprém és Zala vármegyék nemzeti őrseregeihez!
Magyarok!*

A haza, felséges királyunk koronájának legszebb gyöngye, veszélyben van, veszélyben, melyet csak fiai lelkesült bátorsága háríthat el.

A szabad magyar földnek szabad polgára, társatok és testvértetek, ki már vérzett a hazáért, hirdeti a vést.

Honunk kebelében a felzendült rácok Bács és Torontál megyékben is megkezdék a harcot, és ontják a polgári vért; Horvátországban is lobog a pártütés véres zászlója, és nemzetünk kiirtására törekszik a vakmerő ellenség.

Magyarok! ha gyáván, védetlenül, becstelenül nem akarunk eltűnni a nemzetek sorából, fegyvert kell ragadnunk, fegyvert, de nem horvát rokonik ellen, kiknek eldődei századok vérzivatarai közt, mint bajnokok s bajtársok küzdöttek velünk a csata téerein, hanem azon rakoncátlan szerencsevadászok ellen, kik külcimboráikra támaszkodva széttépték a törvényes kapcsolat szent kötelékeit.

Magyarok! nemzetőrök! a haza, királyunk koronájának legszebb gyöngye veszélyben van, azért fegyverre hazánk védelmére.

Célja legyen a nemzeti őrseregnek országunk ős határainak megvédeése, s a polgári háborúnak eltávolítása, mi nem foglalni, csak őseink hazáját megvédeni akarjuk – mi nem más nemzeteket letiporni, csak nemzetiségünket fenntartani óhajtjuk.

Nem magyar az, hűtlen az, ki királya, kormánya és tisztviselőinek felszólítására a nemzeti őrsereg soraiból elmarad.

Magyarok! nem csalódhatom bennetek, ha vitézségtekre számolván azon biztos reményt táplálom keblemben, hogy a hazát meg fogjuk menteni.

Azt mondják, a szabadságot könnyebb kivívni, mint a kivívottat fenntartani; mi kivívtuk azt, mutassuk meg, hogy lelkesülésünknek azt fenntartani is könnyű legyen.

Magyarok! a haza, királyunk koronájának legszebb gyöngye, veszélyben van, de van bíró a felhők felett, honunk védelmében segíteni fog bennünket a magyarok Istene.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 107–108. p.)

Csány jelentése a „felelős független magyar minisztériumnak”

Nagykanizsa, 1848. augusztus 10.

A biztosok és vezérek közti egyenetlenségek mindenkor a közállomány kárával vannak közvetlen kapcsolatban, azért ilyen esetben a közjó azt követeli, hogy egyik vagy másik visszalépjön. Köztem és Ottinger vezérőrnagy úr közt a fennforogható leglényegesebb kérdésben van olyan véleménykülönbség, mely ítéletem szerint magában foglalja a magyar korona egy részének, Muraköz 15 négyszeg mértföld területnek elveszthetését, mit következőleg terjesztek a minisztérium elibe.

A hadügyminiszter úr f. hó 2-ről kelt rendeletével éngemet arról értesítvén, „hogy gróf Batthyány miniszterelnök úr öméltósága Bécsből visszatértevel politikai és diplomatikai állásunk azon fokra jutott, amelyekből bonyolódott körülményeink rendbehozása remélhető, mi ha mostan nem is sikerülne, mégis kibékítendő állásunkat megtámogatás által kérdésbe nem véteti minden esetre az itt költséges, de parlagon heverő erőnek egy ideig máshova használatát nemcsak megengedi, sőt javasolja is”. Ezen rendelet alaposágát nem lehet be nem látnom, nem lehet azt nem helyeslenem, mert múlt hó 29-én, 30-án két zászlóalj sorkatonaság Verbászra rendeltetvén, és f. hó 2-áról kelt parancsnál fogva általam is a pécsi honvédszászlóalj és 3 zászlóalj nemzetőrség szinte Verbászra utasítatván, azok elküldésével és 6 századnak Szlavóniába szállításával azon erő, mellyel Jellačić bárót a horvát népnek közömbösségénél és a polgárok javult szelleménél fogva le lehet győzni, most, az eldarabolás után, feltéve, hogy Jellačićnak hinni lehet, célszerűbben a valóban jelenleg parlagon heverő erőt nem lehet fogalmam szerint is használni, mint a felzendült rácok ellen fordítani. E nézetből kiindulva Miniszterelnök úrhoz írt jelentésemben késznek is nyilatkoztam táborunknak leghasználhatóbb részét a Duna bal partjára elvezetni, azon javallattal, hogy itt, mint-hogy én tettem után ítélve Jellačićnak hitelt adni nem tudok, egy vigyázó testület maradjon.

Amíg én táborunk elszállításának érdekében gondolatimban előtervezetekkel foglalkoztam, Csáktornyról azon tudósítást vettem, hogy az ottani lakosok vagyonosabb része kiköltözni készül, és féltőbb vagyonát a Murán átszállítja a horvátok berontásából félelemből; belátván a nem könnyen megszüntethető bajt, mely abból származhatna, ha a csáktornyaiak félelme és aggodalma a néptömeget is megragadná, Csáktornyára siettem, hol a bennem helyezett bizodalom rövid órák múlva a nyugtalanságot,

a békétlenséget helyrehozá, de annál kevésbé tudtam én magamat megnyugtanni, azt tapasztalván, hogy Jellačić báró a Miniszterelnök úrnak, később Ottinger vezérőrnagy úrnak is adott szavának dacára harcosait vissza nem vonja, sőt éppen olyan ellenséges állásban mutatkozott, mint bécsi útja előtt, azzal a különbséggel, hogy most már 17 zászlóaljra növelkedett fel határőri katonaságának száma. Útközben meglátogattam a Muraközben létező erők parancsnokát, gróf Bubna őrnagy urat a Miklós császár nevét viselő huszárezerekből, tanácskozás közben ennél Ottinger vezérőrnagy úrnak abbéli parancsáról győződtem meg, miszerint a horvátok áttörése esetében azok parlamentter által szólíttassanak fel a visszavonulásra, mit ha tenni nem akarnának, vonuljanak vissza a mieink, és semmi néven nevezendő esetben fegyverüket ne használják. Megvallom, ezen parancs engemet a meglepetés legkeserűbb érzetére ragadott, mert ítéletem szerint az annyit tesz, Muraközt, Magyarország 15 négyszegmértföld legszebb területét 62 ezer vagyonos lakosival Jellačićnak védtelenül átadni, és annyit tesz, nemzetőrseregeinket megfosztva a rendes katonaság segítségétől, áldozatul vetni az ellenségnek, mert ezek országuk és saját megyéjük részét védtelenül, anélkül, hogy a rokonárulás bélyegét még a késő emlékezetben is magokon viseljék, az ellenségnek át nem engedhetnék; ezen parancsról én mit sem tudtam, jóllehet arról, mint hadi operációkat tervező rendeletről, tudnom kellett volna; az abban felállított elvet én magaméva nem tehettem, sem úgy, mint biztos a magyar felelős kormánynak, sem úgy, mint hű fia hazámnak és hű alattvalója királyomnak. Lehet, hogy ítéletem hibás, de az lelke meggyőződése, és azt semmi hatalomnak, semmi tekintélynek fel nem áldozom, azért kinyilatkoztattam szóval is, barátságos levelemmel is vezérőrnagy úrnak, hogy azon esetben, ha rendeletét vissza nem veszi, a zalai összes nemzeti őrsereget beszállásolandom a Muraközbe.

Amíg biztos vagyok, addig be akarom helyemet tölteni, eszerint Jellačić részéről mutatkozandó szó- s hitszegés esetében Muraközt védeni fogom őrseregeinkkel, ahogy lehet, védelmére felhívandom a sorkatonaságot is, de a körülmények ily helyzetében mi tovább együtt nem maradhatunk, minthogy megkívántató higgadsággal, kellő nyugodt kedéllyel, barátságos bizodalommal közre nem munkálódhatunk. Én Ottinger vezérőrnagy urat, kit benne helyzett bizodalomnál fogva magam kértem ki a minisztériumtól, gyanúsítani távolról sem akarom, sőt hiszem, hogy rendelete magosabb stratégiai és monarchiai szempontból eredett, de előttem, jóllehet a monarchia épsége szívémen fekszik, mindenek felett Magyarország áll. Stratégiai tekintetből pedig a leghibásabb és legszerencsétlenebb gondolatnak tartom a védelem nélküli visszavonulást, mert azáltal Muraköz el van veszelve, el van kétségkívül veszelve, minthogy a megtámadásról értesítés, a segedelem és menet annyi időt legalább megkíván, mennyi alatt az ellenség előre nyomulhat a Muráig – feltéve, hogy a fekete-sárga szín az ellenség részéről respektálva eresztenek át a kompokon – a letenyein, a kottorin, és a szerdahelyi hídon; kérde, minő erő szükséges az elvesztett partnak visszaszerzésére, mely jól fegyverzett erőttől, ágyúktól és Cetinből elhozott rakétákkal védetik?? Továbbá, hát ha az őrsereg harcba vegyülne (pedig bizonyosan vegyülne, győzelem reménye nélkül is), ennek vesztesége minő következményeket idézendne elő? Nemzeti őrseregeink szerkezete olyan

mélység, melyet még közülünk senki ólommal meg nem mért, ezt lehet és kell is használni; ítéletemmel ennek okos használatában rejlik jelenleg honunk üdve, de használni óvatosan, és sorkatonasággal s honvéddel szükséges; aztán ki áll jót érte, hogy huszáraink, őrseregünk romboltatását parancs dacára is hidegen, közömbösen nézendnek? És ekkor hova juthatunk az engedelmesség megtárgult kötelékével? Így én sem politikai, sem stratégiai tekintetből nem oszthatom Ottinger vezérőrnagy úrnak tervét.

Mondottaim következtében azon elvből indulok ki, hogy biztost eleget, vezért pedig nemigen áll tehetségében a minisztériumnak választani, azért én ezennel biztosságomról határozottan lemondok, azt még azon esetben sem folytatandó, ha vezérőrnagy Ottinger úr lépendne vissza – mert ha ezzel ki nem jöhöttem, ki eránt más tekinteteken kívül maga a barátság is gyengédségre kötelezett –, mit lehetne várnom egy mástul, aki már előre elfogultsággal közeledne hozzám, minek tapasztalata részemről sem szolgálhatandna okul a szimpátiára.

Vegye a tisztelt Minisztérium bennem helyzett bizalmáért lehető legforróbb köszönetemet; érzem, hogy annak minden tehetségeim felhasználásával sem felelhettem meg, de érzem azt is, hogy ennek oka nem bennem, nem igyekezetemben rejlik; fájdalommal lépek le a pályáru, melyen nem a göröngyök, nem a tövissek akadályozták haladásomat, hanem akadályozza olyan körülmény, melynek eltávolítása nem áll hatalmamban. Legmélyebb tiszteletemet nyilvánítom a Minisztérium eránt, és kijelentem, hogy f. hó 18-k napjáig itt helyemet betölteni kötelességemnek tartandom.

Csány László

Mái jelentésemet, illetőleg leköszönésemet bezártam és postára valék azt adandó, midőn Ottinger vezérőrnagy úr arról értesített, hogy ő a parancsnokságát Milpökh alezederes úrnak átadta a Wasa gyalogezeredéből, és magát bejelentette vagy más alkalmazásért, vagy nyugalmazásért; eszerint belátja a tisztelt felelős, független Minisztérium, hogy én már az általam felleb kitűzött napig sem maradhatok meg biztos, mert az előzmények után, egy vezérőrnagynak visszalépte következményében mit és mennyit számolhatok Milpökh úrra, vagy más parancsnokra?? Azért méltóztassék mielőbb egy parancsnokot, vagy Ottinger vezérőrnagy urat a megmaradásra bírván egy biztost ideküldeni, mert én a legfájdalmasabb érzettel hagyánám itt anélkül is állásomat, mi már a cél elérésére haszontalan, de elhagyni mindenesetre kötelesnek érezném magamat, csak addig lévén szabad a hű polgárnak működni, meddig azzal hazájának hasznót gondol szerezhetni, ellenkező esetben pedig visszalépni polgári kötelesség. Ennek következtében elvárom mihamarább a biztost, kinek én bevezetésére szolgálni magamat kötelesnek érzem.

Ki fellebb

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 163–166. p.)

Csány levele Kossuth Lajoshoz

Nagykanizsa, 1848. augusztus 16.

Lelkemből tisztelt barátom!

Ön kívánja, hogy megmaradjak helyemen. Ön kívánja azt, ki személyét, egész valóját, családját, mindenét a hullámok közé veté, hogy hazáját megmenthesse, és én, érezve, hogy ily tellyes joggal senki mástul áldozatot nem követelhet kinyilatkoztatnom, hogy igenis megmaradok; például fog Ön előttem állani a viharok között; erő szállja meg ismét lelkemet munkálatom folytatásában, melyet több napok óta keserű gondolatok zavartak azon emberek felett, kik rendeltetésüket oly nyomorultul fogják fel, hogy állásukat nem a honhoz, hanem egy jutalmazó személyhez kötik. Számoljon reám Ön, mennyit hűségem, tiszta akaratom eszkezelhet, annyira rendelkezésére állok, de ha bevégeztük itt és a rácokkal munkánkat, nyugalomra leend szüksége roncsolt testemnek.

Melczer ezeredes úrral tanácskoztam, felette ítéletet hozni nem merek; holnapután Muraközbe utazand, én nem fogom elkísérni, hogy annál részrehajlatlanabból ítélhesse meg állásunkat. A varasdi hídnak eltörését nem tartja célhoz vezetőnek, s ebben igazságot kell nékie adnom, mert Jellačić nincs a varasdi hídon átjövételre szorítva. Légrádon kívül átjöhet ő az egész Répásföld hosszában; mint látszik, erre készülnek is. Tegnap ugyan alaptalan jelentés következtében ok nélkül jött az egész somogyi és vasi táborunk mozgásba, de annyi bizonyos, hogy Belováron a szekerek készen állnak hídhoz megkívántató anyagokkal. El lehet mondani, hogy tábora rendezett, de lelke Neustädter, ez egykor betyár magyar volt, most a bolondulásig illír.

Melczer osztja azon véleményemet, hogy innén sorkatonaságot el nem lehet már többet vinni; ha ma kihozzuk kevés katonáinkat Muraközből, vége lesz ott a jó szellemnek, mert az agitátoroknak visszatartóztatására nem leend eléggé ijesztő eszközünk. Verőce megyét lehet, sőt valószínű, hogy Jellačić visszafoglalja, azonban a mi legfeljeb a betegeken kívül 1000 főt számláló sorkatonaságunk azt meg nem védi.

Igen örülünk mindnyájon a magyar bankjegyeknek. Milpökh alezeredes megkapván várt pénzeit, szerfeletti aggodalmából kibontakozott.

Ha krízist tenne az újoncok állítása magyar lábra, mi nélkül veszve vagyunk, méltóztassék elfogadni abbéli módosításomat, miszerint 20 ezerrel tegyenek, mit akarnak a besorozásnál, de 20 ezer legyen honvéd, és kezdessen meg a toborzás is honvédekhez; jótállok, hogy minden várakozást felülmúl a toborzás tervem szerint; csak 40 vagy 50 ezer sorkatonát sakkban tartó honvéd legyen, majd a kapufánál hagyandják a sorkatonák is tisztjeiket, ha velük ellenkezőt akarnak. Most tapasztalásom szerint a közkatona neki megyen az illírnek, értem a magyar sorkatona, akárhogy dicsérik előtte Jellačićot; de ha királyról van szó, már akkor nem számolhatni reá; de a honvédekkeli társalgás rövid idő alatt nagy változást idézendne elő. Magyar tiszt, csak magyar tiszt szükséges, ezek közt is van elég férges, de ha kivagdálja az ember belőlök a rothadt részt, lehet használni.

Igen nagy sajnálkodással eresztettem itt keresztül a Dom Miguel osztályát, nagy hasznát lehete nékiek venni, Eszéken pedig mások is megtették volna.

A velem közlött iratokban mutatott bizodalmat becsúlve, az iratokat visszaküldöm. Annál inkább titkolnunk kell a még Horváthonban létező barátainkat, mert igen ritkák; a jobbak kivándoroltak, és most kémeket kell használnunk az ottani napi események megtudására, és ezek használásában nem lehetünk eléggé óvatosok.

Már most magunkra hagyva, ismét fegyverekért alkalmatlankodok és lőszerkért. Az Isten áldása legyen Önnel, kedves családjával és nyomorú hazánkkal, változatlan hűséggel vagyok tisztelő barátja

Csány

Belügyminiszter úrtul vettem levelet, melyben értesít a hadügyminiszter megérkezéséről; írtam nékie, kérem őt, küldjön egy olyan parancsnokot, ki az összes monarchia érdekét tisztelje, de semmi néven nevezendő esetben annak a magyar érdeket alá ne rendelje, hogy küldjön olyat, ki a generálist és a magyart két lénynek ne tekintse. Nehéz találni ilyet, különösen nehéz, mert az olasz győzelem után nagyra nőtt szarvuk; a honvédekért könyörgök.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 191–193. p.)

Csány kiáltványtervezete a drávai hadsereg katonáihoz

Keszthely, 1848. szeptember 15.

Szeretett polgártársak, vitéz katonák!

Őseink által vérrel szerzett, imádott hazánk, hogy veszedelemben van, azt mondanom vagy körülményesen leírnom szükségtelen, mert öntapasztalásból tudjátok, hogy báró Jellačić rabló csordájával annak már egy részét nemcsak elfoglalta, hanem hazánk szívébe Budapestre irányozván menetét, igen hihető, hogy ebbéli veszélyes célját ha kiviheti, szeretett honunkat örökös rabigába is ejti.

Vitézek! Ezek előtt magam is szerencsés voltam hazámat szolgálni, azért esmerem minden magyar vitéznek hona eránti tántoríthatlan szorgalmát. Azért bizonyos tudomásomnál fogva mondhatom azt is, hogy főtisztjeitek, vitéz honfiak, amidőn mind-egyiteknek talán családja, talán testvérje vagy vagyona, de nemzeti érdeke s nemzeti szabadsága elkerülhetetlenül végveszéllyel fenyegettetik, a haza szent ügyétől elállni kívánnak. Azt pedig annyiból egész bizonyossággal mondhatom, s felőle benneteket, vitéz polgártársak teljesen bizonyossá tehetlek, mert jelenlegi főparancsnoktok, gróf Teleki Ádám, saját és a tisztikar, sőt, a saját részeteokről elég hűtlenül kimondotta, hogy a már említett Jellačić-féle pártütő rabló csoport ellen harcolni nem fognak. Tudom én azt, hogy ezen vétkes merényben leginkább idegen ajkú főtisztjeitek a részesek, de tudom azt is, hogy főbb tisztjeitek között is vagynak oly tiszta érzelműek, akik édes honunkért véletek együtt mindenkor készek vérüket áldozni, azért a haza szent nevében

szóléltak fel benneteket, vitéz bajtársak, hogy megvetvén amazoknak ocsmány ámitásait, fogadjátok ezeknek a haza boldogsága érzetéből eredő erélyes tanácsait. Lehet, hogy azzal fognak hitegetni némely álarcos ámétók benneteket, hogy a magyar független minisztérium hivataláról lemondott, s így már most a minisztérium és kevés idővel eze előtt kivívott szabadságos alkotmányunkra letett szent eskütoéktől felmentve vagytok, azonban ez a hazaárulásnak csak vétkes merénye, mert a magyar minisztérium hivataláról lemondott ugyan, de őfelsége, szeretett királyunk gróf Batthyány Lajost, amint ezek előtt egypár órával vett tudósításból bizonyosan mondhatom, ismét a miniszteri elnökségben megerősítette, s egy más minisztérium alakításával megbízta, s annál fogva a magyar független minisztérium valamint most létező, úgy jövőre is létezni fog. Biztosíthatlak benneteket, vitéz honfiak, arról is, hogy fenséges nádorunk őfensége szeretett honunkért és királyunkért mint valódi honpolgár szinte vérét áldozni mindenkor kész. Azért a haza szent nevében ismét és újra kérlek benneteket, hogy imádott honunk eránti kötelességtöknek, mint vitéz honpolgárok, eleget tenni ne késsetek, hanem miután bizonyossá teszlek benneteket, hogy valamint számos honfiak életeket a haza megmentésére előttem önként felajánlották, úgy még számos ezerebéli mind huszár, mind gyalog magyar vitéz bajnokok e szent célra szeretett nádorunk s a minisztérium rendelete folytán velünk csatlakozni fognak, azokkal, s a buzgó honvédekkel kezett fogva a hon szabadsága s e királyi trón megmentésére teljes erőtoékből siessetek. Felhívlak annál fogva benneteket, vitézek, hogy miután a magyar független minisztérium által szintűgy az én, mint bármely katonai parancsnok rendelkezése alá vagyunk bocsátva, jelentsétek magatokat, mint önkéntesek, főtisztjeiteknél, akik ezt néktek, mint magyar honfiaknak, rossz néven éppen nem vehetik, kövessetek engem a majdan általam kitűzendő állomásra, hogy ott egyesített erővel édes hazánkat a pártütők pusztításától, mint vitéz bajnokok, megmenthessük, s szeretett királyunk trónját a maga épségében továbbra is megtarthassuk. Azért mindent a hazáért és királyért.

(Közli: Csány László kormánybiztosi iratai, 287–288. p.)

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- A forradalom és szabadságharc levelestára.* I. k. Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. Waldapfel Eszter. Budapest, 1950.
- Barta István: *Kossuth és Csányi.* Századok 86. évf. (1952) 3–4. sz. 593–687. p.
- Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Harmadik átdolgozott, javított kiadás. Budapest, 2000.
- Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849.* I. k. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998.
- Degré Alajos – Kerecsényi Edit: *Az 1848–49. évi szabadságharc zalai történetére vonatkozó iratok.* In Zalai Tükör, I. k. 1848/49. zalai eseménytörténete. Szerkesztette Baranyai György–Degré Alajos–Kovács Lajos. Zalaegerszeg, 1974. 105–140. p.
- Dr. Aradi Péter: *A Dráva-vidék védelmének szervezése 1848 nyarán.* Kaposvár, 1972.

- Eissen Gyula: *Csány László pályája*. Arad, 1917.
- Ez volt március 15-e. Kortársak írásai a forradalomról*. Közzétette Lukácsy Sándor. Budapest, 1989.
- Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I–II. k. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Budapest, 1999.
- Hermann Róbert: *A miniszterelnök és a kormánybiztos: Batthyány Lajos és Csány László*. In: *Pártvezér, miniszterelnök, vértanú*. Szerkesztette Molnár András. Budapest–Zalaegerszeg, 2008. 111–185. p.
- Kossuth Lajos *Összes Munkái*. XII. k. *Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban, 1848 április – 1848 szeptember*. Sajtó alá rendezte Sinkovics István. Budapest, 1957.
- Molnár András: *Egy „táblabíró” a forradalomban. Csány László levelei 1848 márciusából*. *Levéltári Szemle* 41. évf. (1991) 1. sz. 72–78. p.
- Molnár András: *Csány László. Pártvezér, kormánybiztos, miniszter*. In: *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. A kötetet szerkesztették Kedves Gyula, Pelyach István. Budapest, 2016. 85–104. p.
- Pelyach István: *Csány László és Szemere Bertalan. A „lángkeblű hazafi” és az „örök második” szűkre szabott kapcsolata*. In: *Csány László és kortársai*. Szerkesztette Kiss Gábor és Molnár András. Zalaegerszeg, 2017. 183–203. p.
- Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. I. k. Budapest, 1958.
- Szócs Sebestyén: *Csány László kormánybiztosi tevékenysége 1848 áprilisától szeptember végéig*. In: *Kossuth kormánybiztosa. Csány László 1790–1849*. Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 1990. 63–132. p.
- Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, 1973.
- Urbán Aladár: *A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése*. *Századok* 135. évf. (2001) 1. sz. 3–32. p.
- Varga János: *Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén*. Budapest, 1953.
- Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*. Budapest, 1971.
- Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. Sajtó alá rendezte Bessenyei Ferencz. Budapest, 1894.

A képviselőház elnöke és a kormánybiztos – egy rövid kapcsolat története

IFJ. PÁZMÁNDY DÉNES ÉS CSÁNY LÁSZLÓ
EGYÜTTMŰKÖDÉSE ÉS KONFLIKTUSA 1848 ŐSZÉN

Pákozdtól Parndorfig

Az 1848. szeptember 29-i pákozdi–sukorói csata a magyar sereg győzelmével végződött. Móga János altábornagy, fővezér megtartotta állásait a Velencei-tó északi partján. A győzelem azonban korántsem volt döntő. Josip Jellačić cs. kir. altábornagy, horvát bán a csatavesztés ellenére is még mindig jelentős túlerővel rendelkezett, s így az a veszély fenyegetett, hogy a bán az éj leple alatt átkarolja és a fővárostól elvágja a magyar hadsereget. Ezért a szeptember 29-én délután tartott haditanács úgy határozott, hogy a sereget visszavonják egészen Martonvásárig, ahol a fővárosba vezető utak nagy részét egyszerre fedezhetik. Csány László kormánybiztos késő estig ellenezte a visszavonulást, s csak a táborkari főnök, Kollmann József őrnagy érveinek engedve egyezett bele.

A haditanács után Csány is Martonvásárra sietett, hogy a sereg ellátásáról intézkedjék. Innen hosszú jelentést küldött a csatáról a képviselőház Honvédelmi Bizottmányának. Ezt azzal magyarázta, hogy a bizottmány által Batthyány Lajoshoz szalasztott, Thury nevű futár a miniszterelnököt nem találta a táborban, miután az „mint értesülve vagyok, Bécsbe utazott”; s amíg a képviselőház által a táborba küldött bizottmány (azaz a korábban a nádor mellé delegált Asztalos Pál, Bónis Sámuel és Luzsénszky Pál képviselő) „körülményes jelentést teend, kötelességemnek tartom a bizonytalanságból eredhető aggodalom megszüntetésére” a történekről tudósítani a Honvédelmi Bizottmányt. Csány tehát az elsők között érzékelte, hogy a képviselőház szeptember 15-én Kossuth által kezdeményezett szeptember 22-én ténylegesen megalakult Honvédelmi Bizottmánya az a szervezet, amely Batthyány (ekkor még ideiglenesnek gondolt) távollétében a végrehajtó hatalom ügyeit intézi. Nagyjából ezzel egy időben küldte meg Móga

a miniszterelnöknek szóló jelentését Budapestre a győztes csatáról. A táborban lévő három nemzetgyűlési biztos (Asztalos Pál, Bónis Sámuel és Luzsénszky Pál képviselő) csak szeptember 30-án jelentettek a csatáról, közvetlenül a képviselőháznak.

A csatát követően elrendelt visszavonulás közben azonban némi zavar keletkezett: több alakulat egymásba futott, egy sorozedi és egy honvédszászlóalj pedig tévedésből egymásra lőtt. A félreértésnek több halottja és sebesült áldozata lett, így a Martonvásárra érkező sereg inkább megvert, mint győztes hadra emlékeztetett. Másnap megérkezett Jellačić fegyverszüneti ajánlata, s a sereg adott állapotában a fővezér és a tisztikar helyeselte az egyezség megkötését. Mindkét fél előnyököt remélt: Jellačić Roth tábornok 9000 főnyi hadtestének megérkezését várta, a magyar fővezér pedig újabb erősítésekre számíthatott.

Még szeptember 29-én délután a képviselőház Kossuth Lajos javaslatára úgy határozott, hogy Batthyány távollétében a képviselőház Honvédelmi Bizottmányát bízta meg a végrehajtó hatalom ügyeinek vitelével, s a gördülőkegyen ügyintézés érdekében a minisztériumok államtitkárait is meghívják a testület üléseire. (Megerősített kormány hiányában szeptember 12-e óta maga Batthyány is ilyen módon kormányzott.) Kossuth úgy vélte, a testület legfőbb feladata a fővárosi rend fenntartása, a honvédelmi erő, illetve a „fegyverkezési illetőség” (azaz a fegyvergyártás) szaporítása. A képviselőház elfogadta Kossuth javaslatait, az ülés délután két órakor véget ért, majd Kossuth 3 órakor elhagyta a fővárost, hogy folytassa alföldi toborzóját.

Budapesten 1848. szeptember 29-én kora este, nagyjából 6-7 óra tájban jelenthetett meg az első híradás a pákozdi csatáról, amely szerint Jellačić serege aznap délelőtt 11 órakor Pátkánál megtámadta a magyar sereget. A délelőtt $\frac{3}{4}$ 12-kor „képviselők négyen” aláírással ellátott jelentés szerint „az összes hadseregben harcias lelkesedés van”, s „a csata erősen folyik”. (A négy képviselő a már említett Asztalos Pál, Bónis Sámuel és Luzsénszky Pál, valamint vagy Perczel Mór, vagy a szeptember 28-án a táborban megjelenő Repetzky Ferenc volt.) A jelentést Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke tette közzé. Este 9 órakor futár érkezett a táborból, aki délután 3 órakor hagyta el a csatateret, akkor, amikor a magyar jobbszárny már visszaverte a horvát támadást. Miután mind Csány, mind Móga az est folyamán írták meg a jelentésüket, ezek aligha lehettek éjfél előtt Budapesten.

Valószínűleg Csány jelentése adhatta az ürügyet arra, hogy Pázmándy szeptember 30-án reggel 9 órakor „Édes Barátom!” megszólítással levelet írjon a dunántúli hadsereg kormánybiztosának. A két politikus korábban személyesen nem ismerte egymást, amint azt Pázmándy levelének sorai bizonyítják: „Most tehát édes barátom, közelebbi ismeretség nélkül megengedj, hogy a hazának ily helyzetében ily barátilag szólítalak.” Az országgyűléseken nem találkoztak, hiszen Csány egyik reformországgyűlésen sem volt követ, s úgy tűnik, az 1846–1847. évi ellenzéki gyűléseken is valahogy elkerülték egymást. Csány reformkori leveleiben sincs nyoma az ismeretségnek.

Ezzel a levéllel vette tehát kezdetét az a rövid, nagyjából három hónapig tartó viszony, amely a szoros együttműködéstől a teljes eltávolodásig és elhidegülésig „fejlődött”, s amelynek a végén Csány 1849 májusában már egyenesen azzal vádolta meg Pázmándyt, hogy miatta nem sikerült időben felmenteni a forradalmi Bécs városát 1848 októberében. A szeptember 30-a és október 7-e közötti időszakban Pázmándy összesen tíz levelet írt Csánynak, Csánytól pedig a szeptember 30-a és október 9-e közötti időszakból tizenhat levelet ismerünk, amelyeket Pázmándynak címzett. A levelek a baráti hangvétel ellenére hivatalos jellegűek voltak, amint erre Csány egy ízben utalt is. Pázmándy ezek útján közölte a Honvédelmi Bizottmány nézeteit és utasításait, Csány pedig a hadsereg szükségleteire és hadmozdulataira vonatkozó híreket. Ugyanebből az időszakból Csánynak kimondottan a Honvédelmi Bizottmányhoz szóló összesen öt jelentését ismerjük, de ezek egy része másodrangú ügyekkel foglalkozik.

A szeptember 30-án reggel 9 órakor írott levélben Pázmándy beszámolt arról, hogy a nádor és Batthyány távozását követően „egy választmány neveztetett ki, mely respective a kormányt vigye, azon cím alatt, hogy honvédelmi bizottmány”. Miután a fővezérré kinevezett Lamberg Ferenc gróf 1848. szeptember 28-án Pesten népítélet áldozatául esett, „rossz hírek érkeztek a táborbul s így Kossuth sem látván magát bátorságban, mint azon egyén, ki ellen leginkább törnek elleneink, – tegnap délután 3 óra tájban a városbul eltávozott kíséretével együtt, mint mondják Csongrádba – mások szerint Kunságban népet gyűjteni”. Az említett Honvédelmi Bizottmány tagjai közül Patay József szintén elhagyta a várost, Sembery Imre pedig „éppen menőfélben volt, midőn Kossuth távozása értésünkre esett”. Miután így a bizottmány tagjai közül Nyáry Pál magára maradt, ő és Nyáry, valamint a hozzájuk csatlakozott Sembery úgy határoztak, „hogy a városházánál fogunk tanyát ütni, és vinni a dolgot, amíg lehet”. (A bizottmány tagjai közül Pálffy János szeptember 28-a óta a táborban volt, Madarász László hollétééről nem tudunk. Annyi bizonyos, hogy távolléte nem tarthatott hosszú ideig, mert szeptember 30-án már felszólalt a képviselőház délelőtt 10 órakor kezdődő ülésén, s aznap a bizottmány tagjaként három iratot is aláírt.)

Pázmándy levele szerint ezt követően „tegnap egész éjjel a városházánál együtt ülvén”, intézkedtek különböző erősítéseknek a táborba indításáról, így különböző beérkezett és már a fővárosban lévő csapatokból Szász János őrnagy parancsnoksága alatt egy zászlóaljat alakítottak, azt Ercsibe szállították gőzhajón, onnan pedig Martonvásár felé indították. Emellett több intézkedést foganatosítottak a főváros biztosítására. Aznap, szeptember 30-án a következőket szándékozik tenni: „Ülést fogok tartani és ott a lehetőségig fellelkesíteni Pest város lakosságát, több követ vezérlete alatt öszve akarok gyűjteni annyi embert, a mennyit csak lehet, hogy masszát képezzen, – mire megyek, még nem tudom. Tudósíts arról rögtön, hogy ha valami ily erőt öszve tudnék csinálni, hova küldjem?” Miután a Duna pesti oldalán Pesttől Adonyig „teméntelen ember van, ha ezeket használhatjátok, vitessétek át a Dunán, – ha 10,000 át visztek, még annyi marad de több

is”. Kérte Csányt, hogy írjon, „ha valami ily operációt tartanátok szükségesnek, hogy mi is oda hassunk, hogy mentől több emberetek legyen”. Még aznap intézkednek a népfelkelés meghirdetéséről Bia és Bicske környékén. A levél utóiratában közölte, hogy a levelet kézbesítő titkárával Csány szóban is közölheti kívánságait, „hogy hamarabb legyen”.

Pázmány szeptember 30-án a képviselőház délelőtt 10 órakor tartott ülésén számolt be a pákozdi csatáról, s arról, hogy a hadsereg a reggel 11 órától este 6-ig tartó összecsapás során mindenütt visszaverte az ellenséget. Miután az jobb felé látszott húzódni, „tanácsot tartván seregeink vezérei a biztosokkal együtt, attól tartottak, hogy az ellenség Csákvár, Bia, és Bicske felé seregeinket netalán túlszárnyalhatná, s ekként Budát más oldalról megrohanhatná: tehát elhatározták, hogy Martonvásárra fognak visszavonulni, azért leginkább mert először a fővárost féltették egy Handstreichtól [rajtaütéstől], másodsor: azért, mert állásunk még jobb mint ott volt, de harmadszor azért is, mert azon hír terjedt el némi foglyok által, hogy a horvátok ügyesek lévén az éjjeli megrohanásban, miéinket megrohanhatják; tehát Martonvásárra parancsoltatott a hátrálás, mely megtörtént rendben, kivevén az utósó csapatot, hol az éjjeli sötétség miatt, midőn egy osztály lovasság a gyalogságra bukkant, azt mint ellenséget fogadta; azonban ez is kiegyenlítettett, és a visszavonulás a legnagyobb rendben megtörtént, itt ki lévén mindenki a maga helyére rendelve, éjfél után a maga helyét ki-ki elfoglalta”. Úgy tűnik, ekkor már nemcsak Csány és Móga, de a nemzetgyűlési biztosok jelentése is Pázmány kezében volt a csatáról és az azt követő visszavonulásról. Ezután tudatta a Házzal azokat a katonai intézkedéseket, amelyekről már a Csánynak írott levélben is beszámolt. Kifejtette, hogy a Honvédelmi Bizottmány szerint most minél nagyobb tömegek mielőbbi mozgósítására és a harctérre való indítására van szükség, „mert ezen kis és vitéz sereg mindig vissza veri ugyan az ellenséget, de ha nem lesznek tömegek, akkor az ellenség nagyobb seregét jobbra balra szét osztja, a kisebb seregnek mindég védelmi állapotba kell magát helyezni, és így soha támadólag nem működhetik”. Ezért Pesten népgyűlést fognak hirdetni, „hol minden ember fel fog szólítani, hogy a ki kezét lábát bírja, a fegyvernek minden nemével gyülekezzék össze valamelyik piacon, és legyen készen az indulásra”. Éppen ezért „míg jobbra vagy balra el nem dűl, az üléskedést nem tartom szükségesnek, hanem a követek közül, kik el nem mehetnek, méltóztassanak együtt lenni, kik pedig elmehetnek, jó szolgálatot tesznek”. Ha a következő csata „reánk nézve szerencsésen üt ki”, akkor az országgyűlés „azon órákban és napokban amikor a Comité [azaz a Honvédelmi Bizottmány], vagy a Bécsből visszatérő miniszterelnök szükségesnek tartja, rögtön össze fog hívatni. Azon nem várt esetben, ha itt elvesztenők az ütközetet, azt fogom tenni, mit a körülmények javasolnak, kik itt leszünk, össze fogunk jönni, mert a nélkül, hogy mindent meg ne próbáljunk, Pestet elhagyni nem fogjuk. – Ha elhagyta a nádor, elhagyták többen, én elhagyni nem fogom addig, míg csak nem látom, hogy jelenlétem már semmit sem használ, s azt gondolom, ezzel nem a magam, hanem az egész ház nézetét mondom ki.”

Pázmándy a délutáni órákban újabb levelében arról tájékoztatta Csányt, hogy másnap, október 1-jén hajnalban Piller János őrnagy vezérlete alatt Pestről 3-4000 embert indíthatnak a csataterre, „kik között lesz puskával fegyverzett, körül belül 1500, vagy talán több is – a többi kaszával”. Kérte Csányt, írja meg, hová küldjék a csapatot; a bizottmány szándéka az, hogy Budaörsön át Biára, „oly utasítással, hogy ezen helyeken a népet erővel is felkelésre és hozzá csatolásra kényszerítse, ha jó móddal nem menne, erőszakkal minden áron”. Tehát felvilágosítást kért, hogy Biára vagy Tétényen át Martonvásárra vagy gőzhajón Ercsibe küldjék-e csapatot, s „átaljában szóval tett izenet által is bővebb tudósítást várunk, hogy a napokban hova dirigáljuk a táborhoz küldendő csapatokat”. A levélre kívül még ráírta: „Csány távollétében Móga vezér úr, vagy bármely k[ormány] biztos úr által felbontandó.”

Október 1-jén a képviselőház ismét 10 órakor ült össze. Pázmándy elmondta, hogy a beérkezett hírek megerősítik mindazt, amit a pákozdi győzelemről eddig tudtak. Emellett javasolta, hogy a Ház mondjon köszönetet Móga János altábornagy, fővezérnek, illetve általában a seregnek, s külön javasolta Kollmann József százados, a haditervet készítő táborkari tiszt megjutalmazását. Ezt követően Ludvigh János jegyző felolvasta Móga jelentését a pákozdi csatáról, majd Pázmándy közölte, hogy ha a Ház beleegyezik a Mógának és seregnek mondandó köszönetbe, illetve Kollmann megjutalmazására vonatkozó határozati javaslatába, akkor Nyáry Pál, a Honvédelmi Bizottmány tagja a táborba utazik, hogy a fentieket közölje Mógával és Kollmann-nal. Ugyanakkor kérte, hogy az ülés lehetőleg ne tartson soká, mert ő maga is a táborba szándékozik menni, hogy Mógával tanácskozzon, s estére vissza akar térni a fővárosba, ahol addig a Honvédelmi Bizottmány tagjai intézik az ügyeket. Ezt követően a táborból érkezett Pálffy János számolt be a pákozdi csatáról és a táborban tapasztaltakról, majd a délvidéki hadszíntérről visszatért Mészáros Lázár hadügyminiszter ismertette ottani tapasztalatait. Az ülés délelőtt fél 12-kor ért véget.

Pázmándy ezt követően valóban a táborba utazott. Nem tudni, mikor érkezett oda, de az bizonyos, hogy még október 1-jén vissza is indult Budapestre. Felolvasta a képviselőház által hozott, a hadseregnek és vezéreinek köszönetet nyilvánító határozatot a tisztikar, illetve a szerezdi katonaság előtt, s október 2-án a képviselőházban tartott beszámolója szerint ez „a legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott”. Tárgyalt Mógával, aki javasolta, hogy a mutatkozó fegyelmetlenségek meggátlása érdekében a képviselőház hozzon határozatot a hadseregnél életbe léptetendő statáriumról. Tudjuk, hogy találkozott Csányval (ez volt az első *személyes* találkozójuk), de hogy miről beszéltek, arról nincs tudomásunk. Beszélt Perczel Mór képviselővel, a Zrínyi-szabadcsapat parancsnokával, akinek ígéretet tett arra, hogy az alakulat még ki nem nevezett tisztjeinek kinevezését elintézi a képviselőháznál (!) vagy a Honvédelmi Bizottmánynál.

Csány október 1-jén, röviddel Pázmándy távozását követően, Martonvásárról levelet írt a képviselőház elnökének. Sajnálkozott, hogy dolgai miatt „vissza kel-

letvén térni a táborból, nem lehet szerencsém Tóled búcsút venni, pedig még szerettem volna véled egyről-másról értekezni”. Felhívta Pázmándy figyelmét arra, hogy a csatát követően a délvidéki táborból megérkezett székely határőrök (a 15. határőr gyalogezred Szilágyi Samu őrnagy vezette 1. zászlóalja) hasonló egyenruhát viselnek, mint Jellačić határőrei, ami veszélyes lehet, mert „ha már volt eset, midőn egymásra lődöztek seregeink, úgy lehet tartani attul, hogy a hasonlatosság miatt horvát őrvidekieknek tartatván székelyeink, magunk emberei által lődözhetnek agyon, ez nappal is megtörténhetik”. Ezért javasolta, hogy a székely határőröket lássák el fekete viaszosvászon nemzetőri csákókkal. Emellett különböző felszerelési cikkek, illetve tíz mázsa só küldését kérte a táborba. Tudatta, hogy Jellačić aznap keresztülvonult Székesfehérváron, de aztán ismét visszatért oda; „úgy mondják, igen alázotosok, és megszűnt a kezdetbe mutatkozott dölfősség seregében”. Az utóiratban felhívta Pázmándy figyelmét arra, hogy a 4. (Sándor) huszárezred katonáinak rosszulesett, „hogy felőlek Móga tábornagy jelentésében említés sem tételék. Ez rosszul történt, és rossz vért okoz.” Kérte Pázmándyt, hogy segítsen a dolgon. (A képviselőház október 2-i határozatában külön köszönetet mondott a Schweidel József őrnagy vezette Sándor-huszároknak is.)

Október 2-án a képviselőház ülése csak fél 12-kor kezdődött. Pázmándy ezen közölte, „hogy az ellenséggel fegyvernyugvás köttetett, melynek ideje holnap, esti 6 órakor fog lejárni”. A sereg szaporítására és diszlokációjával kapcsolatban tett intézkedéseket nem közölheti, de minden csapat Móga vezérlete alá van rendelve, „kiben nemcsak a Háznak, hanem hadseregnek bizalma is összpontosul, s ki akkint fog intézkedni, mint a körülmények magokkal hozzák”. Tudatta, hogy a népfelkelés egyre aktívabb, s a Jellačić számára Horvát- és Stájerországból küldött utánpótlást elfogja. Beszámolt arról, hogy a táborban felolvasta a Ház köszönetnyilvánítását, amely „a legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott”. Szerinte „nincs ember, ki táborunkat látta, s azt mondhatná, hogy Jellačić ezen vonalon, mellyen seregeink fel vannak állítva a fővárost megrohanhassa”. A bán Horvátországból nemigen nyerhet segílyt, mert „a horvát seregek Olaszországban szükségesek addig, még az olasz béke meg nem köttetik; ha pedig megköttetik, akkor olyan igazságtalanságot várni nem lehet, hogy a horvát seregeknek egy részét haza eresszék, a magyar seregeket pedig ott tartásák”.

Más hírek szerint „Bécsből is indíthatnák ellenünk hadsereg”, ő azonban úgy véli, hogy Magyarország „mind ő felsége iránti hűségének, mind a monarchiávali összevokottéshezi ragaszkodásának oly jeleit adta, hogy hozzá hasonlót a história nem mutat”. Ezért nem lehet olyan igazságtalan kormány e világon, „ha mind török basából állana is, hogy Magyarországot, miután 4 felül is meg van támadva, még Ausztria által is megtámadtassa. Ilyen minden oknélküli megtámadását Magyarországnak a többi hatalmak sem néznék el.” Kifejezte azt a meggyőződését, hogy Jellačićcsal „rövid idő alatt készen leszünk”.

Jelezte, hogy a Honvédelmi Bizottmány tanácskozás alá vette azt is, „miként így, amint jelenleg áll a kormány vitele, sokáig nem maradhat, mert a fizikai idő

sem elégséges arra, hogy a mindenfelől jövő levelek következtében sok águ intézkedések megtéssenek”. Ezért a szükséges lépésekről a bizottmány tanácskozott, „és ha ma nem, holnap bizonyosan a választmánynak eziránti véleménye a ház elibe terjesztetik, amikor a ház szabad tetszésétül függ, azt elfogadni vagy elvetni s iránta másképen rendelkezni”. Batthyány mind ez ideig Bécsben van, „lehet hogy sikerrel jár el, de a naponkinti teendők iránt intézkedni kellén, ez iránt a bizottmány rendesen eljár”.

Dicsérte Budapest hatóságának előző napi erélyes fellépését a népfelkelést illetőleg. „Nincs egyéb hátra, mint mi a választmánynak s magának Móga vezérőrnagy úrnak rendelkezésétől függ, hogy a város az ellenség elébe a legnagyobb és igen nagy erőt állítson ki.” Az ülés délben véget is ért, de este 6-kor ismét összeült. Pázmándy ekkor közölte, hogy „a táborból többen érkezvén meg, híre futamodott, hogy Jellačić táborával Morig visszavonult s ezt egyik egyképpen, másik másképpen adja elő, mindazáltal mind e percig teljes bizonyossággal semmi nem áll; azonban Móga fővezér úr oly intézkedéseket tett, melyek hogy ha szinte ezen hír igaz volna is, a legcélszerűbbek”.

Jellačić közben október 1-jén főerejével Fehérváron át megindult Mór felé. Aznap már Sárkányban éjszakázott, másnap az utóvédje is elérte a sárkányi szorost, október 3-án pedig a sereg elővédje bevonult Győrbe. 4-én Jellačić elhagyta Győrt, s megindult Moson felé. A magyar sereg csak október 3-án követte. Móga gyakorlatilag kettéosztotta seregét. Egy részét Perczel ezredes vezetésével Görgei Artúr őrnagy segítségére küldte; Begg őrnagy oszlopa Székesfehérvár–Mór irányába követte a bánt; Ivánka őrnagy oszlopa a Németegyháza–Bicske–Tata vonalon indult meg; Móga a főoszloppal október 4-én szintén Bicske felé indult. Az intézkedéseket az indokolta, hogy Mógának számolnia kellett azzal, hogy Jellačić esetleg megkísérli megkerülni a magyar sereget, s a Bicske–Budaörs vonalon megismételni a főváros elleni támadást. Tekintettel kellett lennie Roth közeledő hadoszlopára is, s meg kellett akadályoznia, hogy Roth Jellačićcsal egyesülhessen.

Nem tudni, hogy Csány pontosan mikor értesült Jellačić oldalmenetéről. Október 2-ig több jelentést kapott arról, hogy Jellačić Mór felé vonult, s Székesfehérvár csaknem üres. Október 2-án Martonvásárról három levelet is írt Pázmándynak. Az elsőben még csak arról értesítette Pázmándyt, hogy ha aznap nem is, „holnap bizonyosan elő fogunk nyomulni, s már akkor nem tudatik, mikor kezdődik az ellenségeskedés”. Miután „ott, hova megyünk, az élelmezés lehetetlen, azért múlhatlanul szükséges, hogy az Pestről történjen”, s ezért kérte, hogy 3-án délig legalább 30 ezer kenyéradagot szállítsanak a táborba, „mert két napi kenyérral el kell látni seregeinket, nem tudhatván, hova s merre sodorand bennünket a harc sükere”. Emellett kérte, hogy a parancsóri szolgálat ellátására a pesti nemzetőrségtől küldjenek harminc megbízható lovas nemzetőrt.

Következő levelének mellékletként beküldte a Jellačić postájából újonnan elfogott 266 levelet, köztük Ferdinand Mayerhofer belgrádi cs. kir. konzul azon üzenetét, amelyből kiderült, hogy a péterváradi erőd parancsnokává kinevezett

Heinrich Hentzi vezérőrnagy a bán ügye iránt van lelkesülve. Egyben kérte Pázmándyt, hogy ha Batthyány visszatérne Bécsből, közölje ezt vele, „hogy velem magamat érintkezésbe tehessem”. Beszámolt arról, hogy Horváth Vilmos zalai kormánybiztost Letenyén elfogták, s hogy ő parancsot adott a horvátok által megszállt Nagykanizsa megtámadására, és utasította Batthyány Károly zalai nemzetőr őrnagyot: „[...] egyszersmind meghagytam gróf Batthyány őrnagynak, hogy miniszteri, vagy Honvédelmi Bizottmány rendeleten kívül senkinek ne engedelmeskedjen másnak.”

Közölte azt a – téves – hírt, hogy a Hunyadi-csapat és a népfelkelés elfoglalta Roth vezérőrnagy nyolc ágyúját. Miután ez a pákozdi csatát követően kötött fegyvernyugvás alatt történt, az ágyúkat elvileg vissza kellene adni. Ő azonban kijelentette Móga altábornagynak, „hogy a néptől az ágyúkat elvenni nem lehet, mert az lelkesült feltámadását ellenünk fordíthatná”. A népfelkelők mit sem tudtak a fegyverszünetről – viszont kompromisszumos megoldásként az ágyúkat náluk kell hagyni, azaz nem lehet a főszereg táborához csatolni. Móga ebbe bele is egyezett.

Pázmándy előző napi levelére válaszolva közölte, hogy Kollmann őrnagy véleménye szerint Piller Biára rendelt seregének Bicskére kell vonulnia, a többi, Pestről még küldhető erőnek Biára, a Csepel szigetén lévőeknek pedig Ercsibe, ahol megkapják a további rendeletet. Görgei Artúr őrnagy serege „magány működő testületet fog képezni, az ellenséget oldalt megtámadandót”. Közölte, hogy Jellačić visszavonult, de ismét előrenyomult, „mi ma előbbre megyünk”. A levél szerint biztosra vette, hogy Jellačić aznap vagy az éj folyamán egyesül Roth hadoszlopával, „nekünk is nagy erő kell, mert egy 24 óra határozand sorsunk felett”.

Csány aznap írott harmadik jelentésében már arról tudósította Pázmándyt, hogy Jellačić „Mór felé vonult, csekély tartaléksereget hagyván Fehérvárban. Ezen mozdulatra fontos okok bírhaták, mert ezzel kockáztatja Rothnak csatlakozhatását.” A levél írása közben Zlinszky István Fejér megyei alispántól biztos jelentést kapott arról, hogy a bán Győr felé vonult. Úgy vélte, Győrben csak nehezen előzhetik meg a bánt, „csak vagy igen sok szekér, vagy igen sok gőzös segíthet”. Közölte, hogy utasítást küldött Győrbe Szabó Kálmán alispánhoz, hogy hirdessen népfelkelést. „A fegyvernyugvást megszegte a gazember [ti. Jellačić], arra, ami foglalt föld nem volt, vonulnia szabad nem volt.” (A fegyverszüneti egyezmény e tekintetben nem volt egyértelmű, mert csak a demarkációs vonalon túla irányuló mozgásokat tiltotta meg.) Csány úgy gondolta, hogy Jellačić a Morvaország felől betörő szlovák felkelőkkel akar összeköttetésbe lépni, de „célja lehet bécsi szövetségre” is. Futárt küldött tehát Komáromba és Győrbe, hogy a veszélyre figyelmeztessen, s erre kérte Pázmándyt is. Végül közölte, hogy a hadsereg Martonvásárról október 3-án reggeli 9 órakor fog elindulni.

Október 3-án a Ház ülése reggel 10 órakor kezdődött. Ezen Pázmándy beszámolt arról, hogy aznap, azaz 3-án este telt volna le a bánnal három napra kötött fegyverszünet, a bán azonban „ámbár ezen fegyvernyugvásban meg volt hatá-

rozva azon tér, mellyen túl az ellenség nem terjeszkedhetett volna”, nem viselkedett becsületes ellenségként, hanem a feltételeket megszegve, seregének nagyobb részével elvonult Mór, onnan pedig valószínűleg Győr felé. A Honvédelmi Bizottmány erről értesülve, még az éjjel intézkedett (egyetértésben Mógával és a tábori kormánybiztosokkal), „miszerint a tábornak egy helyben vesztegelni nem lehetvén, tegyenek oly rendeleteket, melyek rögtön a fővárosnak ezentúl is biztosítására szolgálnak, részint pedig az ellenség eltávolításában oly mód követhetessék, mely legalkalmasabb és legcélszerűbbnek látszik”. Miután a fővárost fenyegető közvetlen veszély elmúlt, a bizottmány elhatározta, hogy a népfelkelést csak a dunántúli területekre korlátozza. Minthogy Jellačić Győr felé vonult, nem lehet tudni, mit fog tenni. Ő, Pázmándy, nem hiszi, hogy az osztrák kormány az uralkodó nevében „Jellačićnak nyílt, deklarált segítséget adjon”, de „akármiként is legyen a dolog, nekünk, kik ezen nyomasztó helyzetben vagyunk, készen kell lenni mindenre” az alkotmány védelme érdekében. Mivel elképzelhető, hogy Jellačić Győrből Ausztriába megy, a bizottmány egy proklamációt készített az osztrák néphez, amelyben „röviden elmondatik az egész, fölfejtetik: hogy Jellačić mit tett, s azon levelekből – melyek elfogattak – némi kombinációk tétetnek”. Miután „a hosszú proklamációt nem igen olvassák”, felszólítják az osztrák népet arra, hogy ha tartományaikba vonul Jellačić táborával, „tudják, kivel van dolguk, és ismerjék seregét, mely nem egyéb, mint rabló csoport, mely nem kímél sem nőket, sem gyermekeket, sem tulajdont, hanem mindenütt merre megy gyilkol és pusztít”.

Ugyanezen a napon Csány előző napi leveleire válaszolva, három levelet is írt a kormánybiztosnak. Az első, még az éjszaka folyamán írt válaszban közölte, hogy miután Jellačić Győr felé vonult, új diszpozícióra van szükség. „Roth seregének Pest felé vonulásától sokat nem kell tartani. Ez nyomorult sereg, kevés erővel és kaszás néppel meg lehet semmisíteni.” A főszereg „legnagyobb és legjobb részével a Mészáros úton lesz szükséges haladék nélkül útnak indulni és a sereg rosszát, Piller seregének is alját Görgeinél hátrahagyván Roth ellen küldeni”. A főszereg és a hozzá csatlakozó jó csapatok „Baracsánál lemenvén a szentpéteri útra, haladhat egész Felcsútig – onnan nem kell Bicskére bemenni, hanem Felcsútról Óbárokra és így tovább, egész Galyáig, itt az út kétfelé megy, egyik a Mészáros út, ezen ágyúval menni igen bajos lesz, és sáros idővel lehetetlen – a másik vonal Galyáról Tatába megy és innen Komáromnál jön ki, a bécsi ország útra, én ezen vonalt ajánlanám. – Fehérvár felé tovább nyomulni a seregnek egy lépést se lehet, mert Jellačić új operációjával Komáromot és Pestet a Dunán és a bécsi úton szárazon szinte Pestet fenyegeti, azért most, ha valaha szükséges az előre látás és recognoscirung [felderítés].” Tudatta, hogy a 7. (Kress) könnyűlovasezred egyesült Jellačićcsal, ezért Görgeinek nem lehet lovasságot hátrahagyni; egyébiránt erre nincs is szükség, mert Rothnak sincs lovassága. A levél hátuljára Nyáry Pál még ráírta, hogy Görgeit utasítsák Roth azonnali megtámadására, mert az előző napon 10 000 embert szállítottak át Ercsibe (ti. a Duna–Tisza közéről).

Délben egy újabb levelet írt, amelyhez mellékelte egy tudósítást arról, hogy Jellačić Győr felé nem a teljes seregével nyomul. Óvatosságot ajánlott a sereg megosztásában, mert a bán „Kisberről vagy Mosonról átvághat a Mészáros útra, – 3 órai út után a Mészáros úton van, és azután neki fordul Bicskének és Budán van”, ezért arra figyelmezteti, hogy „a Mór felé vonulás utána nagy erővel nem célszerű, hanem Tata felé kell a sereg nagy részéről tartani, egyébként ezt csak figyelmeztetés végett”. A levél végén kérte Csányt, tudassa, hogy a Pesten összegyűlő fegyveres csapatokat hová küldjék, egyben megígérte, hogy „kaszás és fegyvertelen csapatot többet nem fogunk küldeni”.

Végül egy harmadik levélben tudatta, most jött „egy meglehetősen hiteles tudósítás”, hogy a bán Pusztavámon van 6000 emberével, „és így ezzel Mórról Tatába igyekszik, vagy még rövidebben átvághat a Mészáros útra, Bokodon keresztül Bánhidára, – én ezen a vidéken lakom és a lokalitást ismerem. – Arról újólág kérlek, a főerőt nem utána Mór felé, hanem minden esetre a Mészáros útra, Gallya és Tata felé – Gallyán megállhattok, míg bizonyosat nem tudhattok. Ha Mór felé mentek utána, véleményem szerint minden el lesz vesztve.”

Csány október 3-án reggel 7-kor Martonvásárról írt a Honvédelmi Bizottmánynak a Baranya és Zala megyéből beérkezett hírekről, illetve Móga beszámolója alapján arról, hogy „Bián és Bicskén nép védelemre van elég, de Piller még tegnap oda meg nem érkezett, valamint még tegnap az ágyúk sem”. Aznap a tábor balszárnya Roth ellen indul Káloz felé, a jobbszárny Mór felé, egy külön hadoszlop Székesfehérvár felé az ott hagyott élelmiszerek elfoglalására, „és megverésére az ott maradt tartalék seregnek”; a centrum pedig a vezérkarral „Biának Bicskének Győr felé tartva”.

Aznap délután már Bicskéről tudósította Pázmándyt a székesfehérvári felkelésről és az ottani horvát helyőrség lefegyverzéséről, s úgy vélte, Roth hadoszlopa aligha ér előbb Székesfehérvárra, mint a Móga által odaküldött, Franz Begg őrnagy vezette hadoszlop. Érdekes a levél felvezetése: „Hozzád intézett leveleimet méltóztassatok úgy venni, mint hivatalos tudósításomat, a barátságosabb hangulat különbséget a dologban nem tesz. Mit nem akarok hivatalosan értetni, arról különös jegyzetet teendek.” Egyben megnyugtatta Pázmándyt, hogy minden vele közölt körülményre, „valamint saját nézetemre is kötelességem szerint figyelmeztetem a tábornagy urat”.

Ugyanakkor kifejtette, hogy noha meg van győződve arról, miszerint Jellačić nem egy oszlopban viszi csapatait, „de hogy az egész erejének egy iránya van, azt szinte hiszem, és ezen irány gondolatom szerint Győr, részint azért, hogy embe-reit élelmezhesse, részint, mert nem volt más útja és nincsen más útja a visszavonulásra, mióta háta mögött a népfelkelés megindított”. Emellett szándéka lehet, hogy „talán a bécsi kamarillának eszkezüln szolgálandó katonasággal csatlakozhasson. Mennyire igaz, eddig nem tudatik, azon hír, miszerint Pozsonba már német katonaság érkezett.”

Pázmándy aggodalmaira válaszolva tudatta, hogy „Tata felé Ivánka önállólag működő testülete” indult, emellett ő, Csány rendelkezett az Esztergom és Párkány

közötti hajóhíd felszedéséről, „mert Tatának tartva, Esztergomnak fordulhat, és a jobbszárnyunkat is fenyegetheti”. Közölte, hogy „a rövidebb vonal úti tervünk Gallya és Tata, így szerencsénk van véled nézetben találkozni. Mindenről, mit jónak ítélsz, méltóztassál bennünket tudósítani, mert bizon, nem felesleges a figyelmeztetés.” Az utánuk küldendő fegyveres sereg kövesse a centrum irányát, amiről ő naponta legalább egyszer jelentést tesz. Ő maga óhajtotta volna, hogyha megfogadják javaslatát, és gőzhajón 3-4000 embert Győrbe szállítottak volna, ahonnan veszély esetén könnyen Komáromba vonulhattak volna; de a Móga által tett újabb rendelkezések is biztosítják a meglepetés ellen mind a fővárost, mind az egyes hadoszlopokat.

Október 4-én Pázmándy a képviselőház délelőtt 11 órakor tartott ülésén beszámolt arról, hogy a tudósítások szerint Jellačić Győr és Gönyű felé tart, sőt, magántudósítás szerint október 3-án Győrbe már be is vonult. A beszámoló szerint az előző (azaz október 2-áról 3-ára virradó) éjjel tett rendeletek „előbb értek az illető helyekre, mint Jellačić s így a gőzhajók s egyéb hajók, melyek Gönyőnél voltak, eleresztettek onnan, s Komáromba szállítottak”. Így nem kell attól tartani, hogy a bán ott átkelhetne a Duna bal partjára. Komárom vára és környéke olyan állapotban van, hogy ostromához legalább 50 000 ember kellene. A dunántúli hadsereg, „mit már most kimondani lehet”, október 3-án három részre oszlott. Két részét Roth ellen indították, amelyet aznap vagy másnap meg fognak semmisíteni. Jellačić serege igen sebesen halad, de az utánanyomuló magyar sereg is, így 3-án az előcsapatok Bicskén jóval túl voltak, a főerő pedig Bicskén volt. Ha Jellačić nem áll meg Győrben, hanem Bécs felé megy, akkor Magyarországon utolérni alig lehet, „ha azonban Pápa, Vas megye felé megy, akkor minden esetre el fogják érni seregeink, annyival inkább, mert mindenütt meg vannak téve a rendelések, hogy az ellenséges sereg hamar ne haladhasson”.

Az ülést követően, délután 1 órakor írt Csánynak is. A levélhez mellékelte Hallyásy Ede komáromi alispán üzenetét Jellačić seregéről, amelyet szerinte nagyítanak, mert más tudósítások szerint mintegy 30 000 főből, 3000 lóból és 40 ágyúból áll. Ezért szükségesnek tartja a sereg szaporítását, s néhány nap alatt részint a bécsi úton, részint gőzhajón Szőnyig 3-4000 embert fognak küldeni. Emellett Szentkirályi Móric vezérlete alatt 2000 kun lovast küldenek Bicskén át Szőnyre. A levél végén utóiratként hozzátette: „Hírlik, hogy Bécsben Latour megbukott, de nem bizonyos.”

Erről a napról Csánytól Pázmándyhoz csak egy fogalmazványtöredéket és egy kivonatot ismerünk. Sajnos, ezeknek a keletkezési helye sem ismert, annyi bizonyos csak, hogy a többi kormánybiztos aznap reggel vagy délelőtt Bicskéről küldött egy rövid jelentést az OHB-nak, s hogy este a fősereg Bánhidára érkezett. Csány az előbbiben arról számolt be, hogy az ellenség a jelentések szerint Igmádon áll, „Igmándról az út visz Szőnyről Tatára, Szőnyről Bicskére is jöhet, Tatát kerülvén Esztergomba is mehet, azonban Tatáról Esztergomba is mehet, és Bicskére is vetheti magát”. Ezért azt javasolta, hogy Buda fedezésére a főváros körül nagy

számban összpontosítsanak nemzetőröket, egy nagy csapatot egészen Dorogig toljanak előre, „mely nemigen kikerülhető, addig, míg az ottan fölállítandó erő az ellenséggel csatázzván, mi hátulról és minden oldalról megtámadhatnánk”.

A másik jelentésben arról írt, „hogy seregünknek célja az ellent megtámadni, ahol találjuk, azonban meglehet, hogy stratégikus tekintetben hadseregünk talán a főváros felé vonuland, de ha ez megtörténik, minden félreértés kikerüléséért tudatni kívánják a közönséggel, hogy ez nem a hadsereg hátrálásának tekintendő, hanem a főváros megóvása. Megíratott az is, hogy az ellen arrul tanácskozik, valjon Komárom felé vagy Győrbe menjenek-e?”

Pázmány október 5-én a képviselőház délelőtt 11 órakor tartott ülésén közölte, hogy Jellačić október 3-án este 7 óra tájban Győrbe érkezett. Az őt üldöző magyar sereg október 4-én mintegy 5-6 órai távolságra lehetett Győrtől, Jellačić pedig ott Győrben megállapodni szándékozott, „valljon azért-e, hogy az ütközetet elfogadja, vagy hogy kifáradt seregét pihentesse, arról tudomásunk nincs”. Seregének egy részét Roth tábornok vezérlete alatt Fejér, Somogy és Veszprém megyék felé hagyta. Ezek ellen két magyar seregrészt indítottak, az eredményt egyelőre nem tudni. Több intézkedés közlését követően jelentette még a Háznak, hogy 226, Jellačić táborából Bécsbe, Grazba és Horvátországba küldött levelet fogtak el, amelyeket Csány előző estefelé küldött be. A Honvédelmi Bizottmány elhatározta, hogy ezek közül az érdekesebbeket ki fogják nyomtatni. „Annyit különösen jelenthetek, hogy azon levelekből kettő világlik ki, egyik: hogy ezen Horvátországbóli megrohanást legkevésbé sem lehet Horvátország részéről tett megrohanásnak tekinteni, hanem semmi egyébnek, mint a császári ármádiában magok a tisztek közt létező olyan társulatnak, vagy összeesküvésnek, – vagy minek mondjam – mely átszivárogván az egész hadseregbe, Horvátország köpenyegét mintegy magára venni akarván, azért Horvátország részéről tette meg a behozanást.” A levelekből a támadás célja is tökéletesen kiviláglik, „mely az volt, hogy Pest és Buda elfoglaltassék!”. De az is kiderül a levelekből, hogy miután Pesten végeztek, utána Bécsbe akartak vonulni, „hogy Bécsben az aulát, és a munkásokat, az arbeitereket kell megzabolázni, mert ez azon két elem, mely Bécsben a nyugtalanságokat és zavarokat idézi elő!”. A levelek közlése tehát azért is szükséges, „mert könnyen megtörténhetik, hogy Jellačićnak nem lesz kedve Bécsig megállni seregeink előtt, ha tehát Bécsbe szándékozik, a bécsiek tudják magukat mihez tartani, hogy kivel s mi célból lesz dolguk”.

Pázmány ugyanezen a napon, közvetlenül az ülést követően, délután 1 órakor írt Csáynak. A beküldött 226 levélből arra a következtetésre jutott, „hogy Jellačićnak seregei számra nagy, de emberei nyomorultak, azért sietni kell utána, és megtámadni, mielőtt valahonnan erőt kaphatna”. Az előző nap megígért, Szőnyre küldendő sereggel kapcsolatban tudatta, hogy fegyver hiányában aznap csak 560 főt küldhet, s hogy a 2000 kun lovaszt is visszafordította, mert azok csak „nemzetőrök, csákány és más fokos forma fegyverrel”. Viszont a Hunyadi-huszárezredből 167 főt Szőnyre küldött. Ha Győr körül ütközetre kerülne sor, „Komá-

romból bátran kivehettek 1000 rendes katonát, mert most már elég fegyver van, és ember is elég”. Mindenesetre „készen kell lenni azon esetre, hogy ha Jellačić segélyt nyerne Bécsből, Bécsben most nem tudják magokat elhatározni, mit csináljanak velünk. Mert mi itt Pesten mindent kerülünk, hogy belénk ne köthessenek jogosan. Azonban lehet, hogy alattomban fognak küldeni egy pár bataillont, és így szaporítani kell seregeinket, amivel lehet.” A hírek szerint Jellačić Pozsonynál akarna átkelni a Dunán, ezért ő rögtön üzen oda, hogy a hajóhidat szedjék el, „és így nem olyan könnyen lehet neki átkelni”.

Csány október 5-én, Bánhidán értesült arról, hogy Jellačić elfoglalta Gyórt. Úgy vélte, hogy a bán innen ellenőrzése alatt tarthatja a Csallóközt, illetve Komáromot is veszélyeztetheti. Ha azonban az Ivánka-féle hadoszlop megszállja Szőnyt, a fővárost többé nem kell félteni. Roth seregéről annyit tudott, hogy az Fehérvár felé közeledik, s úgy vélte, hogy hamarosan ütközetre kerül sor. Este 9-kor már Kocsról küldött újabb jelentést Pázmándynak, s ebben Szabó Kálmán Győr megyei kormánybiztos és Korbonits Győr városi polgármester jelentései alapján tudatta, hogy Jellačić Moson felé indult. Egyben közölte, hogy ha Móga elfogadja az ő és a többi biztos javaslatát, a sereg másnap Győrig nyomul előre. Úgy vélekedett, a bán Ausztria felé tart, hogy onnan osztrák katonasággal erősítse meg magát, s nem tartotta valószínűnek sem azt, hogy Pozsonynál akarna átkelni a Dunán, sem azt, hogy a Csallóközön át tervezne visszafordulni Komárom felé.

Csány kérte Pázmándyt, hogy az utánuk küldendő fegyveres erőt egyelőre Győrbe irányítsák. Ugyanakkor Komárom városa két küldöttjének beszámolója alapján felhívta a figyelmet az erődítmény elhanyagolt állapotára, különös tekintettel a szőnyi sánkra, amelyet csak 500 fegyvertelen ember őriz. „Komárom az egyetlen vár magyar kezekben, ez fő figyelmet érdemel” – írta. Beszámolt arról, hogy Szász János őrnagyot rögtönzött zászlóalja nem akarja követni, s utasítást kért a hasonló esetek kezelésével kapcsolatban. Ő maga utasította Pozsony megyét és Pozsony várost az ott lévő 3. (Szász király) vértesezred lefegyverzésére, „ha csatlakozási szándokot tanúsítanak Jellačićcsal”.

A Roth hadoszlopával történekről egyelőre semmit sem tud, de hinni akar megsemmisítésében, „minthogy nagy erő van ellene és táborának nincs kedve a küzdelemre, mint értesülve vagyok”. A levél végén Franz Begg őrnagy tudósítása alapján már úgy vélte, hogy az aznap megütközött Rothtal, s hogy „rosszul nem eshetik ki az ütközet, és ha még tarthatná is Roth magát, lehetlen, hogy két-három napig megállhasson”. (Begg nem az ütközetről, hanem Roth Székesfehérvár felé közeledéséről számolt be.) Csány aznap végre megnyugodhatott a főváros védelmével kapcsolatban is, mert Ivánka hadoszlopa elérte Ó- és Újszőnyt, előőrsei pedig Ácsot.

Felhívta a figyelmet arra, hogy még Batthyány utasította Vidos József vasi nemzetőri parancsnokot arra, hogy adandó alkalommal törjön be Horvátországba. Miután „a vasi, soproni, zalai, somogyi egyesített erő az onnén vett tudósítá-

sok szerint körülbelül 12 ezer, ezek a zalai önkénytesekkel szaporodhatnak, de a somogyi hátra levő önkénteseket oda lehetne csatolni”. Kérte Pázmándyt, gondolkozzanak el a dolgról.

Levele végén úgy vélte, megfoghatatlan, „hogy mindeddig Bécsből valami intézkedés nem történt”. Batthyány már tovább, „úgy hiszem, el nem maradhat”. Ha Latour hadügyminiszter valóban megbukott, „akkor Bécsben Jellačićnak közeledése nagyszerű felkelést fog előidézni, sőt, ha meg nem bukott is, Bécsben aggodalomra nyújtand alkalmat és Bécset részünkre bírhatja”. (Mint utóbb kiderült, Csány prófétának bizonyult e tekintetben, hiszen másnap valóban kitört az újabb bécsi forradalom.)

A képviselőház október 6-án délelőtt 10 órakor ült össze. Az ülésen Pázmándy jelentette, hogy Jellačić „meghallván híret annak, hogy seregeink utánanyomulnak”, október 4-én délután 2 órakor Győrből kivonult Ötvevény felé. „Ebből látszik, hogy Jellačić Ausztriába szándékozik.” Pázmándy szerint a bán Sopron, Vas és Moson megyében sem számíthat jó fogadtatásra, mert a seregének dúlásai miatt „különbség nélkül, magától fellázadt a nép, s a népfelkelés jól elrendeztetett, sőt Stíriának, Ausztriának szomszéd falvai is kijelentették: hogy csatlakozni fognak ezen népfelkeléshez, Jellačić táborának megsemmisítésére”.

Miután a népfelkelést a harmadik és negyedik megyébe átvinni nem célszerű, a Honvédelmi Bizottmány úgy rendelkezett, „hogy mindazon megyékben, hol Jellačić tábora keresztülmegy, a népfelkelés rendeztessék, s ezen népfelkelés meg lehetős sükerrel működhetik; mert az ellenségnek hátulso csapatjait a nép agyon szokta verni”. Roth táboráról nincsenek hiteles tudósítások, de kiküldték ellene egy részről Görgeit „igen nagy erővel”, másrészt Perczel Mór ezredest „szinte meg lehetős erővel”. A hírek szerint október 4-én este lett volna összeütközés Ozora körül, amiről nem tudnak bizonyosat, de „semmi esetre szerencsétlenség nem történt; mert mind azon katonai erőnél fogva, mely balrul s jobbról az ellenséget üldözi, mind a hátulról fölkelt s organizált népfelkelésnél fogva szinte lehetetlennek tartom: hogy Roth táborából csak egyetlen egy ember is haza mehessen”.

Délután 2 órakor megérkezett Budapestre Perczel jelentése Tácról, amely szerint Roth seregéből október 5-én 1500 főt és 11 tisztet elfogott, s hogy Roth Philippovich tábornok útján tárgyalást kezdeményezett Perczellel, aki feltétel nélküli fegyverletételt követelt tőle. A jelentést hozó futár szerint kétségtelen, hogy Roth újabb 5000 emberrel szintén meg fogja adni magát.

Aznap érkezett meg Bécsből Szirmay Pál képviselő, aki Ötvevényen keresztül haladt Jellačić táborán. Szirmay szerint „egész ereje legfeljebb lehet 9000 ember, és mintegy 30 ágyú, muníciója csaknem semmi”. A tisztok azt mondák, hogy Bécsbe mennek egyenesen. „Népe leverve a legnagyobb mértékben, sem forpostjai [előőrsei], sem semmi rend a táborba, a tisztok mindig azt beszélték neki, hogy a huszárok nyomában vannak, és nagyon félnek.” Ezért a Honvédelmi Bizottmány úgy véli, „hogy ha csak lehet, minden módon forcirozva is elérni iparkodjatok Jellačićot”.

Szirmay emellett Bécsből hozott egy manifesztumot, melyben az uralkodó felfüggeszti Magyarország alkotmányát, s Jellačićot nevezi ki fővezérré és biztos-sá teljhatalommal. Ezt az (október 3-án kelt) manifesztumot Pulszkynak már hivatalosan kézbesítették, de amikor Bécsben értesültek Jellačić helyzetéről, „tüs-tént visszavették, és most tanakodnak, hogy mit tegyenek”. Szirmay szerint Bécsben arról volt szó, „hogy Jellačićnak 10.000 ember segítséget fognak adni, és a háborút a hátvidékre akarják áttenni, a Duna más partjára”. Ha ez így van, a pozsonyi hajóhidat helyre kell állítani, hogy a sereg ott keljen át a Duna bal partjára. „Jellačićot Ausztriában követni különben is bajos lévén – tette hozzá. – Mi mindent el fogunk követni, hogy a dolgok kiegyenlíttessenek, de alkotmányos szabadságunkból egy hajszálnyit sem engedhetünk semmi áron.”

A továbbiakban beszámolt a táborba küldött újabb erősítésekről, s felvetette, hogy Komáromnál esetleg Görgei vezetésével egynéhány ezer főnyi erőt kellene áttenni a bal partra, s „ez képezne egy védő sereget azon a vidéken”.

Aznap délután 5 óraker a képviselőház ismét összeült. Pázmándy tájékoztatta a képviselőket, hogy Jellačić serege Mosonban van, s „hivatalos tudósításunk nincs ugyan, hogy mi oka ezen igen sebes távozásának, de ha az ember a történeteket összeegyeztetni, gyanítani lehet, hogy bizonyosan segítséget vár valahonnan, s így valószínű, hogy Magyarországnak nemcsak Jellačić seregével lesz dolga”. Ezt követően beszámolt a Perczeltől érkezett hírekről, az 1500 főnyi horvát egység elfogásáról, s úgy vélte, „4-5000 emberük 30,000-nyi seregünknek nem fog ellentállhatni, így talán már tegnap este vagy ma reggel meg is adták magukat”. Ezt követően Ludvigh János jegyző fel is olvasta Perczel jelentését. Érdekes viszont, hogy V. Ferdinánd október 3-i manifesztumáról egy szót sem szólt – talán azért, mert a Szirmay Pál fentebb ismertetett beszámolója alapján nem tűnt lehetetlennek, hogy az Udvar ezt végül visszavonja.

Valószínűleg ezt követően írta a következő levelét Csányak. A levél érdekessége, hogy – ellentétben a korábbiakkal – nem saját kezű, iktatatlan, hanem a Honvédelmi Bizottmány iratsorozatának részeként iktatott dokumentum. A levél szerint a bizottmány megfontolva „mindazon veszedelmes körülállásokat, mely szerint már csaknem bizonyos, hogy nekünk Jellačićal, nem többé mint horvát bánnal, hanem mint oly ausztriai generállal lesz dolgunk, ki egy részről törvénytelen magyarországi kommisszárius, más részről Ausztriától is kap segítséget”, a következő határozatokat hozta:

1. Jellačićot mielőbb ki kell űzni az országból, de Ausztriába nem kell átlépni a sereggel. „Ez szükséges azért, hogy Ausztriába bevívén seregét, ott a népet maga ellen felingerelje Jellačić.”
2. A Dunát őriztetni kell; Pozsonyba a bizottmány küld 12 ágyút, Móga figyeljen arra, „hogy Jellačić mily mozdulatot tesz, nem kerül-e a Dunán lejövén Gönyüig, hátatok mögé?”
3. Ha Görgei megsemmisíti Rothot, 4000 emberrel, egy osztály huszárral és 12 ágyúval Komáromnál átkel a Dunán, Nyitrába vonul, és szlovákok lakta vidékeken fog őrködni, „részint a Morvaországából talán bejövő hadak ellen, részint a tót lázadást csírájában elfojtja”.

4. Perczel a saját seregével követi a fősereget. 5. Franz Begg őrnagy 600 főnyi rendes katonasággal, egy lovasszázaddal és 6 ágyúval a tolnai és baranyai vidékekre vonul egy esetleges újabb horvát betörés megakadályozására. Ezzel egy időben a Honvédelmi Bizottmány írt Pulszky Ferenc külügyi államtitkárnak is Bécsbe, hogy szólítsa fel az osztrák kormányt: vagy ne engedje át Ausztriába Jellačić seregét, vagy ha ezt megtenné, intézkedjen annak lefegyverzéséről.

Csány október 6-án reggel Kocson Szabó Kálmán Győr megyei kormánybiztostól azt az értesítést kapta, hogy Jellačić Mosonból „pár nap alatt visszatérendő, 50 ezer főnyi serege számára” élelmet rendelt készen tartani. Egyben megküldte V. Ferdinánd október 3-i manifesztumát Jellačić Magyarországra és Erdély főparancsnokává és teljhatalmú királyi biztosává való kinevezéséről, az országgyűlés feloszlatajáról és Magyarországra ostromállapotba helyezésétől, valamint Récsey Ádám miniszterelnöki kinevezéséről. Csány a hírt reggel 5-6 óra között írott jelentésében közölte Pázmándyval, s úgy vélte, a bán „osztrák seregekkel egyesülend és azokkal egyesülve várja be seregeinket”. A fentiek miatt határozott utasítást kért, „valjon tanácsos leend-e felfelé haladva messze távozni a fővárostul? vagy éppen nem lenne-e tanácsos az osztrák szélekhez közel kifejtetni erőnket és a gyalázatos koalícióval megütközni?”. Egyben értesítette őt a Jellačić számára Bécsből küldött erősítésekről. Célszerűnek tartotta „országgyűlésileg kijelenteni Jellačićnak szó- és hitszegését a fegyverszünetben, ezt Európával tudatni és megértesíteni [megértetni], hogy a tisztai becsületességgel ellenkezik vele és az általa pártolt ügy mellett szolgálni”. A királyi manifesztum hatásától azonban így is tartott. „Most késértetbe jönnek főbb katonatiszteink. Még nem tudhatom, hogy állják ki a próbát?” A Roth elleni hadművelet sikeréről még mindig nem voltak biztos hírei, de nem kételkedett abban, hogy az győzelemmel ér véget. Visszatért a horvátországi betörés ügyére azzal, hogy azt a mozgó hídkészlet hiánya miatt nehéznek találja.

Október 6-án 11 órakor, immáron Bábolnán, Csány összehívta a tisztikart, s közölte velük az uralkodói manifesztum hírét. A tiszték biztosították Csányt, hogy „saját sorsukat a haza érdekeinek alárendelendik” a sukorói haditanácson lefektetett alapelvek, azaz a kényszerített önvédelem értelmében. Ugyanakkor Móga és vezérkara kijelentette, hogy az országgyűlésnek ki kell mondania „a további hadi működések politikai irányát, mihez magát a hadsereg ezentúl alkalmaztathassa”. A sukorói alapelveket pedig úgy értelmezték, hogy az országgyűlési határozat vételéig a hadsereg Győrbe vonul, s ha az ellenséggel szembekerül, „teljes elszántsággal és bátorsággal vele megverekedik”.

Újabb hírek érkeztek Székesfehérvárról is. Ezek szerint csata ugyan még mindig nem volt, de Görgei őrnagy Tácnál elfogott 1400 határórt. Kevésbé voltak megnyugtatók a Pozsony megyéből érkező hírek. Jankó Mihály alispán jelentéseiből világosan kiderült, hogy katonai erő híján nem akadályozhatja meg a környéken lévő cs. kir. alakulatok Jellačićhoz való csatlakozását, s kénytelen a horvát sereget élelemmel ellátni.

A helyzet valóban bonyolult volt. Jellačić október 5-én értesült az október 3-i manifesztumról. Magyaróváron újabb erősítéseket vont magához, s Pozsonyon át még továbbiakat várhatott. Nem Bécs, hanem Buda felé akart vonulni, s október 6-án Moson megye tisztikarát összehívta, hivatalfosztottnak nyilvánította őket, s kijelentette, hogy ezentúl az országban nem lesznek megyék, csak Kreis-Amtok (kerületi hivatalok). Jellačić tehát korántsem érezte lefutottnak a játszmát s amikor aznap Dahlen altábornagynak írott levelében a pákozdi csata utáni „Flankenbewegungról” (oldalmozdulatról) írt, nem a visszavonulás tényét akarta eleghánsan megfogalmazni, hanem igazi szándékairól számolt be. Október 7-én reggel azonban újabb futár érkezett Bécsből, meghozva az előző napi forradalom és Latour hadügyminiszter halálának hírért. Jellačić így támasz nélkül maradt, újabb erősítéseket Bécsből nem várhatott; seregével megindult Bécs alá, hogy a városból kiszorított cs. kir. helyőrséggel kapcsolatba lépjen.

Október 7-én a képviselőház délelőtti 11 órákor tartott ülésén Pázmándy beszámolt arról, hogy Jellačić Mosonban van seregével, a magyar sereg pedig 6-án este valószínűleg bevonult Győrbe. Tudatta a Házzal, „miként Jellačić némely levelei elfogattak – melyekben Magyarország törvényhatóságai és katonai hatalmai fölött már úgy intézkedik, mint egy oly kormány és királyi biztos, s ki lehet mondani, mintegy királyi hatalommal van felhatalmazva”. Ezek mellett található egy Ferdinánd király és Récsey Ádám miniszterelnök által aláírt nyomtatvány is. „Ámbár eddig sem az országgyűléshez sem pedig az országnak más törvényhatóságaihoz egyenesen őfelségétől ily irat nem érkezett: mindamellett úgy vélekedik a bizottmány, miként ezen nyomtatott leirat, vagy nem is tudom, minek nevezem, az országnak jelen viszonyaiban a ház előtt el nem titkolható; következőleg ez fel fog olvastatni, a ház bölcs elhatározásától függvén a további intézkedés.” Ezt követően a jegyző felolvasta az október 3-i manifesztumot, majd az alföldi toborzóútról aznap visszatért Kossuth indítványára a Ház törvénytelennek nyilvánította az országgyűlést feloszlató október 3-i királyi manifesztumot.

Pázmándy a határozatról értesítette Csányt azzal, hogy azt másnap teljes terjedelmében meg fogja küldeni neki. Egyben tudatta vele, hogy a legújabb tudósítások szerint Bécsből folyamatosan katonaság érkezik Pozsonyba, „és a városnak meghagyatott, hogy a kisedett hidat 2 óra alatt helyre állítsa”. Így a Pozsonyban lévő katonaság vagy Jellačić segítségére fog átmenni, „vagy Jellačić fog Pozsonyba átszállani és ekkor a háború a Duna más partjára tétetnék által”. Bármiként is legyen a dolog, a Honvédelmi Bizottmány abban állapodott meg, „hogy a fő sereggel tovább nyomulni nem lehet. Győr körül kellene valahol alkalmas pozíciót venni. Komáromnál a híd a vár alatt 3 nap múlva készen lesz, és ezen a sereg egy részét át lehet szállítani a túlsó partra, ha a szükség úgy kívánja. Azonban Győr alatt, ha Jellačić ellenetek vonulna, ütközetet kell próbálni, és koncentrálni annyi erőt, amennyit lehet.” Begg őrnagy hadoszlopa a főszeregnél marad. A levélhez mellékelte e Görgeinek és Perczelnek adott utasítást, mely szerint az előbbi Nyitra felé, az utóbbi a főszereg után vonul csapataival, amint Roth seregével vé-

gezték. A levél további részében újabb erősítések útba indításáról értesítette Csányt, majd a levél végén még leszögezte: „Az ország gyűlése minden méltánytalanságok mellett őfelsége trónja iránti hűséget semmi esetben nem fogja felmondani, sem a monarchiátóli elszakadását. Azonban mi törvénytelen rendelet, jöjjön bár mily formában, nem fog elfogadtatni.” Kérte, hogy erről biztosítsa Móga-t és a többi tiszteket. Pázmándy ezen levele az utolsó, amelyet a Honvédelmi Bizottmány nevében intézett Csányhoz – Kossuth visszatérését követően a bizottmány vezetése rövidesen az ő kezébe került, s Pázmándy megmaradt a képviselőház elnökének.

Csány október 7-én reggel írott első jelentésben tudatta Pázmándyval, hogy a sereg Győrben és környékén van; Jellačić pedig – aki Ausztriából mintegy 3000 főnyi erősítést kapott – Mosonnál áll. Jellačić szándékairól csak híreszteléseket tudott; „maga és körüllevői is mondták, hogy a császár biztosítására Bécsbe kell sietniök, azonban ez lehet, hogy csel, ezen esetben nem kölle hozzá szállítani katonaságot”. Mielőbbi utasítást kért Pestről a további hadműveletek iránt, s közölte, hogy Ullmann Bernátot és Barthos Edét Bécsbe küldte, hogy azok „az ottani célzatról, mozgalmról, szellemről” tudomást szerezzenek. Az október 3-i manifesztummal kapcsolatban a következőket írta: „Bölcsességteknél fogva nem kételkedek arról, hogy az országgyűlés el nem oszlik, a gonosz bécsi intézkedést a király akarata elleninek nyilvánítja, Európának a hallatlan botrányt tudtára adja.” Jelezte, hogy a sereg aznap pihenőnapot tart, „mert a tegnapi kettőzött menet hasonló fáradalmakhoz nem szokott újoncainkat, egy-két ilyen kísérlet után használhatlanokká teendő”. Kérte, hogy az erősítéseket egyelőre Szönyre küldjék, „ha csak országgyűlési határozattal nekünk az előre nyomulás kötelességünké nem adatik”. Jelezte, hogy alighanem rákényszerülnek az erők megosztására, „mert Jellačić nagyobb számú erejét meg fogja bizonyosan osztani, és akkor mi egy testületben nem maradhatunk, de nem is kell maradnunk, minthogy Perczel és Görgei hozzánk csatlakozásával két részben is elég erősök leendünk az ellentállhatásra”. (Ekkor még mindig nem volt híre a Roth elleni akció sikeréről.)

Reggel 9-kor írott újabb jelentésében közölte, hogy a pozsonyi cs. kir. helyőrség kényszerítette az ottani lakosságot a felszedett híd visszarakására, s így elhárult az akadály Jellačić és a Felvidékről szállingózó cs. kir. csapatok egyesülése elől. Úgy vélte, a bán serege az újonnan érkező erősítéseken kívül 20-22 000 főre tehető. Ugyanakkor valószínűnek tartotta, „hogy Ausztria tizenötezer főből álló katonaságnál nagyobb erőt csatoland Jellačićhoz, de jelenleg még nem csatolt”. Tudatta, hogy Móga aznap biztosan nem, de másnap hajlandó lesz megtámadni Jellačićot, ha erre a Honvédelmi Bizottmánytól határozott rendeletet kap. Hajlott arra, hogy a bán a Duna bal partjára fog átkelni, „ott nagyobb szimpátiára számolván”, ti. a szlovák lakosság körében. Felhívta a figyelmet arra, hogy Komárom várának nagyobb helyőrségre lenne szüksége, mert Majthényi a rendelkezésre álló erővel nem fogja tudni megoltalmazni a nagy kiterjedésű erődítményt. Úgy vélte, nagy kár lenne, ha Jellačić helyett másik teljhatalmú királyi biztost nevez-

nének ki, ugyanis „minél nagyobb botránnyal intéztetik a cudar játék, annál hasznosabb részünkre”. Felvetette, hogy a délvidéki táborból nem kellene-e sorkatonaságot felhozni a bán ellen, mert „itt megsemmisítvén az ellenséget, ott a rácokkal hamar készen lennénk”.

Éppen befejezte a levelet, amikor megérkezett Niczky Sándor Sopron megyei kormánybiztos előző este 8 órakor írott levele, amely Bécsből vasúton jött utazók tudósításai alapján beszámolt az előző napi bécsi forradalom eseményeiről. A tudósítás szerint Bécsből két ezredet akartak Jellačić megerősítésére vezényelni, de a két ezred nem akart kivonulni, s támogatta őket a polgárság magyar érzelmű része is. „Nagy vérontás” után több tiszt elesett, a helyőrség kettészakadt, „a schwarzgelbek a belvárosba visszavonulni kénytelenítettek”. A levelet Csány csatolta a jelentéshez. „Adná Isten, hogy igaz legyen” – tette hozzá.

Délután 3 órakor újabb jelentés érkezett Niczkytól. Ebben az éjjel 3-kor írott beszámolóban immár egy Bécsből érkezett futár tudósítására hivatkozva közölte a bécsi forradalom győzelmének és Latour halálának hírét. Javasolta a mielőbbi előnyomulást, „mert Jellačićnak, ki ezen eseményre nem kalkulált, nem lenne jó annyi időt engedni, hogy seregét kinyugosztalja”.

Az újabb híreket Csány, illetve a nemzetgyűlési biztosok köztölték Pázmándyval és a Honvédelmi Bizottmánnyal. „Táborunk egy része már előre nyomul. Holnap mindnyájan követendjük azt, ha a körülmények ellenkezőleg nem alakulnak” – írta Csány délután 3 órakor Pázmándynak. Tudatta, hogy Pozsonyba utasítást küldött, „ha a szükség kívánni fogja, a hidat elégetni is kötelesek, mi arra nem szorulunk, Komáromnál átkelhetvén a túlsó partra”. Közölte, hogy Majthényi István komáromi várparancsnok aznap Jellačićtól és Latourtól parancsot kapott a vár átadására, de „azt e világon senkinek átadni nem fogja”. Csány úgy vélte, hogy a várőrséget jól felfegyverzett nemzetőrséggel kellene megerősíteni. Ő maga a főserceghez vezényelte a rendelkezésére álló nemzetőri erőket, ezzel a főerők annyira megerősödnek, hogy „a csatát Jellačićsal megállhatjuk.”

A hírek özöne azonban még ezzel sem ért véget. Sárközy József komáromi kormánybiztos és gróf Nádasdy Lipót Komárom megyei főispán azt jelentették, hogy Jellačić Pozsonynál készül átkelni a Dunán. Sárközy ugyanakkor javasolta, hogy a magyar hadsereg Komáromnál keljen át. Úgy vélte, ha Jellačić mégis Ausztriába indulna, akkor követni kell, mert Jellačić „akkor kinyugodt és összepontosult táborra akadna”. Este 8-ig újabb hírek érkeztek Moson és Pozsony megyéből. Ujházy László pozsonyi kormánybiztos részletes tudósítást küldött a bécsi forradalomról, és arról, hogy a pozsonyi hidat mégis felszedték Jellačić előtt. Jellačić serege a tudósítások szerint továbbra is Moson és Óvár között állt; és megjött az előző napi Jellačić-féle megyegyűlés híre is. A magyar hadvezetés szándéka az volt, hogy másnap megindul Moson felé. Ivánka már Abdánál állt, s várták Begg oszlopának csatlakozását is. Este 10-ig megérkezett Niczky újabb, reggel 10 órakor írott jelentése is, amelyből Csány arra következtetett, hogy Jellačić nem Pozsony és nem Bruck, hanem Sopron felé akarja folytatni útját. A hírt valószínű-

sítette egy másik tudósítás is, amely szerint a bán elhagyta Magyaróvárt, tábora Szentpéteren van, és Csorna felé tart. Csány ennek megakadályozására bekerítő hadműveletet tervezett. Ennek lényege az lett volna, hogy Niczky népfelkelőivel Nyulasnál elállja a Fertő tó északi partját; Bécsben a magyarbarát pártnál el kell érni, hogy egy-két ezredet Parndorfra küldjenek, Perczel Mór hadoszlopa pedig Roth elfogása után nyílegyenesen megindul Sopron megye felé. A helyzet bizonytalanságát jelzi, hogy a dunántúli hadszíntérről még nem érkezett meg az ozorai diadal híre; Zlinszky István Fejér megyei alispán jelentéséből Csány csak azt tudhatta meg, hogy aznap reggel erős ágyúzást hallottak Dég felől.

Este 10 órakor aznap immáron a negyedik jelentését írta Pázmándynak. „A sok egymást megcáfoló tudósítások közt elkábul az ember feje és alig képes tiszta tervet alakítani a teendőik eránt” – panaszkodott. „Holnap minden esetre előre megyünk, akkor megtudván, merre veti erejének súlyát, a körülményekhez alkalmazandjuk magunkat.” Ekkor már tudott az október 3-i sikeres nagykanizsai felkelésről és a város felszabadításáról is. „Iszonyatos dolog ily zavarokban gaz ellenséggel a dolgot ütközetre hozni.”

Az éjszaka és másnap, október 8-án érkezett tudósítások is csak részben tisztázták a helyzetet. Éjjel megjött Pulszky Ferenc külügyi államtitkár részletes beszámolója a bécsi forradalomról; ennek másolatát Csány azonnal továbbküldte Pázmándynak. Pulszky javasolta, hogy Jellačićot mindenképpen szorítsák ki az országból, mert Bécsből úgysem kaphat segítséget. Reggel 8-kor Nyitra megyéből Jeszenák János báró főispántól és kormánybiztostól érkezett jelentés, amely szerint az ott állomásozó nyolcszázadnyi sorgyalogság Pozsony, de lehet, hogy Komárom felé indult, nem tudni, milyen céllal. Megjött Ujházy újabb jelentése: tudatta, nem biztos, hogy meg tudja akadályozni Jellačić pozsonyi átkelését, ha az arra tartana. Ezért kérte a bán gyors üldözését.

A sereg október 8-án továbbindult, délben már Öttevényben volt, s Csány innen írt Pázmándynak, válaszként annak október 7-i levelére. „A bécsi váratlan jelentek a hosszú ború után kideríték napjainkat. Sejtetlenül ütköztek ellenségeink olyan sziklákba, melyeknek létezéséről nem is álmodtak.” Ezek után ő „sem új horvát vagy szerémi rác beütéstől, sem a nyitrai szláv mozgalom veszélyétől, sem Komáromnak elfoglalási kísérletétől” nem tart. Ekkor már tudta, hogy Jellačić nem egész seregével indult Sopron megye felé, csupán egy kikülönített hadoszlopát küldte arra (Todorović vezérőrnagy vezetésével). Vázolta az ennek elfogására szőtt haditervet, s túlhaladottnak ítélte a Görgeinek és Perczelnek a Honvédelmi Bizottmány által adott október 7-i utasítást. A fősereg aznap Győrből Barátföldéig vonul. Ő maga Mógát gyorsabb előnyomulásra sürgette, de az altábornagy vonakodott, s Csány engedett, mondván, „engedni kell a katonai nézetnek is, mikor az ember bennök tiszta akaratot lát. – Majd így folytatta: – Hibázhotok, hibázhot hisz minden ember, de legyetek meggyőződve, hogy akarattal hanyagság, elmulasztás hibája nyomni soha nem fog – tudósító pedig pontosabb nálomnál senki.”

A főserег estére Barátföldre ért. A nap végéig újabb tudósítások érkeztek Sopron megyéből a népfelkelés előkészületeiről; végre pontosabb hírek jöttek a Jellačić által kikülönített Todorović-féle hadoszlop nagyságáról és minőségéről. Befutott Zlinszky István Fejér megyei alispán jelentése az október 7-i ozorai győzelemről; ezzel bizonyossá vált, hogy Perczel és Görgei csapatai végre felszabadultak, s néhány napon belül a főserег segítségére siethetnek. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy Jellačić főereje Ausztriába tart, tehát a Sopron megyén áthaladó ellenséges oszlop üldözésére elég mellékerőket fordítani. Ezért Csány este 10-kor, miután Mógával és Kollmann-nal is érkezett, újabb utasítást küldött Perczelnek. Fel-szólította, hogy hadoszlopával Féltorony és Szentpéter felé tartson, s ott próbálja meg elállni Jellačić mellékoszlopának útját. Az intézkedés azonban ekkor már elkéssett, hiszen Todorović hadoszlopa másnap délután már áthaladt a pomogyi töltésen, tehát kikerülte a Fertő tó északi partját elálló népfelkelőket, üldözését pedig a mocsár megnehezítette. Perczel viszont körülbelül akkorra érkezhetett volna a környékre, amikor Todorović már régen elhagyta az országot. Kisebb harcok után, de nagyobb veszteségek nélkül sikeresen visszatért Horvátországba.

Szintén ezen a napon megérkezett Barthos Ede első tudósítása Pozsonyból, bécsi hírekkel. Beszámolt a magyarbarát irányzat győzelméről, ugyanakkor javasolta, hogy a magyar sereg mielőbb ütközzön meg Jellačićcsal, mert az három napig nem kaphat segílyt, s egy magyar győzelem kedvező impulzust adhatna a bécsiek azon kívánságának, hogy az uralkodó vonja vissza az október 3-i manifesztumot. Hasonlóképpen megnyugtató volt pozsonyi híradása is; a polgárság végre megemberelte magát, felszedte a hidat, Jellačić futárát elfogta, így a bán már csak Parndorf felé hagyhatja el az országot.

Október 8-án Budapesten is fontos események történtek. Kossuth javaslatára a képviselőház úgy döntött, hogy Batthyány Lajos miniszterelnök lemondása miatt a végrehajtó hatalom gyakorlásával a képviselőház Honvédelmi Bizottmányát – ekkortól Országos Honvédelmi Bizottmányt (OHB) – ruházza fel. A testület elnökévé Kossuthot választották meg, a képviselőházi beszédében mintegy mellékesen tudatta a bécsi eseményeket a képviselőkkel, s hozzátette: „[...] én igen nagy kötelességnek ismerem azt, hogy midőn a bécsi nép érdekeinket oly nagy buzgalommal előmozdítja, ekkor magunknak is vigyáznunk kell arra, hogy ha talán ők is valami bajba kerülnének az irántunk mutatott rokonszenv miatt, mi se hagyjuk őket cserben, s ezért erőt minél többet oda, s aztán előre Bécsig.”

Az ülésen Pázmándy Dénes elnök elmondta: mivel a dolgok állása szerint elképzelhető, „hogy táborunk Jellačić táborával holnap vagy holnapután okvetetlenül fog verekedni, és azután azon tábornak kötelessége az leend, hogy a bécsi népnek, mely talán szorult helyzetben van, segítségére legyen”, s mivel egyéb, fontos politikai szempontok „is adják elő magukat”, ő távozási engedélyt kér a táborba a Honvédelmi Bizottmánytól és a képviselőháztól.

A Ház távozási engedélyt adott Pázmándynak, s kijelentette, hogy kész segítséget nyújtani a bécsi népnek, „várván, hogy valamint ők segítettnek, úgy a ma-

gyar haza a győzelem kivívásánál általok is segítetteti fog”. Az ülés után az OHB kiállította Pázmándy megbízólevelét, amely szerint a táborban „a nemzeti becsület, a hadsereg, s annak fellelkesítésének biztosításán munkálkodjon, és minden hadműveletre az általa ismert politikai irányvonal szellemében illő befolyást gyakoroljon”.

Ezen a napon immáron Kossuth válaszolt az OHB nevében Csány október 7-én reggel 9 órakor, Győrből írott levelére. „Az Önök seregének mozdulataira nézve az országos honvédelmi bizottmány innen minden mozdulati részletekben, melyeket sokszor a helybeli körülmények vagy egyes elfogott levelek adhatnak, elhatározó irányt, utasítást nem adhat – írta –, politikai nézeteit az innen holnap indulandó Pázmándy Dénes képviselőházi elnök úr közlendei Önökkel.” Figyelmeztette azonban, hogy „ha tapasztalnék, hogy Jellačić Sopron felé venné útját, vigyázzanak, nehogy úgy nyomuljanak utána, miszerént az Ausztriából betörhető seregeknek az út a Duna mellett az ország fővárosához nyíltan maradjon”. Másrészt Jellačić sok lehetséges hadmozdulatára utalva arra utasította Csányt, hogy „nyomuljanak tehát mindezeknek tekintetbe vételével szorgalmasan, de egész óvatossággal utána és mozdulatait szem elől semmi esetre se tévesszék és seregeink kezei közül kisikamlani ne hagyják”.

Parndorfól Schwechatig

Október 9-én reggel a magyar főszereg Barátföldről Moson és Magyaróvár felé indult, és délben már meg is érkezett. Itt, Magyaróváron kereste fel Csányt a bécsi egyetemisták radikális szervezetének, az Aulának a megbízottja, dr. Joseph Reiner. A forradalomról szóló, immár sokadik hiteles beszámoló mellett megnyugtató volt az a hír, hogy az osztrák Reichstag megtiltotta a katonaság vasúton való szállítását; Jellačić tehát elvileg nem kaphatott gyors segítséget. Kevésbé volt megnyugtató az a tudósítás, hogy az Udvar elhagyta Schönbrunn, és Linzbe menekült; ez ugyanis arra mutatott, hogy az uralkodóház továbbra sem kíván a megegyezés érdekében közremunkálni. Csány úgy vélte, Pozsonyt és Komáromot már nem kell féltetniük, „de már arról még jót nem állok, hogy Jellačić kétségbeesett állapotában bécsi menetét meg ne kísértse Sopron megyei útjáról”. A hírek szerint a bán Parndorf felé ment seregének zömével. „Nem marad egyéb hátra, minthogy mi mindenütt nyomában legyünk, most már erősebb és gyorsabb utazásunk, lehet, hogy el fogjuk érni, sőt kell, hogy elérjük. Azon esetben, ha csakugyan Bécsnek irányozza útját, nem szabad nekünk vissza maradnunk, követnünk kell ötet Bécsbe is, különben kompromittáljuk bécsi barátainkat, de már a bécsi menetre fel kell lépni az ország gyűlésének és egyenes parancsot küldeni a generálisnak.” Csány tehát egyértelműen úgy látta, hogy Jellačićot üldözni kell, akár osztrák területre is. „Lélekemelő tapasztalás az, miszerint látjuk, hahogy az ifjúság légiói oly híven ügyünket pártolják, azért nem szabad azokat és az egész

demokráciai pártot kompromittálnunk, s így kötelességünk Jellačićot Bécsbe is követni, követni mindenüvé” – erősített rá néhány sorral lejjebb.

Este 7 órakor a sereg elérte Miklósfalvát, az elővéd Parndorfot. Ivánka Imre alezredes, az elővéd parancsnoka aznap ötven foglyot ejtett. Miklósfalva körülbelül egy menetnyi távolságra volt Brucktól, a tényleges határtól. Jellačić ezen a napon kelt át a Lajtán, és indult meg Bécs irányába. Ivánka üldözni akarta, de Móga határozottan megtiltotta neki, hogy az országgyűlés határozata nélkül átlépje a határt.

Csány Miklósfalváról október 9-én írt Pázmándynak. Ekkor már megkapta Kossuth előző napi levelét, s erre hivatkozva írta neki, hogy „ha a körülményeknél fogva el nem távozhattál volna, méltóztassál aszerént vezetni a dolgot, ahogy nemzeti becsületünk és hazánk haszna követeli”. Közölte, hogy Luzsénszky Pál képviselőt és Perczel Miklóst Bécsbe küldte „értekezés végett ottani barátainkkal, hogy azon esetben, ha tőletek rendeletet veendnének átkelésre az osztrák földre, el legyenek készülve becsületes német barátink”. A sereg lelkesült, ereje növekszik. „Ausztriában meg kell mutatnunk, ki a legén a csárdában? Isten velünk és ügyünkkel” – fejezte be a levelet.

Csány véleménye a határátlépésről kezdettől fogva egyértelmű volt. Aznap este fél 10-kor az OHB-nak írott jelentésében vélte, hogy „a bécsi események után ügyünket pártoló becsületos német barátainkat nemzeti becsületünk és a lovagiasság megsértése nélkül a reakciónak fel nem áldozhatjuk, részint honunkban elkövetett károsításait Jellačić szerencsevadász rabló hadának bosszúlatlanul kárpótlás nélkül mi nem hagyhatjuk”. Ezért kérte az OHB-t, hogy minél előbb küldjenek határozott parancsot az előnyomulásra. Véleménye szerint ha a magyar sereg osztrák földre lép, ki kell mondania, hogy „mint segélynyújtó és viszonzó barátok” jelennek meg Ausztriában, „honnén a dolgok kellő elintézése után kölcsönös érdekünkben tüstént távozni fogunk”. Számolt egy esetleges bécsi segítségkéréssel, de azzal is, hogy Jellačić erősítéseket von magához, s Pozsony felé „ismét áthozandja [...] honunkba a háborút”. Fontos szempontnak tartotta, hogy Ausztriában a háború költségeit nem a magyar lakoságnak kell viselnie. Mivel egy esetleges támadási parancs vétele után nem akarta az időt fecsérelni, Bécsbe küldte báró Luzsénszky Pál kormánybiztost és Perczel Miklós őrnagyot, hogy igyekezzenek kieszközölni vagy a Reichstagtól, vagy az az által megbízott választmánytól, vagy a városi tanácstól a magyar seregek behívását Ausztriába.

Október 10-én a táborban haditanácsot tartottak. Ivánka ugyanis kérte Csányt, engedélyezze számára az Ausztriába nyomulást; ellenkező esetben kész lemondani. A haditanácson Ivánka indítványozta a mielőbbi támadást, mondván, meg kell akadályozni, hogy Jellačić egyesüljön Carlos Auersperg altábornagy Bécsből kiszorult cs. kir. helyőrségi csapataival, illetve hogy Windisch-Grätz megérkezzen a csehországi főerőkkel. A haditanács nem fogadta el a javaslatot, mivel az osztrák törvényhozás felhívása nélkül „politikai tekintetek nem engedik a határ átlépését”.

Csány tehát várta Pázmándyt, s várta a Bécsbe küldött követeket is. Este 9-kor megérkezett Pázmándy. Ezután haditanácsot tartottak, amelyen Móga, Kollmann és Csány vettek részt. Pázmándy közölte az országgyűlés október 8-i határozatát, amely Jellačić üldözésére utasította a hadsereget. A tanácskozáson kompromisszumos megállapodás született. Miután maga az országgyűlési határozat sem volt egészen egyértelmű, a haditanács úgy határozott, hogy Pázmándy és a biztosok felhívják a Reichstagot, hogy vagy fegyvereztesse le Jellačićot, vagy járuljon hozzá a magyar hadsereg Ausztriába való bevonulásához. Újabb követek érkeztek Bécsből Csányhoz, akik kijelentették, hogy az osztrák Reichstag okvetlenül fel fogja hívni a magyarokat „a közös ellenség elnyomására”. A Bécsből érkezetteket Móga és Kollmann is kifaggatták Jellačić és Auersperg fegyveres erejéről, az így szerzett információk viszont egyáltalán nem voltak megnyugtatóak. Csak Auersperg seregét 15 000 főre tették, 4000 lovassal és 11 000 gyalogossal. Mógáék emellett azzal érveltek, hogy a magyar hadsereg éppen lovasság tekintetében marad messze alatta Jellačić és Auersperg seregének, s a katonák többsége képtelen egy lovassági támadást felfogni, ezzel pedig a hadmozdulatok színhelyéül szolgáló sík vidéken számolni kell. A kompromisszumos megoldás többek között ezekből a megfontolásokból született.

Azonban alighogy az említett felhívást Bécsbe akarták küldeni, megérkezett Kossuth levele az OHB és az országgyűlés október 10-i határozatával, amelyek értelmében „Jellačić táborát akármerre fordul, nevezetesen Ausztriába is, kövessék, üzzék, kergessék és ne nyugodjanak, míg őt semmivé nem teszik”. (A levél egyben válasz volt Csány október 9-i jelentésére.)

A biztosok és a fővezérség azonban az új helyzetben is megmaradtak emellett, hogy a magyar hadsereg ugyan előnyömul a Lajtáig, de nem vonul be Ausztriába mindaddig, amíg onnan határozott felszólítást nem kap. Emellett Móga és Kollmann kijelentették, hogy Ausztriáról nincs térképük, így a hadműveletekért felelősséget nem vállalhatnak. Pázmándy tehát október 11-én írott jelentésében sürgette e hiány pótlását, és további erősítéseket kért. Ugyanakkor megerősítette Csány és a többi biztos addigi jelentéseit a sereg jó hangulatáról, de azt is megállapította, hogy a seregben „semmiféle fegyelem sem mutatkozik”.

A döntés valóban nem volt könnyű. Niczky egyik jelentése arról számolt be, hogy az Aula küldöttei sürgetik az Ausztriába nyomulást. Hasonló szellemben tájékoztatta Csányt Ujházy egy másik küldöttség álláspontjáról. „Hogy ők is tőlünk segítséget várnak, épp oly természetes, mint igazságos” – írta. Ugyanakkor megérkezett Bécsből Wargha István külügyminisztériumi fogalmazó jelentése, amely szerint „az osztrák országgyűlés a határ átlépését minden esetre beütésnek vendi”. Ezért kérte Csányt, hogy a magyar sereg ne lépje át a határt, mert a bécsi-ek elég erőt éreznek magukban Jellačić megsemmisítésére.

A tétovázást erősítette Nyáry Pál, az OHB tagja október 9-én (?) Pestről írott levele. Nyáry csak hivatalos felkérés esetén helyezte az Ausztriába való bevonulást, „de ez esetben is csak úgy, ha saját erőnket számbavéve, az ellenséggel meg-

mérkőzhetünk. Különben a defenzív állást javallanám” – írta Pázmándynak. Tehát három nézet állt szemben. Kossuth, Csány és Ujházy a mielőbbi bevonulást sürgették. Ez volt az OHB-ból Szemere Bertalan véleménye is. Pázmándy és Nyáry felkérést vártak, s kevésbé pártolták a sereg átkelését a Lajtán, akárcsak Wargha és a Bécsbe küldött Barthos Ede. Niczky és például Hunkár Antal is felkérést várt, de fontosnak tartották a határ mielőbbi átlépését, a felkérést csak szükséges formáságnak tekintve. A helyzetet tovább bonyolította, hogy például a táborban lévő székely zászlóalj kijelentette, hogy nem hajlandó átlépni a határt.

Október 11-én este vagy 12-én reggel végre megérkezett Bécsből Csány két küldötte, Luzsénszky Pál és Perczel Miklós. Az általuk hozott hírek nem a legjobbak voltak. Sem a Reichstag, sem annak bizottmánya, sem a városi tanács, sem a nemzetőrség nem volt hajlandó hivatalosan segítségül hívni a magyarokat, noha tagjaik többsége magánemberként sürgette a határátlépést. Ezért a küldöttek közül Perczel Miklós kimondottan ellenezte a határátlépést.

Október 12-én reggel Csány minderről jelentést küldött az OHB-nak, s közölte, hogy az országgyűlés határozata értelmében még aznap Bruckba érkezik a sereg. Az indulás előtt Móga ismét kifejtette aggályait arról, hogy a sereg egymágában képes lenne megmérkőzni Jellačić és Auersperg egyesített erőivel. (Ekkorra ugyanis már megérkezett Barthos tudósítása a két hadsereg egyesüléséről.) Csány azonban azzal érvelt, hogy ha Bécset Jellačićék legyőzik, még nagyobb túlerővel kell szembenéznie a magyar seregnek; emellett a magyar sereg egy része télen használhatatlan, s már jelenleg is egymás után távoznak el a seregből a nemzetőr-alakulatok. Végül Móga is beadta a derekát, annál is inkább, mert Pázmándy is a határátlépést javasolta.

A sereg délutánra Parndorfba ért, ahol újabb haditanácsot tartottak. Móga és Kollmann ismét előálltak korábbi érveikkel, ti. hogy Jellačić és Auersperg ellen a győzelemre nincs remény, és a terepadottságok csekély bizodalmat sem nyújtanak a sikerre. A 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóaljának tisztikara pedig kijelentette, nem érzik feljogosítva magukat a határátlépésre. Csány és társai (valószínűleg Bónis, Repetzky és Luzsénszky) megismételték korábbi érveiket. Pázmándy pedig megnyugtatta a Wasa-tiszteket, hogy írt Auerspergnek: a magyar hadsereg csak Jellačić üldözésére nem mint ellenség, hanem mint barát lépi át a határt; meg akarja tartani a király iránti hűséget és a katonai esküt, s kéri Auersperget, hogy maradjon semleges a harcban.

Pázmándy valójában nem lelkesedett a határátlépés gondolatáért, de mint az országgyűlés elnöke, kötelességének érezte a haditanácson az országgyűlés október 10-i határozatának képviselőjét. Mógák érvei és a sereg részéről tapasztalt kedvetlenség azonban a bevonulás veszélyességéről győzték meg, így aznap írott jelentésében újabb erősítéseket kért, s kifejtette, hogy a magyar hadseregnek meg kellene állnia a Lajtánál, s ott védelmi állást kellene foglalnia, hiszen az ellenség a közeledő tél miatt nem fog támadó háborút indítani Magyarországra ellen. Bécs felmentésének morális kötelességéről úgy vélte, hogy a legfontosabb kérdés, „Bé-

cset arra oly kevésbé alkalmas seregünkkel történő előnyomulásunkkal remélhetjük-e megmenteni?”. Mivel e kérdésre csak nemmel tudott válaszolni, s az akcióval csak az országot és a hadsereget lehet veszélybe hozni, határozottan ellenezte az egész vállalkozást. Pázmándyt ebben támogatta az egyik nemzetgyűlési biztos, Asztalos Pál is, aki – valószínűleg még aznap – Pestre utazott, hogy a határátlépést megakadályozó országgyűlési határozatot eszközöljön ki.

A látszólag egységes fellépés hatására tehát Móga kijelentette, hogy „a sereg határozott időben az osztrák földre lép”. Másnap, október 13-án reggel azonban több (főleg nemzetőr-) zászlóalj tisztikara és legénysége kijelentette, hogy nem hajlandó átlépni Magyarország határát. Ezzel szemben csak sovány vigaszt nyújtott több honvédtiszt azon nyilatkozata, hogy „Ausztriába a hont védeni készek bemenni”. Ugyanakkor a Bécsből visszajött követek közölték, hogy a Reichstag tagjai a magyar országgyűlés október 10-i határozatát és a kormánybiztosok hasonló értelmű felszólítását „hidegen fogadták”. Nem sok remény mutatkozott arra sem, hogy a bécsi nemzetőrség és a mobil gárdák hajlandók elhagyni a várost s a nyílt mezőn hátra támadni Jellačićot és Auersperget. Ezért a kormánybiztosok úgy döntöttek, hogy felhagynak a határátlépés kísérletével, s a hadsereg újjászervezésére és megerősítésére fordítják minden idejüket. Az újabb határozat szerint Pozsonyt és Sopront kellett megerősíteni, a hadsereget pedig visszavonni Moson és Magyaróvár közé. A biztosok az OHB-hoz intézett jelentésükben kérték több tiszt eltávolítását, mivel a határátlépés ellen izgattak. Sürgettek egy olyan határozatot, hogy azon tiszték, akik nem hajlandók engedelmeskedni az országgyűlés határozatainak, a szolgálatból elbocsáttassanak. Kérték a hadsereg „magyar láb-
ra” állítását, tehát a nemzeti jelképek felvételét. Javasolták Görgei és Lázár György gróf tábornoki kinevezését, „így az öregeket majd nélkülözhetjük maholnap”.

Megérkezett az OHB október 12-i válasza Pázmándy október 11-i első jelentésére. Eszerint az országgyűlés október 10-i határozatát „legkevésbé sem lehet akképp értelmezni, hogy a magyar sereg nyilvános megsemmisítés veszedelmére legyen kitéve”; az csupán politikai engedély, de az akció katonai esélyeit a táborban kell megítélni. Pázmándy október 12-i levelére válaszolva Kossuth pedig már határozottan kijelentette: ha „a győzelemnek biztos kilátása nélkül világos veszélybe vezetendik seregünket, mi Önöket felelőssé teendjük a nemzet előtt”. Csány levelére válaszolva megismételte: az országgyűlés október 10-i határozata csak azt jelenti, hogy „a Lajtát ne vegyék morális akadálnak”, de az átkelés nem jelentheti a hadsereg elvesztését. A hadsereg feladata a következő: 1. Győzni és megsemmisíteni Jellačićot, akár Ausztriában is. 2. Ha ez nem lehetséges, legalább megóvni az országot az ellenség újabb betörésétől. 3. Ha ez sem lehetséges, olyan állásba vezetni a sereget, „hol vagy győzhessen, vagy legalább le ne győzessen, és semmi esetre el ne vesszen”. Az OHB határozatát Csány közölte Mógával, hogy azt a hadseregben köröztesse.

Október 14-én némileg változott a helyzet. Bécsből megérkezett Lónyay Menyhért október 13-i jelentése az aznapi eseményekről; a levél mellékleteként Lónyay

megküldte a Reichstag aznapi döntését, amely szerint mozgó csapatokat állítanak fel, hogy ha a magyar hadsereg Ausztriába lép, hátba támadják Jellačićot és Auersperget. Kértek egy fővezért is; Csányék e feladatra az előző nap Sopronba küldött Ivánkát szemelték ki. Megjött Auersperg válasza: a császár következő határozatáig minden, Alsó-Ausztriába történő betörést visszaver. Emellett az a hír érkezett, hogy Jellačić és Auersperg úgy választották meg csapataik állását, hogy ha a magyar hadsereg Jellačićcsal meg akar ütközni, előbb Auersperg csapatain kell keresztülvágnia magát.

Auersperg válaszát véve Móga kérte a biztosokat, hogy küldjenek követeket Olmützbe az Udvarhoz; a biztosok azonban arra hivatkoztak, hogy Magyarország a megtámadott fél, s a tárgyalás az országgyűlés joga; így a követküldés elmaradt. Az újabb bécsi hírek alapján a biztosok közölték Kollmann-nal és Görgeivel, hogy az Ausztriába való benyomulás útjában többé nem állnak politikai akadályok; stratégiai szempontból természetesen a katonáké a felelősség. Újabb erősítések érkeztek, néhány nemzetőr-alakulat, így a ceglédi és kecskeméti lovas nemzetőrök és a Vasvári Pál vezette fővárosi csapat eltávozott, illetve távozni készült a táborból.

Folyt a hadsereg kiképzése; a biztosok ennek alapján optimista hangvételű jelentést küldtek a tábor javuló szelleméről az OHB-nak. A tábor hangulata persze korántsem volt egyértelmű. Fiáth István képviselő egy Kossuthhoz intézett levelében úgy vélte, a tábor tökéletesen szervezetlen, a lelkesedés lelohadt, a hadsereg a felozlás szélén áll. Az Ausztriába nyomulásra a jó alkalom elmúlt; ezért vissza kell vonni a sereget Magyaróvár és Győr környékére, fővezérnek ki kell nevezni Görgeit, „kibe katonai képesség és polgári erény egyesül”; s mivel tavasz előtt újabb támadás nem várható, addigra „a visszavont és salakjaitul kitisztított” erő képes lesz feltartóztatni az ellenséges inváziót. Kedvező hír volt viszont az, hogy a francia és az angol követség állítólag jegyzéket intézett az uralkodóházhoz: „ha nem változtatja meg politikájának irányát, a monarchia fel fog bomlani”. A biztosok ezért javasolták, hogy az OHB küldjön egy jegyzéket a francia és az angol követhez Magyarország helyzetéről és sérelmeiről, s kapacitálja a követeket, hogy „Magyarország úgy elegendő erővel, mint elégséges politikai érettséggel rendelkezik ahhoz, hogy az önálló európai nemzetek sorába léphessen”.

Október 15-én éjjel több jelentés érkezett Bécsből Pulszkytól. Az első szerint Bécsben „annyi a lelkesedés, hogy minden órán ki akarnak törni”, s amint a magyar sereg jelzőrakétával jelt ad, megtörténnek az előkészületek a kitörésre, kb. 25 000 emberrel. Egy másik levelében Józef Bem tábornok megérkezéséről és az általa tett előkészületekről tudósított; mellékelte egyszersmind Bem levelét a magyar és a bécsi erők kapcsolatba lépéséről. A legérdekesebb azonban Pulszky Pázmándyhoz írott levele volt, amelyben közölte July (sic!) Lombard francia diplomata megérkezésének hírért, „kinek missziója van általános, ha felhívjuk Franciaország mediációját, megkapjuk bizonyosan”. Pulszky azonnali utasítást kért, „fel kell-e kérni s mily bázison, – a formalitást megteszem majd”. A kormány-

biztosok mindegyik levelet továbbküldték Pestre, s másnapra el is készítették a közbenjárásra felhívó iratot „a hon függetlenségének alapján”. Október 15-i jelentésükben a biztosok tudatták az OHB-val, hogy Kollmann elkészítette „az Ausztriabani elénymulási tervet”, de közölték, hogy erre legalább 26 000 ember kell, a táborban pedig csak 21 000 van, s ezek többsége nemzetőr. Ezért a biztosok újabb erősítéseket kértek. „A tisztek kezdenek egyre-másra leköszönni, nem baj, addig ügyse mehetünk semmire” – fejezték be a levelet.

A Bécsből érkezett újabb hírek szerint a Reichstag kinyilvánította, hogy ha Jellačić reggel 10 óráig nem teszi le a fegyvert, vagy minden csapatával el nem vonul, a bécsiek, karöltve a magyarokkal, megsemmisítik seregét. Jellačić erre állítólag kijelentette, hogy kész elhagyni az országot. Mivel így továbbra is veszélyeztette Magyarországot, a biztosok felszólították Mógát, hogy másnap vonuljon be Ausztriába. Móga ki is adta a parancsot, s közölte, hogy 17-én elfoglalja a Fischamend mögötti állást. Ugyanakkor jelentést küldött az újabb fejleményekről a hadügyminisztériumnak; közölte, hogy a sorhadi tisztek helytelenítik a határ átlépését, ha pedig meg kellene ütközniük a cs. kir. sereggel, ezt esküszegésnek tekintenék. Jelentését másolatban átadta Csánynak is. Emiatt ismét kompromisszumos határozat született: mivel a Reichstag határozatának voltak homályos pontjai, az újabb haditanácsi határozat szerint „az első állomáson a seregek álljanak meg mindaddig, míg Jellačić a bécsi országgyűlése [sic!] által közös ellenségnek nem nyilatkoztatik ki, vagy a magyar hadseregek segélynyújtásra világosan fel nem hívatnak”.

Október 16-án a sereg végre átlépte a Lajtát. Már nemcsak az előőrs és a jobbszárny, de a hadközép egy része is átkelt a folyócskán, amikor ismét megállt az előnyomulás. Megérkezett a táborba az OHB futára Kossuth október 14-i levelével és az országgyűlés október 14-i határozatával. A határozat szerint – mivel Bécs eddig mit sem tett Jellačić lefegyverzésére, nem nyilatkozott a határátlépés kérdésében (a Reichstag október 13-i határozatáról még nem tudtak Pesten), sőt, még csak ellenségnek sem nyilvánította Jellačićot – az országgyűlés a magyar hadsereget saját határainak védelmére utasítja. Ha azonban Bécsből felszólítás érkezik „szabadságának megvédésére a magyar nemzet segéd közremunkálását” kérve, ennek a felhívásnak az országgyűlés bármikor kész szívesen eleget tenni. Kossuth pedig azt írta, hogy amíg bármi remény van a sikerre, „ragadják meg az alkalomnak üstökét, s ne kérjenek 40 mérföldnyiről utasítást, mert eközben az alkalom elvész”.

Bár a határozatot lehetett volna úgy értelmezni, mint a támadó mozdulat engedélyezését, hiszen a Reichstag azóta a segítségkérésnek eleget tett, Bruckban mégis újabb haditanács ült össze. Ezen Móga elmondta, hogy az előőrsök jelentései szerint a láthatáron nagy tömeg német lovasság mutatkozik, ezért a haditanács úgy döntött, hogy visszavonják a csapatokat Bruck magyarországi oldalára, a Lajta jobb partjára, nem bocsátkoznak harcba, s az országgyűlés határozatát megküldik a Reichstagnak. Az OHB-nak küldött jelentésükben a fentiek mellett

közölték azt is, hogy a brucki lakosság semmiféle lelkesedést nem mutatott a benyomulás alkalmával.

Csány utóbb, 1849. május 19-én a vizsgálat alatt álló Pázmándy ügyében úgy nyilatkozott Vukovics Sebő igazságügyi miniszternek, hogy „hogyan én, ki biztosi állásomnál fogva a táborban a körülményeket mérlegezni képes valék, meggyőződéseim szerint állíthatom, hogy *a vádlott fő vagy egyedüli oka* azon körülménynek, miszerint a seregnek két ízbeni átvonulása a Lajtán eredmény nélkül maradt, – mert a Honvédelmi Bizottmány vagy annak elnöke, jelenlegi kormányzó elnök úrhoz intézett levelei következtében a sereg visszarendeltetvén, az első esetben Jellačić és Au[er]sparg csatlakozásának megsemmisítése, minek kétségen kívül be kelle következni, nem sikerült”.

Mint a fentiekből kitűnik, a helyzet nem volt ennyire egyértelmű – Móga és Kollmann eleve nem lelkesedtek a határátlépés gondolatáért, s Pázmándy mellett Asztalos Pál is így volt ezzel. Csány véleménye valóban egyértelmű volt, Luzsénszkyé felől – bécsi tapasztalatai alapján – már lehetnek kételyeink; Bónis Samuét nem ismerjük. Kétségtelen, hogy Pázmándy október 11-i és 12-i levelei befolyásolták az OHB és az országgyűlés negatív döntéseit – de mindaz, amit Pázmándy leírt, kétségkívül igaz volt; ugyanakkor az első határátlépési kísérlet előtti haditanácsos kötelességszerűen képviselte az OHB és az országgyűlés október 8-i, Jellačićnak a határon túlra történő üldözésével kapcsolatos határozatát. Ugyanakkor érdekes, hogy Csány, aki továbbra is rendszeresen tudósította Kossuthot, illetve az OHB-t a táborban történekről, egyetlen negatív megjegyzést sem tett Pázmándyra. Szintén érdekes, hogy október 13-ától kezdve Pázmándy nem írt külön Kossuthnak vagy az OHB-nak, az általa aláírt jelentések mindegyikén szerepel Csány, Luzsénszky és Bónis aláírása is.

Október 17-én a biztosok utasították Mógát, hogy a hadsereg további rendeletig ne változtassa meg állását. Bécsből pedig továbbra sem érkezett határozott felkérés. A Reichstag és az általa kiküldött bizottmány meg a bécsi városi tanács egymásra hárította a felkérés feladatát. Három nézet kristályosodott ki. Az első szerint a magyarok tegyék azt, amit saját érdekükben jónak látnak; a második szerint felszólítás nélkül is bejöhetnek Ausztriába Jellačićot lefegyverezni; a harmadik szerint pedig az országgyűlési bizottmány kész ténynek veszi a magyar bevonulást, ha az megtörténik. A nép és a katonaság hangulata más volt, azonnali együttműködést sürgetett, de az alkotmányos formák betartása akadályozta a cselekvést.

Október 17-én megérkeztek Bécsből Pulszky újabb levelei. Beszámolt a bécsi népfelkelés és nemzetőrség mozgósításáról, s kérte Csányt, „jöjjetek tüstént, minél előbb, minden késedelem veszedelmes”. „Ha még nem vezeti a sereget, vezesse Görgei és Kollmann.” Ugyanakkor utalt arra, hogy az elmaradt bevonulás miatt már magyarelles hangok is hallatszanak. Második levelében azt tudatta, hogy a bécsi nemzetőrség csak a Simmeringig vonul ki a városból, ezért a magyar sereg jöjjön mielőbb. Kérte, küldjenek Bécsbe egy magyar tisztet, hogy az Bimmel ér-

tekezzék a követendő haditervről. Harmadik, 16-án este írott levelében nagyjából megismételte az első kettőben mondottakat, s kedvező híreket közölt Auersperg seregének hangulatáról.

Megérkezett Kossuth előző nap írott levele is, amely a biztosok október 14-i jelentésére reflektálva közölte, hogy az országgyűlés október 14-i határozata „nem lehet akadály az előnyomulásban, ha siker valószínűségével megtehető. [...] Az Istenért, vigyék azt véghez, hogy armadánk Bécsnek kezet nyújthasson – sa haza megmentői lesznek.” Levele végén ismét támadást tanácsolt, „mert ha várunk, nyakunkra hozzák még Windisch-Grätzet is”. Egyben közölte, hogy másnap elindul a táborba, s útközben összeszed minden fegyveres erőt. Ez a levél némi biztatást jelentett arra, hogy végre határozott fordulatot vesz a határátlépés ügye.

Csány aznap írott levelében közölte Pulszkyval a határátlépés elmaradásának indokait. Leveleire válaszolva beszámolt Kossuth táborba jövetelének híréről, elégedetlenkedett, hogy a bécsiek csak a Simmeringig akarnak kijönni a városból. „Higgyed, hogy én minden feltételek nélkül mennék, mert belátom, hogy ha a bécsi akármennyi segéllyel, bár kicsi legyen is az, vesznünk kell, így magunkra hagyatva még inkább veszve leszünk becsületünk feláldozásával, ami örök halál. De nem tehetünk róla, ha mások másképp gondolkoznak és gondoskodnak.”

Tovább folyt a sereg újjászervezése és megtisztulása. A biztosok örömmel jelentették, hogy a hadsereg szelleme javul, s kész felvenni a nemzeti színeket. Örömmel számoltak be róla, hogy Görgei október 17-éről 18-ára virradó éjjel győztes előőrsi ütközetet vívott. Lőszerutánpótlást sürgettek, „mert a napokban alkalmasint ütközetre kerül sor”.

Október 18-án megérkeztek Pulszky újabb jelentései Bem kitörési előkészületeiről, Jellačić és Auersperg mozdulatairól. Újabb utasítás jött Kossuthtól a Jellačić elleni hadművelet folytatására. A támadási előkészületeket jelezte az az október 19-én kibocsátott német nyelvű nyilatkozat is, amelyben Pázmándy, Móga és a biztosok közölték, hogy a magyar hadsereg a bécsiek segítségére siet, és üldözi Jellačićot; ezáltal véli szolgálni Bécs, a szabadság, az uralkodóház és a birodalom érdekeit.

Kossuth október 18-án indult el Budapestről, s Vácot, Esztergomon, Komáromon és Győrön át, egyre növekvő sereggel vonult a főszereg tábora felé. Október 19-én Komáromban kapta a hírt, hogy a magyar hadsereg október 16-án visszatért a Lajta innenső partjára, s jelenleg Parndorfnál áll. A hírt tudtul adó jelentésében Móga altábornagy kifejtette, hogy véleménye szerint semmi esetre sem szabad Bécs ellen előnyomulni.

Kossuth a hírt véve mind Pázmándynak, a képviselőház táborban tartózkodó elnökének, mind Mógának levelet írt. Pázmándynak címzett levelében úgy vélte, hogy a magyar táborban „kicsit furcsán mennek a dolgok”. Ha ugyanis a sereg Parndorfnál áll, azzal „sem Jellačićot meg nem verjük, sem Bécset fel nem lelkesítjük, sem az ellenségnek, ha Bécsújhely felé tetszenék fordulnia, útját nem vág-

juk”. Ezáltal a Lajtánál álló magyar sereg még annyit sem ér el, mint a Verbásznál állomásozó magyar tábor; „az legalább védvonalul szolgál, hogy tovább ne menjen a lázadás; ez ellenben védvonalul sem fog szolgálni”, hanem a szabad ég alatti táborozásban késő ősszel a betegségek miatt vész el a sereg. „Én tehát annyit tudok, hogy valami mást kell tenni, mint most tesztek – folytatta Kossuth. – Mit? Azt a helyszínen ti, vezérek ítélnétek meg.”

Pázmándynak szóló leveléhez Kossuth mellékelte egy Pulszky Ferenchez címzett levelet is. Ez utóbbiban az angol–francia közvetítési ajánlatról írhatott, mert levele befejező részében erről fejtette ki véleményét. Kossuth csupán a Pázmándyval folytatott értekezés után akart végleges utasítást küldeni Pulszkyknak, de úgy vélte, a kiindulási alap az, hogy nem Magyarország lázadt fel, hanem „a király és a kamarilla konspirált a királyi eskü, a törvény s alkotmány ellen”. Mivel Magyarország minderről bizonyítékokkal rendelkezik, ha a nagyhatalmak közbeavatkoznak, azt kellene elérniük, hogy a Latour osztrák hadügyminiszter által az ausztriai és az erdélyi főhadparancsnoksághoz kiadott, a fegyveres beavatkozást megparancsoló utasításokat visszavonják, a külföldön szolgáló magyar csapatokat hazaengedjék, „s az ausztriai generálisoknak megtiltassék a Magyarország és a pártütő Jellačić közti harcba elegyedni. Ennél tovább nem mehetünk.”

A Mógának írott levelében Kossuth értesítette a magyar sereg fővezérét, hogy nem tudja megtartani eredeti tervét, s így nem ötezer jól felfegyverzett emberrel, hanem tizenötezer kaszással érkezik a táborba. Kifejtette, hogy a passzív védelmi magatartás csak az ellenségnek hoz előnyöket. Úgy vélte, egy Bécs közelében vívott döntő ütközet komoly hatással lehetne a többi hadszíntérre is, s az ottani ellenségek ereje is legalább erkölcsileg megtöretnék.

A három levélnek végül is nem volt különösebb hatása az eseményekre. Egyrészt azért, mert Pulszky Ferenc már október 18-án elhagyta Bécset, és Pozsonyba ment, hogy ott Kossuthal találkozzon, a francia közvetítés ügyéről tárgyaljon. Pulszky ezt követően akart visszatérni Bécsbe, ám szándékából nem lett semmi; immáron végleg Bécsen kívül rekedt. Pázmándy és Móga megsürgetésére sem volt ezúttal szükség, mert a fővezér és a táborban tartózkodó kormánybiztosok már ezen a napon, Kossuth leveleinek vétele előtt úgy döntöttek, hogy megindítják az újabb támadást Bécs felé.

Október 21-én a magyar hadsereg ismét átlépte a Lajtát. Az első napon némi előőrsi összeütközésen kívül más nem történt. A főhadiszállás este Stixneusiedelben volt. Ide érkezett meg Louis Martini, Wenzel Caesar Messenhausernak, a bécsi nemzetőrség parancsnokának küldötte, aki Pozsonyon keresztül utazott ide, valószínűleg a hadműveletek egyeztetése végett.

Még a támadás előtt Móga Lázár György ezredest és Békeffy József alezredest küldte követként Jellačićhoz. A két küldött október 21-én délután 4-kor Stixneusiedelben csatlakozott a főhadiszálláshoz, s közölték, hogy Jellačić serege beolvadt Windisch-Grätz tábornagy főseregébe. Az ellenség erejét Móga a követek elmondása alapján 75 000 főre becsülte, nagyjából reálisan. Ugyanakkor a kormánybiz-

tosok 40-50 000 fővel számoltak; igaz, a magyar erők létszáma ennek is csak a felét tette ki.

Megérkezett Tallián Ede Kossuth (valószínűleg október 21-én) Győrben írott levelével, melyben az állt, „hogy az ütközetet seregeink kockáztatásával megkísérelni nem szabad, különben a felelősség reánk súlyosul, ha a hazát seregeink elvesztésével veszedelembé hozzuk”. Mógának ez elég is volt. Bár Lázárék visszaérkezése után még azt írta Kossuthnak, „hogy a legnagyobb elővigyázattal előre fogunk nyomulni és ezáltal a bécsieknek bebizonyítjuk, hogy készek vagyunk nekik segédkezet nyújtani”; Kossuth levelét véve azonban kijelentette, hogy az ellenség túlereje mellett a vereség elkerülhetetlen. Mivel a számarányokat csak a bécsiek kitörése módosíthatta volna, erre pedig a megszakadt érintkezés mellett nem sok remény látszott, „a felelősséget közülünk egyik sem merte magára vállalni”.

Az újabb, este összeülő haditanács tehát úgy döntött, hogy bevárják Kossuthot, „hogy megbírálván körülményeinket, határozza meg, hogy mikor, vagy kell-e Ausztriában felkeresnünk az ellenséget”. Móga elhatározásába belejátszhatott az is, hogy a visszatérő Lázárokkal együtt a főhadiszálláson megjelent Habermann cs. kir. őrnagy Windisch-Grätz azon parancsával, hogy Móga és a többi cs. kir. tiszttal csapataival együtt térjen vissza a császár hűségére, s csatlakozzon Windisch-Grätz seregéhez. A visszavonulási határozat elfogadtatásában Móga mellett érvelt Pázmándy és a főhadiszálláson tartózkodó Batthyány Lajos exminiszterelnök is. Mivel Móga és Kollmann úgy vélekedett, hogy a Lajtán túl nem foglalhatnak biztos állást Kossuth megérkezéséig, a sereget a legénység felzúdulása ellenére ismét visszavonták Parndorfra.

Csány a már említett 1849. május 19-i nyilatkozatában Pázmándyt vádolta a második határátlépés kudarcáért is, holott ha az sikerül, „az osztrák–horvát sereg által szorongatott Bécsnek – melynek lakói által oly szívszakadva váratánk – esz-közlendéknél segítséget, s az ostromló tábornak Windisch-Grätzceli csatlakozását fogtuk volna lehetlenné tenni”. Mint a fentiekből látszik, a második határátlépés kudarcáért Pázmándyt még annyi felelősség sem terheli, mint az elsőért. Hozzáteendő, hogy Kossuth visszarendelő utasítása sem Pázmándy jelentésén, hanem Mógáén alapult. Maga Pázmándy az október 19-én a hadsereg nevében kibocsátott nyilatkozat után egyetlen okmányt sem írt alá a táborban, s a forrásokban sincs nyoma annak, hogy a második visszavonulás elrendelésében bárminemű szerepet játszott volna.

A táborhelyére visszatérő hadsereget Parndorfban már várta a bécsi Aula egyik küldötte, aki kirohanást ígért, s sürgette az újabb előnyomulást. Ide érkezett Kossuth két újabb levele is. Az elsőt még Győrből írta 22-én; megkapta már Móga jelentését a tervezett előnyomulásról, de megérkezett már Tallián is azzal a hírrel, hogy a hadsereg visszavonul előző állásaiba. Kossuth elégedetlenkedett, hogy a sereg akkor nyomult előre, „midőn már tudva van a táborban, hogy én három nap alatt néhány ezer embert és 22 ágyút segítségül viszek”. De méltatlankodott

a sereg visszavonulása miatt is: „[...] így lehetetlen a sereg lelkesedésének le nem hangoltatni.” Úgy vélte, mindez annak következménye, hogy „igen sok szakács főz a tábor vezényletének konyhájában”. Véleménye szerint jobb volna, ha csak Csány, Móga és Pázmándy intézkedne. Tudomást szerezve Windisch-Grätz felszólításáról, megtiltotta annak közzétételét. Közölte, hogy elővédje aznap ér Mosonba, másnap már maga is ott lesz. Kérte Csányt, hogy másnap Mosonban találkozzanak. Második, már Ötvevényből írott levelében nagyjából a fentieket ismételte meg, s a mosoni találkozóra meghívta Pázmándyt, Mógát és Kollmannt is. A tervezett találkozóra nem került sor; Kollmann október 22-én megjelent Mosonban, s itt beszámolt Kossuthnak az ellenség túlerejéről és Jellačić seregének Windisch-Grätz hadába történt beolvadásáról. Kossuth október 23-án érkezett meg Miklósfalvára, s estére összehívta a haditanácsot.

Kossuth megérkezését követően Pázmándy szerepe a táborban lényegében megszűnt. Október 25-én Kossuthtal és Csányval együtt még aláírta az aznap Alfréd zu Windisch-Grätz herceg, tábornagyhoz, a Bécs alatt álló cs. kir. hadsereg főparancsnokához intézett felhívást, amely elsorolta Magyarország eddigi sérelmeit, s felszólította a cs. kir. fővezért, hogy hagyjon fel jogsértő szándékával, fegyvereztesse le és tegye ártalmatlanná Jellačić seregét, eskettesse meg arra, hogy Magyarország ellen nem fog harcolni, „és 24 óra alatt biztosítást adjon nekünk, hogy Magyarország ellen semmi ellenségeskedést sem akar megkísérteni”; végül pedig szüntesse meg Bécs ostromzárát.

Pázmándynak az újabb, harmadik támadást megelőző haditanácsokon játszott szerepéről egyetlen forrás szól: Pulszky Ferenc feleségének, Waltherr Teréznek az emlékirata szerint az október 27-i haditanácson Pázmándy is ellenezte az újabb támadást. Október 28-án ő is ott volt a támadásra induló magyar hadsereg sorai-ban, Kossuth kíséretében, október 30-án, a magyar jobbszárnyon részt vett a schwechati csatában nézőként, s állítólag Kossuthtal együtt hagyták el a csata-teret a vereség után. Ezt követően november 3-án visszatért Pestre, s december 31-ig ellátta elnöki teendőit a képviselőházban. Közben érezhetően egyre inkább eltávolodott Kossuthtól, novemberben többször is úgy nyilatkozott, hogy a lajtai táborban léte óta már nincs önálló akarata, csak „menettetik”, egy képviselői társaságban pedig kifejtette, hogy ha október közepén követséget küldtek volna Olmützbe, az Udvarhoz azzal, hogy a magyar fél hajlandó részt vállalni az osztrák államadósságból, akkor meggyőződése szerint „most már vége volna mindennek”.

1848. december 31-én még ő elnökölt azon az országgyűlési vegyes ülésen, amely a testület Debrecenbe költözéséről döntött, de ő maga már nem követte a testületet az új székhelyre. 1849. január 5-én Kecskemétről levelet küldött az országgyűlésnek, melyben betegségére hivatkozva lemondott a házelnökségről, de megígérte, hogy néhány nap múlva csatlakozik, egyszerű képviselőként az országgyűléshez. A Ház a lemondást tudomásul vette, de mivel március 1-ig nem jelent meg Debrecenben, március 24-én lemondottnak tekintették, és megfosztották mandátumától.

Január elején, Budán jelentkezett a cs. kir. hatóságoknál, és egy ismerőse révén elérte, hogy az ellene lefolytatandó vizsgálat alatt szabadlábbon védekezhessen, és birtokai zár alá vételét feloldják. Windisch-Grätz megbízta, hogy Ghyczy Kálmán volt igazságügyi államtitkárral készítsen egy tervezetet Magyarország újrarendezéséről. A megbízásnak eleget tett, s a memorandum január 29-i benyújtása után ejtették ellene a felségsértési vádat, és szabadon bocsátották. A Magyarországot bizonyos jogokkal bíró, de tartományként kezelő tervezet visszalépést jelentett volna az áprilisi törvényekhez képest. Windisch-Grätz tábornagy, fővezér támogatólag megküldte a javaslatot Felix Schwarzenberg miniszterelnöknek, aki azonban nem lelkesedett érte. Pázmándy hazatért a kömlődi birtokára, ahol április 28-án azonban Puky Miklós kormánybiztos elfogatta, és Debrecenbe kísértette. Maga Kossuth fogalmazta meg a vádpontokat ellene: kormánybiztosként október elején izgatott a Lajtán való átkelés ellen; mint elnök nem ment el Debrecenbe, ezzel a képviselőház szétbomlását kockáztatta; meghódolt Windisch-Grätz előtt, elvállalva egy tartományi alkotmány elkészítését; császári tisztekkel állt bizalmas kapcsolatban; 1848 végén tudomása volt az ellenség terveiről.

Kossuth utasítására Vukovics Sebő igazságügyi miniszter Abonyi István és Halász Boldizsár képviselőket bízta meg az ügy kivizsgálásával. A két képviselő május 7-én közölte vele a Kossuth által összeállított vádpontokat, s Pázmándy május 9-én nyújtotta be a védőiratát, amelyben tételesen cáfolta azokat – a Windisch-Grätznek benyújtott emlékiratról azonban bölcsen hallgatott.

Vukovics május 5-én közölte Csányval, aki ekkor már a Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere volt, hogy Pázmándy ellen az az egyik vád, hogy 1848 októberében a Lajta mentén „egyik fő oka volt annak, hogy Jellačić nem semmisített meg, hanem Auersperggel egyesülése lehetővé tétetett”. Vukovics kérte Csány felvilágosítását az ügyben. Csány, aki már előtte „magányos beszédben igen keményen nyilatkozott Pázmándy ellen”, a levelet május 18-án kapta meg, s 19-én kelt válaszában Pázmándynak tulajdonította a döntő szerepet abban, hogy az első és a második határátlépés sikertelen maradt. Általánosságban hozzátette, hogy „Pázmándy úr magaviselete a katonaság tiszteire is lehangolólag hatott, tapasztalásom, meggyőződésem szerint”.

Ugyanakkor Vukovics a védőirat benyújtását követően megkérdezte Abonyit és Halászt, hogy mi a véleményük a Pázmándy elleni vádakról, mire mindketten kijelentették, hogy perbe fogására nincs elegendő adat. Vukovics ezután a védőiratot közölte Kossuthal, aki láthatólag nem helyeselte a kíméletes eljárást. Miután Vukovics visszakapta Kossuthtól, május 17-én a hivatalos *Közlönyben* nyilvánosságra hozta Pázmándy védőiratát, és magát az eljárást is befejezte. Végül június elején Pázmándy hazatérhetett Kömlődre. Július 5-én az előrenyomuló cs. kir. csapatok ismét letartóztatták. Hadbírósaági eljárást indítottak ellene, előbb Pozsonyban, majd Pesten, főleg az 1848. október 3-i manifesztumot követő tevékenysége miatt, s csak 1849 decemberében engedték szabadon. Hátralévő éveit kömlődi birtokán töltötte.

Csány és Pázmándy két eltérő habitusú személyiség volt. A Pázmándynál jó negyedszázaddal idősebb Csány a radikális ellenzéki programját képviselte már 1848 előtt is, s 1848–1849-ben kétségek nélkül vállalta az önvédelmi, majd a függetlenségi harc ügyét is. Pázmándy a törvényesség és a kompromisszumok embere volt, aki az 1848. októberi viharos napokban ugyan meg volt győződve a magyar ügy törvényességéről, de nyilatkozataiból kitűnik, ragaszkodott is a törvényesség fenntartásához. A lajtai táborban inkább sodródott az eseményekkel, mint alakította azokat, s alighanem őszinte örömmel fogadta, amikor Kossuth megérkezett a táborba, s levette a válláról a felelősséget. Mindenesetre, önmagában érdekes, hogy Kossuth és az OHB egy ilyen nagy tapintatot és határozottságot ítélő feladatot őrá bízott – ebben nyilván komoly szerepe volt az október első hetében tanúsított határozottságának.

A schwechati csatával lezárult Csány dunántúli kormánybiztosi működésének egy fontos szakasza. A pákozdi csatától Pázmándy megérkezéséig ő volt az, aki a leghatározottabban követelte Jellačić üldözését. Legkevesbé tehát rajta múlt, hogy Bécs felmentése meghiúsult. Mint a fentiekből kitűnt, a leghatározottabban Móga és Kollmann ellenezte a határátlépést. Érveik katonai szempontból – Jellačić és Auersperg egyesülése után – tökéletesen helytállóak voltak. A döntést megkönnyítendő, a táborba küldött Pázmándy pedig érveik hatása alá került. Csány tudomásul vette Pázmándy és Móga döntéseit. A kormánybiztosok közül ugyan Luzsénszky, Bónis és Repetzky őt támogatták, de Asztalos Pál Pázmándyék mellé állt. A helyzetben nem segítettek az OHB és Kossuth, illetve az országgyűlés – jöllehet, Pázmándy és a biztosok jelentései által kiváltott – nem mindig szerencsés, s főleg nem mindig jókor érkező utasításai. Mind a polgári hatóságok, mind a hadsereg közjogi kérdésekkel foglalkoztak, s senki sem mert határozottan dönteni azok közül, akiknek erre lehetőségük volt.

Más kérdés, hogy volt-e reális esély a sikerre. Jellačić serege Bécs alatt jelentősen különbözött a pákozditól. Megszabadult felesleges, félreguláris alakulataitól, kiégyesült több jó minőségű cs. kir. lovasalakulattal, számíthatott Auersperg támogatására is. A Lajta azonnali átlépésekor még lettek volna győzelmi esélyek; az első átkelésre ezek már jelentősen csökkentek. Bécs tényleges segítséget nem nyújthatott; a nehezen mobilizálható nemzetőrség csak a városfalak mögött jelenthetett erőt. Windisch-Grätz megérkezése pedig mindenképpen eldöntötte volna a küzdelmet a cs. kir. csapatok javára. Az ausztriai előnyomulás a magyar utánpótlási vonalak meghosszabbodásával járt volna, s veszélyeztette volna a sereg épségét. Hosszabb távon tehát az ausztriai bevonulás nem hozhatott jó eredményt, s a schwechati vereség katonai szempontból viszonylag kevésbé volt súlyos az ellenség nyomasztó számbeli és minőségi fölényéhez képest.

Emellett 1848 októberében a politikai helyzet az országon belül is erősen képlékeny volt. Az OHB-t ugyan az országgyűlés bízta meg, s legitimitása is e testülettől származott, de királyi jóváhagyás nélküli működése miatt az OHB-nek vigyáznia kellett, nehogy törvényessége iránt a hadsereg tisztikarában kételyek

ébredjenek. A tétovázás egyik oka ebben is kereshető. Maga Pázmándy sem íté-
hető el. Soha nem volt katona, nem csoda tehát, ha Mógáék érvelése olyan köny-
nyen meggyőzte. Emellett – ne feledjük – 1848 októberében még élt a remény,
hogy valamilyen módon létrejöhet a kiegyenlítés. Radikális lépések ennek esélyét
veszélyeztethették, s ez is megkötötte a magyar politikusok kezét.

Nem hallgatható el a bécsiek felelőssége sem. Az alkotmányosság bűvöletében
élő, katonai erő nélküli Reichstag, az általa kiküldött bizottmány és a bécsi váro-
si tanács egyaránt ódzkodott a magyarokkal való kézfogástól. Illúziókat tápláltak
Jellačićsal és Auersperggel, a császári udvarral és Windisch-Grätzcel szemben.
Azt hitték, hogy az alkotmányosság hatalma a fegyvereké felett áll, s nem ismer-
ték fel, hogy az alkotmányosság az adott helyzetben már csak fegyverrel bizto-
sítható. A kudarcot tehát mindkét fél bizonytalankodása siettette; ám az egyet-
értés sem szavatolta a sikert.

■ FÜGGELÉK

Ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnök levelei Csány László kormánybiztoshoz a pesti helyzetről és a Jellačić ellen foganatosított intézkedésekről

Budapest, 1848. szeptember 30.

a)

30. szept. 848. reggel 9 órakor.

Édes Barátom!

A nádor és Batthyány eltávózása után egy választmány neveztetett ki, mely respective a kormányt vigye, azon cím alatt, hogy honvédelmi bizottmány. Azonban Lambergnek szerencsétlen esete után rossz hírek érkeztek a táborbul s így Kossuth sem látván magát bátorságban, mint azon egyén, ki ellen leginkább törnek elleneink, – tegnap délután 3 óra tájban a városbul eltávózott kíséretével együtt, mint mondják Csongrádba – mások szerint Kunságban népet gyűjteni. A másik tagja a választmánynak, Patay szinte elment a városbul. Zsemberi [Sembery Imre] pedig éppen menőfélben volt, midőn Kossuth távozása értésünkre esett. Ily helyzetben maga maradván Nyáry, azt határoztuk ketten és Zsemberi is hozzánk csatlakozván, hogy a városházánál fogunk tanyát ütni, és vinni a dolgot, amíg lehet.

Most tehát édes barátom, közelebbi ismeretség nélkül megengedj, hogy a hazának ily helyzetében ily barátilag szólítlak.

Tegnap egész éjjel a városházánál együtt ülven következő intézkedéseket tettük.

1-ör esti 10 órakor megérkezvén Sáros és hevesi önkénytesek 380 – ezekhez öszve-szedettem még a bécsi német légióbul 100 és néhányat, Zrínyi csapat maradványát, – mintegy 100 – Prinz Preussen gyalogságbul még itt levő 80 legényt, Földváry csapat

itt levő részit, Hunyadiakat, szóval körülbelől 800 embert még az éjjel jól felfegyvereztünk. 60 lövéssel elláttuk, és az egész truppból egy batalliont [zászlóalj] formálván átadtam Szász [János] őrnagy úrnak parancsnoksága alá. Ki igen értelmes, józan és becsületes ember. Gőzhajót fűttetvén nekik tüstént, – ezek még hajnal előtt okvetlen Ercsiben lehettek. Azon parancssal, hogy a körülményekhez tartsák magokat és Martonvásár felé. Ezen kis bataillonra tehát számíhattok, rendelkezésetek alatt áll, fordítások, hol a szükség kívánja. Ezt add tudtára Móga vezérnek és Kollmannak.

2-or több rendelkezéseket tettünk a város biztosságára; ez tégedet nem illet.

Ma következőt akarom tenni. Ülést fogok tartani és ott a lehetőség fellelkesíteni Pest város lakosságát, több követ vezérlete alatt öszve akarok gyűjteni annyi embert, a mennyit csak lehet, hogy masszát képezzen, – mire megyek, még nem tudom. Tudósíts arról rögtön, hogy ha valami ily erőt öszve tudnék csinálni, hova küldjem?

A Dunán innen Pest felől, Ercsi körül és a Ráckevei szigete felé, egész Adonyig teméntelen ember van, ha ezeket használhatjátok, vitessétek át a Dunán, – ha 10,000 át vizstek, még annyi marad, de több is.

Írjatok, ha valami ily operációt tartanátok szükségesnek, hogy mi is oda hassunk, hogy mentől több emberetek legyen.

Még ma elküldünk Bija és Bicske felé, a Landsturmot [népfelkelést] lábra állítani.

Ha pénzre volna szükséged, írj, tüstént küldök.

Isten áldjon

igaz barátod
Pázmándy

Titoknokom viszi e levelet, szóval sokat mondhatsz neki, hogy hamarább legyen.

(S. k. eredeti. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban MNL OL] H 103. Csány László kormánybiztos iratai. [a továbbiakban Csány-ir.] Iktagott iratok. dátum szerint. Közli Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. [a továbbiakban KLÖM XIII.] S. a. r. Barta István. [Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.] Budapest, 1952. 57. p.)

b)

Édes Barátom!

Holnap hajnalban megindíthatunk innen Pestről 3-4000 embert, kik között lesz puskával fegyverzett, körül belül 1500, vagy talán több is – a többi kaszával – Piller budai őrnagy vezérlete alatt.

Rögtön tudósítást várunk, hova indítsuk e csapatot. Mi úgy gondoltuk, hogy Budáorsre, onnan Bijára, oly utasítással, hogy ezen helyeken a népet erővel is felkelésre és hozzá csatolásra kényszerítse, ha jó móddal nem menne, erőszakkal minden áron.

Biján fogná várni a parancsot holnap este felé – a főtáborból, további működésére szöllöt.

*Ez a mi tervünk.
Feleletet várunk rögtön 1-ór ide küldjük-e?
2-or vagy talán egyenesen Tétén Martonvásár felé.
3-or vagy gőzhajókon Ercsibe?
Átaljában szóval tett izenet által is bővebb tudósítást várunk, hogy a napokban hova
dirigáljuk a táborhoz küldendő csapatokat.
Mert naponkint több csapatokat várunk.*

Pest 30. szept. 1848.

*barátod
Pázmándy*

*[Kívül:] Csányi távollétében Móga vezér úr, vagy bár mely k[ormány] biztos úr által
felbontandó.*

(S. k. eredeti. MNL OL Csány-ir. Komáromban lefoglalt iratok. No. 235. Közli
KLÖM XIII. 58. p.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek a táborral kapcsolatos intézkedésekről

Martonvásár, 1848. október 1.

Tisztelt Barátom!

*Dolgaim miatt vissza kellettvén térni a táborból, nem lehet szerencsém Tőled búcsút
venni, pedig még szerettem volna véled egyről-másról értekezni.*

*Mint láttod, a székelyeink hasonlók a más, Jellačić-féle határőrökhez; ha már volt
eset, midőn egymásra lődöztek seregeink, úgy lehet tartani attul, hogy a hasonlatosság
miatt horvát örvidékieknek tartatván székelyeink, magunk emberei által lődöztetnek
agyon, ez nappal is megtörténhetik. Azért szükségesnek tartanám részökre nemzetőri
viaszkos fekete csákókat vásárolni, ami csekélységbe kerülne. Úgy mondják, 40 xrért,
sőt olcsóbban is kaphatni. A táborunkban lévő székelység 1000 főből áll, méltóztassék
ez érdemben rendelkezni.*

*50 darab irtókapa és 30 d[arab] ásó szükséges. Ennek megvásárlására, valamint a
tábor számára megkívántató 10 mázsa só vásárlására is felhatalmaztam Kovács Ágos-
ton Zrínyi-csapatbeli századost; ha utalványozásomra adni fognak a kalmárok, nevezett
százados azokat ki is hozza. A csákókat pedig, ha nézetemet helyesled, holnap estére
ki lehet küldeni. A sóra nézve igaz, jobb lenne, ha valaki itt árulna, azzal a kincstár
nyerne.*

Jellačić Fehérváron ma keresztülvonult, de ismét visszatért oda; úgy mondják, igen alázatosok, és megszűnt a kezdetbe mutatkozott dölfősség seregében. Tisztelettel vagyok a martonvásári táborba 1-ő 8-ber 848.

Csány László

Már leveletem végeztem, midőn értésemre esett, hogy a Sándor-huszárok igen szívelik, hogy felőlek Móga tábornagy jelentésében említés sem téteték. Ez rosszul történt, és rossz vért okoz. A Sándor-huszárok sem tanúsítottak kevesebb erélyt és hősiséget másoknál, azért méltóztassál módot találni a dolgot kiigazítani, talán lehetne egy utónyomattal segíteni a bajon. Nem jó lenne a rossz benyomást meghagyni.

(Eredeti, s. k. tiszttázat. „4/10. Elintézve” MNL OL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok. [a továbbiakban HM Ált.] 1848:7901. Közli Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I. k. S. a. r. Hermann Róbert. [Zalai Gyűjtemény 44.] Zalaegerszeg, 1998. [a továbbiakban Csány 1998. I.] 335–336. p.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek a) a tábor szükségleteiről, b) a harctéri hírekről

Martonvásár, 1848. október 2.

a)

Tisztelt Barátom!

Ha ma nem, holnap bizonyosan elő fogunk nyomulni, s már akkor nem tudatik, mikor kezdődik az ellenségeskedés; ott, hova megyünk, az élelmezés lehetetlen, azért mulhatlanul szükséges, hogy az Pestről történjen; ehhez képest kérve kérlek, hogy holnap délig szállítsatok kenyéret legalább 30 ezer adagot, mert két napi kenyérrel el kell látni seregeinket, nem tudhatván, hova s merre sodorand bennünket a harc sükere; tisztelettel maradván.

Kelt martonvásári táborban, 2. okt. 48.

Csány László

A Generalstabhoz [táborkarhoz] hiányzanak az értesítések közlésére a tábor egyik részétől a másikig hiányoznak a lovasok. Pesten a nemzetőrségnél léteznek egyének, kérlek, küldjete legalább 30 lovast, de az egyéneknek olyanoknak kell lenni, kikre szóbeli izenetet bízni lehessen.

(Eredeti, s. k. tiszttázat. „érk[ezett] okt. 3. 4/10. – az iratok k[özé] – van rendelkezés. – Hadügy, főbiztosi.” MNL OL HM Ált. 1848:7853. Közli Csány 1998. I. 338. p.)

b)

Tisztelt Barátom!

Zalából hozzám küldött elfoglalt irományokat kötelességemnek tartom hozzád küldeni, mint a ház elnökéhez. Gróf Batthyány miniszterelnök úr nem tudom, megérkezett-e? Azért míg jelentéseimet hozzá nem intézhetem, méltóztassál megérkezéséről engemet értesíteni, hogy velem magamat értékezésbe tessesem.

Ezen irományok közt sok érdektelen van, mennyire igen sok dolgaim közben futólag átolvashattam – de van köztük Mayerhoffertól egy, mely fontos – igen fontos, abból láthatjuk, hogy állunk Péterváraddal is.

Horváth Vilmos zalai kormánybiztost Letenyén elfogták, merő jóakarattól és buzgóságból vigyázatlan volt. Nagy baj ez, de én rendeltettem, hogy Kanizsát minden esetre megtámadják őrök, egyszersmind meghagytam gróf Batthyány őrnagynak, hogy miniszteri, vagy Honvédelmi Bizottmány rendeleten kívül senkinek ne engedelmességen másnak, mint nekem, mert látom, hogy a megyei bizottmány nem rendelkezik kellőleg, írtam a megyének is.

Hunyadi-csapat és a nép Rothnak elfoglalta 8 ágyúit, fegyvernyugvás van, tehát vissza kellene azokat adni, de én Móga tábornagynak kijelentettem, hogy a néptől az ágyúkat elvenni nem lehet, mert az lelkesült feltámadását ellenünk fordíthatná. 100 ezer népet nem lehet gépileg kormányozni – az a fegyvernyugvásról mit sem tudott, de az ágyúknak nem szabad hozzánk jönni. Móga úr beleegyezett nézetembe.

Kollmann nézete szerint a Biára rendelt Piller seregének Bicskére kell vonulni, és ami még küldhető Pestről, azon seregek küldessenek Bijára, a Csepel szigetében lévők pedig az éjjel, vagy hajnalban jöjjenek Ercsibe, hova majd a további rendelet eljutand. A kunok, egyéb seregek küldessenek közelünkbe, honnén azok alkalmas pontokra lendnek fordítva.

Jellačić visszavonult, de ismét előre nyomult, mi ma előbbre megyünk. Méltóztatások Pillernek utasítást adni, hogy nyomuljon Bicskére, másokat küldjetek Bijára, parancsold a csepelieket Ercsibe. Görgei magány működő testületet fog képezni, az ellenséget oldalt megtámadandót. Rendeljete, tisztelt barátom, minél több népet, hogy hazánk sorsát jóra fordíthassuk.

Úgy hallom, Mészáros úr átveszi ideiglenesen a miniszterelnökséget, de bizonyosat nem tudunk még erről. Ma Rothtal legfellebb az éjjel egyesülend Jellačić, nekünk is nagy erő kell, mert egy 24 óra határozand sorsunk felett. Tisztelettel vagyok

(Eredeti, s. k. tisztázat. „októb. 3-án 1848. – tudomásul vétetik.” MNL OL H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai. [a továbbiakban OHB] 1848:2110. Közli KLÖM XIII. 68–69. p.; Csány 1998. I. 338–339. p.)

c)

Tisztelt Barátom!

A belügyminisztérium egy követet küldött ki, mint kormánybiztost, azon utasítással, hogy velem értekezvén, 12 órától 12 órára a táborból jelentést küldjön. Ő tellesíteni fogja kötelességét, tellesítem én is, mennyire bírom.

Minden tudósítások szerint az ellenség Mór felé vonult, csekély tartaléksereget hagyván Fehérvárban. Ezen mozdulatra fontos okok bírhaták, mert ezzel kockáztatja Rothnak csatlakozhatását. Ő kétségkívül Győrré indul. E percben útközben kaptam ezen tudósítást, hogy már ma csakugyan korán sietve Győrbe indult Jellačić; így Győr reánk nézve veszve van, mert lehetlen őt utolérni. Most hát csak vagy igen sok szekér, vagy igen sok gőzös segíthet. Győr olyan hely, mely nékie tartós tanyául szolgálhat. Két óra előtt, amikor még nem voltam teljesen meggyőződve az ellenség irányáról, küldöttem Győrbe, intettem az alispánt a népfelkelés előidézésére, egy mást meghatalmazva arra, ha küldöttem Jellačićot megelőzi, úgy reménységem van, hogy az alispán kellő rendelkezéseket teend Jellačić feltartóztatására, ellenkező esetben megelőzhet bennünket. A fegyvernyugvást megszegte a gazember, arra, ami foglalt föld nem volt, vonulnia szabad nem volt.

Teendő lenne részletekről Komáromba futárt küldeni, futárt Győrbe, és intézkedni, hogy a gőzhajók Győrbe ne menjenek. Célja lehet a Morvából benyomuló ellenséggel csatlakozni, célja lehet bécsi szövetségre; én is tüstént küldök Komárom várba és Komárom városába.

Küldjetelek éllelmezést, de úgy, hogy azon szekerek velünk jöhessenek, mert itt lehetlen annyi szekeret előteremteni, mennyi szükséges. Tisztelettel, 2. 8-b. 848. Martonvásár.

Csány László

Utóíráás. A tábor Martonvásárról holnap, azaz okt. 3-án reggeli 9 órákor ki fog indulni.

(Eredeti, s. k. tiszttázat, az utóirat Repetzky Ferenc írása. MNL OL OHB 1848:2101. Közli KLÖM XIII. 69. p.; Csány 1998. I. 340. p. Mellette Zlinszky István Fejér megyei első alispán 1848. október 2-án déli fél 1 órákor jelentése.)

**Ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnök levelei Csány László
kormánybiztosnak Martonvásárra Jellačić üldözéséről**

Budapest, 1848. október 3.

a)

Édes Barátom!

Jellačić Győr felé vonulván egészen új diszpozíciót kíván, Roth seregének Pest felé vonulásától sokat nem kell tartani. Ez nyomorult sereg, kevés erővel és kaszás néppel meg lehet semmisíteni.

A seregnek legnagyobb és legjobb részével a Mészáros úton lesz szükséges haladék nélkül útnak indulni és a sereg rosszát, Piller seregének is alját Görgeinél hátra hagyván Roth ellen küldeni. A derék sereg minden jó truppokkal egyesítve Baracskánál lemenvén a szentpéteri útra, haladhat egész Felcsútig – onnan nem kell Bicskére bemenni, hanem Felcsútról Óbarokra és így tovább, egész Galyáig, itt az út kétfelé megy, egyik a Mészáros út, ezen ágyúval menni igen bajos lesz, és sáros idővel lehetetlen – a másik vonal Galyáról Tatába megy és innen Komáromnál jön ki, a bécsi ország útra, én ezen vonalt ajánlanám. – Fehérvár felé tovább nyomulni a seregnek egy lépést se lehet, mert Jellačić új operációjával Komáromot és Pestet a Dunán és a bécsi úton szárazon szinte Pestet fenyegeti, azért most, ha valaha szükségés az előre látás és recognoscirung [felderítés].

Jellačićcsal a Kress Schveligér [könnyűlovas]ezred is egyesülvén, Görgeinek lovaságot hátrahagyni nem igen lehet, mert Rothnak sincs – és a nélkül is meg lehet verni.

Egy szóval én azt hiszem, hogy a legerősebb részét a seregnek vinni kell Komárom felé – a gyengét hátra hagyni.

Pest, 3 octobr. 1848

*Barátod
Pázmándy*

[Lapszálon:] A 12 fontos ágyút tovább vinni nem lehet – Küldeni fogunk 6 fontost, de a 12 fontosak mellett levő tüzerek visszahozván a 12 fontost, visszamehetnek a 6 fontosokkal.

[Hátulján Nyáry Pál kezétől:] Görgeit Roth azonnali megtámadására utasítsátok, tegnap már Görgei rendelkezésére Ercsibe átszállítottatott 10,000 ember, a csepeli álggyúkkal is rendelkezzen és a pénteki erővel is.

[Kívül:] Az élelmezés iránti véleményéről értesítsen bennünket a k[ormány]biztosság.

(S. k. eredeti. MNL OL Csány-ir. Iktatott iratok, dátum szerint. Közli KLÖM XIII. 83. p.)

b)

Édes Barátom!

Ezen mellékelt levélből kiviláglik, hogy Jellačić mennyi emberrel nyomult Győr felé, és így nem minden seregével. Vigyázzatok a sereg megosztására. Mert Kisberről vagy Mosonról átvághat a Mészáros útra, – 3 órai út után a Mészáros úton van, és azután neki fordul Bicskének és Budán van, én tehát arra akarlak figyelmeztetni újólág, mint az éjjel irt levelemben, hogy a Mór felé vonulás utána nagy erővel nem célszerű, hanem Tata felé kell a sereg nagy részéről tartani, egyébként ezt csak figyelmeztetés végett.

Pest 3 octobr. 1848.

12 órakor délben.

*barátod
Pázmándy*

Kérdés

Írd meg, az ezután itt Pesten összevgyűlendő fegyveres csapatokat hová küldjük? – Kaszás és fegyvertelen csapatot többet nem fogunk küldeni.

[Címzés mellett:] rendkívül sietős, futár által

(S. k. eredeti. MNL OL Csány-ir. Iktatott iratok, dátum szerint. Közli KLÖM XIII. 84. p.)

c)

Édes Barátom!

Mint már két ízben írtam, Jellačić könnyen áttörhet Mórról a Mészáros útra, most jött hozzám egy meglehetősen hiteles tudósítás, hogy Pusztavámon van 6000 emberével, az ottani jáger [vadász] írta, és így ezzel Mórról Tatába igyekszik, vagy még rövidebben átvághat a Mészáros útra, Bokodon keresztül Bánhidára, – én ezen a vidéken lakom és a lokalitást ismerem. – Arról újólág kérlek, a főerőt nem utána Mór felé, hanem minden esetre a Mészáros útra, Gallya és Tata felé – Gallyán megállhattok, míg bizonyosat nem tudhattok.

Ha Mór felé mentek utána, véleményem szerint minden el lesz vesztve. Hallgassatok rám. Isten áldjon.

*barátod
Pázmándy*

(S. k. eredeti. MNL OL Csány-ir. Iktatott iratok, dátum szerint. Közli KLÖM XIII. 84. p.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek Jellačić üldözéséről

Bicske, 1848. október 3.

Tisztelt Barátom!

Hozzád intézett leveleimet méltóztassatok úgy venni, mint hivatalos tudósításomat, a barátságosabb hangulat különbséget a dologban nem tesz. Mit nem akarok hivatalosan értetni, arról különös jegyzetet teendek.

Hogy Jellačić kapcsolatban nem viszi egész erejét együtt, arról meg vagyok győződve, de hogy az egész erejének egy iránya van, azt szinte hiszem, és ezen irány gondolatom szerint Győr, részint azért, hogy embereit élelmezhesse, részint, mert nem volt más útja és nincsen más útja a visszavonulásra, mióta háta mögött a népfelkelés megindítottatott, és Zalában 12 ezer fegyveres erő készen áll, melyhez a tisztjeit Grécben [Grazban] elhagyó Sándor-huszár és a körmendi Miklós-huszár osztagok csatlakoztak – részint pedig, hogy talán a bécsi kamarillának eszközüül szolgálандó katonasággal csatlakozhasson. Mennyire igaz, eddig nem tudatik, azon hír, miszerint Pozsonba már német katonaság érkezett.

Tata felé Ivánka önállólag működő testülete van rendelve, – hogy Esztergomnak ne tarthasson sikerral, megrendeltem a hídnak felszedését, mert Tatának tartva, Esztergomnak fordulhat, és a jobbszárnyunkat is fenyegetheti, – biztos tudomás szerzés végett most küldök Győrbe, Esztergomba, Tatára és késéretére Jellačićnak útközben.

Óhajtottam volna, hogy javallatomat megfogadják, miszerint gőzhajón három-négyezer embert Győrré szállítottunk volna, honnén szorultság esetében könnyű leende a Komárom várabai vonulás, azonban úgy is, ahogy a mostani rendelet van, a meglepetéstül sem a főváros, sem seregeink egyik része sem tarthat, feltéve természetesen, ha kötelességét minden csapatparancsnok teljesíti.

Fehérvárban lefegyverzett 400 horvátnak elkísérését Budára rendeltem – és a városi, úgy a megyei hatóságoknak is felelősség terhe alatt meghagytam, hogy Roth seregeinek, ha csakugyan sikerülne annak Beck [Begg] major [örnagy] seregeit Fehérvárba vonulásában megelőzni, semminemű élelmiszereket ki ne szolgáltatassanak, és az egyes polgárokat is azok kiszolgáltatásátul eltiltani kötelességöknek ismerjék, nem tarthatván a város akár a rablástul, akár a felgyújtástul, minthogy Roth oly előrelátó azt tudni, hogy a felkelt nép dühének erőszak vagy gyújtogatás esetében áldozatul hullandna egész seregével – azonban én alig hihetem, hogy Beck majort Roth megelőzhesse.

Minden velem közlött körülményekre, valamint saját nézetemre is kötelességem szerint figyelmeztetem a tábornagy urat.

Móga tábornagy úr rendeletét ./ és ./ alatt van szerencsém közölni, abból kitetszik eddigi hadseregünk létszáma is.

A pénzekre nézve még ma a főpénztárnokkal értekezendek és holnap ahhoz képest teendem intézkedésemet.

Az utánunk küldendő fegyveres sereg kövesse a centrum irányát, miről én legalább egyszer minden nap jelentést teendek.

A rövidebb vonal úti tervünk Gallya és Tata, így szerencsénk van véled nézetben találkozni. Mindenről, mit jónak ítélsz, méltóztassál bennünket tudósítani, mert bizony, nem felesleges a figyelmeztetés.

A komáromi tisztviselőket elejbénk rendeltem élelmezés rendezése végett. Piller itt megjelent. Közel négy ezer emberrel. – Tisztelettel

(Eredeti, s. k. tiszttázat. MNL OL OHB 1848:2103. Közli KLÖM XIII. 82–83. p.; Csány 1998. I. 345–347. p. Mellette az országos biztosok október 3-án Bicskéről írott jelentése, a martonvásári főhadiszállás német nyelvű napiparancsa október 3-áról és a Duna-jobbparti sereg elhelyezési kimutatása október 4-ére Mógától. [Német nyelvű másolat.] Az elsőt közli KLÖM XIII. 81. p.)

Ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnök levele Csány László kormánybiztosnak Jellačić seregének nyomon követésével kapcsolatban

Budapest, 1848. október 4. délután 1 óra

Édes Barátom!

Ide mellékelem Halassy komáromi alispán levelét, ebből láthatod, miként állnak dolgaink, vagyis inkább Jellačićé. Seregeinek száma nagytva van, más tudósításaink szerint mintegy 30,000 – megy, és 40 ágyúra, – öszvesen 3000 lóra.

Ennek folytán én szükségesnek tartom, hogy a ti erőtök is szaporíttassék általunk de nem népfelkeléssel, hanem fegyveres csapatokkal, ezért holnap gőzhajón Komárom alá fogunk küldeni mintegy 1000 embert, és a pest-bécsi úton is indítottunk erőt számotokra Ráday vezérlete alatt. Naponként fogok utánatok küldeni fegyveres csapatokat gőzhajókon Komárom felé, ott, Szőnyön fogják kirakni, remélem, hogy egy pár nap múlva 3–4000 ember itt lesz. Szükséges tehát magatokat ezen táborrésszel érintkezésbe tennetek, használhatjátok az ütközetben, mert mind rendes fegyveres nép lesz.

Ezen kívül ma fog érkezni 2000 kun lovas, Szentkirályi vezérlete alatt, mind jól fegyverzett ember, azt is a bécsi országúton küldjük. Holnap után, 6-n estére Szőny alatt fognak állani, csak a lovak öszvevételére a kunok 40.000 forintot fordítottak. Azért nem küldjük utánatok Bicske felé, mert erre az élelmezés könnyebb lesz. És így Szőnyön várja őket a parancs, hogy hova menjenek utánatok.

Halassyval tedd magadat érintkezésbe, ha a népfelkelést szükségesnek tartod.

Isten áldjon

Pest 4. okt. 1848. délben 1 órakor.

*barátod
Pázmándy*

Hírlík, hogy Bécsben Latour megbukott, de nem bizonyos.

(S. k. eredeti. Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 2/217. „Érk. okt. 5. éjjel”. Közli KLÖM XIII. 88. p.)

Csány László kormánybiztos levelei ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek Jellačić üdözéséről

Hely és dátum nélkül [1848. október 4.]

a)

Jelenleg jelentések szerint Igmándon áll, Igmándról az út visz Szőnyről Tatára, Szőnyről Bicskére is jöhet, Tatát kerülvén Esztergomba is mehet, azonban Tatáról Esztergomba is mehet, és Bicskére is vetheti magát.

Buda fedezésére jó lenne n[em]z[et]őröket nagy számban összpontosítani Buda körül, és egy nagy csapatot kihozni Dorogra, mely nemigen kikerülhető, addig, míg az ottan föllállítandó erő az ellenséggel csatázzván, mi hátulról és minden oldalról megtámadhatnánk.

Gátán keresztül Bánhidára [sic!]

(Fogalmazványtöredék. MNL OL Csány-ir. Vegyes iratok. 14. doboz. 655. f. A címzettet és a dátumot a Csány-ir. Beadványok iktatókönyve október 4-i bejegyzése alapján azonosítottuk. Közli Csány 1998. I. 347. p.)

b)

Pázmándynak folytatólag íratott, hogy seregünknek célja az ellent megtámadni, ahol találjuk, azonban meglehet, hogy stratégikus tekintetben hadseregünk talán a főváros felé vonuland, de ha ez megtörténik, minden félreértés kikerüléséért tudatni kívánják a közönséggel, hogy ez nem a hadsereg hátrálásának tekintendő, hanem a főváros megóvása. Megíratott az is, hogy az ellen arrul tanácskozik, valjon Komárom felé vagy Győrbe menjenek-e?

(Kivonat. MNL OL Csány-ir. BA Ikv. okt. 4-i bejegyzés. 6. f. Közli Csány 1998. I. 347. p.)

**Ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnök levele Csány László
kormánybiztosnak Jellačić üldözéséről és a táborba küldendő erősítésekről**

Budapest, 1848. október 5. délután 1 óra

Édes Barátom!

Vettem minden 4-ről írt leveleidet, a sok elfogott levelekkel együtt. Ezekben sok tanúság van. De kijön az is, hogy Jellačićnak seregei számra nagy, de emberei nyomorultak, azért sietni kell utána, és megtámadni, mielőtt valahonnan erőt kaphatna.

Tegnap írtam, hogy Szőnyre egy kis sereget fogunk egyé alakítani, mely általatok célszerűen használtathatik, akár szélső jobb szárnynak, akár rezervnek. Erre nézve figyelmeztetek, hogy emberünk volna elég, mely ide beérkezett, de ruhája nincs és a népnek nagy része is nyomorult, nem érdemli a felfegyverzést, és így 1000 ember helyett ma nem küldhetek többet 560 és néhánynál, mely hasznavehető és alkalmas, minden el lesz látva, de csak ma estére indulhat útnak. A kun 2000 lovas már közel volt Pesthez, de megtudván, hogy nemzetörök, csákány és más fokos forma fegyverrel – visszaküldöttem. És nem indítottam ma Szőny felé többet [mint] 167 Hunyadi lovast, minden rendes fegyverekkel ellátva, s 7-én délben ők Szőnyön lesznek.

Ezen kívül Kunságban 1000 ember lesz felállítva minden rendes fegyverzettel – 500 már van, a másik 500 húsz nap múlva készen lesz. Ezek rendes katonai csapattá fognak formáltatni, de míg nem tökéletes, nem küldöm sehová. Nézetem szerint, ha Győr körül ütközetre kerül a dolog, Komáromból bátran kivehetek 1000 rendes katonát, mert most már elég fegyver van, és ember is elég. Így a sereghez csatolhattok a ma este innen elküldött 560 emberen kívül 1000 Komáromból kiveendő jól fegyverzett embert, kik között 2 kompánia [század] Turszky és a már elment 160 Hunyadi lovast.

Ezen sereget csatoljátok magatokhoz, vagy menjen utánatok. Készen kell lenni azon esetre, hogy ha Jellačić segílyt nyerne Bécsből, Bécsben most nem tudják magokat elhatározni, mit csináljanak velünk. Mert mi itt Pesten mindent kerülünk, hogy belénk ne köthessenek jogosan. Azonban lehet, hogy alattomban fognak küldeni egy pár ba-taillont, és így szaporítani kell seregeinket, a mivel lehet.

Mondják, hogy Posonnál át akarnak menni a Dunán. Rögtön küldök, hogy a hidat szedjék el, és így nem olyan könnyen lehet neki átkelni. A Csallóközben népfelkelés fogja a Dunát őrzeni. Megtettem a rendelést.

Isten áldjon csak utánna

Pest 5. octobris 1848. 1 órakor

*barátod
Pázmándy*

(S. k. eredeti. MNL OL Csány-ir. Komáromban lefoglalt iratok, No. 432. Közli KLÖM XIII. 94–95. p.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek a harctéri hírekről

Kocs, 1848. október 5. este 9 óra

Tisztelt Barátom!

Szabó Kálmán megyei kormánybiztos és Korbovics [Korbonics] Győr városi polgármester jelentéseik szerint Jellačić tegnapi napon délután 2 órakor táborával a bécsi úton felfelé Mosonnak indult. Így minket, kik rövid állomásokban megyünk, igen megelőzött, holnap azonban, ha javallatunk elfogadtatik, melyben társaim közakarattal megegyeztek, egész Győrig fogunk menni. Nem kételkedek abban, hogy nézetembe Móga tábornagy úr is beleegyezend.

Már most az a kérdés, mi legyen Jellačićnak célja? Magány véleményemet illetőleg én azt hiszem, hogy ő Ausztriának tartva, osztrák katonasággal akar egyesülni, és akkor minket bevárand útközetre. Én nem gondolhatom, hogy Pozsonnál igyekezzen átkelni a Dunán, hol ha a pozsonyiak kötelességüket teljesítik, a hidat felszedvén, mire azt Jellačić elkészíthetné, mi minden esetre utolérnénk és megvernénk. Vannak, kik nem tartják lehetetlennek a Csiliz vizeni átkelését és ez által Komáromnak megkerítését, már ezt én a lehetetlenségek közé sorolom, mert azon esetben a Dunán kellene nékie átkelni, miután, mostani erejével bennünket kikerülni akar, nem lehet.

Akármi legyen célja az ellenségnek, én célszerűnek tartom abbéli intézkedéseket, miszerint gőzösökön fegyveres erő szállíttasson utánunk. A gyalogságra nézve én úgy fogok intézkedni, hogy az szekereken szállíttasson utánunk, mi nagy nehézséggel nem járhat, minthogy az utánunk küldendő erő nem olyan nagy szám, hogy azt szekereken elszállítani ne lehessen, de már a kun lovasságra nézve a dolog nehézséggel van kapcsolatban. A lovak még nincsenek hosszú utazásra szoktatva, az emberek is unják hosszab időig a nyeregbei ülést. Már itt az emberekre nézve a lelkesítés, jó élelmezés, a lovakra nézve pedig a dupla adag zab segíthet. Dupla adag zabbal, jó élelmezéssel minden nap két állomást tehetnek. Az ágyús lovaknak pedig 2 1/2 adag zabot kell adatni, azt adatunk mi is azok számára, amíg erősebb utazást követelnek tőlünk körülményeink.

Minden utánunk küldendő fegyveres erőnek úti rende legyen egyelőre Győr. Holnap az ellenség céljáról, irányáról bővebb és biztosabb tudósítást reményelek vehetni, s arról tüstént megteendém jelentésemet.

Komárom városa ezen (./.) alatt ide csatolt átollános utasítással küldött hozzánk közgyűléséből két egyént. Ezek városuk részéről kijelenték, hogy a vár őrizetében bizodalmat nem helyhezteshetnek, azonban bizodalmatlanságuk nem a várparancsnok személyére vonatkozik, hanem inkább a várban és a vár részeiben tapasztalt hiányokból ered, nevezetesen az úgynevezett Galeria nincsen kellőleg felszerelve, a szőnyi Redoute-nak [sáncnak] őrizete 500 fegyvertelen ember, holott négy ezer fegyver készen van a várban, és csak kiosztásra vár. A Redoute-ban az ágyúk használatlan állapotban voltak, gyűjtőlukaik be lévén tömve. Állításuk szerint tegnapi napon Jellačić a legkönnyebb módon elfoglalható mint a szőnyi Redoute-ot, mind az új erősséget. A várban

magában pedig álgýy van elég, de a tüzérek száma csekély, ezeknek egy része német, ebbe azért nem bíznak, a másik része pedig magyar, de tudatlan. A németekre nézve őket megnyugtattuk, de már a Redoute-ot illetőleg ott csakugyan változásnak kell beállni, valamint az új erősségben is. Komárom az egyetlen vár magyar kezekben, ez fő figyelmet érdemel.

Szász őrnagyot jelentése szerint, a tábornagyhöz intézett szerint, serege követni nem akarja. Lehet, hogy a kettőzött állomások, s azon remény, hogy az ellenséget elérendjük, seregeinket fellelkesítvén, hasonló botrányok táborunkban nem ismételtetnek, de lehet az is, hogy a kettőzött menetek újonc katonáinkat elkedvetlenítik. Ha tehát hasonló eset adná magát elő, méltóztassatok utasítást adni. A jelen bajt el fogjuk intézni.

Pozson megyét és Pozson városát komolyan felszólítottam a Szász vasasoknak lefegyverzésére, ha csatlakozási szándokot tanúsítanak Jellačićsal.

Balszárnnyunkon mi történt Rothtal, eddig mit sem tudunk a jelentések hiánya miatt. Hinni akarjuk megsemmisítését, minthogy nagy erő van ellene és táborának nincs kedve a küzdelemre, mint értesülve vagyok.

Miniszterelnöki rendeletnél fogva, ha jól emlékezem, Vidos nemzetőrségi parancsnok aligha oda nincs utasítva, hogy a körülményekhez képest aszerint tartsa magát, hogy Horvátországba is beüthessen. Most a vasi, soproni, zalai, somogyi egyesített erő az onnén vett tudósítások szerint körülbelöl 12 ezer, ezek a zalai önkéntesekkel szaporodhatnak, de a somogyi hátra levő önkénteseket oda lehetne csatolni. Átollában Zalában vagy Somogyban a Dráva-vonalon olyan erőt lehetne felállítani, mely képes leendne Horvátországba betörni. Igaz, ágyúk nélkül ezt megkésérteni nem tanácsos, szükségképen megkívántatik, hogy egy-két zászlóalj sorkatonaság is vegyítessen az újoncok közé. Ha tudósításaim nem csalnak, huszárok vannak ott, mert Grecből [Grazból] a Sándor-huszárok, Körmendröl a Miklós-huszárok szívesen oda csatlakoznak. Méltóztassatok a dolgról elmélkedni. Nem lenne rossz, ha mi Jellačićot kergetnénk, és azzal, habár osztrák katonasággal csatlakoznék is, megmérkőznénk. Másfelöl pedig Zalából, vagy Somogyból az invázió megtörténne, de már ezen esetben a Stájerország szélén Burits vezérlete alatt levő katonaságot a számlásból nem szabad kifelejteni. A Véled közlött levelek egyikében Burits felszólíttatik, hogy a nyugtalan Kanizsába szállítson katonaságot. Két-hármezer főből hiszem állani a stájer szélén órködő osztrák katonaságot.

Megfoghathatlan, hogy mindeddig Bécsből valami intézkedés nem történt. A miniszterelnök úr már tovább, úgy hiszem, el nem maradhat. Ha Latour megbukott, akkor Bécsben Jellačićnak közeledése nagyszerű felkelést fog előidézni, sőt, ha meg nem bukott is, Bécsben aggodalomra nyújtand alkalmat és Bécszet részünkre bírhatja. Utasítástokat kérem, melyet én híven követendek, ki tisztelettel vagyok Kocson, okt. 5. 848. esti 9 órákor.

Csány László

Levelem végezve volt, mikor a tábornagyhoz Becknek [Beggnek] tudósítása érkezett, mi szerint hinnünk kell, hogy ma Rothtal Beck megütközött. Erről csak nézetemet közölhetném, mi a körülményektől feltételeztetik, azért arról hallgatok, de rosszul nem eshetik ki az ütközet, és ha még tarthatná is Roth magát, lehetlen, hogy két-három napig megállhasson.

(Eredeti, s. k. tisztázat. MNL OL OHB 1848:2222. Közli KLÖM XIII. 93–94. p.; Csány 1998. I. 348–351. p. Kivonatossan közli Barta István: *A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom*. Századok 85. évf. [1951] 3–4. sz. [a továbbiakban Barta 1951] 445–446. p. Mellette: Komárom felhatalmazása Czike Sándor tanácsnok és Molnár Károly tiszti alügyész részére a tárgyalásra okt. 5.)

Ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnök levelei Csány László kormánybiztosnak a táborba Jellačić üldözéséről és a táborba küldendő erősítésekről

Budapest, 1848. október 6. a) délután 2 órakor, b) délután vagy este

a)

Édes Barátom!

Perczeltől e pillanatban kaptunk tudósítást, ő tegnap az az 5-én délelőtt 11 óra tájban Rothot körülfogván, 1500 ember és 11 tiszttal azonnal megadva magát, ezek mint hadi foglyok Pestre szállíttatnak ma. Rothnak másik serege, mintegy 5000 szinte körül lévén fogva, parlamentért küldött Perczelhez megadási alkudozás végett és Philippovich generális maga jövén el, miután Perczel oly feltételeket szabott neki, hogy a fegyvert rögtön tegyék le és hadi foglyokul adják meg magukat. Philippovich erre nem érezvén magát felhatalmazottnak, visszament Rothhoz. Perczel 6 órai gondolkozást adott neki, különben megtámadandja és izenete szerint fel fogná akasztatni a két generálist. A futár azt mondja, hogy kétséget nem szenved, hogy Roth megadta magát, így újra 5000 foglyunk van, s mindössze majd 8000.

Egyébként most Szirmay jött Bécsből és nem tudván, hogy Jellačić már Ötvenyén van, tegnap amint lement a faluba, az ellenséges táborban találta magát. Azt mondja, hogy egész ereje legfeljebb lehet 9000 ember, és mintegy 30 ágyú, muníciója csaknem semmi. A tisztek azt mondják, hogy Bécsbe mennek egyenesen. Szirmay egész táborán keresztül jött. Népe leverve a legnagyobb mértékben, sem forpostjai [előőrsei], sem semmi rend a táborba, a tisztek mindig azt beszélték neki, hogy a huszárok nyomában vannak, és nagyon félnek. E szerint a választmány abban állapodott meg, hogy ha csak lehet, minden módon forcirozva [erőltetve] is elérni iparkodjatok Jellačićot.

Szirmay Bécsből hozott egy manifesztumot, melyben öfelsége Magyarország alkotmányát, még a megyei gyűléseket is, tökéletesen felfüggeszti, és Jellačić a fő commandans [fővezér], és biztos teljes hatalommal. Ezen manifesztum már Pulszkynak

hivatalosan kézbesítve volt. Azonban meghallván Bécsben Jellačić veszedelmét, a manifesztumot tüstént visszavették, és most tanakodnak, hogy mit tegyenek.

Szirmay azt is mondá, hogy Bécsben arról volt szó, hogy Jellačićnak 10,000 ember segítséget fognak adni, és a háborút a hátvidékre akarják áttenni, a Duna más partjára. Ott a népben több szimpátiát reménylven. Melyért is mindenre késznek kell lenni, s így Jellačić elvonulván, a posonyiaknak tüstént rendelést kell küldeni, hogy a hidat helyre állítsák, mert alkalmasint el kell mennetek. Jellačićot Ausztriában követni külföldben is bajos lévén. Mi mindent el fogunk követni, hogy a dolgok kiegyenlítettessenek, de alkotmányos szabadságunkból egy hajszálnyit sem engedhetünk semmi áron.

Komáromba ma délben indítottam 1100 embert, mind felruházva és felfegyverezve. Esztergomban csatlakozik hozzá 300, ez Szőnynél fog megállani és Móga vezér parancsát várja.

Piller seregénél sok pesti és budai nemzetőr vár, köztük posta hivatalnokok, ezeket haza kellene eresztetni, mert szükség van rájuk.

Ma jött a Wilhelm huszár 2 svadronja [százada], Zichy major [őrnagy] vezérlete alatt, holnap berukkol a más két svadron. Ezeket egy pár nap meg kell pihentetni, mert 27 napja folyvást marson vannak – azután küldöm utánatokat, de alkalmasint a Duna más partjára kellene Komáromnál átvitetni és még néhány ezer embert melléjük, egy jó parancsnokot, például Görgeit – és ez képezne egy védő sereget azon a vidéken.

Most Isten áldjon

Pest 6. oktob. 1848

2 órakor délben.

*barátod
Pázmándy*

(S. k. eredeti. MNL OL Csány-ir. Komáromban lefoglalt iratok, No. 495. Közli KLÖM XIII. 99–100. p.)

b)

Édes Barátom!

Megfontolván mindazon veszedelmes körülállásokat, mely szerint már csaknem bizonyos, hogy nekünk Jellačićal, nem többé mint horvát bánnal, hanem mint oly ausztriai generállal leszen dolgunk, ki egy részről törvénytelen magyarországi kommisszárius, más részről Ausztriától is kap segítséget, következőkben állapítánk meg magunkat:

1-ször. Jellačićot az országból mindenestre mentől előbb ki kell hajtani, Ausztriába nem lépni át seregünkkel. Ez szükséges azért, hogy Ausztriába bevívén seregét, ott a népet maga ellen felingerelje Jellačić.

2. A Dunát őriztetni kell; Posenba küldünk 12 ágyút és különös figyelemmel legyen Móga vezér úr arra, hogy Jellačić mily mozdulatot tesz, nem kerül-e a Dunán lejövén Gönyüig, hátatok mögé? – Móga vezér úrnak belátásától fog függeni oly pozíciót választani, mely a célnak megfelelően.

3. Görgői Rothot semmivé tévén, fel fog vitetni Komáromba, ott mintegy 4000 emberrel, egy divízió huszár és 12 ágyúval átmegy a Dunán és fog menni Nyitrába, és a tót vidékeken fog őrködni, részint a Morvaországból talán bejövő hadak ellen, részint a tót lázadást csirájában elfojtja.

4. Perczel megy seregével ti utánatok, és egyesülvén a főszereggel, diszpozíciótokra leszen.

5. Bekk [Begg] major mintegy 600 rendes katonasággal és talán 6 ágyúval menjen vissza a tolnai és baranyai vidékekre és egy schwadron [század] lovassal, új horvát beütés megőrzésére a Landsturmmal [népfelkeléssel] együtt.

6. Spion fogadtunk, Brokk nevű zsidót, ez elment Jellačić tábora után, és meg fog nálád jelenni néhány nap múlva.

Görgeinek mi írunk és Perczelnek, Bekk kapja e rendelést Móga vezér úrtól. Bekk használhatná az elfogott ágyúkat.

Ez gondolatainknak lényege, – erőt minden más nap fogunk utánatok küldeni, a mennyit lehet.

Pest, octob. 6-dikán 1848.

Pázmándy Dénes
a képviselő ház elnöke

[Pázmándy s. k. utóirata:]

U. i. Móga generált köszönetdíj szívesen mindnyájunk nevében. Németh László is elment mint spion.

(Eredeti fogalmazvány. MNL OL OHB 1848:880. Eredeti tisztázat MNL OL Csányi. Komáromban lefoglalt iratok. No. 496. Közli KLÖM XIII. 99. p. Megjegyzés: a két levelet a KLÖM XIII. fordított sorrendben közli, de tartalmuk alapján világos, hogy a fenti a helyes sorrend, ugyanis Pázmándy a délután 2 órakor írott levélben számol be az október 3-i uralkodói manifesztumról, s a következő levélben az ennek hatására hozott intézkedésekről.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek Jellačić üdözéséről

Kocs, 1848. október 6. reggel 5 óra

Tisztelt Barátom!

Szabó Kálmán tudósítása szerint tegnap délben Jellačić már Mosonban volt. A Kresszred hátralévő része hozzá csatlakozott – így a megyékhez intézett felszólalásaim ez érdemben haszontalanok voltak. Aligha csalódom azon nézetemben, miszerint osztrák seregekkel egyesülend és azokkal egyesülve várja be seregeinket. Ezen esetben, minthogy

e tekintetben bizonyos bécsi tudósítások el nem maradhatnak, méltóztassatok minket utasítani, valjon tanácsos leend-e felfelé haladva messze távozni a fővárostul? vagy épen nem lenne-e tanácsos az osztrák szélekhöz közel kifejteni erőnket és a gyalázatos koalícióval megütközni?

Szontagh Pál Pulszkytul küldött bécsi futár Szabó Kálmánnak beszélte, hogy Bécsből congréve rakéta batteria [rakéta- vagy röppentyűteg] bizontalan számú katonasággal küldetik Jellačićhoz. Récsey generális tulajdon contrasignaturája [ellenjegyzése] mellett miniszterelnökké lőn kinevezve. Eddig mindezt ti biztosabban tudjátok, de mégis kötelességemnek tartom feljelenteni. Most minden rossz lehet, azért minden rossz ellen el kell készülnünk.

Nézetem szerint jó lenne országgyűlésileg kijelenteni Jellačićnak szó- és hitszegését a fegyverszünetben – ezt Európával tudatni és megértésíteni, hogy a tisztí becsületességgel ellenkezik, vele és az általa pártolt ügy mellett szolgálni.

A congréve rakétákra nekünk is szükségünk leend Győrben, és próba fog egy készítő által tétetni. Minél több lesz birtokunkban, annál jobb.

Az utánunk küldendő élelmezésre nézve legfeljebb kenyeret szállítatok utánunk egyszer Győrbe, minthogy már meg lévén Pesten sülve, azt jobbra fordítani nem lehet. Győrben meglátván a körülményeket, ha azok szerint élelmezésünket ott elrendezhetjük, a pestrőli költséges ellátást megkímélendjük.

Rothtali ütközetről mindeddig nem érkezett tudósítás. Lehetetlen volt nékie ellentállhatni. El lehet mondani, hét sváb volt egy nyúl ellen. Én nem akarok kételkedni seregünk győzelméről, egyetlen mód lehetett Roth menekülésére: a Veszprém feléi visszavonulás, de ez is csak ideiglenes menekülés, mert a háta mögött a népfelkelés rendezett, nem úgy, mint Győrben és Mosonyban.

A Horvátországbai beütésről gondolkozok, de azt én igen nehéznek találom. Pontonunk hiányzik. Erről közel alkalommal bővebben értekezendek.

Majthényi ezeredes úrnak levelét, ./. alatt megküldöm, minthogy az válaszul szolgál a komáromi küldöttség előadására, de már a szényi redoutot még is jól felfegyverzett erővel szükséges ellátni. Adjon Isten a hosszú ború után mielőbb derút. Tisztelettel vagyok.

Csány

6 órakor. Most közöltetik velem Jellačićnak Győr városához intézett levele. Ő teljes hatalmú királyi biztos. Récsey min[iszter]eln[ök]. Jellačić alá helyezve minden seregek. Az országgyűlés elosztatva. Mi lesz mindebből? Utasítást várunk, Győrben talán most meg kellene állapodnunk. Szabó Kálmán azt gyanítja, hogy ma vagy holnap visszatérend Győrbe. Meglássuk. Most késértetbe jönnek főbb katona tiszteink. Még nem tudhatom, hogyan állják ki a próbát?

Az idezárt borítékban volt a Jellačić levele Győr városához intézve bezárva, melyet a manifesztumok kiegészítéséhez tartozónak tekintettem.

(Eredeti, s. k. tiszttázat, az utolsó bekezdés Repetzky Ferenc s. k. írása. „Elintéztetvén, az iratok közé” MNL OL OHB 1848:1003. Közli KLÖM XIII.101–102, 351–353. p. Mellette Majthényi István ezredes Komáromban október 5-én kelt s. k. levele.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek Jellačić üldözéséről

Győr, 1848. október 7. reggel 9 óra

Meg nem foghatom futáromnak elkésését, már tegnap reggel jó idején megtettem jelentésemet Jellačićnak botrányos kinevezése érdemében. Mai napon Almásy Pál úrral küldöttem új jelentést, miszerint látni fogod, hogy Pozson városában a német parancsol. Ezen ./. alatti melléklet meggyőzhet bennünket arról, hogy a híd be van rakva. A város tiszttviselő kara lekészönt, és csak ideiglenesen vállalta el ismét hivatalát. Vége az lón, hogy a híd be van rakva, és a németek csatlakozása Jellačićcsal biztosítva. Azonban valamint Szirmaynak állítása a 9000 emberre nézve nem áll, mert Jellačić tábora 20-22 ezer az új németeken kívül, úgy a schlosshofi 15 ezer ember sem valóság. Különös az, hogy egy részről keveset, más részről sokat látnak uraink. A jövőt tekintve elhiszem, hogy Ausztria tizenötezer főből álló katonaságnál nagyobb erőt csatoland Jellačićhoz, de jelenleg még nem csatolt.

Móga urat arra nem bírhatom, hogy fáradt seregünkkel ma Jellačić ellen nyomuljunk, de ha tőletek utasítást nyerend, hiszem, hogy holnap kész leend ötet megközelíteni és a körülményekhez képest meg is támadni.

Minden esetre ma több egyéneket fogok alkalmazni az ellenség mozgalmainak kitámulására, mind a horvát, mind a német ellenségre nézve Pozson vidékén. Hajlandó vagyok hinni, hogy a Duna túlsópartjára fogják átvetni erejüket, ott nagyobb szimpátiára számolván.

Komárom várában nagyobb erő alkalmazandó, legerélyesebb eljárással sem leend Majthényi erő hiányában a várot képes megoltalmazni. A vár nagy kiterjedésű. Ügyes ellenség, olyan, ki a vár belviszonyaival ismeretes, egy részről a másokra csalhatja a figyelmet.

Káros lenne reánk nézve, ha Jellačić helyett más tellhatalmú királyi biztos nevezetné ki. Minél nagyobb botrányal intéztetik a cudar játék, annál hasznosabb részünkre.

A Szőnyre szállítandó erőre nézve újra megtettem a rendeléseket, mik szerint a szükség úgy kívánván, szekereken fog az utánunk szállíttatni.

Eszterházy Pál csapatja 2000 ember Kéthelyen, a pilisi járásbeli csapat Sánta István vezérlete alatt Bőnyön, Banán 500 főből álló, állomásoz, gróf Eszterházy Károly pedig veszprémi nemzetőrökkel és néppel Ménfőn és Csanakon fekszik 2000-el. Bezerédy főparancsnok pedig Sz[ent]mártonban és vidékén 2468 fővel.

*Mindezen seregeket Móga tábornagy úr terve szerint fogom alkalmazni, kiről mind-
eddig azt hiszem, hogy rendeleteket híven teljesítendi.*

*Bátor vagyok azon kérdést intézni hozzátok, vajlon nem lenne-e célszerű Verbászról
sorkatonaságot ide szállítani? itt megsemmisítvén az ellenséget, ott a rácokkal hamar
készen lennénk. Tolnából vett tudósítás szerint hírlík, hogy 15 ezer szerb készül átkel-
ni a Dráván, ezek szerémi rácok lesznek. Tisztelettel vagyok*

Csány László

*[Lapszálen:] Ezen ./. alatti jelentést eredetiben közlöm. Adná Isten, hogy igaz legyen.
Mi itt seregeinkkel együtt lelkesülve vagyunk.*

(Eredeti, s. k. tiszttázat. „8. október 848.” MNL OL OHB 1848:910. Közli KLÖM XIII. 128. p.; Csány 1998. I. 356–357. p. Német fordításban közli Friedrich Walter: *Magyarische Rebellenbriefe 1848. Aemtliche und Privat-Correspondenzen der magyarischen Rebellenregierung, ihrer Führer und Anhänger. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission.* Bd. 13. München, 1964. 72–73. p. [a továbbiakban Walter 1964.] Mellette Niczky Sándor kormánybiztos Sopronban 1848. október 6-án este 8 órakor kelt jelentése a bécsi forradalomról, Bartal László Pozsony megyei alügyész Győrben, október 7-én írott jelentése.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek Jellačić üldözéséről

Győr, 1848. október 7.

Tisztelt Barátom!

*Tegnap itt Móga tábornagy úr közvetlen vezérlete alatt lévő seregeink táborba szállot-
tak. Ivánka magán működő testülete is jobbról velünk kapcsolatban van. Az ellenség
Mosonon innén és Mosonon túl táboroz, innén a kisebb számú előcsapata, túl pedig az
óvári Veres Ökör fogadó körül a Bécs út felé van felállítva; – úgy látszik, a mái napot
ott akarja tölteni, minthogy Győrből is oda rendelte a magával el nem vitt kenyér- és
sómaradványt. Hitelesnek ismert tudósítása szerint kémjeimnek, Ausztriából ágyúkat
és katonaságot is nyert Jellačić, – az ágyúk bizonyos számát nem tudjuk, egy része
azoknak rakéta, az eddig hozzá érkezett katonaság 3000 főre mondatik.*

*Jellačićnak mozdulata bizontalan, maga és körüllevői is mondták, hogy a császár
biztosítására Bécsbe kell sietniök, azonban ez lehet, hogy csel, ezen esetben nem kölle
hozzá szállítani katonaságot, ezen ./. és ./. alatt ide csatolt eredeti tudósítások a két-
séget inkább növelik, mint oszlatják, én minden esetet számolásba véve, Móga urat oda
igyekezendem venni, hogy az ellenségnek semmiféle mozgalma bennünket meg ne lep-
hessen és a fővárost veszéllyel ne fenyegethesse.*

Rothtal mi történt, ez ideig sem tudjuk. Perczel és Görgei uraknak seregei Rothét nevezetesen felülmúlják, azonban Böck [Begg] őrnagy hozzánk vonulván, nem tartom lehetetlennek, hogy Roth elillanhat, ámbár ezen esetben sem remélhető, hogy célt érhessen, mert a háta mögötti népfelkelés őt felemésztendi.

Fárod seregünket itt kénytelenek vagyunk kinyugosztalni, mert a tegnapi kettőzött menet hasonló fáradalmakhoz nem szokott újoncainkat, egy-két ilyen kísérlet után használhatlanokká teendé.

Bécsbe elküldöttem Ullman és Barthos urakat, szükségesnek tartván az ottani célzatról, mozgalmakról, szellemről magamnak tudomást szerezni.

Ma a postákkal rendbe jövöndek, a sürgönyökkel küldetését a tudósításoknak célszerűbbeknek tartom, mert a futárok majd mindenkor tovább késnek köllöttinél, de gyakran el is fogatnak és órákig feltartóztatnak.

Várva várjuk Pestről teendőinkre nézve az utasítást, most okvetlenül az ország gyűlésének kell meghatározni a katonai működést átollános értelemben, részletes kivitele természet szerint a katonai parancsnokra hagyatván.

Bölcsességtelnél fogva nem kételkedek arról, hogy az országgyűlés el nem oszlik, a gonosz bécsi intézkedést a király akarata elleninek nyilvánítja, Európának a hallatlan botrányt tudtára adja.

Aminémű erőt hozzánk rendelni jónak tartasz, egyelőre az Szőny körül összpontosulhatna, ha csak országgyűlési határozattal nekünk az előre nyomulás kötelességünké nem adatik. Ezen esetben az általam meghatározott módon szekereken lenne utánunk szállítandó.

Hrepecky [Repetzky Ferenc] követ úrnak én itt nagy hasznát veszem, fáradhatlan, szorgalmas és a munkát meg nem unó egyéniség lévén, méltóztassál nékie egyes utasítást küldeni az itt maradásra.

Győr városa, mely nagy pontossággal látta el Jellačićot, most táborunk élrelmezésében is szorgalmat tanúsít, a következés mutatja meg, ha nem fog-e, nem akar-e később munkálatában lankadni. Én nem legkedvezőbben fogadtam a város elöljáróit, éreztetni szükséges ezen minden újdonnak meghódoló, féltékeny nyárspolgárokkal, hogy a haza ingatag maguk viseletével elégületlen.

Kémeim írásban foglalták jelentésöket – ./../. alatt azt is megküldöm. Hogy ma Jellačić mozdulni nem fog állomásából, azt hiszem, de ohajtom is, mert Móga úr azon véleményen van, hogy Olgyai és Majthényi jelentéseik dacára sem lehet seregünket megoszlatni. Mire végre mégis kényszerítve leendünk, mert Jellačić nagyobb számú erejét meg fogja bizonyosan osztani, és akkor mi egy testületben nem maradhatunk, de nem is kell maradnunk, minthogy Perczel és Görgei hozzánk csatlakozásával két részben is elég erősök leendünk az ellentállhatásra.

Ismételve nyilvánítom, hogy az élrelmezése táborunknak az ország gyűlésének rendelkezésétől feltételeztetik, ha utasítást veendünk, mindenre nézve híven fogunk intézkedni. Tisztelettel

(Eredeti, s. k. tisztázat. „8. Októb. 848.” MNL OL H 2. Kossuth Polizei Akten [a továbbiakban KPA] 145. Közli KLÖM XIII. 104–105. p.; Csány 1998. I. 354–356. p. Kivonatossan közli Barta 1951. 446–447. p.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek a bécsi forradalomról és Jellačić üldözéséről

Győr, 1848. október 7. délután 3 óra

Tisztelt Barátom!

Ezen ./. alatt idemellékelt irat a legörvendetesebb eseményt foglalja magában. Táborunknak egy része ma előre nyomul, holnap mindnyájan követendjük azt, ha a körülmények ellenkezőleg nem alakulnak.

Pozsonba olyan utasítást küldék, miszerint, ha a szükség kívánni fogja, a hidat elégetni is kötelesek, mi arra nem szorulunk, Komáromnál átkelhetvén a túlsó partra, a hidért, ha elég is, nem nagy kár, ha megmarad hazánk, hidunk leszen.

Majthényi várparancsnok mai napon Jellačićtól és Latourtul parancsot vőn a vár átadására. A legnagyobb felelet terhe alatt Majthényi azt e világon senkinek átadni nem fogja. Élelmi szereket annyit rendeltem bevitetni, hogy a vár holnapokra el legyen látva. Erőről is gondoskodni fogok; legcélszerűbbnek gondolnám oda nemzetőrséget, de jól fegyverezettet alkalmazni. Körülményeinkben honvéd és nemzetőr a legbiztosabb várbeli őrség.

Szőnyről, Igmándról, Sz[ent]mártonból, Csanakról a pesti, veszprémi nemzetőrséget ide rendeltem. Ezzel erőnk nevezetesen öregbülvén, a csatát Jellačićcsal megállhatjuk.

Most érkezett utas tudósítása szerint Albrecht herceg és Lederer Jellačić táborában vannak – reményelem, a bécsi király őket onnén elmozdítandja. Lederer pénzt vitt a táborba.

Régóta nem érzém magam olyan jól, mint a bécsi hírekre. Van bíró a felhők felett – segéllend bennünket a magyarok Istene.

Élelmezésünk kezelésére nézve itt egy jó terv készült, én azt helyben hagytam, méltóztatatok azt megerősíteni.

A posták megalakítvák, minden állomásra egy altisztet rendeltem, így gondolván a rendet fenntartani.

Óhajtanám, hogy Móga úrnak határozott parancsot küldenétek. Tisztelettel vagyok

(Eredeti, s. k. tisztázat. „érkezett 10.ik 8-ber 1848. Tudomásul szolgál.” MNL OL KPA 145. Közli KLÖM XIII. 103–104. p.; Csány 1998. I. 357–358. p. S. k. fogalmazványa MNL OL Csány-ir. Komáromban lefoglalt iratok. No. 454. Mellette Niczky Sándor kormánybiztos Sopronban október 7-én éjjel 3 órakor írott jelentése a bécsi forradalomról.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek Jellačić üldözéséről

Győr, 1848. október 7. este 10 óra

Tisztelt Barátom!

A sok egymást megcáfoló tudósítások közt elkábul az ember feje és alig képes tiszta tervet alakítani a teendők eránt. Amidőn már nem kételkedtünk Jellačićot Moson megyében elérhetni, és őt talán a bécsi események következtében, melyek a folytonosan érkező hírek szerint igazoltaknak tekinthetők, osztrák szélekig kísérni, veszem ezen ./. alatt ide mellékelte értesítését Niczky Sándor kormánybiztos úrnak, miszerint Sopron megyén keresztül akar előlünk megszökni, ha ő desperációjában [elkeseredésében] okosan számol, úgy legbiztosabb úti rendét bizonyosan Sopron felé veendi, mert tudja, hogy a soproni őrseregek Vidos parancsnoksága alatt Zalában vannak és nincsen semmi katonai erő, mely őt útjában a német-horvát lakosok közt fenntartóztassa.

Azonban, hogy mégis nékie akadályt gördíthessünk útjába, arra három módot gondoltunk ki: egyik Niczkyt oda utasítani, hogy minden össze szedhető népét Nyulashoz vonja, a Fertő északi részéhez, és ott igyekezzen az ellenséget feltartóztatni, amíg mi utolérhetjük, a második Bécsben, Uhlmann által ügyünket pártoló barátainkkal odavinni a dolgot, hogy egy-két ezerezer Párndorfnál elejbe kerüljön, és tartóztassa, amíg mi háttára kerülhetünk, a harmadik Perczel Mórt oda utasítani, hogy ahelyett, hogy velünk csatlakozzon, a lehető legrövidebb úton vágjon át a Fertőhöz és minket állomásairól, úti rendéről tudósítson, hogy segítségére lehessünk. E három módot megkísérteni kötelességünknek tartjuk.

Holnap mindenesetre előre megyünk, akkor megtudván, merre veti erejének súlyát, a körülményekhez alkalmazandjuk magunkat. Iszonyatos dolog ily zavarokban gaz ellenséggel a dolgot ütközetre hozni.

Ezen idecsatolt, Sopronban felfogott irományoknak egyikében dicsekszik, hogy gazsága kivitelére a fegyvernyugvást használhatta. Minden rossznak megvan a jó oldala, és a rossztett magában hordja büntetését, az ő gazsága idézte elő a bécsi mozgalmat, és ez részünkre üdvös leend.

Bécsben csak az ulánusok [dzsidások] lőttek a népre. Latour a Kék Golyónál akasztott fel egész parádében. Pozson szelleme megjavult, az olasz katonaság nem engedelmeskedik – így egyrészt a körülmények javultak, de másrészt bosszantó, hogy a gazembert el nem foghatjuk.

Zalában Kanizsa körül ismét sokat leöltek, Nuzsán [Albert Nugent] a légrádi hegyekbe vonult, de üldöztetik.

Mosonban Jellačić gyűlést tartott, a megyei hatóságot megszüntnek nyilvánítá és kijelenté, hogy ezentúl nem megyék, hanem Kreisämter [kerületi hivatalok] fognak létezni. Tisztelettel vagyok Győrben, 7. 8-bris esti 10 órakor 848.

Csány

[Lapszálen:] Ezen sajtószertű zalai jelentést .//. alatt szerencsém van megküldeni.

(Eredeti, s. k. tisztázat. Madarász László s. k. hátirata: „Csány októb[er] 7 esti 8 órától. 1848. októb[er] 8-án jött ide. – tudomásul vétetett.” MNL OL KPA 182. Közli KLÖM XIII. 105–106. p.; Csány 1998. I. 359–360. p. Német fordításban közli Walter 1964. 75–76. p. Mellette: 1. V. Ferdinánd Récsey által ellenjegyzett október 3-i kiáltványa. 2. Jellačić október 5-én Óváron kelt levele Blagoević Imre altábornagyhoz, pétervárad-i főhadparancsnokhoz. 3. Niczky Sándor Sopronban október 7-én reggel 10 órakor kelt levele Csányhoz.)

Ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnök levele Csány László kormánybiztosnak az országgyűlés határozatáról és a katonai intézkedésekről

Budapest, 1848. október 7.

Édes Barátom!

A képviselőház mindazon rendeletek felett, melyek öfelségének nevében az ország alkotmányos szabadságának tökéletes megsemmisítését foglalják magokban – kimondá, hogy érvénytelenek és törvénytelenek. Ezen határozatát az országgyűlésnek holnap meg fogjátok kapni egész terjedelemben. Legújabbban vett tudósítások szerint Posonba folytonosan érkezik katonaság Bécsből, és a városnak meghagyatott, hogy a kiszedett hidat 2 óra alatt helyre állítsa.

E szerint a Posonyban lévő katonaság vagy Jellačić segítségére fog átmenni, vagy Jellačić fog Posonba átszállani és ekkor a háború a Duna más partjára tétetnék által.

Akár mint legyen a dolog, a választmány abban állapodott meg, hogy a fősereggel tovább nyomulni nem lehet. Győr körül kellene valahol alkalmas pozíciót venni. Komáromnál a híd a vár alatt 3 nap múlva készen lesz, és ezen a sereg egy részét át lehet szállítani a túlsó partra, ha a szükség úgy kívánja. Azonban Győr alatt, ha Jellačić ellenetek vonulna, ütközetet kell próbálni, és koncentrálni annyi erőt, amennyit lehet. Bekk tehát most a főtábornál maradjon.

Görgey és Perczel következő rendeletet kapott.

Isten áldjon.

Pest, 7. octobris, 1848.

*barátod
Pázmándy*

Az olasz gránátosok nehezen fognak egész animoval [lelkesedéssel] küzdeni ellenünk. Verbászra elment a rendelet, hogy 12 fontos ágyútelep jöjjön fel, azonban ezt 10 nap

előtt nem használhatjátok a legjobb esetben. A 2 divízió Vilmos huszár holnap, vagy holnap után indul utánatok Pestről.

Holnap megy Szőnyre 1200 igen jól felfegyverzett gömri önkéntes – még szebb a borsodinál, egész intelligencia benne van.

Holnap után megy 6 fontos lovas batteria [üteg] gőzhajón Szőnyre diszpozíciótokra, 8 ágyúval, jó tüzérekkel.

Minden harmadnapban kaptok erőt okvetlenül.

Szőnyre kell küldeni parancsot, hogy menjen utánatok, amit lehet, Gönyűre küldünk egyenesen a gőzhajón, hogy közelebb legyen Gyórhöz. Csak most ne diszponáljatok. Az ország gyűlése minden méltánytalanságok mellett ő felsége trónja iránti hűséget semmi esetben nem fogja felmondani, sem a monarchiától elszakadását. Azonban mi törvénytelen rendelet, jöjjön bár mily formában, nem fog elfogadtatni. Erről biztosítsd Mógát és a többi tiszteket, kiket köszöntünk szívesen.

(S. k. eredeti, MNL OL Csány-ir. Komáromban lefoglalt iratok, No. 461. Közli KLÓM XIII. 119–120. p.)

Az OHB nyílt rendelete ifj. Pázmándy Déneshez, a képviselőház elnökéhez

Pest, 1848. október 8.

Hazánk állására és különösképpen a legújabb bécsi eseményekre való tekintettel az Országos Honvédelmi Bizottmány elhatározta, Pázmándy Dénest, a képviselőház elnökét a felső táborba azon megbízatással és a megfelelő teljhatalommal kiküldeni, hogy ő ott a képviselőház nevében a nemzet becsülete, a hadsereg és annak fellelkesítése biztosítására működjön, és minden hadműveletre a neki tudtul adott politikai iránymutatás szerint megfelelő befolyást gyakoroljon.

(Német fordítás az eredeti fogalmazványról. Közli Walter 1964. 81. p. Magyar fordításban közli Hermann Róbert: *Kossuth Lajos és Országos Honvédelmi Bizottmány kiadatlan iratai 1847–1848.* Századok 136. évf. [2002] 2. sz. 1366–1367. p.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek a főszereg hadmozdulatairól

Hely és dátum nélkül [Öttevény, 1848. október 8.]

Tisztelt Barátom!

Tegnap három futárt küldöttem Pestre kedvező jelentésekkel. A bécsi váratlan jelenetek a hosszú ború után kideríték napjainkat. Sejtetlenül ütköztek ellenségeink olyan szik-

lákba, melyeknek létezéséről nem is álmodtak. Most már én sem új horvát vagy szerémi rác beütéstől, sem a nyitrai szláv mozgalom veszélyétől, sem Komáromnak elfoglalási kísérletétől nem tartok. Azonban semmit könnyelműleg elmulasztani nem fogok, ami ellenségünknek lealázására és állásunknak biztosítására szolgálhat.

Ma Győrből Barátföldig megyünk táborunkkal, minthogy Mosony körül álló ellenségünk seregeinek egy részével Sopron megye felé vonul, utána küldünk 2 osztály huszárt, egy batteria lovast, gróf Zichy Ottót és Esterházy Pált körülbelül 3 ezer emberrel azzal az utasítással, hogy a körülményekhez képest szekereket is rekvirálhasson. Perczel Mórt és Görgeit Rothnak elfogása után Jellačić ellen gondolván legalkalmasabban használhatni, a Fertő északi részéhez Nyulashoz rendeltük, Hunkár is oda fordíthatja felkelt népét, ha senki őt útjában el nem érné, a huszárok és Zichy Esterházyval elérhetik és tartóztathatják addig, amíg amazok útját vágthatják, és mi elérhetjük; a hidaknak elrontását az ellenség útjában megrendeltem, nekem alapos reménységem van, hogy ki nem kerülheti velünk a találkozást. Azon esetben, ha Körmend felé találná venni útrendét, mit nem hiszek, Vidossal és a zalai őrséggel leend dolga, és mi ismét időt nyerünk sikerrel utána nyomulhatni. Megvallom, nem mulasztottam el a bécsi aulát is agitálni, hogy Parendorfhoz egy ezereket igyekezzenek küldeni. Szóval teszek mindent, mit tehetek.

Pulszkynak hozzám intézett tudósítása a bécsi eseményeket elég világosan tartalmazza – azt másolatban ./.. szerencsém van megküldeni.

Újházi még mindig aggódik, az ő aggodalma is meg fog szűnni mozdulataink által, és nem hiszem, hogy most hamarjában az intimidált [megfélemlített] kamarilla valami nagyobbserű erőszakra merészeljen vetemedni, – tudván, hogy ha egyfelől seregeinket megosztjuk, másfelől az kétszeresen növekszik, és tudván, hogy Kossuth lelkesítésének sikerült a tiszai igaz magyar fajtát felkölteni érdekünk védelmére.

Amíg a dolgok fejlődnek, nehéz felettük az ítélet, – amidőn már kifejlődtek, tiszta szemmel lehet annak részeit és részecskéit látni, – így most beláthatja mindenki, hogy a sugorói [sukorói] visszavonulás, melybe én késő estig bele nem egyeztem, és végre is csak Kollmannak engedtem, reánk nézve üdvös volt, sőt a fegyverszünettel csalás is a csalónak készítette meg sírját.

Most megvallom, gyorsabb haladást óhajtanék, eszkezem is azt, mennyire lehet, de engedni kell a katonai nézetnek is, mikor az ember bennök tiszta akaratot lát.

Hibázhotok, hibázhot hisz minden ember, de legyetek meggyőződve, hogy akarattal hanyagság, elmulasztás hibája nyomni soha nem fog – tudósító pedig pontosabb náloznál senki.

Úgy hallom, sok a panasz az élelmezés ellen, – nyilvánítsd a Háznak, hogy én még tábort, mely az élelmezés ellen nem panaszkodott, soha nem láttam, és halandó soha, látni nem fog. – Azonban van az élelmezési panaszra igaz ok is, de már erről ilyen rendezetlen állapotban nemigen lehet tenni. Annyira már jöttünk, ha egy nap van is hiány, másnap van bőség is; – egyébként a beküldött terv helyes, az még inkább segíteni fog a bajon.

A hajók kenyeret hozhatnak egy-két nap utánunk, ha majd fordulatainknál fogva ti nem küldhettek, szerzünk ott, hol szerezhetünk, kiváltképen nem akarom Albrecht herceg jószágait kímélni, azokat úgy tekintvén, mint státus jószágait.

Ha Perczel- és Görgeire nézve kiadott rendeleteitekben, mely az események ismerete előtt történt, Móga és Kollmann urak bele nem egyeznek, ne vegyétek rossz néven, azon esetben nem fogom nékiek elküldeni. A körülmények minden időben, különösen harcok napjaiban a rendeleteket a változó esetekhez követelik idomítani. Tisztelettel vagyok

Csány László

Kollmann látcsőjét elveszté, pedig ő alig nélkülözheti a látcsőt, küldjetez nékie egyet kérlek mielőbb.

(Eredeti, s. k. tisztaát. „Az iratok közé.” MNL OL KPA 128. Közli KLÖM XIII. 134–135. p.; Csány 1998. I. 361–363. p. Német fordításban közli Walter 1964. 73–75. p. (október 7-i dátummal). Mellette Pulszky 1848. október 7-én Sopronból Csányhoz írott jelentésének másolata. Megjegyzés: Barta István a KLÖM XIII. kötetében győri datálással közli a jelentést, de Kandó Kálmán kormánybiztos október 8-i jelentéséből egyértelmű, hogy a beszámoló Ötvenben kelt.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek Jellačić üldözéséről

Magyaróvár, 1848. október 9.

Tisztelt Barátom!

Az ügyünket felkaroló Aula meghatalmazott levéllel utasítá hozzám megbízottját; – az ott történtek a márciusi eseményekhez képest nagyszerűeknek mondhatók. Legcélzerűbbnek tartottam őt elküldeni Pestre, hol minden részletéről körülményesen fog titeket értesíteni.

Nem hallgathatja ő el azon felfogott leveleket, melyek Magyarország nevezetességeit is kompromittálják, azokat Theizenau [Karl Tausenau] eredetiben csak a legbizotabb embernek fogja másolatban kiadni. Én gyűrűmet küldöm fel nékie jelül, hogy küldöttemnek azokat megmutathatja.

Mint írtam tegnap, most Pozson, Komáromot féltenünk nem kell, de már arról még jót nem állok, hogy Jellačić kétségbeesett állapotában bécsi menetét meg ne kísértse Sopron megyei útjáról. 8000 embert Theodorovics [Todorovič] generálissal a Fertő felé küldött haza, ezek Mosonban a templomnál letérdepeltek, könyörögtek, hogy ne küldessenek el, mert bizonyosan áldozatul hullandnak. Maga Parendorf felé ment java embereivel. Mondatik, hogy a német lovasságot Pozson felé küldé, ennek tüstént utána küldendek. Nem marad egyéb hátra, minthogy mi mindenütt nyomában legyünk, most

már erősebb és gyorsabb utazásunk, lehet, hogy el fogjuk érni, sőt kell, hogy elérjük. Azon esetben, ha csakugyan Bécsnek irányozza útját, nem szabad nekünk vissza maradnunk, követnünk kell őket Bécsbe is, különben kompromittáljuk bécsi barátainkat, de már a bécsi menet fel kell lépni az ország gyűlésének és egyenes parancsot küldeni a generálisnak.

A császári család ismét megszőkött, mondják, Linzbe, hátrahagyván egy iratot, miben a régi komédiát játszva, felszólítja azokat, kik hívei, hogy seregeljenek össze körülé.

A bruckiak mindig tartanak Jellačić megjelenésétől. Mondom, nem valószínű, de lehetségesnek tartom, jóllehet az ország gyűlése a déli vasúton minden katonai szállítást halál büntetése alatt megtiltá. A Belvederben katonaság van felállítva. Fel van állítva a tábornál és a Marihülf Lineánál is.

A Zeughaus feldúlattott, a proletáriusok most jól fel vagynak fegyverezve, ágyújuk is elég. Hrabovszky-gránátosok az Aulában vannak, a Demokratiai Társulat Németországra is számol. Lélekemelő tapasztalás az, miszerint látjuk, hogy az ifjúság légiói oly híven ügyünket pártolják, azért nem szabad azokat és az egész demokráciai pártot kompromittálnunk, s így kötelességünk Jellačićot Bécsbe is követni, követni mindenüvé.

A bécsi leveleket illetőleg, én nem hiszem, nem hihetem, hogy az kompromittálta legyen magát, kiről mondatik, a távolban a mi körülményeinket megítélni nem lehet. Pulszkytul e percben vettem levelet, ő arról értesít, hogy Batthyánynak is nézete szerint Bécsbe kell követnünk Jellačićot, egyébiránt Pulszky tudósítása Bécsset illetőleg, mint-hogy Sopronból írja levelét, hiányos. Bécsben az orsz[ág]gyűlés permanens és kormányoz.

Futároknak ezentúl leginkább katonákat használandok, most már egypár útjából hozzám visszatért, anélkül, hogy rendeltetése helyére elért volna, így a katonával jobban rendelkezhetvén, azokat alkalmazandom.

Kenyerünk van most elég, itt marhákra is szert fogok tenni. Szőnyre ismét rendelést küldök az ott megjelenő seregek utánunk küldése érdekében.

Sopron megyéből Niczky kormánybiztos rendeleteiről értesít, azokat helyeslem, de óhajtható lenne, hogy Perczel oda mehetne. Seregeink lelkülete jó, fárad, de ki nem fárad, pedig már most jól haladunk. Tisztelettel vagyok

Csány

Vertatur [fordítás]

Egy szerencsétlen rendelet következtében gr[óf] Lázár alezereades innen a honvédek szerkesztésére küldetik, erre itt, mint vejére Móga tábornagy úrnak és mint igen jeles egyéniségre nagy szükségünk lenne. Az Istenért, hasonló rendeletek késhetnének, és bizon nem lenne felesleges engemet, ki a körülményeket ismérem, megkérdezni. Egy ilyen egyénnek elvesztése a táborból – kalamitás [szerencsétlenség].

[Lapszálon:] Megküldöm a bécsi eseményeket ./ alatt ide csatolva. Ma placatumokat készítünk az itt történetekről, és felküldöm Bécsbe. Bécsben a hús 3 xr-ral [krajcárral] felment, mert marha nem hajtatik. A nép nyugtalan.

(Eredeti, s. k. tisztázat. „érkezett okt. 10. 848. Az iratok közé – tárgyalatott.” MNL OL KPA 165. Közli KLÖM XIII. 141–142. p.; Csány 1998. I. 365–367. p. Kivonatossan közli Barta 1951. 454. Német fordításban közli Walter 1964. 141–142. p.)

Csány László kormánybiztos levele ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnöknek a bécsi hírekről

Miklósfalva, 1848. október 9.

Tisztelt Barátom!

Hír szerint ma táborunkba kellene lenned, azért nem tudván, hol találhat levelem, a választmányak írtam. Ha a körülményeknél fogva el nem távozhattál volna, méltóztassál aszerént vezetni a dolgot, ahogy nemzeti becsületünk és hazánk haszna követeli.

Luzinszkit [Luzsénszky Pált] és Perczel Miklóst felküldöttem Bécsbe, értekezés végett ottani barátainkkal, hogy azon esetben, ha töletek rendeletet veendnének átkelésre az osztrák földre, el legyenek készülve becsületes német barátink.

Az Aulának hozzám küldötte szé[l]tiben-hosszában elbeszéli a Lajtán túl történeteket. B[atthyányt] illető gyanúsítását nem hiszem alaposnak, sőt ez is azt akarja Pulszky levele szerint, hogy felmenjünk.

Nem reménylett időket élünk. Seregeink lelkesültek, de nem árt, erőnk növekszik. Ausztriában meg kell mutatnunk, ki a legén a csárdában? Isten velünk és ügyünkkel. Vagyok tisztelő barátod

(Eredeti, s. k. tisztázat. „Az iratok közé.” MNL OL OHB 1848:1586. Közli KLÖM XIII. 143–144.p.; Csány 1998. I. 367–368. p. Kivonatossan közli Barta 1951. 451.)

Ifj. Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz a tábor állapotáról és a határátlépésről

Miklósfalva, 1848. október 11.

Tegnap este mintegy 9 órakor érkeztem ide, a miklósfalvai főhadiszállásra, azonnal tanácskoztam Csányval, és tudattam érkezésemet Mógával és Kollmannal, valamint nemzetgyűlésünk azon kívánságát, hogy a magyar hadseregnek Jellačićot osztrák területen is mindaddig üldöznie kell, amíg azt megsemmisítheti. Erre fel még azon az éjszakán Kollmann éppen akkor Bécsből érkezett diákokkal együtt hozzám jött, és megkérdezte őket a Bécsnél álló hadsereg nagyságáról. Azt adták feleletül, hogy Jellačić csapatait nem számítva, Auersperg hadteste legkevesebb 15.000 főt, köztük 4000 lovast számlál. Kollmann, a diákokat elbocsátva, kinyilvánította, hogy Móga és ő, ha megparancsoljuk, készek lesznek hadseregünket Ausztriába vezetni; figyelembe véve azonban,

hogy hadseregünk csak 5000 sorgyalogosból, 1400 lovasból, 15.000 elég jól felfegyverzett, de gyakorlatlan csapatból, s végül 5000 kaszával felfegyverzett nemzetőrből és 48 ágyúból áll; ő nemcsak nem tartja tanácsosnak az Ausztriába való behatolást, ha az ottani lakosság nem hív minket; hanem teljes bizonyossággal a legrosszabb kimenetelt jósolja az így vállalt csatának. Csapataink a sorgyalogság kivételével nincsenek abban az állapotban, hogy négyezőget, vagy tömeget formáljanak, s így az első lovasrohamot sem fogják tudni kiállni.

Mindezen tárgyalások és vitatkozások végeztével azt határoztuk, hogy az osztrák Reichstaghoz egy jegyzéket intézünk, amelyben azt felszólítjuk, tegyen előkészületeket vagy Jellačić lefegyverzésére, vagy arra, hogy a jövőben Magyarországot Jellačić vagy más lázadók betörése ellen biztosítsa, ellenkező esetben arra kényszerülünk, hogy Jellačićot bárhová mindaddig üldözzük, amíg csak meg nem semmisítjük.

A jegyzék általam írott fogalmazványát ide zárom. Azonban éppen abban a pillanatban, amikor a diákok a jegyzéket Pozsonyon át Bécsbe vitték volna, megérkezett nemzetgyűlésünk határozata, amely által az Ausztriába való benyomulás megparancsoltatott.

A dolgok ezen állásában Móga, Kollmann és az egész táborkar kijelentette, hogy Ausztriáról a legkisebb térképpel sem rendelkeznek; ha egyébiránt a nemzetgyűlés a magyar hadsereg megsemmisítését parancsolja, készek azt azonnal Ausztriába vezetni, azzal, hogy nyilatkozatuk által minden további felelősséget elhárítanak.

E körülményekre való tekintettel, abban egyeztem meg velük, hogy a fenti jegyzéket mindenestre, még pedig néhány változtatással, Bécsbe küldjük, s holnap az egész hadsereget a Lajta partjára, kb. három órányira innen, előre toljuk, és nem előbb, míg mint Bécsből választ kapunk, Ausztriába benyomulunk.

A magam részéről határozottan kinyilvánítottam, hogy olyan lépést nem akarok tanácsolni, mely minden megfontolást mellőzve, könnyen ellenünk fordíthatná az osztrák nép hangulatát. Ha egyébként a vállalkozás a legkisebb jó sikerrel is kecsegtetne, és ha a nép szimpátiája támaszul szolgálhatna, én lennék az első, aki a Lajtát átlépné; a nyugodt megfontolás azonban itt oly szükséges, amint Wargha ide zárt ./ levele nem a legjobb híreket foglalja magába Bécs hangulatáról. Különösképpen figyelembe veendő a székely zászlóalj éppen e percben átadott nyilatkozata, miszerint a határt nem akarja átlépni.

Legyen meggyőződve a Bizottmány arról, hogy mi semmit, ami a haza boldogulására nézve hasznos lehet, el nem mulasztunk. Pusztán Bécsből jött utazók nyilatkozataira alapozva nem lehet ténykedni. Még több erőt ide, főleg lovasságot. A két osztály Vilmos-huszár még csak holnap érkezik Győrbe. Ha Perczelnek máshová kell mennie, Móga nagyon szeretné Görgeit ide a lovasságával és ágyúival.

Hadseregünkben ugyan jó szellem uralkodik, azonban semmi fegyelem nincsen. Ha át kell lépnünk a határt, szükségünk van osztrák bankjegyekre, emellett sok kabátra és nadrágra. Másképp az emberek nem állják ki a hideg éjszakákat.

Pázmándy Dénes elnök

Utóirat: Egy bécsi ifjú hozta a hírt, hogy a Reichstag mindazon határozatokat megváltoztatta, amelyeket Wargha a levelében említ; azonban sem egy levelet, sem más írásos dokumentumot nem hozott magával.

(Német fordítás az eredeti tisztázatról. Közli Friedrich Walter 1964. 89–90. p.)

Ifj. Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz a tábor állapotáról és a határátlépésről

Parndorf, 1848. október 12.

A képviselőház elnöke a tisztelt Országos Honvédelmi Bizottmánynak

Parndorf, 1848. október 12.

Ma a főerővel felkerekedtünk Miklósfalváról és ideérkeztünk Parndorfba; holnap átlépjük az osztrák határt. Küldtünk egy felhívást Auersperghez Bécsbe a semlegességgel kapcsolatban, mivel nem Ausztria ellen indulunk, hanem csak Jellačić seregeit üldözzük ott.

Úgy tapasztalom, hogy a Lajta átlépése hadseregünk legkevesebb egyharmadánál ellenszenvet okoz, és néhány honvédtiszten kívül, az egész seregben általában semmiféle lelkesedés sem uralkodik, a sereg napról napra fogy, és holnap alig több mint 15-16.000 fő áll rendelkezésünkre, hogy a Lajtát átlépjük. Ehhez jönnek a bécsi út nehézségei, amely szűk átjárókon át vezet. Mindent egybevéve, többé nincs semmi kétség, hogy az egész vállalkozás a legrosszabbul sikerülend. és ha ütközetre kerülne sor, csak a sereg egy csekély része térne haza. A legnagyobb erőfeszítéssel sem lehet csapatainkat összetartani.

Küldjetez ide csapatokat, minél többet és minél gyorsabban, annál jobb. sajátos hatással van az emberekre, ha el kell hagyniuk a hazájukat, az erejük felét hátrahagyják. A huszárok lovai (akik közül egy osztály Görgeinél van, egy másik Todorović horvátjai mögött, nekünk mindössze 1150 van) tönkrementek, a sok táborozás teljesen tönkretette őket. Ennélfogva, még egyszer kijelentem, hogy az Ausztriába való benyomulással egyáltalán nem értek egyet.

Véleményem szerint meg kell tartanunk állásunkat a Lajtánál, annyi csapatot kell összegyűjtenünk, amennyit csak lehet, ahol aztán a közeledő tél miatt maga az ellenség is tartózkodni fog attól, hogy országunkba támadó háborút vezessen, ahol mindenki a saját tűzhelyének védelmére kelne fel. Emellett Komárom egy olyan erős kulcsa Pestnek, hogy még újoncokkal szaporítandó seregünk is egész télen át Pestet eléggé fedezni tudná.

Bécsbe vonulásunknak nincs más oka, mint azon kötelességünk, hogy a bécsieket ne hagyjuk cserben.

Ez az ok ugyan súlyos, csak hogy véleményem szerint azon kérdés megválaszolása a döntő, hogy Bécsset egy arra olyannyira rosszul hangolt sereggel való előnyomulásunk által megmenteni remélhetjük-e? Miután tisztán belátom, hogy ezen remény nem áll fenn, és mi Bécs érdekében magunkat és országunkat is súlyos veszélybe döntjük, ismét és végezetül megismétlem, hogy én az egész vállalkozást határozottan ellenzem.

(Német fordítás az eredeti tisztázatról. Közli Friedrich Walter 1964. 91–92. p.)

Móga János altábornagy és Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke átírata Carlos Auersperg gróf altábornagynak, a Bécsből kiszorított helyőrség parancsnokának: a magyar–horvát konfliktusban maradjon semleges

Parndorf, 1848. október 12.

A magyar hadsereg vezére, Móga altábornagy

A Bécs alatt álló ausztriai sereg vezérének, gróf Auersperg altábornagynak

Miután Báró Jellasics Josef Horváthországból Magyarországra, mint nyílt ellenség Őfelségének Magyarország királyának törvényes parancsa nélkül béütött, s most az országból kivonulván, seregeivel Ausztria határszélén, Magyarország szomszédságában tartózkodnék és az ausztriai hadsereg által le nem fegyvereztetett. alólírott kötelességének érzi magát Magyarország gyűlésének határozata következtében az említett ellenséget hadseregével követni s üldözni.

Ausztria határait a magyar hadsereg nem mint ellenség, hanem mint testvér és barát lépi át.

A magyar hadsereg Magyarország királyának, ki egyszersmind ausztriai császár is, hűséget esküdött őfelsége által szentesített magyar alkotmány fenntartására is, és ezt oltalmazni szent kötelességének ismeri. Ki mint a dinasztíának, az ausztriai monarchiának és a magyar alkotmánynak utolsó csepp vérig oltalmaznia a magyar hadseregnek jelszava. Ennél fogva felszólítja és felkéri az alól írt méltóságával [sic!], mint a Bécs alatt álló ausztriai hadseregének vezéreit, hogy azon háborúban, mely köztünk és báró Jellasics hadserege között a napokban lesz folytatandó, semleges szerepet vigyen.

Költ Parndorf, október 12-én 1848.

Pázmándy m. p.

(Korabeli magyar fordítás. MNL OL Csány-ir. Iktatott beadványok. No. 61. Közli Barta 1951. 458. p.)

A táborban lévő biztosok határozata a határátlépésről

Parndorf, 1848. október 16.

Az országos biztosoknak a sereg Ausztriába való benyomulása iránti határozata

*Meg lévén határozva az Ausztriába való benyomulás, ez a tegnapi terv szerint eszköz-
lésbe vétessék.*

*Az első állomáson azonban a seregek álljanak meg mindaddig, míg Jellačić a bécsi
ország gyűlése által közös ellenségnek nem nyilatkoztattatik ki, vagy a magyar hadse-
regek segélynyújtásra világosan fel nem hivatnak.*

Parndorf, 16. októb. 948.

Pázmándy elnök

concordat originale [az eredetivel egyezik]

Móga
General

(Másolat. „érkez. Bruck, oktob. 16. 1848. – Görgei f[ő]h[a]dn[a]gy.” MNL OL P
295. A Görgey család levéltára. b/3/a. fasc.)

Ifj. Pázmándy Dénes képviselőházi elnök levele Csány László fő kormánybiztosnak

Pest, 1848. november 29.

Édes Barátom!

*Ragályi s több követtársaink Bécsben elfogtván, Koburg herceg jurium direktora [jó-
szágigazgatója], ki az elsőnek atyafia, Bécsbe akar utazni, hogy vagy kiszabadíthassa
az elfogottakat, vagy legalább biztos hírt hozhasson feleségének és szülőinek. Kérlek
azért, légy szíves neki útlevelet adni, hogy Bécsbe való menete részünkről ne akadá-
lyoztassék. Mi itt Pesten csak megvagyunk, bár sokan az igen vakmerő politikától félünk.
Sorsunk Isten után tán a Ti kezetekben van a seregnél.*

Bónist, Repetzkyt és Luzsénszkyt barátilag köszöntöm. Isten áldjon meg benneteket.

barátod
Dini

Pest, 29. n[ovem]ber 1848.

(S. k. tisztázat MNL OL Csány-ir. Vegyes iratok. 14. doboz.)

Ifj. Pázmándy Dénes lemondólevele

Kecskemét, 1849. január 5.

Tisztelt Képviselőház!

Hazánknak szomorú helyzete, s különösen az utóbbi események oly leverő hatást gyakoroltak egész valómra, hogy egészségemnek jelen állapotjában elnöki hivatalmat tovább nem folytathatom; mihelyt azonban testi erőm engedni fogja, követi állásomnak megfelelni legszorosabb kötelességemnek fogom tartani.

Alázatosan köszönve Önöknek irántam tanúsított bizalmát, magamat ajánlva maradok

alázatos szolgája

*Pázmándy Dénes
igmándi kerület képviselője*

(S. k. tisztázat. MNL OL N 70. Dieta anni 1848–1849. Lad XX22. Fasc. 2. A. No. 779.)

Ifj. Pázmándy Dénes levele Szemere Bertalan miniszterelnökhöz: kéri szabadon bocsátását

Debrecen, 1849. május 10.

Édes Barátom!

Nem akarlak untatni leírásával mindazoknak, mik velem történtek, csak arra kérlek, légy szíves az ellenem támasztott vádpontokat és az ezekre adott feleleteimet átolvasni.

Minden bizalmam barátságodban van, hogy mint miniszterelnök, nem fogod engedni, hogy a komáromi várparancsnokság egynémely tagjainak személyes passzióból eredett gyűlölete még tovább folytathassa ellenem igazságtalan üldözését.

Politikailag magam nullifikáltam magamat tökéletesen, és most már az eddig történetekkel is, egyéni becsületem is semmivé van téve.

Mindenki, még nem barátaim is, sajnálnak, - és minden adat nélkül mégiscsak folytatatik ellenem azon eljárás, mely a gyanúsítások ezen korában még gyermekeimre és nejemre is örök szégyen- és átokként fog nehezéni.

Mivel érdemeltem én ezt?

Kérlek alázatosan, tégy ügyemben valami elhatározó lépést, bocsátsatok szabadon, nekem az országban maradásom már ügysem leend, engem hontalanná tettek. Rendezni akarom egy kissé családi helyzetemet, és azután adjatok útlevelet a Keletre – Szíriába vagy nem tudom én, hová.

*Rémisztő helyzetben vagyok.
Maradok alázatos szolgád*

Pázmándy

Debrecen, 10. május 1849.

(S. k. tiszttázat. MNL OL H 111. Szemere Bertalan kormánybiztosi iratai)

Csány László közlekedés- és közmunkaügyi miniszter átirata Vukovics Sebő igazságügy-miniszterhez ifj. Pázmándy Dénes 1848 októberi szerepéről

Debrecen, 1849. május 19.

Pázmándy Dénes volt alsóházi elnök úr ügyében tett kérdésére miniszter úrnak van szerencsém válaszolni:

hogy én, ki biztosi állásomnál fogva a táborban a körülményeket mérlegezni képes valék, meggyőződésem szerint állíthatom, hogy a vádlott fő vagy egyedüli oka azon körülménynek, miszerint a seregnek két ízbeni átvonulása a Lajtán eredmény nélkül maradt, – mert a Honvédelmi Bizottmány vagy annak elnöke, jelenlegi kormányzó elnök úrhoz intézett levelei következtében a sereg visszarendeltetvén, az első esetben Jellačić és Au[er]sperg csatlakozásának megsemmisítése, minek kétségén kívül be kele következni, nem sikerült.

A másodikban pedig az osztrák-horvát sereg által szorongatott Bécsnek – melynek lakói által oly szívszakadva váratánk – eszközrendén segítséget, s az ostromló tábornak Windisch-Grätzceli csatlakozását fogtuk volna lehetlenné tenni.

És nyertünk volna mindenesetre nagyszámú fegyvert, melynek szállítása a rendeletemre Újházi kormánybiztos úr által helyreállított vasúton könnyen leende eszközölhető; miután Bécsbe rajt 100 mázsa lőport szállítottunk is.

S amely nevezetes hasznot árasztott volna hazánkra e hadjárat, ha lépteinket határozatlanság és gyáva kétkedés nem bélyegzi, épp oly kevésbé koszorúzható siker a használatlanul elszalasztott kedvező pillanatok után a harmadszori kísérletet Schwechatnál, – mit már nem annyira a siker reménye, mint a nemzeti becsület érdekében kelle tennünk.

Említett Pázmándy úr magaviselete a katonaság tiszteire is lehangolólag hatott, tapasztalásom, meggyőződésem szerint.

(Eredeti tiszttázat. „Május 19. 849. Debr[ecen]” MNL OL N 118. A Parlamenti Múzeumból kiszolgáltatott iratok. dátum szerint. S. k. fogalmazvány. MNL OL H 31. Közlekedés- és Közmunkaügyi Minisztérium. Elnöki iratok. 1849:20. mellette Vukovics átirata. Közli Abafi Lajos: *Vukovics Sebő levelezéséből*. Hazánk. Szerk. Abafi Lajos. III. k. 336–337. p.; Csány 1998. II. 313. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Abafi Lajos: *Vukovics Sebő levelezéséből*. Hazánk. Szerkesztette Abafi Lajos. III. k. 333–344. p.
- Barta István: *A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom*. Századok 85. évf. (1951) 3–4. sz. 443–485. p.
- Barta István: *Die Anführer des ungarischen Freiheitskampfes und die Wiener Oktoberrevolution*. In: Acta Historica Academiae Scientiarum Hungariae 1. (1953.) 325–386. p.
- Barta István: *Kossuth és Csányi*. Századok 86. évf. (1952) 3–4. sz. 593–687. p.
- Csányi László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. k. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998.
- Ember Győző: *A Honvédelmi Bizottmány*. Századok 82. évf. (1948) 1–4. sz. 150–165. p.
- Görgy István: *1848 júniusától novemberéig. – Okmánytár*. Sajtó alá rendezte Katona Tamás. Bibliotheca Historica. Budapest, 1980.
- Häusler, Wolfgang: *Das Gefecht bei Schwechat am 30. Oktober 1848*. Militärhistorische Schriftenreihe. Heft 34. Wien, 1977.
- Häusler, Wolfgang: *Der kroatisch-ungarische Konflikt von 1848 und die Krise der Habsburgermonarchie*. In: Gerald Schlag – Lieselotte Weghofer-Mikats (red.): *Die Revolution von 1848/49 im österreichisch-ungarischen Grenzraum*. Eisenstadt, 1996. 5–19. p.
- Hermann Róbert: *Csányi László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29. – 1849. január 18.)* In: Molnár András (szerk.): *Kossuth kormánybiztosa, Csányi László 1790–1849*. (Zalai Gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg, 1990. 133–219. p.
- Hermann Róbert: *A Drávától Schwechatig. Az 1848 őszi hadiesemények a Dunántúlon és a Felvidéken: 1848. szeptember – november. Jellačić horvátországi csapatainak támadásától Simunich kiszorításáig*. In: *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez*. Budapest, 2008. 36–76. p.
- Hermann Róbert: *Az eldöntő döntetlen. A schwechati csata 1848. október 30-án*. In: *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez*. Budapest, 2008. 240–270. p.
- Hermann Róbert: *„Felszedek utamban minden fegyveres népet”*. (Kossuth Lajos harmadik toborzóútja, 1848. október 17–27.) In: *„Felszedek utamban minden fegyveres népet”*. (Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben.) Szerkesztette L. Balogh Béni. (Castrum Könyvek 10.) Tatabánya, 2003. 79–149. p.
- Hermann Róbert: *Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben*. Győr, 1998.
- Hermann Róbert: *Kiadatlan Kossuth- és OHB-iratok 1848-ból*. Hadtörténelmi Közlemények, Új folyam, 36. évf. (1989) 2. sz. 223–239. p.
- Hermann Róbert: *Kossuth Lajos és Országos Honvédelmi Bizottmány kiadatlan iratai 1847–1848*. Századok 136. évf. (2002) 6. sz. 1347–1383. p.
- Hermann Róbert: *Niczky Sándor kormánybiztosi jelentései 1848. szeptember 24. – november 17.* In: Dominkovits Péter – Turbuly Éva (szerk.): *Házi Jenő emlékkönyv*. Sopron, 1993. 349–379. p.
- Hunfalvy Pál: *Napló 1848–1849*. Sajtó alá rendezte Urbán Aladár. Magyar Ritkaságok. Budapest, 1986.
- Károlyi Árpád: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok.) Budapest, 1932. I–II. k.
- Kiss Gábor – Molnár András (szerk.): *Csányi László és kortársai: Tudományos emlékülés Csányi László születésének 225. évfordulója tiszteletére*. Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2017.

- Kossuth Lajos *Összes Munkái*. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. Sajtó alá rendezte Barta István. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1952.
- Kossuth Lajos *Összes Munkái*. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. Sajtó alá rendezte Barta István. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1955.
- Mavius, Götz: *Dénes von Pázmándy der Jüngere 1816–1856. Ein Beitrag zur Geschichte des Parlamentarismus in Ungarn*. (Studia Hungarica 29.) München, 1986.
- Pap Dénes: *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*. I–II. k. Pest, 1866. 2. kiad. 1881.
- Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849*. II. k. Pest, 1869.
- Ifj. Pázmándy Dénes *védőirata*. In: *Szószerék és csatatér. Politikusi visszaemlékezések és naplók 1848–49-ből*. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Budapest, 2000. 393–398. p.
- Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I. k. Sajtó alá rendezte Oltványi Ambrus. (Magyar Századok.) Budapest, 1958.
- Pulszky Terézia: *Egy magyar hölgy emlékiratai*. Fordította Hortobágyi Tibor. Sajtó alá rendezte Egyed Ilona. (Magyar Hírmondó.) Budapest, 1986.
- Tóth Lőrinc: *A két Pázmándy. Hazánk*. I. k. Szerkesztette Abafi Lajos. 164–185. p.
- Urbán Aladár: *Az Országos Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége dokumentumok tükrében, 1848. szeptember 30. – október 7.* Hadtörténelmi Közlemények 107. évf. (1994) 4. sz. 80–114. p.
- Urbán Aladár: *Bizottmány a haza védelmére, a rend és béke fenntartására. A Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége*. In: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára. Budapest, 2009. 101–142. p.
- Varga János: *Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén c. kandidátusi értekezésének vitája*. Hadtörténelmi Közlemények, Új folyam, 2. évf. (1955) 3–4. sz. 333–382. p.; 3. évf. (1956) 3–4. sz. 251–267. p.
- Varga János: *Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Negyvennyolcas partizánok I.* Budapest, 1953.
- Vukovics Sebő *visszaemlékezései 1849-re*. Sajtó alá rendezte Katona Tamás. (Bibliotheca Historica.) Budapest, 1982.
- Walter, Friedrich: *Die Ursache des Scheiterns der madjarischen Waffenhilfe für die Wiener Oktober-Revolutionäre 1848*. Südostforschungen. XXIII. München, 1963. 377–400. p.
- Walter, Friedrich: *Magyarische Rebellenbriefe 1848. Aemtliche und Privat-Correspondenzen der magyarischen Rebellenregierung, ihrer Führer und Anhänger*. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission. Bd. 13. München, 1964.
- Zachar Péter Krisztián: *Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere (szeptember 29. – december 16.)* (A múlt ösvényén.) Budapest, 2008.

Kormánybiztos katonai feladatkörben, avagy a huszár virtusa politikusbőrben is megmarad

1848 őszétől a magyar forradalom sorsa egyértelműen a fegyvereken múlt, ami egyre több politikust készített katonai feladatkör vállalására. Ez egészen odáig is vezethetett, hogy néhányan a honvédség sorába lépve parancsnoki beosztásba kerültek, mint Zákó István, az ókanizsai kerület országgyűlési képviselője, aki dandárparancsnokként tűnik majd ki a tavaszi hadjáratban. Többségük azonban inkább a védelem szervezését, illetve a harcoló csapatok logisztikai biztosítását irányította. Persze az egyre-másra kialakuló válsághelyzetek következtében ebbéli munkálkodásuk is átalakulhatott konkrét katonai irányítási tevékenységgé, amint azt Csány mártírtársának, Jeszenák Jánosnak a kormánybiztosi ténykedése tanúsította a szeptember-októberi kritikus hetekben. Csány László – bár Batthyány miniszterelnök mellett az ő felelősségi köre érintett leginkább katonai területet ebben az időben – ilyen konkrét katonai feladatkörben, ha két ízben is, de csak rövid időre találta magát. Először 1849 első három napján, a szabadságharc történetének talán legválságosabb napjaiban, amikor stratégiai jelentőségű döntést kellett hozni a hadműveletek tovább folytatásának irányáról. Másodszor február második felében, amikor a Bem által Erdély déli részében vezetett hadművelet hátában Karl Urban ezredes betörése okozott válsághelyzetet. Ekkor ugyanis a határvédelem összeomlásával gyakorlatilag védtelen maradt Kolozsvár, s napok alatt kellett bevethető csapatokat teremteni a császári támadás megállítására. Mindazonáltal le kell szögezzük azt, hogy az első népképviseleti országgyűlés mártírjai között messze Csány végzett leginkább hadügyi vonatkozású tevékenységet, annak szinte minden ágát érintve. Meghatározó szerepe volt a hadseregszervezésben és hadellátásban, már csak kormánybiztosi alapfeladataiból következően is. Kiemelkedően végezte a fősereg politikai ellenőrzését, valamennyi ilyen feladatot ellátó politikus között a leghatékonyabban biztosítva

a hadsereg fölött a – mai kifejezéssel – civil kontrollt. Konferenciánk több előadása érintette mindezt, így tanulmányunk az említett két válsághelyzetnek a kifejezetten stratégiai döntést megkívánó kezelését vizsgálja. Mindkét alkalommal megnyilvánult, hogy az élete delén már túljutott politikus még mindig a birtokában van a huszárokra olyannyira jellemző kezdeményezőkézségnek, öntevékenységnek és felelősségtudatnak, értően viszonyul a hadügyhöz, amivel tényleges segítséget képes nyújtani a honvédelem számára.

Bemhez hasonlóan a napóleoni háborúban ismerte meg az akkor korszerűnek számító katonai szakmai követelményeket, miközben komoly harci tapasztalatok megszerzésére is módja nyílt. Előbb a 9. (Frimont) huszárezredben a háborúra való felkészülés és a harci kiképzés részletei tárultak fel előtte 1810–13 között, majd három háborús év hadjárataiban immár az 5. (Radetzky) huszárezred hadnagyaként a harc megvívásának gyakorlatában és a háborús csapatvezetés problémáinak megoldásában is elmélyült. Ilyen tapasztalatokkal bizony a szabadságharc katonai vezetői közül sem sokan rendelkeztek, amelyekre nem akármilyen társak között tett szert. A nápolyi hadjáratban Széchenyi István első kapitány mellett vitézkedve kapta súlyos, egész életére kiható sérülését. A Frimont-huszárok között feljebbvalója volt az a Majthényi István másodkapitány, aki a szabadságharcban a nemzetőr lovasság szervezőjeként válik ismertté, majd Komárom várának biztosításáért az elsők között kap honvéd tábornoki kinevezést. A Radetzky-huszárok között egy másik leendő tábornok személyében talált olyan barátra, aki az egyik legjobban teljesítő lovasvezérré vált. A soproni német sörfőzőmester fia, Ottinger Ferenc azonban fontosabbnak tartotta a császári zászló szolgálatát a magyar polgári átalakulásnál, így az életre szóló barátságot a királyi biztos Csány kénytelen volt megszakítani 1848 augusztusában a mellé rendelt, de Jellačićsal kokettáló tábornokkal. Ottinger aztán háromszor is nagyon súlyos vereséget mért nagy szakértelemmel vezetett lovasrohamaival a honvédseregére. Csány együtt szolgált a Meszéna Jánossal is, aki Jeszenák János kormánybiztosnak, későbbi mártírtársának nyújtott komoly katonai szakmai támogatást és tanácsot a szlovák felkelés elszigetelése során. Szóval Csány közel évtizednyi katonai szolgálata alatt értékes gyakorlati tapasztalatok mellett komoly kapcsolattrendszert is megalapozott a jövő katonai vezetői felé, nemcsak megismerte észjárásukat, de bele is tudta élni magát a katonafejvel való gondolkodásba. Szembesülve a háború teljes valóságával, a hadműveletek sokszor kiszámíthatatlan változékonyságát átélve könnyebben megértette a katonalélek olyan rezdüléseit is, melyeket politikustársai militáns szellemű túltengésnek, sőt engedetlenségnek minősítettek. Mindezek jelentősen segítették a válsághelyzetek feloldásában, a katonákkal való közös nyelv megtalálásában. Leginkább 1849 első napjaiban volt erre szüksége.

Amikor 1849 újév napján Pestre érkezett a hadsereg feletti ellenőrzés mellett átvenni a kormány képviselőjében a legfőbb politikai irányítást is a főváros térésgében, aligha sejtette, hogy sorsdöntő – a sikeres ellentámadás stratégiai fel-

tételeit biztosító, gyakorlatilag a tavaszi hadjáratot lehetővé tevő – katonai döntés meghozásában kell főszerepet vállalnia. Legfontosabb feladatának ekkor a főváros védelmében harcoló hadsereg lakossági támogatásának és a fegyvergyár, más hadiüzemi kapacitás, valamint a felhalmozott hadianyag és élelem biztonságos helyre telepítésének megszervezését, segítségét tartotta. Első felét a város nyomasztó hangulatából érezte aligha megvalósíthatónak, a másikat a menekülők tömegeit látva gondolta nehezen teljesíthetőnek. Helyzetét súlyosbította a katonák tanácsstalansága is, aminek két oka volt, s az egyik még elbizonytalanodást is kiváltott a körükben.

A kormányzati szervek és az országgyűlés Debrecenbe költözésének hirtelensége úgy, hogy annak megfelelő kommunikációját a katonaság felé elmulasztották, a cserben hagyás érzetét keltette fel. Ezt tovább erősítette a császári főparancsnoknál a megegyezés lehetőségét firtató országgyűlési küldöttség híre is. Ebben a forradalmi hevületű honvédtisztek megalkuvást láttak, a császári-királyi hivatalos tisztekből lett honvédtisztek (a magasabb beosztású parancsnoki kar túlnyomó része) pedig egyenesen azt vizionálta, hogy a politika a katonákat veti oda koncnak. Míg a politikusok megmentik a bőrüket az alku során, kimagyarázva valahogy szerepüket, a katonák ezt aligha tehetik, miután az alkotmányra letétett eskü szembekerült az uralkodónak tett korábbi esküjükkel. Az esküszegés következtében legjobb esetben is állásukat, rangjukat veszítik majd, még jó, ha a szabadságuk, életük megmarad. Csány azonnal ki is fejezte a békeküldöttséggel kapcsolatos rosszallását Kossuthhoz Pestről írott első levelében, s ha finoman is, de jelezte az egyeztetés hiánya miatti elégedetlenségét.

A másik dolog még nagyobb problémát jelentett, legalábbis katonai vonatkozásában. Nem volt ugyanis központi hadműveleti terv, amely egységesen szabályozta volna a feladatokat, hogy biztosítsa a különböző hadszíntereken folyó hadműveletek összehangolását. A császári haderő általános támadása, s főleg ereje december derekán váratlanul érte a magyar kormányt. Bár létrehozta a vezérkari testületet, az oda tervezett katonai szakemberek jelentős része még eredeti feladatát látta el a csapatok körében. Jellemző módon a hadműveleti alosztály vezetésével megbízott Klapka György őrnagy is csak december 31-én érkezett meg szolgálati helyére, a vezérkar főnöke pedig december közepétől sokkal inkább a hadügyminiszter helyettesítését, mintsem eredeti feladatát volt kénytelen el látni. A váratlanul alakuló hadműveleti problémákat így minden hadszíntéren csak a saját fenyegetettségére reagálva próbálták kezelni, ami aggasztó katonai helyzetet teremtett. Bajt pedig az ellenséges túlerő enélkül is okozott pont eleget, a császári főerő az ország szívéig tört előre.

December 31-én délelőtt Mórnál az a hadtest szenvedett vereséget – gyakorlatilag napokra elveszítve bevethetőségét –, amelyiknek a Vértes és Gerecse hegyvonulatainál a Buda felé vezető útvonalakat lezáró dandárok bal oldalát kellett fedeznie, déli irányú megkerülésüket megakadályozva. Ebben a helyzetben Görgei, ha nem akart hasonló mértékű vereséget kockáztatni, kénytelen volt közvet-

lenül Buda előterébe hátrálni. A császári túlerő még így is lehetővé tette déli irányú túlszárnyalását. Ebben a helyzetben kellett volna harcba szállni a főváros megvédéséért úgy, hogy az ne kockáztassa a védekező csapatok megsemmisülését.

Csány hamar átlátta, hogy bár a kormány egyértelműnek látszó feladatszábasal hagyta a főváros térségében főerővé fejlesztett csapatait, az utasítások valójában nem voltak egyértelműek. Maga is egyetértett a főváros védelmével, de nem tudott megbirkózni a kockáztatás tilalmával, hiszen nyilvánvaló volt számára is a helyzet ismeretében, hogy egyszerre nem lehet a két feladatnak sikeresen megfelelni. Kossuth azon kérésével meg végképp nem tudott mit kezdeni, ha értette is a politikai jelentőségét, hogy „a fővárost se tegye ki ágyúzásnak”. Ezért sem tudott január 2-án egyenes választ adni a két legjelentősebb pozíciót betöltő katonára azt firtató kérdésére, hogy az összetett feladat egymással ellentétbe kerülő részei közül melyik a fontosabb. Görgei ugyanis reggel bevágatva Pestre, Vetter Antal vezérőrnagytól mint a vezérkar főnökétől kért erre vonatkozó utasítást, aki ehelyett, a kérdés politikai jelentőségére tekintettel, átkísérte Csányhoz. A fő-kormánybiztos, ha hajlott is az itt megvívandó csata elsősége felé, nem akart a katonai helyzet és főként a hadműveleti lehetőségek, az esetleges következmények pontos ismerete nélkül dönteni. Ennek megismerésére haditanácsot hívott össze szállására, amire berendelte a fővárosban lévő valamennyi tábornokot. Hibátlan helyzetértékeléssel látta, hogy állásfoglalása nem egyszerűen egy katonai feladatra, a főváros védelmére vonatkozik, de messzemenő hatással a szabadságharc tovább folytatására is meghatározónak bizonyulhat. A döntést befolyásoló tényezők pedig túlnyomórészt katonaiak, amelyek elemzése, mérlegbe vetésük stratégiai gondolkodást igényel. Kikérte tehát a katonák véleményét, annál is inkább, mert pontosan látta, hogy azok között – Görgei és Perczel esetében személyes konfliktusukból fakadóan is – szöges ellentét van. Az odaadó végrehajtás kiváltásához elengedhetetlen konszenzust csak közösen, tanácskozás keretében lehetett megteremteni.

Az Emmerling fogadóbeli szállásán megtartott haditanácson ennek köszönhetően lehetett megtalálni az adott helyzetnek leginkább megfelelő megoldást. Ez jelentős mértékben eltért a fő-kormánybiztos elképzeléseitől, ő azonban meghajolt a katonák valósággal jól számot vető érvei előtt. Teljhatalmát is az ország, a közös ügy szolgálatának értelmezve, rendkívül figyelemreméltóan fordult más kompetens vélemények felé. Gondolatait erről így foglalta össze két nappal korábban Perczelhez írott levelében: „Írd meg határozottan véleményedet, hogy ahhoz képest szólhassak én is, mert jöllehet stratégiai tekintetben nincsen semmi szavam, mégis véleményemet, mint mindenkor, ki fogom mondani. Aztán történjen bármi, én megyek a táborral, ahova a sors vezérli, jó vagy rossz tervvel a vezér nézetéhez képest, kinek át van adva a hadnak vitele.” Kérdéses volt viszont, hogy konszenzust tud-e teremteni a katonák véleménye között.

A honvéd táborok főnöke, Vetter tábornok adott országos kitekintésű helyzetértékelést, amelyből kiviláglott, hogy a létszámhátrány megszüntetésére rövid

időn belül semmilyen lehetőség nincs. Komolyabb magyar haderő, ahonnan csapatokat lehetne erősítésül elvonni, nagyjából az egyforma, 5-6 napi járótavolságra lévő bácskai hadtest volt Szenttamás környékén koncentrálódva, valamint a szervezés alatt álló északi hadtest Miskolc és Abaúj déli határvidékének a térségében. Utóbbi azonban bajban volt, mert 3-400 főnyi gyakorlott katonaságon túl csak újoncalakulatokat és a mozgósított nemzetőrségből sebtében és elégtelenül felszerelt csapatokat tudott a győzelemittas Schlik-hadtesttel szembeállítani. Onnan elvonni semmit nem lehetett, sőt Vetter éppen megerősítésére tett javaslatot a Répásy Mihály tábornok parancsnoksága alatt a főváros térségében gyülekező tartalék hadtest legjobb csapataiból. Vetter helyes helyzetértékelését sajnálatosan igazolta a két nap múlva Kassánál bekövetkezett súlyos vereség, amit maga a vezénylest vállaló Mészáros hadügyminiszter sem tudott megfelelően kezelni. Ezek után a beérkező erősítés alighanem a katasztrófától mentette meg a Miskolcig hátráló, széthullófélben lévő sereget. Erről persze még sejtelve sem lehetett a haditanácsban vitázóknak Pesten, de az nyilvánvaló lett számukra, hogy a császári főerők napokon belül bekövetkező főváros elleni támadásáig már nem vonhatnak ide erősítést. Vetter kifejezetten kockázatosnak ítélte az immáron csak Buda határában megvívható csatát, mert vereség esetén a Dunán való rendezett átkelés nagyon bizonytalan volt. Ezzel egyébként Kossuth is számolt, ezért napokkal korábban Görgeit el is tanácsolta veresége esetén a fővárosba hátrálástól, és egy Duna mentén való délre vonulással az Eszék várára való támaszkodást tartotta jobbnak. Ez a lehetőség azonban január 2-ára már erősen korlátozottá vált a császári túlerőben rejlő átkaroló képesség miatt (másnap el is érték Téténél a Dunát, lezárva a délre vezető utat). Mindezek alapján teljesen logikusan javasolta a honvéd tábornok a főváros harc nélküli feladását, és a sikeres ellentámadás alapvető feltételeként a magyar erők koncentrálását jelölte meg. Erre a központi hadművelleti terv alapjaként az előző nap Klapkával közösen kidolgozott tervszerint a Tisza Szeged és Tokaj közötti középső szakaszát tartotta a legalkalmasabbnak, mert az ide vont csapatok egyúttal az új kormányzati központot, Debrecen is tökéletesen fedezhették. A koncentrációban nemcsak a főváros térségébe gyűjtött csapatoknak és a tartalék-, valamint újonnan felállított alakulatoknak kellett részt venniük, hanem minden, a más hadszínterek védelmének összeomlása nélkül kivonható katonaságnak.

Az előterjesztéstől észszerűsége ellenére is idegenkedett Csány. A koncentráció fontosságát maga is már régóta hangoztatta, és még a Tisza fő védőövként való tervezésével is megbékélt, ha már a főváros feladására kényszerülnek az ellenség nyilvánvaló fölénye miatt. De csak ha kényszerülnek, ami egy ütközet során válik el, mert politikusi énjé felmérhetetlenül károsnak tartotta a komoly harc nélküli, pláne önkéntes kiürítést. Ez pontosan egyezett Kossuth elvárásával is, mindketten meg voltak győződve arról, hogy a hadsereg főváros előtti helyállásától függ a néptömegek megnyerése a szabadságharc folytatásához. A tanácskozás első felében még Perczel Mór tábornok is hasonlóan gondolkodott, s ki is fejtette,

hogy Budát kifejezetten téli védelemre tartja alkalmasnak. Érzélese részleteit nem ismerjük, de aligha a csapatai vagy a védőállás erejére, inkább a már napok óta tartó extrém hidegre gondolhatott, amely megroppanthatja az ellenség tartását, ha a főváros szívós védelme miatt kinn szorul a budai hegyekben. Ezt a véleményt azonban a császári-királyi hadsereget jól ismerő többi katona nem osztotta. Annál inkább igényelték viszont az erősítést. Pontosan tudták, hogy a főváros körül összegyűjtött haderő inkább csak feladatát s legfeljebb létszámát tekintve minősíthető főseregnek. A legjobban képzett, komolyabb harci tapasztalatot szerzett alakulatok még mindig a Délvidéken adták az összlétszámon belüli legnagyobb arányt, annak ellenére, hogy november végétől rendszeressé vált a seregredek átvezénylése. Jellemző adat, hogy a sorgyalogság 22 zászlóaljából csak 6 (!), 9 ezrednyi huszárjából 4 és fél, a nyáron önkéntesekből megszervezett első 12 honvédszászlóaljból mindössze 1 (!) tartozott ekkor a fősereghez. (A Délvidéken 2 és fél huszárezred mellett 13 sorgyalogsági és 7 honvédszászlóalj, egyértelműen nagyobb ütőerőt jelentett.)

Görgei Artúr tábornok egy olyan javaslattal állt elő, amely végeredményben Vetter véleményét támogatta, s bár a tábornok előterjesztésén jelentékeny változtatást kezdeményezett, az minden katona támogatását megszerezte. Csányinak viszont egyáltalán nem tetszett, mert a főváros harc nélküli feladásán túl még az olyannyira óhajtott koncentrációt is elodázta. Kettéosztotta ugyanis a rendelkezésre álló haderőt, hogy a saját parancsnoksága alatti hadtesttel Vácon át az ország északnyugati részébe vonulva elvonja a császári főerőket a Tisza irányába történő támadástól. A másik rész ezalatt Szolnok térségébe visszavonulva s a Tisza mentén védelembe szétbontakozva várná meg a beérkező erősítéseket. Arra nem nyújtott garanciát a terv, hogy a császári hadvezetés engedi magát eltéríteni a tiszai iránytól, és bizonytalan volt Görgei visszacsatlakozásának a lehetősége is. (Annál is inkább, mert még a császári főerők hátában, akár Bécs irányába is végrehajtható diverzió lehetősége is felmerült.) Teljesen érthető a főkormánybiztos idegenkedése, aki még hetekkel később is (amikor már látszott, hogy a császári hadvezetés a magyar kívánalomnak megfelelően reagált) kalandor tervnek minősítette a végül is elfogadott javaslatot. Mégis beadta a derekát, amivel ékesen bizonyította jellemének felelősségteljes, a közérdeket mindenek felé helyező vonását. Ha a katonai érvek nem is győzték meg a főváros harc nélküli feladásában rejlő morális hatás politikumát szem előtt tartó Csányt, az egykori huszártiszt pontosan tisztában volt azzal, hogy sikeres hadműveletet csak egy irányba húzó hadvezetés képes végrehajtani. A haditanácsban pedig egyedül maradt álláspontjával, amit rá kellett volna erőszakolni a katonákra.

Vetter és a kíséretében érkezett vezérkari tisztek, Josef Kohlmann ezredes és Klapka György őrnagy támogatták Görgei javaslatát, amely – bár néhány nap múlva Vetter Klapkával már azt jelentősen módosító, a magyar koncentrációhoz történő mihamarabbi csatlakozást előíró részletes tervet készített – olyannyira közel állt saját elképzeléseikhez, hogy az álláspontjaik haditanács előtti egyezte-

tésének a lehetőségét is felveti. Vác bevonása a hadműveletekbe nem volt új keletű. Görgei már december 19-én javasolta Kossuthnak az „aldunai hadsereg” oda rendelését, igaz, éppen a főváros védelmének Duna-balparti biztosítására. A honvéd táborok tervezete kidolgozása elején még Görgei seregtetésének Vácon keresztüli kivonásával számolt, amit Kossuth, a hadsereg egészének Szolnokra irányítására vonatkozó utasítása változtatott meg. Görgei törzsének és a központi irányítás vezérkarának tisztjei azonban minden bizonnyal tudtak egymás szándékairól, közöttük közvetlen kapcsolattartás is létezett. Görgei vezérkari főnöke, a haditanácsban is megjelent Pusztelnik Henrik alezredes baráti kapcsolatban volt Kossuth szárnysegédével, Bikkesy Alajos őrnaggyal, akit ilyen szavakkal instruált december 30-án egy főnöke által írott levélhez fűzött utóíráttal: „Az ördög vigyen el, ha elveszítitek a bizalmat a hadseregben, s nem hagytok egyedül működni, aztán ne írjatok olyan ostobaságokat megszeppenésből – él még bennünk a régi bátorság, amit oly jól ismersz. Tégy, amit tudsz!” Görgei ebben az időszakban kifejezetten nagyra tartotta Vettert, még a fővezérségre is a legalkalmasabb tábornoknak értékelve. Ezek ismeretében nem meglepő egyetértésük a haditanácsban, ahol ha a vezérkari tisztok súlya nem is ért fel tábornok főnökeivel, érveikre figyeltek, és a számarányban mégis csak többséget jeleztek Csány számára. A négy tábornok közül csak Görgei és Vetter hozott magával vezérkari tanácsadót, ezzel is jelezve, hogy elsősorban stratégiai alapon képzelik a döntéshozást. A már említetteken kívül Görgei mellett ott volt Bayer József őrnagy is, a tavaszi hadjárat leendő hadseregének vezérkari főnöke, aki már ekkor felettese legfontosabb tanácsadója volt a hadművelési tervek kidolgozásában. Úgy tűnik, Csány elnöklete alatt nyolc katona tanácskozott, közülük hatan „egy húron pendültek”. Vetter véleménye ráadásul igen sokat nyomott a latban, szakértelmét a főkormánybiztos is nagyra tartotta. Kossuth is külön felhívta erre a figyelmét december 31-i megbízólevelében: „ő chef des Generalstabs für Ungarn – az ő tanácsával élni kell”.

Répásy Mihály tábornoknak, a tartalék hadtest parancsnokának az álláspontját nem ismerjük, de semmi nem utal arra, hogy ellenezte volna Vetter vagy Görgei javaslatait. Minden bizonnyal tudott a készülő hadművelési tervről, s támogatta is azt, mert a haditanács döntése után azonnal foganatosította a rá eső részt. A tartalék hadtest még szervezés alatt álló 3. dandárából kiszakított két zászlóaljot és egy tüzérüteget, melyeket önálló dandárrá szervezve indított útba Miskolcra, ami feltételezi, hogy a haditanács összehívása előtt már tett erre irányuló előkészítő intézkedéseket. Görgei hadtestének átszervezéséhez is minden további nélkül hozzájárult két harc képes dandárának átadásával, pedig Petheő Vilmos őrnagy és Szabó Zsigmond alezredes dandárainak elvonása után alig maradt harcba vethető alakulata. A legérdekesebb a negyedik tábornok, Perczel Mór véleményének a megváltozása volt, ami alighanem a végső lökést adta a haditanács döntésének kialakulásához.

Csányt évtizedes barátság fűzte Perczelhez, amely politikai nézeteik azonosságán teljesedett ki. Éppen ezért lehetett számára döbbenetes, hogy a főváros

feladásának politikai jelentőségével pontosan tisztában lévő tábornok, bár Vetter javaslatát még elutasította, Görgeiére már ráállt. Ezt egy január 11-i levelében szemére is hányja majd barátjának, kiértékelve Görgei javaslatának elfogadásában játszott szerepét: „[...] mert a Te beleegyezésed nélkül nem kapta volna ő azt a feladatot”. Hiszen Perczel sokkal inkább politikus, mintsem katona volt, polgár katonának is nevezte itt. Különösen annak fényében volt Perczel reagálása meglepő, hogy Görgei iránti köztudott ellenszenve a móri ütközet következtében éppen ekkor élesedett ki. A magyarázat alighanem a hadsereg kettéosztásában és Görgei külön hadszíntérre vonulásában rejlik. Perczel kerek perec kijelentette, hogy Görgei alatt nem hajlandó szolgálni, márpedig a csapatok egyesítése ezt előbb-utóbb kikényszerítette volna, miután Vetter visszautasította a fővezérséget. Ráadásul Görgei Perczel megtépzott csapatainak a kiegészítését is nélkülözhetetlennek tartotta, amit nemcsak a tartalékból oldottak meg, hanem saját seregtésztől is több alakulatot átadott. A szabadságharc egyik legjobb lovassági alakulatának bizonyuló Württemberg-huszárokkal és az addig hiányzó nehéztüzérséget jelentő tizenkét fontos üteggel már teljes értékűvé válhatott a veresége után újjászerveződő hadtest, ami nyilván kedvére volt vérmes parancsnokának. De ennél is többet jelentett, hogy önálló vezéri szerepe megmaradt, s már másnap megjelentek az utcákon Perczel Mórnak a fővárosi katonai parancsnokságát tudtul adó falragaszai. Azt, hogy mennyire fontosnak tartotta az önálló vezérségét, jól jelzi a haditanácsban kifejtett javaslata, miszerint a hadtestparancsnokok kormánybiztosi jogkört is kapjanak seregtésztük vonatkozásában. Ezzel legalizálni akarta saját gyakorlatát, amivel a szeptemberben Pákozdnál csatára készülő hadsereghez szóló országgyűlési biztosi kinevezésére való hivatkozással katonai beosztásai mellett kormánybiztosit is vindikált magának működési területein. Ezt ugyan Csány kereken visszautasította, amit a katonai vezetők is helyeseltek, de ez mit sem korlátozta Perczelt abban, hogy csapatainál ne tűrje a kormánybiztos ténykedését. Vezéri szerepét olyannyira komolyan gondolta, hogy Mészáros hadügyminisztert január 8-án már arról értesítette, hogy Répásy hadtestét is alárendeltségébe sorolja. Erről szó sem volt a haditanácson, s értésére is adhatták, hogy túllőtt a célon, mert a későbbiekben nem erőltette a dolgot. Viszont a gyenge hadosztálynyira fogyott tartalék hadtestet az elkövetkező hetekben gyakorlatilag seregtészte tartalékaul használta, amihez tábornoktársa a cél érdekében béke-tűrően viszonyult.

Perczel tehát a haditanács első felében a főváros feladásának elutasítására vonatkozó állásfoglalását megváltoztatva, elfogadta azt Görgei módosításával. A véleményével így egyedül maradt Csány végül is hozzájárult a Vetter–Görgei-féle előterjesztés haditanácsi döntéssé emeléséhez. Az vigasztalhatta, hogy ezzel eljét veszi a Perczel–Görgei-viszály elmérgesedésének, ami ebben a válságos helyzetben különösen ártalmassá vált volna. Közel állt hozzá mindkét tábornok, ezért szíven viselte megelégedettségüket. Görgeivel munkája során ismerkedett meg, s nagyra tartotta katonai tehetségét, értékelte a szabadságharc melletti elköte-

lezettségét és a forradalmi hadseregekben olyannyira fontos, de sajnálatosan ritka fegyelmező képességét. A kormányképviselőtében így a barátság és politikai nézetazonosság egyik, a szakmai nagybecsülés másik malomköve között őrlődve kellett volna a két öntörvényű tábornok között igazságot tennie, ami a katonai szempontok figyelembevételével aligha lehetett volna a barát számára kedvező. Szétválasztásuk ettől mentesítette Csányt, a haditanácson elfogadott haditerv pedig Perczel számára is megfelelő működési lehetőséget adott. Ha tapasztalatai nem is, honvéd tábornoki rangidősége biztosította számára a Tisza-vonal első számú katonája pozíciót, ami közös hadművelet során vezérséget jelentett a hadszíntér valamennyi csapata, így a tartalék hadtest fölött is.

Mindazonáltal Csány csak a közérdekre tekintettel ment bele a haditanácson elfogadottakba, a katonai érvekre hajolva, tulajdonképpen meggyőződése ellenére. Ez bántotta, pedig még meg sem kapta Kossuth dörgedelmes leveleit a főváros ütközet nélküli feladásának tilalmáról. A véleményét persze e nélkül is ismerte, éppen ezért figyelemre méltó döntési bátorsága, amivel a katonák mellé állva, elsőbbséget adva a stratégiai érveknek a politikai elvárással szemben, voltaképpen főszereplőjévé vált a katonai válsághelyzet legcélravezetőbb kezelésének. Ez a kezelés pedig sok mindenben ellentmondott a kormányelnök akaratának, aki már Debrecenbe mentében is egyenes utasítást adott Vetter fővezérségére és a főváros térségében folytatandó aktív védelemre, a csapatok egyben tartására a visszavonulás során is, továbbá a hadikészletek és élelem mellett az állami javak kimentésére. Ez utóbbira a főkormánybiztos különösen nagy energiát fordított, mert csak három nap állt rendelkezésre a honvéd csapatok elvonulásáig. A szállítóeszközök nagy része már be volt fogva, így felülmúlhatatlan teljesítményként értékelhető még 600 szekér, továbbá 300 előfogat összeszedésének és munkába állításának a megszervezése. Ezzel biztosította többek között az új alakulatok felszereléséhez, illetve az öltözet téliesítéséhez nélkülözhetetlen katonai ruházati anyag elszállítását Óbudáról. Ugyanakkor a haditanács másnapján már a lemondását is megfogalmazta. A végül el nem küldött sorai zaklatottságról, lelkiismereti tusakodásról tanúskodnak, és jól érzékeltetik, hogy egy olyan döntéshez járult hozzá, amely ellenére van, de meg kellett tennie. Mindenesetre a helyén maradt egészen Pest január 5-ei kiürítéséig. Azonban nem csatlakozott egyik seregrészhez sem, a hadsereg felügyeletét ellátó országos biztosi kinevezését a főerő kettéválásával – talán Kossuth felé a politikai felelősséget is vállalva a haditanácsi döntésért – megszüntnek tekintve, maga is Debrecenbe utazott.

A jelek, különösen a Perczelhez és Görgeihez onnan írott levelei arra mutatnak, hogy némileg átértékelte, talán meg is bánta a pesti haditanácsban hozott döntést. Különösen Görgei Felvidékre vonulását, ami hetekre elszakította hadtestét a fő hadszíntérré váló Tisza-vidéktől. Megindító olvasni Görgeihez intézett, a csatlakozását mindenekfeletti fontosságúnak tartó sorait: „Jöjjön Ön mielőbb, itt van Önnek helye, én vágyok Ön után, vágyok lelkemből. Önnek itt a helye, itt kell megmenteni a nemzetet. Önt egy komoly és nem kalandori szerep illeti meg,

Önnnek meg kell menteni a hazát. [...] Soha nemzet szabadsági harcban nem mívelt annyit, mint a jelen ivadék, legyen Ön neve Magyarország történetének rózsaszínű lapján, várva várják Önt jobbjaik.”

Csányt 1849. január 27-én Erdély teljhatalmú országos biztosává nevezték ki. Cseppet sem könnyű, elődjét egy hónap alatt elfogyasztó feladata összetett volt. Biztosítania kellett Bem hadműveleteinek az anyagi támogatását, ugyanakkor a közigazgatás megszervezését (a magyarországi mintához igazításával), az országnyi méretű, irtóháború által szétdúlt tartomány békéjének visszaállítását, a gazdasági élet újraindítását is feladatul kapta. Bár Kolozsvárra érkezésekor erősen háborús állapotokat tapasztalt, nem gondolta volna, hogy alig három hét múlva „ismét a harc terén” találja magát – ahogyan azt Kossuthhoz küldött jelentésében írta. Erre a sajátosan és időnként teljesen váratlanul alakuló erdélyi hadműveleti viszonyok miatt került sor.

Bem sikeres hadműveletei január derekán már az erdélyi hadjárat győzelmes befejezésének a reményét vetítették a magyar kormány elé. A Csány kinevezésekor megérkező nagyszebeni fiaskó híre azonban ezt a távolabbi jövőbe tolt – ezért is lett kiemelt feladata a hadsereg támogatása –, de arra senki sem számított, hogy székhelye, Kolozsvár is közvetlenül veszélyeztetetté válhat. A megérkezése utáni napok hadi eseményei ezt a helyzetet még tovább súlyosbították. Az országos biztos hetekre elveszítette a kapcsolatot az Erdély déli részén szinte kilátástalan helyzetbe jutott Bemmel, aki saját erejéből még ki tudta vágni magát az ellenség halálos szorításából, de a hadműveleteknek fordulatot adni csak a Damjanich által a Maros-völgyében küldött erősítések felhasználásával tudott. Szerencsére a dolog részleteiről nem jutottak hírek Kolozsvárra, amelyek nagy pánikot okoztak volna a Besztercéről érkező hírrel párosulva. Mert miközben „négy nap dörgött az ágyú Vízakna s Déva közt”, Erdély északi részén is felújultak a hadműveletek. Február 6-án, amikor Bem maradék seregét körbezárták Szászsebesnél, Karl Urban ezredes a helyi román határőr lakosság segítségével meglepte a Borgói-hágó biztosítását ellátó magyar csapatokat, s foglyul ejtette mindhárom századát ágyústól, támogató lovasságostól együtt. A szabadságharc egyik legsikeresebb rajtaütése volt, szinte hírmondó sem maradt a kárvallott csapatból, olyannyira, hogy az Észak-Erdély védelmét ellátó besztercei dandár parancsnoka is csak a védőállás lovasságát felváltani akaró huszárok jelentéséből értesült fél nappal a történetek után elővéde megsemmisüléséről. Riczko Károly ezredes ezt egy nagy erejű császári támadás megindításának vélte, s miután a közvetlen rendelkezése alatti csapatok bő harmadát, ráadásul a legjobban képzett katonáit veszítette el, az ellenséges érzelmű Besztercéről és a naszódi román határőrvidékről Bethlenbe vonult vissza.

Csány 8-án délután kapta kézhez az erről szóló jelentést, s bár Kossuthnak éppen aznap panaszkodott déli irányú katonai fenyegetettségéről, miszerint a „vérmes reményű, pincér nélkül számoló tábornokunk hermetice el van tőlünk zárva, mit sem tudhatni felőle”, higgadtan intézkedett. Egyéb forrásokra is ala-

pozott, helyes helyzetértékeléssel felmérte, hogy az akció csak rajtaütés volt, ezért visszaparancsolta Riczkót Besztercére azzal, „hogy a legkisebb reményben magát tarthatni, maradjon ott, mert nehezebb az ellenséget kiverni, mint bejövetelét akadályozni”. Pontosan érzékelt, hogy a román felkelés tüzét újra felszítja a terület feladása, politikai éleslátását, amivel egy hét alatt felmérte, hogy „Urban a tengely, mely körül a gép forog”, csak elismerés illetheti. Ugyanakkor előkészületeket tett arra az esetre is, ha mégis bekövetkezik egy nagyobb támadás, és ettől kezdve folyamatosan sürgette a mellette szolgáló kolozsvári katonai kerületparancsnok, Tóth Ágoston ezredesi kinevezését.

Csányinak katonai tapasztalatai révén volt szeme a tehetséges katona felismerésére, mint ahogy a bizonytalankodó vagy éppen a túlzottan is önbizalommal teli magatartásban rejlő kockázat helyes megítélésére is. Utóbbival kapcsolatban nagyon is figyelemreméltó a Bemhez való hozzáállása. Parancsnoki képességeit, ahogyan megszervezi és fegyelem alatt tartja csapatait, szinte lehetetlenséggel határos feladatok teljesítésére is sarkallva őket, különösen vállalkozó kedvét, kreativitását és a veszített helyzetekben is megmaradó higgadt cselekvőképességét csodálja és az erdélyi hadsereg legfontosabb mozgató erejének tartja. A külvilág előtt dicséri is, és mindent megtesz a támogatására. Kossuthoz írott bizalmas jelentéseiben, különösen a baráti hangvétellű leveleiben azonban nyomatékosan rámutat a lengyel hadvezér öntörvényűségéből fakadó hibáira, amelyek adott esetben katasztrófához vezetnek. Ilyenkor a legkevesebb az „aggodalom nyilvánítása Bem szelessége felett”. Hivatalba lépése ötödik napján már így ír nagy ívű terveiről értesülve: „Egyébaránt az öreg bolond, igen magunk között mondván. [...] minő számolás nélküli terv csak úgy séta közben [Gyula]Fehérvárt, Aradot és Temesvárt elfoglalja??” Később is erőteljes a kritikája, de egyúttal igyekszik megnyugtatni is a kormányelnököt: „Ne csudáld, igen tisztelt barátom, hogy az öregúr katonai talentuma előtt, látván, tapasztalván itt a rögtön változott körülményeket, melyek csak a hibás diszpozíció miatt változhattak, nemigen hajlok meg; de azért egyik bókteljes levél után a másikat küldöm hozzá. Légy meggyőződve arról, hogy ő velem nem leend elégtelen.” Csány kritikái többnyire valós problémákat fedtek fel, megállapításai is többé-kevésé „ültek”. Azzal együtt (már a hadjárat sikere után, hosszasan elemézve Kossuthnak Bem hadvezéri ténykedését, újra csak feszegetve a jelzett problémákat) ilyen elismeréssel zárta le a témát: „[...] sok vele a baj, de akárhogy, az ellenséget megveri, persze ez a fő dolog.”

Riczkó esetében is jól látta, hogy a bizonytalanságát a katonai képességeinek a fejére zúdult feladathoz való elégtelensége okozta. Pedig katonai előéletét nem ismerte. A besztercei dandárparancsnok szabadságharcos karrierjét katonáira gyakorolt lelkesítő képességének köszönhette, amellyel ügyesen tudta nagy garral mozgósítani őket. Ezzel nyerte meg egy kormánybiztos bizalmát, aki a Miklós-huszárok daliás verbunkos parancsnok főhadnagyából lett nemzetőr őrnagyot tette meg ideiglenesen az erdélyi–bihari határvidékre szorult, széthullott erdélyi

haderő parancsnokává. Egy-két napos vezérségét kinevezője – minden felhatalmazás nélkül! – ezredesi előléptetéssel kívánta nyomatékositani. A kormány ugyan azonnal egy kimagasló képességű vezérkari törzstisztre bízta a parancsnokságot Czetz János személyében, Riczko ezredességét már nem bolygatta. Így lett az újjászerveződő erdélyi haderő egyik dandárparancsnoka, aki ugyan vitézül vezette honvédeit, de a csucsai szorosban vívott véres ütközet bonyodalmaait nem volt képes átlátni, s hibás döntését csak vezérkari tisztjének önfeláldozó intézkedése hozta helyre. Bem alighanem abban a tévedésnek bizonyuló tudatban helyezte a besztercei védelem élére, hogy komolyabb támadás nem éri, amíg ő végez Puchnerrel.

Csány Tóth Ágoston alezredesben látta azt a parancsnokot, aki képes bonyolult hadműveleti helyzetek áttekintésére is. Tóth katonai akadémiát végzett, így évtizedes csapattiszti gyakorlata mellett komoly elméleti tudással is rendelkezett, melyet tovább mélyített a császári-királyi vezérkarnak nyújtott térképészeti szolgálata. Mészáros hadügyminiszter, felügyelve képességeire, a szerveződő honvéd vezérkarba helyezte, de annyira hiányoztak a kiképzés irányításában használható törzstisztek, hogy egy, a Partiumban akkor alakuló honvédzászlóalj parancsnokságát bízták rá (az őszi, még békésebb hónapokban a hadseregszervezés fontossága minden mást felülírt). Ennek élén kapcsolódott be az erdélyi hadműveletekbe, s elsőként kapott Bemtől önálló, a hadsereg-parancsnokságtól leválasztott feladatkört. Alezredesi előléptetéssel, a Kolozsvár központtal kialakított katonai kerület parancsnoka lett. A főkormánybiztos napok alatt megkedvelte a problémák kreatív megoldásaira tett javaslatát és a hatáskörében hozott gyakorlatias intézkedései miatt. Február elején a hadügyminisztériumban felmerült Tóth Ágoston bevonása a központi táborokari munkába. Eredeti feladatkörében egyre nagyobb szükség mutatkozott iránta, így alezredesi előléptetéséhez még december végén maga Kossuth fűzött olyan kiegészítést, hogy az a vezérkari testületbe tartozását nem változtatja meg, s amint nélkülözhetővé válik az erdélyi hadszíntéren, kéri visszahelyezését. A hadügyminisztériumba beosztott utászszázados öccsét, Károlyt éppen ezekben a válságos napokban küldték hozzá a Debrecenbe szólító levéllel, amiről azonban Csány László hallani sem akart. Méltatlankodott is Kossuthnál rendszeren, és elérte a parancs visszavonását, amely „Döbröcönbe az irodába rendelte” volna kedvenc katonáját.

Inkább nyomatékosan sürgette újra ezredesi előléptetését, hogy Riczko vereége esetén Tóthra bízassa a védelem megszervezésén túl a hadműveleti parancsnokságot is, miután semmi kapcsolata nem volt Bemmel. „Ég-föld nyelte-e el a Bemtül nagyra számolt, hátrahagyott sereget? Nem tudom, de hogy nem sokan vagyunk azt tapasztalom” – foglalta össze a helyzetet az országos biztos, de nem esett pánikba. Intézkedett további nemzetőr-alakulatok Erdélybe vezényléséről, amely lehetővé tette a kolozsvári és az anyaországba vezető útvonalak biztosítását ellátó katonaság felszabását egy esetleges Beszterce irányából jövő ellenséges támadás elhárítására. Ez rövidesen be is következett, és előrelá-

tása igazolódott, Riczko ezredes ugyanis február 18-án Királynémetinél súlyos vereséget szenvedett. Urbannak sikerült újra meglepnie, annak ellenére, hogy napok óta készült az öszecsapásra. Az is igaz, hogy míg Urbannak a helyi román lakosság támogatása és a háta mögötti jelentős erők bármikor igénybe vehető segítsége magabiztos mozgást tett lehetővé, Riczko komoly támogató erő nélkül, gyakorlatilag ellenséges, ráadásul számára ismeretlen terepen volt kénytelen felvenni a harcot.

Érdemes megismerni a császári parancsnokot is, hogy a történetírásunkban a román felkelést kísérő irtóháborúban játszott dicstelen szerepe miatt róla kialakult meglehetősen egyoldalú képet árnyalhassuk. Karl Urban kétségtelenül törető, a ranglétrán való előrejutása érdekében mindent bevető személyiség volt, akinek ez a rámenőssége politikai játszmákba is bevonható, jól alkalmazható parancsnokká tette a császári hadvezetés számára. Jól ismerve a határőrszervezetet, különösen a román határőrök sajátos világát, könnyen szót tudott érteni velük, s így kialakuló népszerűségével aztán az udvari törekvések szolgálatába állíthatta őket. De témánk szempontjából a leglényegesebb, hogy komoly katonai tehetséggel is rendelkezett, azt éppen a téli hadjárat során mutatta meg. Az úgynevezett kisháborús tevékenység, a határőröknek leginkább kedvező alkalmazási mód volt a specialitása. Rajtaütésekkel, diverziókkal teli hadműveletekben játszott főszerepet, amelyekre többnyire az ő kezdeményezésére került sor, többé-kevésbé szabad kezét kapva végrehajtásukra. Sikertelenség esetén sem esett kétségbe, sorait rendezve hamarosan újra próbálkozott.

Ez a februári támadás is teljes egészében Urban ötlete volt. A Borgói-hágóban végrehajtott rajtaütése a magyar ellenálló képesség felmérésére szolgált, s a maximális mértékű sikerrel meg is győzte felettesét, Ignaz Małkowski altábornagyot, hogy érdemes nagyobb erőkkel betörni Észak-Erdélybe, mert siker esetén végső győzelemhez segíthetik az erdélyi császári csapatokat.

Az erdélyi hadszíntér sajátosságát 1848–49-ben ugyanis az jelentette, hogy a harcoló felek hadműveleti összeköttetései pontosan derékszögben metszették egymást. Míg a magyar hadműveletek sikerét a kolozsvári központ összeköttetése az anyaországgal és a Székelyfölddel (leginkább a Háromszékkal) jelentette egy északnyugat–délkeleti irányú vonalat eredményezve, a császári erők erdélyi eredményessége egy délnyugat–északkeleti vonal birtoklásától függött, amely a nagyszabeni hadműveleti bázisukat leginkább biztosító orlái román határőrezred területét kötötte össze a nagyobb részét román lakosságú Mezőségen át a Beszterce melletti naszódi határőrökével. Ezt a vonalat pedig Bem januári sikerei elvágták, amin február eleji kelepcébe szorulása sem változtatott lényegeset. Piski győzelme után pedig a lengyel tábornok első dolga saját összeköttetésének helyreállítása volt Székelyföld és Kolozsvár felé egyaránt, amit Medgyes birtokbavételével egy csapásra meg is oldott – éppen a császáriak besztercei hadműveleteinek kezdetére. „A közlekedés a táborral helyre van állítva. Eszerint Bem tábornok, ki a sereg átvétele, s hadi működései megkezdése óta, csaknem mindég győze-

lemről győzelemre vitte a magyar seregeket, nem sokára visszaszerzi Erdély földült nyugalmát” – hirdette Csány némi megnyugvással kolozsvári falragaszokon február 15-én.

A császári offenzíva éppen ebben az időben teljesedett ki azzal, hogy Małkowski elindított a Borgói-hágót 12-én birtokba vevő Urban dandár után még kettőt, összességében 7000 katonát Erdélybe küldve. Némi kárörömmel azt is mondhatnánk, hogy számukra a legrosszabbkor. Arról lekéstek a császáriak, hogy kihasználják a Bem elszigetelésével kialakuló lehetőséget, amikor az észak-erdélyi magyar csapatoknak nélkülözniük kellett volna a támogatását – bár a piski fordulatról még nem tudhattak. Puchner március 1-jén Medgyes irányába indított nagy támadását viszont két héttel megelőzték, így nem tudták kihasználni annak a magyar főerőre gyakorolt lekötő erejét. Mindenesetre nagy tervekkel nyomultak előre, és Urban ügyesen megszötte a hálót Riczko csapatainak. A magyar ezredes ugyanis az újabb meglepetés elkerülésére csak nappal vonult be Besztercére, éjszakára kiürítette az ellenséges érzelmű határőrfalvakkal körbezett várost, és a sáncokkal megerősített Királynémeti táborában és környékén pihentette katonáit. Baj esetén innen, a hegyeknél jobban áttekinthető Sajó völgyében tudott Bethlen felé visszavonulni. Urban éppen ezt kívánta megakadályozni, és egy hadoszlopát az újra fegyvert fogó naszódi határőrök segítségével a völgy lezárására küldte. A megint csak hajnalban bekövetkező közvetlen támadás Királynémeti ellen nagyjából a magyar létszámnak megfelelő, 1500 főnyi erővel következett be, így csak a harmadik roham tudott a faluba törni. Ekkor azonban Riczko halálos sebesüléssel az előretörő császári bakák kezébe esett, ami kiváltotta a magyar visszavonulást. Az rövidesen beleütközött az átkaroló hadoszlop élébe, ami fejesztett menekülést váltott ki az irányítás nélkül maradt csapatokból. Csak a századnyi lengyel légió helytállása tette lehetővé, hogy a dandár állománya negyedének elvesztése árán, ha teljesen szétesve is, de elkerülje a megsemmisülést. Szó sem lehetett védőállás foglalásáról Bethlennél, a felbomlott alegységek rendezetlenül hátráltak Désre. A látvány a nemzetőrségből álló ottani helyőrséget pánikba ejtette, ami gyakorlatilag a város feladásával volt egyenértékű.

Ezzel megnyílt az út a császári csapatok számára Kolozsvár felé – ha jöttek volna. Urban azonban elsődleges feladatával foglalkozott: a naszódi 17. (2. oláh) határőr gyalogezred mozgósítható embereinek felfegyverzésével növelni erőit, és a térség román lakosságának felkelésre bírásával a magyar kormányzat gondjait tetézni. A császári betörés célja ugyanis nem Kolozsvár elfoglalása volt, legfeljebb járulékos haszonként. Az Urban után Beszterce térségébe nyomuló másik két, sokkal erősebb dandár egy Teke térségében kibontakozó támadással a Mezőségeket akarta elfoglalni, hogy összeköttetést teremtsen Puchnerral a császáriak számára fontos hadműveleti vonal uralására. Urban dandára ennek a támadásnak a szárnyát biztosította a Kolozsvár térségéből mozgósítható magyar erőkkel szemben. A tervről persze a magyar oldalon mit sem tudtak, bár a kitűnő stratégiai érzékkel rendelkező Bem megsejthette, legalábbis reagálása erre utal. Az bizonyos,

hogy a fő hadműveleti vonalának uralására mindig figyelt, annak átszakítására csak a szabadságharc végnapjaiban került sor.

A királynémeti vereség s a nyomában eluralkodott Szamos menti pánik híre még aznap este Kolozsvárra érkezett. Csány azonnal elrendelte Tóth Ágostonnak a csapatok riadóztatását, vállalva székvárosa reguláris katonaság nélkül hagyását is. Részletes instrukciókkal ellátva és erősítések utánaindításának ígéretével küldte az alezredest Désre a helyzet stabilizálására. A főkormánybiztos határozottságára, lendületességére mutat, hogy Tóthnak emlékei szerint egy rendezvényről kiragadtatva ruhát váltani sem volt ideje, s lakkcsizmás szalonöltözetében kellett lóra szállnia, amikor éjjel 11 órakor 720 fős csapata élén elindult a városból.

Désen 19-én teljes káosz fogadta, a debreceni nemzetőrség helyét elhagyó, harcban részt sem vett egyik századát már a kolozsvári országúton kapta szolgálatmegtagadáson. A felfordulás mértékét jelzi, hogy nem tudta visszatérésre bírni őket, ezért fegyverüket elvettette. Még másnap is tartott a bizonytalanság, melyet higgadt intézkedésekkel szüntetett meg, a 6-6 honvéd- és nemzetőr-, 2 és fél huszárszázad, valamint 2 önkéntes csapat megfelelő diszpozíciójának kialakítására, majd a Csány által, ha kisebb létszámokban is, de folyamatosan küldött, minden lehetséges helyről odavezényelt csapatokkal szilárd védővonalat alakított ki a Kolozsvárra vezető útvonalak lezárására. Két csoportosítást hozott létre Szamosújváron és Désen egyenként 1200 emberrel és két ágyúval Riczkó dandárának töredékeiből, saját csapataiból és az érkező erősítésekből.

Csány harmadnap jelent meg Désen, és meggyőződve Tóth Ágoston higgadt intézkedéseinek célszerűségéről, teljhatalmú országos biztosi jogkörében eljárva az alezredest alá rendelte az Erdély északi részében lévő valamennyi fegyveres erőt. A városban tábori kórházat létesített, lőszerutánpótlást hozatott Nagybányáról, a Kolozsvárra menekültek fegyverfogásra nem vállalkozó férfijaiból szervezett utászszázaddal pedig védősáncokat emeltetett a Besztercéről Désre befutó országút mentén. Tóth ezalatt a csapatok ellentámadásra való felkészítésével foglalkozott, mert a főkormánybiztos a védelmen túltekintve az ellenség végleges kiszorítását tűzte ki célként. Február 23-ára normalizálódott a helyzet Dés térségében, ami valóban lehetővé tette az ellentámadás megindítását.

Bem Riczkó katasztrófájáról értesülve ekkor indult Medgyesről erőltetett menetben négy zászlóaljjal, másfél lovasszázaddal és két üteggel a császári csapatok kiverésére. Az erről érkező szűkszavú értesítésből Csány elérkezettnek látta a pillanatot a Beszterce felé történő előnyomulásra, bár a segélycsapatok meg sem közelítették a dési csoportosítást. Bem a Marosvásárhely–Szászrégen útvonalon akart a megsejtett császári előnyomulási irány bal oldalába kerülni, de a nagy összecsapás Teke körül elmaradt. Február 23-a császári oldalról is fordulatot hozott az eseményekben. A térségben állomásozó császári erők vezényletét legfelsőbb szinten ellátó galíciai főhadparancsnok, báró Wilhelm Hammerstein-Ecquord lovassági tábornok ugyanezen a napon rendelte vissza Ignaz Małkowsky altábornagy bukovinai dandárait határbiztosítási feladattal. Úgy vélte, Schlik Kassa-

Eperjes térségéből való kiszorítása után a magyar erők akár egy Galíciába való támadásra is képesek lehetnek, neki pedig ennek az elhárítása az elsődleges, nem pedig az erdélyi vezénylő tábornoktársa segítése. A következő napokban Beszterce és Borgó térségébe visszavont két dandár 26-án befejezte kivonulását Bukovinába. Ez mintegy 5000 főnyi katonaságot érintett, nélkülük Urbannak sem maradt esélye a sikeres ellenállásra, legfeljebb a naszódi határőrök ellenállásának tovább szítására. Újra a kurtát húzta, mivel csapataival neki kellett a magyar előnyomlással szemben a kivonulást fedeznie.

Csány az ellentámadás megindítása után is a csapatoknál maradt, a hadműveletek végéig. Nemcsak felügyeletet gyakorolt, de részese is volt a parancsnoki megbeszéléseknek, eligazításoknak. Pozíciója súlyával támogatta Tóth Ágoston alezredest, mert fura helyzetek adódtak elő a hirtelen és rendkívül sokféle elemből összeállított kicsiny seregben. A reguláris katonaság kisebbségben volt, velük nagyszámú (szolgálati idejük lejártát előszeretettel forszírozó) nemzetőr-, kevesebb (roppant öntudatos) önkéntes, néhány vadászalakulat, de még szabadcsapat is menetelt Urban kiverésére. A megbeszéléseken a törzstisztek alternatívák keresésével és okoskodással keserítették nemegyszer parancsnokuk életét. Riczkó széthullott dandárának tisztjei megszokták, hogy csak Bem parancsainak engedelmeskedhetnek, amire a polgári hatóságokkal való érintkezés során külön élvezettel hivatkoztak. Tóthot pedig nem Bem nevezte ki parancsnokuknak. A rangidősség kérdése még inkább bonyolította a helyzetet. Mieczysław Woroniecki a nagybátyja lengyel légiót szervező máramarosszigeti táborából nem csak egy századnyi kitűnően harcoló gyalogságot, de a senkitől nem kapott ezredesi rangját is hozta, melyet a délvidéki hősiessége nyomán országos hírnévvel övezett 24 éves hóstól itt senki nem vitatott. (Alezredessége is kétséges még ekkor, amelyet állítólag Nádossy Sándortól, de hivatalos megerősítés nélkül kapott. Később Bem is alezredesként alkalmazta, ezredesi rendfokozatáról a szabadságharc leveréséig nincs hivatalos adat.) Woroniecki mindenesetre önként alárendelte magát Tóthnak, és Beszterce felé a déli hadoszlopot vezette, úgy is, mint a királynémeti vereség során az egyetlen rátermettnek bizonyuló csapatparancsnok.

Két oszlopban nyomult ugyanis a magyar haderő a Beszterce nyugati előterében sejtett Urban dandár elűzésére. Csány Tóth oszlopánál tartózkodott, amely a Nagy-Szamos mentén nyomult előre Bethlen–Somkerék útvonalon. Woroniecki a szamosújvári csapatokkal a dombvidéken át vonult Lekencére, hogy 26-án egyszerre hatoljanak a Sajó-völgybe, ahonnan egyesült erővel támadhatnak Besztercére vagy az ellenálló Urbanra. A felgyorsult események azonban jelentősen módosították a tervet, mert Bem ezen a napon már el is foglalta a várost. Még 24-én elküldte Kolozsvárra utasítását, hogy szándékaihoz igazítsák a térségben tervezett hadmozdulatokat. Abban jelezte, hogy 25-én Bátos felé nyomulva számít ütközetre, s el akarja vágni ellenfele visszavonulási lehetőségét. A futár azonban az ellentámadásra indult hadoszlop élén tartózkodó Csányt és Tóthot csak Bethlenben érte el a 26-ára virradó éjjel, amikor a hadjárat sorsa lényegében már eldőlt,

hiszen a császáriak fő erői már a Borgói-hágó felé masíroztak, és Bem akadály nélkül vonulhatott másnap Besztercére. Csányék erről ugyan nem tudtak, de Tóth alezredes a szüksézáru utasítás sorai között is olvasni tudva kikövetkeztette, hogy Bem a Sajó völgyén levonulva közelíti meg Besztercét dél–délkeleti irányból, ezért segítségére egy átkarolást is magába foglaló hadműveletet végzett. Woronieckinek parancsot adott a minél gyorsabb Beszterce alá vonulásra, hogy a Sajó-völgy közepső szakaszának birtokbavételével összeköttetést biztosítson Bem csapatai felé, és ha szükséges, közvetlen támogatást nyújtson neki a város elfoglalásához. Saját oszlopa ezalatt a Szamos völgyében északkelet felé kerülve Naszódra vonult a Bem által szorított császári csapatok hátába, egyúttal a román felkelők bázisát is elfoglalva. Csány továbbra is ennél az oszlopnál volt, de miután a határőrezred székhelyét is kiürítették a császáriak, harcra itt sem került sor. A főkormánybiztos 27-én reggel még rendelkezést adott ki arról, hogy a megbékélés érdekében „különös figyelmet érdemel a katonai vidékkel bántás”, majd huszárok kíséretében átkocsizott az előző nap Bem csapatai által már elfoglalt Besztercére.

Itt találkozott először Bemmél, akivel megbeszélte a további teendőket. Zökkenőmentes volt együttműködésük, a főkormánybiztos véleménye határozottan megértőbb lett. Csánynek nagyon imponált Bem azonnali helyzetfelismerése a lehetőség megragadására és villámgyors hadmozdulatai. Reggel, délelőtt még a császári utóvédként a hágóban harcoló Urbanra mért csapásokat, déltájt már terveikről egyeztethettek Besztercén. Délután Tóth Ágoston is megérkezett, akit bevontak a megbeszélésbe, mert Bem őt bízta meg a besztercei katonai kerület és a zömében az általa hozott székely alakulatokból álló, tekintélyes erejű, több mint 4000 katonából álló hadosztály parancsnokságával. Ezt követően azonnal kocsiba ült, hogy visszarohanjon Medgyesre, megvívni három nap múlva addigi legnagyobb erdélyi csatáját. Csány 28-án reggel indult vissza Kolozsvárra abban a tudatban, hogy székhelyének biztonságát a továbbiakban nem fenyegeti ellenséges támadás.

Az 1849. február derekán Észak-Erdélyben kialakult válságos helyzet sikeres kezelése a polgári és katonai vezetés együttműködésén múlt. Csány László az első pillanattól szilárdan kézben tartotta az eseményeket. Határozott, célszerű intézkedéseivel biztosította a helyszíni katonai vezetés számára a védelem újjászervezésének, majd az ellentámadás megindításának a feltételeit. A végrehajtás felügyeletén túl személyes részt is vállalt benne. Ez nem egyszerűen példamutató volt a kötelességteljesítés felélesztésére. Egykori háborús tapasztalatokkal rendelkező huszártisztként tudta, hogy mekkora érték az egyszerű katona lelkesedését felkelteni, ami a vezető személyes jelenlétével lehet a leghatékonyabb. Talán mintát is adott Kossuthnak ezzel a főhadszíntéren két hét múlva kialakuló ellentámadásban való személyes jelenlétére, legalábbis a táborban. Nem lehetetlen, hogy a hozzá írt jelentésében erről kifejtett hitvallása inspiráló volt: „[...] a katonaságnál jó hatást gyakorol a polgári hatalmat ellenség előtt golyók közelében látni”.

A válság megoldását katonai szempontból kétségtelenül Bem villámgyors reagálása hozta el. Helyi szinten viszont Csány hasonlóan gyors reagálása nélkül kezelhetetlenné váltak volna az események, ami Bem hátában beláthatatlanul súlyos következményekkel járt volna, legkevesebb egy felkelést kiváltva a Szamos mente románlakta területein.

■ FÜGGELÉK

Kossuth értesíti Csány László főkormánybiztost jogköre fővárosra való kiterjesztéséről az országgyűlés és a kormány Debrecenbe távozása következtében

Budapest, 1848. december 31.

Csányi László országos biztos úrnak

Jobb új évet a hazának.

Ha már közvetlenül a főváros közelében vívatik a csata, azt nem lehet risquirózni [kockázatni], hogy csata vesztes esetében a kormány és országgyűlés szerte bomoljon – »sauve qui peut« [meneküljön aki tud] legyen belőle, s ne kormány, mely a hazának további védelméről intézkedjék.

Azért az országgyűlésnek s a kormánynak át kell tenni székhelyét Debrecenbe. Ha ezt nem tesszük, csata vesztes esetére, elveszett a haza; mert nem lévén, ki a hadsereg további fenntartásáról intézkedjék; az a sok ember, ki ügyünk védelmére szentelé magát, szélnek volna eresztve háládatlanul. Ez gyalázat volna a mellett, hogy a hazát elvesztené.

De országgyűlés és kormány együtt maradván, a haza még Budapest elvesztével sincs elveszve. Ha tehát csatát vesztenétek, meg kell mentenetek a sereget – által a Dunán (hol több átjárást csináltatok) s fel a Tiszához a szolnoki híd felé.

A kormány székhelye innen áttétetvén, Te leszesz itt, míg a tábor itt van, a főhatóság, mint voltál mindenütt, hol a tábor volt. A szerint tedd tehát intézkedéseidet.

Perczel a lovasságával s 19 ágyúval Martonvásáron van, de gyalogsága nincs, azt kellene neki küldeni, ha lehet.

Vetter (most!) természetesen nem vállalja el a fővezérséget. Ha győznétek, nincs reá szükség, ha csatát vesztenétek, akkor új operatio [hadművelet] kezdődvén, elvállalandja. Azonban ő chef des Generalstabs für Ungarn [a magyar vezérkar főnöke] – az ő tanácsával élni kell.

A fővárost értesítem hatóságodról. Te amint bejössz, tégy publicandumot, s tedd magad raportba a hatóságokkal [vagyis nyilvánítsa ki főhatóságát jelentésétételre kötelezve alárendeltjeit].

Itt megyen megbízásod.

híved Kossuth

(Eredeti tisztázat. Magyar Nemzeti Levéltár [a továbbiakban MNL] Országos Levéltár H 103. Csány László kormánybiztos iratai [a továbbiakban Csány-iratok] 1276. rakt. sz. Közli: *Kossuth Lajos Összes Munkái* [a továbbiakban KLÖM] XIII. k. 514–515.p.)

Kormányrendelet Csány László országos biztosi jogkörének a fővárosra való kiterjesztéséről

Pest, 1848. december 31.

Csányi László Országos biztos úrnak!

Ön, mint a kormánynak a felső dunai hadsereg melletti teljhatalmú képviselője s az országnak biztosa, mindenütt, hol a hadsereg táboroz, fel van hatalmazva teljhatalmú országos biztosi hatóságát gyakorolni.

Az országgyűlés és a kormány nem teheti ki az országot annak, hogy a főváros közelbeni csatavesztés esetére az ország kormányzata s képviselője zavarba jöjjön.

Azért is országos biztos úr ezennel oda utasítatik, hogy valamint egyebütt hol a tábor volt, van és lesz, úgy Budapesten is országos teljhatalmú biztosi hatóságát egész mértékben gyakorolja.

Jelentéseit a kormányhoz Debrecenbe utasítandja, futárai útközben is magát a kormány elnökénél jelenteni tartozván.

Pest, Dec. 31-kén 1848.

*az országos honvédelmi bizottmány nevében
Kossuth Lajos elnök*

(Eredeti tisztázat, MNL Országos Levéltár, Csány-iratok 1271. rakt. sz. Közli KLÖM XIII. 515. p.)

Csány László jelentése a főváros kiűrtésével kapcsolatban

Pest, 1849. január 1.

Kossuth Lajos Úrnak
a honvédelmi bizottmány Elnökének

Bejöttem reggel ma Pestre, értekezendő a teendőkről és mikoron ide értem, már senkit sem találtam. Azt sem tudtam, kihez intézzem első szavamat, első lépésemet? A várost úgy leltem, mint képzelhetni a pestistül fenyegetett halálos vésszel szemközt néző testületet lehangolva minden, minden különbség nélkül az elhagyatás szomorú érzetében. A városháznál gyűlést tartottam, úgy látszott, hogy sikerült egy kevésé őket felemelni.

Fetter is bosszús, de a General Stab en chef-séget elvállalja, úgy látszik, hogy Perczel-lel nálam találkozáván meg fognak egyezni, ennek mindkettő alárendeli nézetét [ti. az egymással torzsalkodó Görgei és Perczel Vetter tábornoknak].

Seregeink demoralizálva, egy pár napi reorganisatiót [újjászervezést] kíván, csak engemet várt volna be a kormány, egy pár napi előkészület előkészítette volna a közön-séget, és a távozásnak ily hatása nem lett volna, sem ma, sem holnap ellenséget mi látni nem fogunk. Lehet, hogy holnap az elő és hátsó csapatok közt leend ütközet, de az még nem ultimo giorno Pompeji [Pompei végnapja].

Megkísértendjük a lehetőséget, ezért most már én is lehangoltabb vagyok, de még korántsem reményt vesztett. Még minden, minden jóra fordulhat.

Az a Windischgrázhez küldés – Josef Ferenc császárhoz-e, királyhoz-e? az Isten, ki tudja – rosszabb hatású egy csatavesztésnél. Az maga jobban felbátorítja az ellenséget egy győzelemnél és a következése, teljes bizonyossággal mondom, semmi, sőt nem semmi, hanem egy nagyszerű büszke megbántása leend a nemzetnek, az Elnök úrnak akarata nem lehetett.

Itt mindenfelől pénzt követelnek, egyik reserve [tartalék] csapat, másik Vác felé detachirozott [elkülönített] sereg. Ezeknek külön pénztárból kell fizettetniök és nem a mi mozgó pénztárunkból, azért vagy a főpénztár ellátandó bőven, vagy több pénztárak kívántatnak. Répásy tábornok lovakat is követel. A bakancsok is elvitettek, de vannak készpénzért a liefereantnál [szállítóháznál]. Méltóztassék rendelkezni. Várnak mindenfelől, nyugtalanítanak mindenfelől.

Tele vagyok dologgal, minden neművel, mennyire lehet, végzendem, s jelentéseimet pontosan beküldöm. Minden áldást Elnök úrra és béke a hazára. Pest 1. jan. 849.

Csány László

Most még a sánctól is nyugtalanítanak. Most küldök Budára.

(Eredeti tisztázat. MNL Országos Levéltár H 2. Kossuth Polizei Akten [a továbbiakban KPA] 571. Közli KLÖM XIV. 16–17. p.; kisebb szövegtéréssel közreadja Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849 [a továbbiakban Csány iratai] II. k. 130–131. p.)

Kossuth válasza Csány jelentésére

Szolnok, 1849. január 2.

Csányi László országos biztos úrnak!

Lehangolásról beszélnek. Különös! Ha lehangol valami, az örökös retiráda [hátrálás] és csatavesztés hangolhatott, de a kormány székhelyének áttétele az, aminek emelni kellene, mert ez azon határozásra mutat, hogy bizon még Budapest elvesztésével sem adjuk fel az országot, hanem reá támaszkodunk a magyarság tözsgyökeres vidékére.

Imé Ön még csak órákig van Pesten s már is csak „egy pár százezer forintot” kíván. Tessék hát megfontolni országos biztos úrnak, hogy így is, mikor még csatavesztési zavar nélkül indíthattuk a bankműhelyt, legalább 10 napig nem készíthetünk pénzt – mert nem tréfa ám egy gyárt elvinni – mi történt volna, ha egy csatát veszünk? Akkor többé nincs Isten, aki elvitesse a pénzgyárt, s ha az nincs elvíve, akkor hogyan védjük a hazát?

Küldök 200 000 pftot, olyan bankjegyekben, aminő van (az ország egész pénztára 800 000 pf) s egy hétig nem fogunk készíthetni, méltóztassék így jól meggondolni, mert sohasem valánk azon helyzetben, hogy még reservát is készíthettünk volna, annyi volt a mindennapi költség. De kérem: lovak, bakancsok vagy akármi nemük vásárlására egy krt [krajcárt] se méltóztassék kiadni – a seregeket tartani, az az első feladat. Kimondhatlanul gazdálkodni kell, míg pénzt teremthetünk, minden, ami várhat, várjon, csak maga a sereg szüksége ne legyen fedezetlen.

Ne méltóztassék különböztetéseket tenni, hogy reserve armada az egyik, a másik nem az, tehát nem fizettethetik a táborig pénztárból. Nincsenek nekünk kincstáraink, onnan kell fizetnünk, ahol pénz van; pedig úgy tartom, Wenningernél van vagy 200 000 ft. Azonban most ismét küldök 200 000 fto.

Három dologra van mindenkefelett szükség az ország védelmének csatavesztés esetei folytatására: 1. pénzműhely (ez eljött, de legalább egy hétig nem dolgozhatik); 2. a ruhabizottmány tömérdek készlete (Szőlényi őrnagy); 3. fegyvergyár, fegyvertár, kapszli készítő szerek; ágyuk, munitio elszállítása. Ha ez van és a sereg nem retirál mindig, vagy legalább csatázva retirál, meg lehet menteni a hazát; de én azon lehangolt seregek egy ütközetére a nemzet sorsát nem bízhatám. Én Pest elvesztésével az országot nem adom fel, azért azt gondolom, erélyesebb lépést nem tehetett a Diaeta [országgyűlés], mint midőn azt mondá: „menjünk Debrecenbe, mert ha Pest elveszne is, a hazát védeni meg nem szününk”.

Ez meggyőződésesem, az alku deputatio nem az én művem. Ez bolondság, mert sikere nem lesz, nem lehet, de ép azért ártalom sem lesz belőle.

A pénz küldve. Kérem tudósítását, mely napra számítsak ismét pénzküldés szükségére, hogy tudjunk hozzá készülni.

Szíves tisztelettel

Szolnok, jan 2. 1849.

Kossuth Lajos h. v. b. elnök

(Eredeti tisztázat. MNL Országos Levéltár Csány-iratok 1276. rakt. sz. Közli KLÖM XIV. 17–18. p.)

Kossuth utasításai Csány Lászlónak az ellenséggel szemben követendő taktikáról

Kisújszállás, 1849. január 4.

Kedves tisztelt Barátom!

Légy szíves a hadvezéreknek tudtokra adni, hogy ha arról van szó, miképpen állítsák fel Budánál csatára hadseregeinket? – ez stratégiai dolog, de ha arról van szó, hogy seregek egyesíttessenek, vagy oszlattassanak? s minő politikai irányzat követtessék a táborozásban? – ez iránt, mielőtt végrehajthatnék, az eldöntő határozatot a honvédelmi bizottmánynak feltartom, s nem csak megkívánom, sőt parancsolom a nemzet nevében s az országgyűlés által reám bízott bizalomnál fogva, hogy ütközet nélkül Budapestet fel ne adják semmi esetre.

Ütközet alatt nem értek olyat, hol a nemzet élethalálra vívja az utolsó harcot, – ha erre seregeink állapotjánál fogva győzelmes kilátás nincs; de értek olyan ütközetet, mely legrosszabb esetben a sereg ép visszavonulását fedezze.

Amint elveszettnek hittem volna az örökös retiráda után a hazát, ha a Buda alatti harc kockájára teszem ki a nemzet képviselőjét, bankműhelyét, fegyvergyárát, öltöntárát, kapszli készítő műhelyét, – úgy elveszettnek deklarálok a hazát, ha seregeink ütközet nélkül hagynák el Budapestet. Ezt sem Isten, sem a nemzet soha meg nem bocsátaná.

Hogy seregeinknek bivouaquirozni [szabad ég alatt táborozni] kellene, igaz, nehéz körülmény, de ne felejtsek a vezérek, hogy ezt az ellenségnek is tennie kell, s ő reá súlyosabb a körülmény, apró faluhelyekre kelletvén támaszkodnia, mint nekünk, kik várostra támaszkodunk.

Egy visszavert támadás most a téli kemény időben, midőn az ellenség, ha egyszer megfutamlík, magát többé a nagy hidegben nem rangierozhatja [rendezheti, vagyis a hadműveleti tervnek megfelelő harcrendbe sorolja csapatait], a hazát mentheti meg, vagy legalább a telet megnyerheti számunkra. Én ezen lehetőséget feladatni nem engedem. Feladását a nemzet nevében eltiltom.

Sőt mondom azt, hogy egy éjjeli támadás seregünk harmad részével, – a legjobbal – mely a falut, hol az ellenség tanyáz, szurok koszorúkkal nyakába gyűjtja, míg seregünk kétharmadrésze fegyverben áll felfogni a támadó seregrészt, ha vissza veretnék, mit én nem hiszek, a hazát mentheti meg.

Mondd meg tisztelt Barátom! a vezéreknek, hogy Schwechat óta az ellenség roppant előnye annak tudása, hogy mi mindig futó félben állunk, s támadni soha nem szándékozunk; ez az, ami a népet lehangolta. Görgey hiában beszél a nép gyávaságáról, oly sereg körül, mely mindig futni készül, a nép nem lehet nem gyáva. Nem kell tőle többet kívánni, mint mennyire a sereg maga örökké készül; de azt mondhatom, hogy ha a hadsereg maga nem áll örökké szökő lábon, a népben is lesz bátorság. Olvastad Nemegeinek Veszprémből írott, olvastad a székesfehérvári levelet, a nép kész támogatni a hadsereget, de ha ez mindig szökik, akkor a néptől nem lehet semmit kívánni.

Rendeletem tehát az: méltóztassál seregünk számára mindent, szűrt, gubát, filc-szimat, pokrócot összevételni, requiráltatni, seregünket a hideg ellen a lehetőség megóvni, aztán vegyen egy imposant positiot [nagyyszerű (védő)állást] Budánál, melylyel az ellenséget sakkban tartsa, egyes vállalkozó csapatokkal pedig örökké, kivált éjjel nyugtalanítani kell az ellenséget, cointelligentiába [egyetértésbe, itt összhangba értelemben használva] kell az éji mozdulatokat tenni a fejérvár-veszprémi népfelkeléssel – nem hagyni neki egy éjet is fedél alatt nyugodni. 10-12 székér Lahner terve szerint, mindeniken 5-6 vadász, egy három fontos üteg – a kerekeket mind szalma tekerésekkel körül tekergetve, az előőröket rögtön megtámadva, alaromat csinál, az alarm [felriasztás] állomásról állomásra megyen. Az ellenség kirukkol [felsorakozik, csatarendbe áll], nem alszik, fázik, tehetetlenné válik, – a mi háborító csapatunk az erő előtt vissza vonul, s így napról napra, éjjről éjre mindig. Ezt kell tenni a vezéreknek, nem örökös futásról gondolkozni; ez a második gondolat legyen, csatavesztés esetén, de nem az első, az egyedüli.

Nézzenek Bémre, az gyors mozdulatokkal s bátorsággal Erdélyt hódítja meg.

Az erő elosztatásnak tervét tehát, melyet előlegesen említesz, csak következő feltételek alatt engedem meg:

1-ör s elengedhetetlenül, hogy Budát ütközet nélkül feladni nem szabad, sőt támadásokat kell kísérelni, az ellenséget nem várni, hanem neki nyugtot soha nem engedni.

2-or, Ha Budapestről vissza veretnének (nem ütközet nélkül feladnók, mert ezt nem szabad tenni), akkor kívánom, hogy egész seregünk egy egészben vonuljon vissza a General Stab által előre defigált visszavonulási positioba [megtervezett védőállásba értelemben], s ott álljon meg; ne féljen, nem fogja az ellenség oly gyorsan követni. Akkor adja be a sereg számát, tudósítsatok a körülményekről, s akkor lehet csak okosan elhatározni, vajon darabokra osztjuk-e a sereget, vagy pedig az addig kifejlődő körülményekhez képest még a többi táborokból is erőt vonunk össze, s vidéket adunk fel, hogy túlnyomó erővel csapjunk az ellenségre, használván a tősgyökeres magyar vidék népfelkelését is, mely csak akkor lehet, ha előtte erős sereg van. Ezen alternatívát tehát, mely jövőendő körülményektől függ, Buda előtti harc nélkül defigáltatni a rajtam fekvő felelősségnél fogva nem engedhetem.

3-or, A seregnek semmi esetben nem szabad akként eldaraboltatni, hogy guerilla színét vegye fel. Guerilla harcnak kell lenni, de nem a főszereg által, sőt amaz csak úgy lehetséges, ha ez van. Tehát a vezérek defigálják a pontokat, s pontokból alakuló kört, melyet a sereg fog védeni, ezen körön kívül kell működnie a guerilla csapatoknak az ellenség hátában, oldalában. Csak ily alapon engedhetem meg a sereg majdani eldarabolását. Melyre nézve a honvédelmi bizottság határozatát minden esetre feltartom.

4, Addig tehát, míg a sereg eldarabolása (melynél ha bekövetkeznék Erdély biztosítására mindenképp felett ügyelni kellene – úgy az országgyűlés miatt, mint azért, mert Erdély 20,000 emberrel könnyebben tartható, mint Magyarország 100,000-rel – mint azért, mert ha az erdélyi só- és aranybányák kezünkben vannak, s velük Debrecen vidéke, a seregtartásban fel nem akadunk), addig tehát, míg a sereg eldarabolása, az ország kormánya által definitive decretáltatnék [határozottan kinyilvánítatnék], vegye által Vetter az egy és osztatlan sereg fővezérletét, tartsa Budát, ütközzék, örökké harassirozza [zaklassa, nyugtalanítsa] az ellenséget. Én azt mondom neki, hogy győzni fog Budánál – pedig én sanguinicus [vérmes] nem vagyok – mint mondom, hogy Görgey győzött volna, ha Nagyszombatba nem Guyont küldi egyedül avégett, hogy 1700 emberrel a Pozsonyi 12,000 ember retirációját fedezze, hanem küldte volna azt a 12,000 embert, mely az ellenséget megverje. Akkor biztosabban lehetett volna Pozsonyt feladva retirálni, mert ha Simonics Nagyszombatnál megvereték, Pozsonyt el sem foglalja az ellenség, mert neki Nagyszombat nélkül szintűgy tarthatatlan volt volna, mint minékünk.

Ezek nézeteim, melyeket Veled közölni sietek.

Most még következőkre kérek:

1-ör, ami ezüst s arany készlet van bármely köz cassákban, depositumok [letétek] a hadi, pensionalis [nyugdíj] stb. pénztárakban, azt küldd Debrecenbe. István herceg ezüstje iránt írok, ha a Bank nem akarna rögtön oly letéteményi reverset [kötelezvényt] adni, küldd ezen ezüstöt is Debrecenbe.

2-or. Reám hivatkozva rendeld meg a népfelkelést Veszprémben, Fejérben s Pestnek pilisi, váci, kecskeméti, solti járásaiban. Ceglédnek, Körösnek, Kecskemétnek különösen írv.

3-or. A kapszli s czünder [gyutacs] készítő gépek s emberek, ha még nem expediáltattak [továbbítattak] volna, azonnal küldessenek Debrecenbe. Minden kohát, ónt vétesd össze, assignáld [utalványoztasd] az árt Debrecenbe s küldd oda.

4-er. Makk őrnagy menjen azonnal Komáromba.

5-ör Benyiczky Lajosnak Selmec tájára s Hudoba Antalnak Breznóbányára írvál, hogy a szuronyokat Debrecenbe expediálják.

6. Bádogosokkal kard tokokat csináltass, mert nincs acélból.

Tudósítást várom, ma Kardszagig megyek

híved Kossuth

(Eredeti tisztázat. MNL Országos Levéltár Csány-iratok. 1276. rakt. sz. Közli KLÖM XIV. 31–32. p.)

Csány hirdetménye, amelyben a fővárosban ellenállásra készülő hadsereg támogatását kéri

Pest, 1849. január 2.

Fővárosaink lakosai nyugodtak lehetnek.

A terjengő rossz hírek nagy részben alaptalanok.

Seregeink eddigi összes vesztesége az ellenségéhez aránylag még nem oly nagy, hogy aggodalmakra szolgálhatna alkalmat, sőt, eddigelé az ellenség emberben és lóban mindenkor többet vesztett, mint a mieink. Csupán az ágyúkra nézve nem mondhatjuk ezt, mert az egész táborozás alatt 7 ágyút vesztenk, de ezek is 1 és 2 fontosak, némelyike pedig használhatlanul maradt vissza, és így még e részben is van annyi erőnk, hogy visszaverhetjük az ellenséget.

Perczel Mór tábornok úr összpontosítja seregét, a móri csatánál szenvedett vesztesége legfeljebb 350 ember, az ellensége többszörösen annyi, mit ha szám szerint nem tudunk is, igazol azon körülmény, hogy az ellenség 3 nap óta előbbre nem nyomul, s így be van bizonyítva, hogy az ellenség maga kényszerül tisztelni a magyar erőt.

És azért Budapest lakosai! Nyugodtan legyünk, és ha közelednék is az ellenség a város falaihoz, csüggedés helyett annál nagyobb legyen a hű hazafi lelkesedése s áldozatra készsége.

Gyakran minél nagyobb a veszedelem, annál közelebb az isteni segedelem, tapasztaltuk ezt a múltban, reméllünk lehet jövőre is.

El ne rettentse a népet az, hogy a kormány s az országgyűlés székhelyét Debrecenbe áttevé. Illő, sőt szükséges, hogy a törvényhozás és végrehajtó hatalom minden mások felett megbiztosabban működhessenek.

Amint őszintén elmondám fennebb veszteségünket, ezentúl is őszinte leszek e város polgársága irányában. Falragaszok s hírlapok útján azonnal fogom tudatni fegyvereink győzelmeit, vagy ha a sors úgy hozná – mitől Isten óvjon – a veszedelem közelségét is.

Míg ezt nem olvasandják, nyugodtak lehetnek.

(Nyomtatvány, Hadtörténeti Múzeum Plakát- és aprónyomtatvány gyűjtemény)

Csány megfogalmazza lemondási szándékát az Országos Honvédelmi Bizottmánynak

Pest, 1849. január 3.

A hazának nyilvánosan mutatkozó első vészperceitől a mái napig felhasználtam minden tehetségemet arra, hogy a kormánynak bennem helyezett bizodalmanak megfeleljek. Mennyire voltam szerencsés terhes feladatomat megoldani, annak megítélése a kormánynak, a magyar hadsereget, s a közönséget illeti. Mit jóakarattal, tiszta szándokkal,

erőmnék megfeszítésével eszkezelni képes voltam, arra készségemet bebizonyítottam. Amennyire hibák mutatkozhatnak eljárásomban, azt a körülményeknek és nem igyekezetem hiányának méltóztassa a H[on]v[édelmi] Bizottmány tulajdonítani.

Most midőn a körülmények úgy alakultak, hogy a magyar hadsereg működésének nem egy főttábor vezényletétől fog irány adadni, egészen feleslegessé vált az én hivatalom, azért most, midőn a főttárosok általadatnak az ellenségnek... [a szöveg itt megszakad]

(Fogalmazvány [töredék, elküldött levél aligha lett belőle]. MNL Országos Levéltár Csány-iratok, nem iktatott fogalmazványok sz. n. Először közreadta Barta István: *Az 1849. január 2-i haditanács és a főttáros kiürítése*. Hadtörténelmi Közlemények 2. évf. [1955] 2. sz. 84. p.)

Csány jelentése Kossuth Lajoshoz a főttáros feladásáról

Pest, 1849. január 4.

Igen tisztelt Barátom!

Már most minden késő, tegnap egy szép győzelmet vívott ki Görgei a Vilmos-huszárokkal a vasasok ellen Tétnél, ha ezt használnánk okosan, úgy több napokig szabad a főttáros; de megvölt már a terv alakítva, ahogy azt Bikkesy elmondja – és a győzelemnek resultatuma [eredménye] nem lőn.

Ismét úgy vagyunk, mint a mirigyhaláltul [pestistől] pusztított városban, búskomoly, aggódott mindenki. A katonaság kivonul, Perczel Budán, itt Görgei tartalék serege. Én maradok, míg a katonaság elvonul, aztán Döbröcönbe, nyugalomra, míg onnén is ki nem zavarnak. Mulatságból történetét írandom a vészteljes 9 holnapoknak. Isten tartson meg, tisztelt barátom, a hazának. Vagyok híved.

(Eredeti tisztázat. MNL Országos Levéltár KPA 578. Közli KLÖM XIV. 41–42. p.)

Csány jelentése Kossuth Lajoshoz a hivatalba lépésekor tapasztalt problémákról

Kolozsvár, 1849. január 31.

Folyó hó 30-n este érkezőn Kolozsvárba, az itteni körülményekről lényegest és alapost nem jelenthetek, de annyit mondhatok, hogy a Magyarországgali közösülési vonalon is a népet megfélemlítettnek tapasztaltam, mert Kapus erányában nem nagy távolságra egy nagyobb oláh tábort tudnak összevonultnak a havasokban. Letörésektől tartva, 29-én egész éjen át talpon voltak a hunyadiak és kapusiak, sőt, Kapusnál fekvő egy kis

nyugalmas oláh falu tüzeket vevén észre a havasokban, az erdőbe költözött félelemből. Ezen fontos vonal biztosítására nem elegendő a fegyveres erő, ezt is nagyjából bihari nemzetőrök képezvén, biztalan, mert azok egyrészt elmennek, másrészt jönnek, melyik része tegye a nagyobb számot, nem tudatik. Kolozsvár és a Bem tábora közti közösülés még sokkal, de sokkal ingatagabb. Késéret nélkül oda biztosítva csak nagy kerülőbe juthatni. Az eddig tapasztaltakból, mint bizonyost állíthatom, hogy Bem tábornok közvetlen vezérlete alatti seregeken kívül a Kolozsvár körüli erő csekély, és nem is egészen fegyverzett. Így nem állá az, hogy Beöthy orsz[ágos] biztos úr vagy akárki más, visszatartotta volna a fegyveres erőt. Mennyivel rendelkezik jelenleg Bem úr, az az egymással különböző adatok miatt nem tudatik. Úgy hallván, hogy táborában néhány száz fegyver legyen, küldök hozzá fegyvertelen felruházottakat. De kérem Elnök urat, méltóztassék mindazon vadászfegyvereket, karabilyokat, melyeket ott nem használhatnak, ideküldeni, mert feladatom a békevesztett Erdélybe a nyugalmat helyreállítani, és a személy s vagyontáborát biztosítani. Ennek pedig anyagi erő az alapja, mi ha nem fegyveres, célhoz nem vezet. Óhajtanám Kammermayer úrnak hozzám küldését, ki minden haszontalan fegyvereket magával hozhatna, úgyse tudja őt senki úgy alkalmazni, mint én.

Holnap elküldök egy törzstisztet a vonalok inspekciójára, különben azt sem tudom, mi hol van, és mi hova szükséges? Átollába rendelkezendek, ahogy legjobbnak látom, csak legyen mivel s kivel.

Az ezüstpénzt visszaadtam a pénztárba Debrecenben, kocsin magammal el nem hozhatván. 98 ezeret átadtam az itteni pénztárba, honnan nem csekély a kiadás, mert először az mese, hogy a tábornoknak pénzre nincsen szüksége, éppen most vesz át számára egyik segéde 50 ezer f[orinto]kat; továbbá az itten létező és alakuló sereg is fizetendő, de fizetendő a nyugdíjak és a károsodottaknak, elpusztultaknak pótlékdíj adatik. Magából a feldúlt szerencsétlen Enyedből többszázán tartatnak s élelmeztenek itt az állodalom költségén, ezeken kívül a felszerelés szinte nevezetes költséget igényel.

Ha vannak kardok, pisztolok, azokat mind használhatom; nem bánom én, ha sörétes puská lesz is, csak durranjon. Kammermayert ismételve kérem.

Jövő jelentésem kimerítőbb leend – tisztelettel vagyok.

Berzenczeyt itt igen használható egyéniségnek mondják, helybeli ismereténél és családbeli összeköttetéseinél fogva. Másutt korántsem lehetne őt használni. Kérném őtet itt hagyni.

(Eredeti tisztázat. MNL Országos Levéltár H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai [a továbbiakban OHB] 1849:1454. Közli Csány iratai II. k. 151–152. p.)

Csány László utasítása csapatok átcsoportosítására a Kolozsvárról kivont katonaság pótlására

Kolozsvár, 1849. február 18.

Melynél fogva Lázár Mihály segédtsiszt úr (székely fi) általam küldetik hogy b[ánffy] hunyadi vonalon minden állomáson a katonai parancsnokokat szigorú vigyázatra, és a kiadandó rendeletek pontos betöltésére fölszólítson, egyszersmind felhatalmaztatik, hogy a Bihar megyei n[emzet]őrök parancsnokával bárhol találkozáván, nevemben őt oda utasítsa, hogy seregébül 2 századot kettőztetett menettel Kolozsvárra hozzon be. – A hunyadi tüzérség az ágyúval fedezet alatt tüstént induljon rendeletem vételével Kolozsvárba.

(Eredeti tisztázat, Complexul Muzeal Arad, Cutia 17. MR 1242.)

Csány utasítása Tóth Ágoston alezredeshez a megfutamodott honvéd csapatok rendezésére

Kolozsvár 1849. február 19.

A törzstisztek a vezérlet felett civódnak Szamosújvárban. Ez most megszűnt, Ön a vezér, s őket engedelmesség illeti a legszorosabb felelet terhe alatt. Legyen Ön szigorú, demoralizált sereget ha másképpen nem, golyókkal kell helyrehozni.

Jeneynek nem lett volna szabad elhagyni Dést, azért ő meg fog rovatni. Katonának tudnia kell, hogy egy helyet, mely fontossággal bír, ha tartani nem lehet, addig elhagyni nem szabad, amíg az ellenséges törekvés az elfoglalásra tetteleg nem mutatkozik. Az ágyúhiány nem mentség, az lett volna pótolva.

Most nincs semmi szorgosabban teendőnk, mint Désnek elfoglalása.

A döbröcönieket eleresztem, fegyvereket elvetetem, nagyrészt már megszökött. A b[ánffy]hunyadi vonalra három ide való tarackot küldöttem az ágyút elhozatom, azt Ön jobban használhatja. Ha gondolja Alezredes úr, hogy oda szükséges, küldjön oda 13 f[on]tosat, 6 fontos Önnek alkalmasabb.

Várva várom Alezredes úr tudósítását és Dés elfoglalását, melyben az ellenség benünket megelőzhet.

A térparancsnokot utasítottam, hogy a regveli levelében írottak létesíttessenek. Isten velünk; szükségünk van reá. Üdvözlöm Önt, Kolozsvár, 19. feb. 849. 3 ½ órakor délután

Csány

Nagybányáról Désre rendelt vadászcsapatnak, úgy hallom, utasítás küldetett, hogy kerülje el Dést, és jöjjön egyenest Kolozsvárba. Az istenért, értesítse Alezredes úr, hogy siessen egyenest Désre.

(Eredeti tisztázat. MNL Országos Levéltár H 147. Vegyes iratok 11. doboz, 8. tétel. Közli Csány iratai II. k. 189–190. p.)

Csány jelentése Kossuth Lajoshoz az újabb ellenséges betörésről

Kolozsvár, 1849. február 20.

Tegnap nem küldhettem jelentést, mert nem kaptam jelentést. 18-n éjjel elküldöttem minden nélkülözhető erőt Tóth alezredes vezérlete alatt Szamosújvárba. Tegnap érkezett oda. Mielőtt beérkezett, kivonulásban találta a Királynémetiből oda menekült, elszaladt seregeket, azon hír által indítatva a hátrálásra, miszerint Dést is elfoglalta az ellenség. Tóth visszautasította őket Szamosújvárba, hova Tóth is bevonult erejével; de Dést Jeney őrnagy minden rendelet nélkül elhagyva, Kolozsvárra jött, honnén én ötet tüstént visszakergettem, azt gondolván, hogy Tóth Dést, hova még számolásom szerint az ellenség el nem juthatott, visszafoglalta. Azonban jóllehet az ellenség még tegnap Désen nem volt, Tóth sem küldött oda senkit. Most küldök hozzá, figyelmeztetem ötöt Erdély kulcsára. Inkább pokolba lennék, mint itt, hol a miserabilitás [hitványság] mindent kompromittált. Riczkó vigyázatlansága, gondatlansága Erdélyt és Bem operációját kompromittálja. Tordán báró Egloffstein Jank betörésétől tart. Kolozsvár intimidálva [megfélemlítve], félve az oláh megrohanástul, és Dés elhagyva. Ha ma azt újra hatalmába nem veszi Tóth, úgy egyedül Szamosújvár az ütközhető pont. Éppen ezért néhány sáncolások fognak itt készíttetni, hogy legyen még hely, hol fel lehessen állani. Kolozsvárt védeni nem lehet megtartás reményében, de lehet úgy csatázni, hogy olyan kurva módra ne történjen a szaladás, mint Riczkó serege szétporlott.

Bem tábornok 5 ágyút, egy zászlóalj székel tartalékot, más 1000 embert küldött Riczkóhoz. Ezek közül egy rész M[aros]vásárhelyre szaladott vissza, részint Szamosújvárba menekült. Szétdúlatt az egész. Most rendbe jövének a seregek. Hogyan fognak csatázni? Azt még nem tudhatom, csak sejthetem. Ma itt elrendezek mindent. Regvel Szamosújvárba megyek, mert jelen akarok lenni az ellenség új kísérleténél.

Várva várom a pénzeket. Bizon, a legnagyobb zavarba jövök. Megteszem a rendeléseket, hogy ameddig Szamosújvárban kések, utánam hozassanak levelek, pénzek.

Szamosújvárban lehet, hogy nyerünk. Mindent elkövetek, hogy nyerjünk; ha nem, hátrálunk ide, csatázunk itt ismét. Addig Bem is felnövekedett erejével meg fogja támadni Szebent.

Ma éjjel vettem első levelét, meghí táborába. Mennék, de ha most én innén elmozdulnék, látna Döbröcön mielőbb erdei seregeket. Most itt van a veszedelem. Amíg a körülmények másképp nem alakulnak, maradok.

A döbröcöniek, mint hallom, ma felváltatnak. Ezek a nyugtalanok visszatérnek, az újakat használni fogom. Tisztelettel vagyok

Kolozsvárt, 20. febr. 849.

Csány László

Az orvosok hiánya miatt a sebesültek napokig be nem kötöttetnek – méltóztassék e szükségben segíteni.

(Eredeti tisztázat. MNL Országos Levéltár OHB 1849:3589. Közli Csány iratai II. k. 191–192. p.)

Csány utasítása Tóth Ágoston alezredeshez sürgős jelentéstételre Dés helyzetéről

Kolozsvár, 1849. február 19/20-a éjjel

Meg nem foghatom, hogy Alezredes úr eddig tudósítást nem küldött. A körülmények bizonytalansága, a kósza hírek mindinkább követeli, hogy állásunkról, seregeinkről, az ellenség mozgalmairól értesülve legyek, hisz enélkül intézkedni lehetetlen.

Tegnap már délutáni öt órára hittem Alezredes úrtól jelentést vehetni, és már egy óra van éjjél után, és még mit sem tudok dolgaink mibenlétéről.

Itt hírlík, hogy az ellenség Désen lenne. Kérem Önt, értesítsen a legnagyobb sietéssel. Különbén ha minden összhangzás és kölcsönös közremunkálás nélkül intézkedünk, úgy nem lehet célt nem téveszteni, és nem lehet legnagyobb rossznak be nem következni.

Várva várom a tudósítást. Bem tábornok úr felhívott, hogy Riczkónak erőt küldjek Bisztrícére. Nézetben, úgy látszik, velem egyez. Most késő.

(Eredeti tisztázat. MNL OL Vegyes ir. 11. doboz, 8. tétel. Közli Csány iratai II. k. 195. p.)

Csány helyzetértékelése és tanácsai Tóth alezredesnek

Kolozsvár, 1849. február 20. reggel

Már most nem a k[irály]németi elveszett csata, az ismételt meglepetésből eredett csúf szaladás annyira a baj, mint Désnek feladása anélkül, hogy az ellenség azt megkísérelte volna elfoglalni. Így az ellenség bolond, ha két vagy három zászlóaljával viláfglalásra nem indul. Jeney őrnagyot innen tüstént elküldöttem, nem kételkedvén, hogy

Alezredes úr Dését újra elfoglalja, mielőtt az ellenség odaérjen. De hiszem, hogy nem is igyekezett volna oly messzire kevés erejével, ha magunk nem kínáljuk meg őt kivonulásunkkal. Meg vagyok győződve arról, az igen természetes, hogy Kolozsvárt is szívesen elfoglalja, ha mi elhátrálunk Magyarországra.

Bem tábornok értesíte, hogy küldjek innén minden nélkülözhető erőt Besztercére, hova ő is M[aros]vásárhelyről küldött 1000 embert, 5 ágyút és egy székely tartalék zászlóaljbat Riczkó segítségére; és íme, mikor a tábornok annyi fontosságot tulajdonít azon körülményeknek, miszerint az ellenség bellebb ne vonulhasson, az már nemcsak bejött, de még Dés is kiürítettett számára.

Én stratégiai szempontból tekintve a dolgot, rendezésébe csatáknak nem bocsátkozok. De már azt kötelességemben lenni érzem, hogy Alezredes urat Désnek fontosságára figyelmetessé tegyem. Ugyan, az Istenért, miért adjuk azt az ellenségnek? Nincsen elég erőnk feltartóztatni Urban nem egészen 3 ezerből álló erejét? Ha ez így megyen, úgy Nagyváradot kockáztatjuk, mert ha Szamosújvárnál csatát veszünk, pedig veszünk, ha rendre elhagyván állomásainkat, megengedjük, hogy mindinkább több ok és alkalom nyíljk az amúgy sem bátor seregeink demoralizálására. Gondolja meg Alezredes úr helyzetünket. Gondolja meg Désnek fontosságát – és foglaljuk el. Ha az ellenség ott lenne, akkor késő az elfoglalás, mert könnyű valamit feladni, de nehéz azt visszaszerezni. Hisz erőnk van Urbanhoz nézve elég, innén is fogok küldhetni 2 századot, mely Haller Bihari seregéből jövend. Ajánlom Désnek fontosságára figyelni. Lehet, hogy már késő az egész, mert okos volt felhasználni az ellenség az alkalmat. Amit katonai szempontból írok, az egy veteránus [kiszolgált katona] tanácsa és figyelmeztetése, nem rendelet. Öné a dicsőség, öné a felelősség.

Kolozsvárt figyelembe kellestven tartani, a nemzetőrségnek erős szolgálata van, azért Damaszkín fegyvertelen embereinek a szolgálat pótlására itt kell maradni. A döbröcönieket lefegyverzem, és addig kölcsönadom Damaszkinnak, kölcsön, mert azt át kell adnom a döbröcöni felváltóknak, mint Döbröcön város tulajdonát. Nem kockáztathatom a meglepetést, Kolozsvárt a világ kacajára, gúnyjára, azért erősen vigyáztatok.

Sem Bemnek, sem Döbröcönbe nem írhattam, minthogy Alezredes úrtól nem vettem – most írok nyakra-főre mindenhova.

Bem tábornok úr innén magához rendel minden nélkülözhető erőt. Persze, még nem tudta a dolgot, most úgyis mindent elküldöttünk, amit elküldheténk.

Most értesülök, hogy a döbröcöniek ma megérkeznek – ezen esetben felkarabélozom Damaszkint, és vagy őt, vagy a döbröcönieket Szamosújvárba rendelem. Töltvényeket is kíván a tábornok. Fele ágyútöltényt elküldöm, de felét megtartom. Nagyváradra is írtam, hogy küldjenek.

A 6 fontos ágyút elküldöttem Szamosújvárba, de Tordáról egy ágyúnak ide kell jönni. Nevetséges dolog egy ágyú, de jobb mint semmi.

Ha ma itt mindent elrendeztem, megyek holnap Szamosújvárra. Gondolkodjon Désre. Dés igen fontos. Mit mond a világ, ha azt átadjuk minden védelem nélkül az ellenségnek? Azonban Öné a dicsőség, öné a felelősség. Kérem még ma értesítsen. Üdvözlöm Önt.

[Kívül:] Holnap indítok innét 130 biharit, kik most érkeztek, és még ma indítok délután talán másokat is; holnap reggel magam is.

(Eredeti tisztázat. MNL OL Vegyes ir. 11. doboz 8. tétel. Közli Csány iratai II. k. 197. p.)

Csány értesíti Tóth alezredest, hogy erősítéssel bevonul hozzá

Kolozsvár, 1849. február 20.

Én nem tudom, mit akar b[áró] Egloffstein az oláh expedíciójával? Igen helyeslem elővigyázatát, éberségét, vajh Riczkó is e részben hasonlított volna hozzá, de most oláh expedíciókra nincsen időnk, most elég az oláhok ellen biztosítani magunkat. Feladatunk az ellenségtől szabadulás, és annak megverése. Azért tessék úgy rendelkezni, hogy a tordai erőt célszerűleg lehessen Önnek használni a nyílt ellenség ellen.

[Nagy]Bánya felől egy vadászcsapat jön felénk. Kémekeket küldök elejbe a hegyeken át, hogy valami tévedésből Désen, ha ott már ellenség lenne, kezébe ne kerüljön. Csak Dés, Dés lenne már a miénk. Ez engemet a halálnál is jobban aggaszt. Bár már tudnám, ott van-e a gaz ellenség? Ha ott nincsen, foglaljuk el, nagy bajt okoz el nem foglalása.

Ma küldöm előre lovamat, holnap Önnél leszek. Küldöm a német légiót, bihari 130 és döbröcöni 300 embert. Azok mind reggel indulnak, mert még ma érkeznek be.

Egloffsteinnak meghagytam, hogy küldjön ide ágyút. Rendelkezzen Ön a tordai erővel, ne engedjük vesztegelni és oláhokat kergetni, amíg sorkatonai ellenség fenyeget bennünket.

Igen használhatja Alezredes úr a vitéz Kemény Farkast, elviszem Teleki Sándort is, Dobozyt is. Már előlünk csak el nem futnak Riczkó emberei. Voriniczky [Mieczysław Woroniecki] mint hallom, bátor ember, hol a főnökök a gáton, megáll ott a sereg. Aztán, ha másképp nem megyen, ágyút szegzendünk fel hátuk mögött.

Tudósítson Désről, hogy jól alhassak. 8 órakor indulok, egy hajtásban utazok, 3 órakor ott reményelek lenni. Üdvözlöm Önt. A kisfiú [Tóth Károly százados, Ágoston öccse] sáncokat csináltat, hogy itt is tudjunk szükség esetében emberül csatázni. Kolozsvár igen fél.

(Eredeti tisztázat. MNL OL Vegyes ir. 11. doboz 8. tétel. Közli Csány iratai II. k. 195–196. p.)

Csány helyzetjelentése Kossuth Lajoshoz

Dés, 1849. február 22.

Igen tisztelt Barátom!

Ismét a harc terén vagyok, szamosújvári – dési táborban, de minő táborban!! Daß Gott erbarme [Hogy Isten irgalmazzon neki!] romja ez nagyrészt Riczkó szerencsétlen megfutamodott, szétrombolt seregének, mely most ismét egyesül, és amelyhez csatlakoznak a döbröcöni felváltók és bihari szabad mozgó csapatok.

Dést elfoglalta Tóth, a derék alezredes parancsnok. Szerencse, hogy ötet gyorsan küldöttem, mert útjában már a Szamosújváron volt sereget is kivonulva találta. Gondolhatni, minő zavart okozott volna ennek megjelenése az úgyis félénk kolozsváriaknál és a bánffyhunyadi vonalon.

Jelenleg van Szamosújváron mintegy 1200, Désen szinte 1200 főből álló csapat. Kolozsvárból érkezendő ma estére Szamosújvárra döbröcöni 500, Farkas vadászcsapat 130, bihari körülbelül 250, ezeket ismét felosztjuk Désen és Szamosújváron.

Fiedler – Urbannak van 3 zászlóalj sorkatonasága gyalog, egy osztály könnyűlovasa; jó katonák, mint mondják, de már számra leolvadtak.

Nekünk nehány huszáron kívül, kik közt szolgált katona csak 50, egyetlen egy szolgált sorkatonánk nincsen, nincsen olyan is, aki csatározni értvén, de azért Fiedler urammal megmérkőzendünk. Ő ma Betlenben hált, nem szeretném, ha ma rajtunk ütne, mert még a döbröcöniek, bihariak, Farkas vadászai csak holnap csatlakozhatnak velünk. Azok a szerencsétlen Ormai-vadászok a jó Isten tudja, hol vannak. Most elejbök küldöttem. Úgy hallom, valamiféle huszárok is lennének hozzánk útban. Ha a vadászok és a huszárok, hacsak egy gyenge század is hozzánk érkezendnek, támadólag fogunk fellépni, természet szerint bevárva előbb Bemnek nézetét, mert az ő operációját tekintetbe kell tartanunk.

Addig, amíg szükséges vagyok, itt maradok, mert nem kis dolog elveszteni Dést, Szamosújvárt, Kolozsvár utána esne, és a bánffyhunyadi vonalra jó reménnyel néznének alá a havasokban tanyázó oláh táborok.

Helyzetünk nem irigylendő, és abban még pénzszerűvel is kell küzdenünk. 2 ezer f[orin]tból állítottam Szamosújvárban egy fiókpénztárt, hagytam Kolozsvárt is, de természet szerint kevésből keveset hozhattam el, és keveset hagyhattam hátra. Ha valami képes innén megszöktetni Erdélyből, úgy pénzzavar az. Már is Clementnek felét küldém, mint kért, felét adtam egy újon alakult csapatnak is, és semmit Gál Sándor ezredesnek. Az Istenért ne hagyjátok Erdélyt pénz nélkül. Egy hétig várakozott futárom Döbröcönbe, és 200.000 f[orin]t helyett hozott 52 ezret, pedig Bem nem lehet szinte pénz nélkül hagyni.

Itt még mindig sok a gazember, az Urbannal tartók. Gróf Kornis Gábor és b[áró] Ehrenfels fogságban vannak Kolozsvárt, ha biznóságok lépndnek fel, ellenük bebizo-

nyitók világosan, hogy e napokban Urbannál voltak, úgy függeni fognak, ellenben szabadon bocsáttatom őket.

Kozma egy ismert reakcionárius, Urbán főispánja, gyanús cimboráskodásáról. Elfogatni nem akartam, de ártalmatlanná kell őt tennem, azért régi pozsonyi szokásom szerint elküldöm őt innén. Maradjon Döbröcönben 14 napig, addig Erdély ügyének fordulni kell. Méltóztassál jóváhagyni ebbéli intézkedésemet. Ez a státusnak nem kerül egy fillérébe is, és mégis ártalmatlan.

Riczkó elesett, pedig a körülményekből úgy látszik, nem ellenséges golyó által. Ismételt gondatlanságáért vagy árulásáért meglakolt. Én nem szoktam az árulás szavát sokszor emlegetni, de valószínű, hogy Riczkó vagy áruló volt, vagy egy áruló barátjának, Bardócz Eleknek eszköze.

Ma Weér Farkas barátunkat reponáltam [tisztébe visszahelyeztem], és vele maradok, míg a körülmények kívánják.

Azt hiszem, az öreg bajnok Szebennel e napokban megkésértendi a bevételt, ha az néki sikerülend, úgy semmi baj. Ha nem sikerül, nagy baj, de már benne vagyunk, tegyünk, mit tehetünk, és teszünk, mit tehetünk.

Szinte jólesik, hogy kimozdultam abból a kolozsvári szibaritai [elpuhult] életből, hol Bánffy rossz ablakokkal, még rosszabb ajtókkal ellátott palotájában mindig főfájásokban szenvedtem.

Méltóztassál megparancsolni, hogy futárom mielőbb visszajöhessen, mert sok ember várakozik pénzre.

Meg vagyok győződve, és fájlalnám, ha csalatkoznék, hogy Görgeinél hozzá futár által küldött levelem jó hatást teend. Nem tudtam, hogy Dembińskinek nem akar alárendeltetni, nem tudtam a német proklamációját – de olyan szellemben írtam nékie, hogy hatásából jót remélek. A futár még nem tért vissza, pedig már ugyan régen küldöttem.

Isten tartson, igen tisztelt barátom a hazának, vagyok híved

Csány

Hej be jó lenne most Tóthot kinevezni ezredesnek.

(Eredeti tisztázat. MNL OL OHB 1849:2593. Közli Csány iratai II. k. 198–200. p.)

Csány jelentése Kossuth Lajoshoz az Urban elleni hadművelet kilátásairól

Dés, 1849. február 23.

Igen Tisztelt Barátom!

Száz halál nem tudna jobban bosszontani, mint a magyar erőnek ily eldarabolása. Ha most az Erdélyben lévő seregek Magyarországon lehetnének, úgy az osztrákokat legyőzni nem lenne nagy feladat; de így bizon nagy bajokkal kell küzdenünk. Higgyed,

itt minden szerencse, hogy az ellenség királynémeti olcsó győzelme után, az élehetetlenül megfutamadott sereget nem üldözte; mert Déset elhagyták a döbröcöniek, Szamosújvárból kivonultak seregeink, Kolozsvárt kétségkívül bevette volna, azon demoralizált állapotában sereginknek. Szerencse, hogy a derék alezredes Tótot gyorsan elindítottam, szerencse, hogy ő erélyességgel lépett fel, és ismét jókor elfoglalta Szamosújvárt és Déset is. Most itt összpontosítjuk erőnket, s ha együtt leszünk, fellépünk támadólag a gaz Urban – Fiedler ellen.

Bem egy divízió lovasságot küld Bánffy vezérlete alatt 3 álgyúval. Ha most meg nem verjük Urbant, akkor több a szerencséje, mint érdemli.

A 40 ezer forint jókor érkezett, most már az élelmezés ismét sokat felemészt. Adós is vagyok, Ormai ide érkezett vadászai is a foglalókra nézve fizetetlenek. Vay százados a foglalókat kívánja, és igazságos lévén követelése, azt ki kell adatnom. Bemnek legalább 70 ezret kellene küldenem. Azért várva várom a 100 ezer f[orin]tokat, melyekből itt csak 30 ezret fogok.

[Az irat további része politikai ügyek fejtegetése.]

(Eredeti tisztázat. MNL OL OHB 1849:2592. A teljes szöveget közli Csány kormánybiztosi iratai II. k. 201–203. p.)

Intézkedés honárulási vád kivizsgálására az Urbannal való összecsapás ügyében

a) Mieczysław Woroniecki alezredes (?) jelentése Csány Lászlóhoz a Kornis grófok árulásáról

Szamosújvár, 1849. február 20.

Kormánybiztos úr!

E percben kapok egy cédulát Tóthtól, hogy a Kornis-grófok az ellenségénél voltak, azonnal utánuk küldtem, azonban nem tudom, hogy utolérték-e őket, ha azonban Kolozsvárott lennének, kérem Önt rendelkezzen. Egy kolozsvári passzussal keltek át előrsein.

F[ür]st Woroniecki ezredes

(Német nyelvű tisztázat. Complexul Muzeal Arad MR 1016. [Cutia 17.]

b) Asztalos Pál főkormánybiztos-helyettes hirdetménye Csány rendeletéről az ügy lezárására

Kolozsvár, 1849. február 26.

Kellő tudomásul

Febr. 22-én gróf Kornis Gábor és báró Ehrenfels Ödön, az ellenségeli cimborálás gyanúja miatt befogattak, s kikérdezésök megrendeltetett, és itt bevégeztetve, ma be is adatott.

Más részről Csány László országos biztos úr azon tájakon lévén febr. 24-kéről a nevezettek felől következőleg ír és rendelkezik.

„Itt bizonyságok nem találtak Kornis és Ehrenfels ellen. Fölszólítottam azokat, kik a dologban érdekeltek, hogy bizonyságokat állítsanak elő – de ezek nem léteznek – úgy Urbannali létéről, cimboráskodásairól nem tud senki bizonyságot tenni – azért szabadlábba bocsátandók, és ezen körülmény, hogy ellenök bizonyság egy sem állíthatott, a közönség tudtára adandó”.

Így tehát sem a hivatalos kihallgatásból a vád ki nem jövén, sem mint országos biztos úr tudatja – bizonyság ellenök nem találtathatván – ez az országos biztos úr rendelete folytán a közönségesnek tudomására adatik, s a foglyok, mint e vádban ártatlanok – elbocsátatnak.

Kolozsvárott, február 26-n 1849.

Országos biztos Csány László úr távollétibe:

Asztalos Pál,

k[ormány]biztos

(Nyomtatvány. Complexul Muzeal Arad Cutia 17.)

Csány helyzetjelentése Kossuth Lajoshoz

Beszterce, 1849. február 27.

Riczkó megveretése után serege lelkületét olyannak tapasztaltam, hogy annak felemelését okvetlenül szükségesnek tartottam. Tapasztalásbul tudván, hogy a katonaságnál jó hatást gyakorol a polgári hatalmat ellenség előtt golyók közelében látni, elhagytam néhány napra Kolozsvárt, és Tóth alezredessel élére állottam az Urban ellen támadólag fellépett seregünknek. Kettőztetett menetekben jöttünk Naszódig, hol az ellenséget hittük találhatni. De egy nappal előbb, értesülvén Bem tábonok mozdulatáról, ennén elvonult. Bem azonban hozzá közelebb lévén, elérte, és a magyar határoktól elverte. Most tehát Urbantul, Fiedlertül, Malkowskitól ismét megmenekült Erély, mit nagy szerencsének mondhatni, mert állíthatom, hogy Riczkó megveretésével annyira komp-

romittálva volt itt az egész ügy, hogy csak az ellenség ügyetlenségének tulajdoníthatjuk, hogy aggasztó következesek nem idéztettek elő.

Most azonban szükséges, mulhatatlanul szükséges, hogy a határszél megerősítsen. Evégből itthagyatik 4000 ember a széleken. Ezzel Urbant a beütéstül vissza lehet tartóztatni, azon eseten is, ha képes lenne magát újra megerősíteni Galíciában. Vissza lehet tartóztatni legalább annyi ideig, mennyi alatt Bem, vagy ha nékem is lesz rendelkezésemre Kolozsvárt seregem, én küldhetek segélyt.

Minthogy most a határszélen 6 ágyú hagyatik, és én azokkal, melyeket idehoztam, a hiányt nem pótolhatom, óhajtaná, hogy mielőbb ágyúk küldetnének táborához. Ha Kolozsvárra érkeznek, én azokat tüstint el fogom küldeni a táborba, legfellebb egyet tartok meg a hunyadi vonalra vagy Tordára. A röppentyűknek nem nagy barátja Bem, mint látszik – az ágyúkat inkább szereti.

Bem erősen hiszi, hogy muszkákkal van dolgunk. Ezen hitében megerősíti őt Elnök úrral közlött Siebenbürger Bothe és egy tisztii jelentés. Én azt hiszem, hogy szász gazdaság. A jövő héten bizonyosat mondhatok, mert kémeket is alkalmaztam; de írok holnap és holnapután küldök is a muszka generálishoz.

Regvel jó idején visszautazok Kolozsvárra. Igen jó volt, hogy most eljöttem, és a seregnél mutatkoztam. Jó volt, hogy Bem tábornok úrral is találkoztam. Vajha találkozhattam véle előbb!! Addig, míg bizonyosat nem tudok a muszkákról, nem tartom esélyesnek az ő proklamációját.

Most, amint Elnök úrral közli, megkezdette elméletileg az oláh földöni kolonizációját a székelyeknek. Ezt már proklamációba kiadta. Akadálozni zavar nélkül nem lehet. Azonban mindenesetre csak elhagyott helyek fognak nékíek adathatni, addig, amíg a Honvédelmi Bizottmány e részben másképpen nem rendelkezend. Óhajtható lett volna a dolgot halasztani, de már a proklamáció lehet, hogy többeknek kedvet adand, s őket akadálozni nem lenne tanácsos.

Kézdivásárhelynek, mely hely nagymértékben tünteté ki magát a hazafiságban, pénzre, salétromra, kénkőre, vasra van szüksége – és ónra. Ónt Radnáról küldhetek, a többiről utasítást kérek.

Itt nem számolhatok intézkedéseimben olyan pontos végrehajtásra, mint Magyarországon. Nem tudván, meddig tartand az expedíció, a bal szárnyának seregünk számára két fiókpénztárba 30 ezer f[orin]tot hozattam. Bemnek 40 ezeret küldöttem, és sem a pénztárnokaim, sem Bemhez küldöttem meg nem érkezett; és az erdélyi követek mégis okoskodnak küldötteim személyeire nézve. Ha Kolozsvárott levék a küldöttek választásában, talán itt lennének a rendelték. Ellenben dicséretesen kell megemlítenem Weér Farkas, Kemény István főispánokat és Szilvásy urakat. Nem bízhatok reájok elegendőt, mindent a legnagyobb készséggel tellesítenek. Nem emelek én panaszt mások ellen sem, mert végre tudom, hogy mégis meg fog történni, mit célba veszek, s eljutok az eltévedt pénzekhez is, elérkeznek a pénzek Bem tábornok úrhoz is.

Már idején látom, miután az ellenség kiüzetett, hogy a szabad Erdély földön az oláhok ellen szigorral lépjek fel. 8 napot engedek nékíek a visszaköltözésre, azután a java-

kat elfoglaltatom az állodalom részére. Mit ha Önök nem helyeslenek, rendeletöket tisztelettel kikérem. A szászokkal még ily határozottan fellépni nem lehet.

(Eredeti tisztázat. MNL OL OHB 1849:2778. Közli Csány kormánybiztosi iratai II. k. 205–207. p.)

Csány baráti levélben is összefoglalta a hadjárat lényegét Kossuthnak

Beszterce, 1849. február 27.

Igen tisztelt Barátom!

Vége az expedíciónak – én ellenséget nem láttam – de hogy nem láttam, oka az öreg úr; ha ő meg nem indul velünk egy nap, hanem későbben, úgy lehet, hogy elfogjuk egy részét az ellenségnek, mert minket bevárt volna – de az öregtől úgy meg iljdedett, hogy nyakra före szökött. Mindenesetre nagy respektusra kényszerítette az öregünk a gaz rabló, gyilkoló, áruló ellenséget. Félnék tőle nagyon. Van bizon az öregúrban elég, mit szeretném, ha benne nem lenne, de ő Erdély megmentésére condito sine qua non [elengedhetetlen feltétel]. Meg kell felőle vallani, hogy ember a talpán – csak annyira lengyel ne volna. Igen sajnálatos, hogy kezével bajlódni kénytelen, ámbár őt foglalatosságában sebje nem akadályozza, pedig orvosa mondása szerint legalább még 2 holnapig fog vesződni ujjával.

Tóthot megtartja maga táborában, én őt nehezen nélkülözöm, de Erdély érdeke megkívánja, hogy ő őrizze a határt. Most nyugodt vagyok, mert ezen néhány napokban tapasztaltam, minő szép katonai képességgel bírjon. Bár előbb is ő vitte volna a vezényletet, a zavar nem történt volna.

Döbröcönből olyan zavaros hírek szárnyalnak, hogy engemet azok aggasztanak, és senki nem ír világosan. A bizontalanság kínzó helyzet.

Görgei is aggaszt, nem azért, mint ha hűtlennek képzelhetném őt, hanem azért, mert tartok tőle, hogy nem teljesíti elég energiával hivatását.

Miféle vádló ügyvédet méltóztattál nékem ide küldeni? Asztalos írja, hogy azon nyilatkozattal jelent meg nála, hogy ő azért van küldve, minthogy én merő pecsovics bírakat neveztem ki a rögtönítelő bíróságához. Az az ember bolond, hisz én nem neveztem ki más bíróságot, mint az Apellatorium forumot [fellebbviteli lehetőséget] – azokba pedig minden ember megnyugszik, és annál a vádló ügyvédnek nincs helye, de nincsen a többinél is – mert az minden megyében van, sőt van megye, hol kettő is létezik, rögtönítelő. Úgy látom, hogy az erdélyi urak, kik Döbröcönben vannak, engemet vagy nem tartanak elég jóakarátú, vagy elégséges ésszel bíró egyénnek Erdély jelen ügye vezetésére. Tőled, tisztelt barátom megvárom, tőled, kiért egyedül elvállaltam e kellemetlen provinciát, hogy ez érdemben engemet szíveskedjél értesíteni. Én magamat gyanúsítani nem engedem, ahhoz nem szoktam. Szívesen fáradok, nem kímélem magamat,

de erdélyi urak tetszéséhez magamat alkalmazni nem érzek magamban hivatást; olyan erdélyi urak tetszéséhez, kik míg én itt lélekkel-testtel fáradozok, ők a meleg döbröcöni szobákban felettem ítélgetnek. Nékem nem kegy a jó urakért fáradozni; Erdélyért, az iszonyatosan feldúltért, a gonoszul elárult szegény honért, mindent kész vagyok tenni, de a jó urak szeszélének alárendeltetni nem engedem magamat. Tehát kérve kérlek, méltóztassál megírni, mert tőled méltán hiszem várhatni, hogy kompromissziójával személyességemnek tőlem eljárást nem kívánsz.

A vádló úrra szükségem úgy hiszem nem lesz, azért ő mehet ha akar, maradhat is, ha nékie tetszik, de vádló a szokott leend, ez érdemben előttem történt az intézkedés.

Óhajtvá várom, és kérve kérem feleletedet, igen tisztelt barátom.

(Eredeti tisztázat. MNL OL OHB 1849:2778. Közli Csány kormánybiztosi iratai II. k. 207–208. p.)

Csány szózata Erdély népéhez a hadjárat befejezésével

Kolozsvár, 1849. március 2.

Szózat Erdélyország Népeihez!

BEM tábornok, az Európailag híres bajnok, mióta az erdélyi magyar hadseregek felett a vezényletet átvette: minden csata új borostyán diadalainak fűzésében.

Íme most is elég volt kilépnie a síkra, és Urban az orozva gyilkoló, rabló osztrák sereg vezetője, előre megszökött; de a hadmenetben jártas vezér útjában őt elérte, 3 óránál tovább tartott üldözés közben erősen megverte és a magyar határokról leszorította.

A kétkedőket meggyőzheti a borgóruszi csata arról, hogy ahányszor a magyar seregek nyílt ütközetben harcolnak, Isten az igaz ügyet diadallal támogatja, győzelmet eddigelé rendezett seregünkön az ellenség, csak ármány és árulás által vehetett.

Fellázad a becsületes embernek érzelve, tapasztalván, mily fokára aljasultak a legborzasztóbb vétkeknek az osztrák sereg tisztjei. Urbannak és tisztjeinek számos, hites szemmel látott tanúk bizonyítása szerint elfogott poggyászai közt templomi szerektől kezdve asszonyi ékszerekig, sőt asszonyi ruháig találtak mindenféle rablott zsákmányok, nincs neme az aljasságnak, melyre Urban, s tisztjei cimborái el nem vetemednének, lopás, rablás, gyilkoltatás, árulás tartózkodás nélkül üzetik általok.

Szászok! Oláhok! Láttátok a piski hídnál a magyar győzelem szép napján, a békének jelét, a fejér kendőket, egy osztrák zászlóaljnak szuronyain; láttátok, amikor a becsületességéről, de egyszersmind könnyen hívéséről ismeretes magyar, rokon érzellemmel sietett átkarolni a haza iránt hűségére visszatérni mutatkozókat, – reménytelenül, sejtetlenül golyók zápora fogadta a könnyen hívőket!

Ily látvány oszlassa el szemeitek elől a ködöt – és lássátok tisztán az osztrák zsarnok katonai hatalomnak céljait, mi nem más, mint a régi rendszert, az önkényt, melyet a múlt év március havának dicső napjai lerontottak, újra uralomra emelni.

Oláhok! Ti az osztrák tiszték és cselszövények által tévútra vezetett, elámított szerencsétlen oláhok! – nincs az emberi emlékezetben, nincsen a történetek végtelen lapjain nyoma a ti szabad nemzeti életeteknek, szolgálk voltatok a rómaiak, szolgálk a vándor népek uralma alatt, szolgálk később is az utóbbi ezredévek során át, csak a magyar deríté reátok múlt évben a szabadság hajnalát! A magyar tépte szét szolgálkötök kötelekeit, a magyar emelt fel titeket szabad polgárok sorába, megajándékozván tulajdonjoggal, szabad földdel; egyenlővé téve szegény-gazdagot az emberiség jogainak élvezetében. És ti, kik a szolgálk járomban hívek voltatok, – ingyen nyert szabadságtokban köszönet, hála, s hűség helyett a magyar védetlen falvakat feldúljátok, kiraboljátok, leégetitek, – lakosait álom közt védetlen állapotban meglepitek, meggyilkoljátok, és azoknak fajtáját, kik veletek sok századokon már jóban, rosszban osztozó társok voltak, kiirtani törekszetek.

Oláhok! Vagnak a béketúrésnek is határai. Az egyesült haza, a jó anya, eddig kegyelettel igyekezett titeket az engedelmességnek, a törvénynek tiszteletének ösvényére visszavezetni, de van hatalma, van kiapadhatatlan erőforrása az engedetleneket a hűtlenségben makacsokat vétkökhöz mérve kiérdemlett büntetéssel sújtani. – Oláhok! Gyilkoló, rabló, szerencsevadász tribunjaitok, prefektek, centruióitok vérengző vezetése alatt! – mától számlálva 8 napot tűzők ki számotokra a megtérésre; és mindazoknak, kik ezen idő alatt visszatérnek falvaikba, földükre, bűnbocsánatot hirdetek, egyedül az elrablottak visszaadását tevén kötelességtekül.

Fel tehát oláhok! Szálljatok le a zordon havasokbul, keljete ki táboraitokbul, hol előbb-utóbb a legkeservesebb csalódások zivatarai viharozandnak reátok! – hol előbb-utóbb az egyesült Magyarország legyőzhetetlen ereje vakmerőségtek álmaiból kiragad benneteket. – Oláhok! Térjete vissza a törvények iránti engedelmességre, akkor hívlak titeket vissza a szabad polgári élet terére sok szenvedésekkel összecsatolt kóborló, vándor rabló éltetők neméből, amikor Urban ámitó orgazdátok megveretve kiűzetett az országból, s így akire többé nem támaszkodhattok, és akire egyébként is hiába támaszkodnátok. Győzelem után nyújtom tehát néktek a béke olajágát, fogadjátok azt el; különben a leszigorúbb büntetésre számolhattok; mert ezennel nyilvánítom, hogy az, aki az engedelmességre nyolc nap alatt vissza nem térend, minden, akárhol található vagyonainak elvesztésén kívül a testi büntetésnek, vétkéhez mért fokozatában részesülend.

Szászok! Elégüljete meg a szerencsétlenségnek számtalan nemeivel, melyeket ármány, árulás által azon hazára hoztatok, mely elődeiteket és titeket megkülönböztetve részesített érdemeitek nélkül javadalmaiban. Elégüljete meg azon ezer meg ezer magyar és oláh véráldozatokkal, melyeket cselszövénytek és pénzetekek nagyobb mértékben idéztek elő, hogysem Isten, az igaz bíró néktek megbocsáthatná. Nézzetekek körül, látni fogjátok, hogy az egyesült erón győzelmet venni az osztrák hatalomnak nem sikerülhet; hiában kacsingattatek az osztrákok felé. – Az igaz ügy ki fogja nélkületekek és

ellenetek is vívni diadalát. Azért mielőtt késő lenne, simuljatok az egyesült hazához, a megtérők iránt feltárulnak annak érzelmei; és feledve a múltnak vétkeit, ápoló karai közé fogadja húségre visszatérendő százsz fiait is.

Ti pedig földült, kirabolt családaitokban, saját menhelyeitekben, vagyonotokban kárt szenvedett szerencsétlen magyarok! Nézzetek bizalommal egy szebb, egy jobb jövőnek elibe. – Véretek, a székelység kikelt ősi fészkeből, és táborba szállott a hon védelmére, szállja meg tehát ismét erő lelketöket mert a haza, a vég nélküli jóságú anya öröködik szenvedéseitek fölött, és viharos napjaitok után derűt hozva lesimítandja rólatok a kínos bánat nyomát.

(Nyomtatvány MNL Országos Levéltár R 32. Az 1848–49. évi forradalom, szabadságharc és emigráció nyomtatványai. Közreadta a Közlöny 1849/47. sz. [márc. 8.]

Csány rendelete Marzsó Imre alezredeshez Kolozsvár biztosítására, amelyben összefoglalja Urban kiverésének jelentőségét

Kolozsvár, 1849. március 4.

Mint már tudva van, Urban a magyar földről Bem tábornok által leszorított, miután 3 órai üldözés közt előtte meg nem állhatott. Ha a tábornok úr velem egy napon kezdette volna meg a hadjáratot, úgy valószínűleg embereit és ágyúit Urban elvesztette volna, mert tőlünk nem tartott, minket bévárt volna, s amíg mi oda elől verekedünk, másfelől az ősz bajnok elkerítheti, mert mint a következés mutatá, minket egész más oldalról várt, de Bemtől úgy megijedt, hogy nyakra-főre megszökött, csakhogy vele tanálkozni ne legyen kénytelen. – Ezt mutatja több otthagyt, félben maradt irománya s levele. – Azonban az öregúr mégis elérte őt, s megverte. Tóth Ágoston ezredest Besztercére állította Bem tábornok úr, azon vonal jelenleg úgy van ellátva, hogy Urban betörése ellen biztosítottnak tekinthetjük a bukovinai részről Erdélyt. Kolozsvárra, s így a balszárny seregek parancsnokának, b[áró] Kemény Farkast tevő. Nékünk most van elég erőnk, ezt vesztegeni nem hagyhatjuk; az oláhok vakmerősége elnézésünkkel mindinkább növekedni fogna, azért én azt tartom, ellenök aktív kell fellépünk. – Most tüstént Tordára megyek egy kis körülnézés végett. Óhajtanám, hogy Alezredes úr velem közlené tervét, miként lenne legtanácsosabb az oláhok elleni aktív fellépés? Gondolkodjunk a tárgyról, fontos az Erdély ügyére, de ne halasszuk, mert minden napi halasztás veszteség. A hunyadi egész vonalon lévő seregek létszámáról tessék engemet értesíteni, minthogy az élelmezésnek tartósabb és biztosítottabb alapot akarunk adni.

(Másolat az eredeti tisztázatról. MNL Országos Levéltár H 16. Belügyminisztérium. Nemzetőri osztály iratai 1849. 1. kútfő, 110. tétel. Közli Csány iratai II. k. 215. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Az 1848–1849. évi népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerkesztette Pálmány Béla. Budapest, 2002.
- Barta István: *Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiűritése*. Hadtörténelmi Közlemények 2. évf. (1955) 2. sz. 66–100. p.
- Breit József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története*. I–III. k. Budapest, 1897–1898.
- Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerkesztette Kiss Gábor és Molnár András. Zalaegerszeg, 2017.
- Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. k. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998.
- Czetz János: *Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben*. Pest, 1868.
- Czetz János: *Emlékezéseim*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kedves Gyula. Budaörs, 2001.
- Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. I–II. k. Csíkszereda, 1998–1999.
- Dercsényi Kálmán: *Bem tábornok téli hadjárata 1848/49-ben Erdélyben*. Budapest, 1896.
- Fest Imre: *Emlékirataim*. Fordította V. Windisch Éva, sajtó alá rendezte Korompay Bertalané és Korompay H. János, a jegyzeteket és névmagyarázatokot írta Bódyne Márkus Rozália. Budapest, 1999.
- F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. Budapest, 1989.
- Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika*. I. k. Budapest, 1885.
- Gyalóky Jenő: *Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása (1849. január 31. – március 28.)*. Budapest, 1931.
- Hermann Róbert: *A honvesztéstől a honmentésig. Perczel Mór téli hadjárata, 1848. december 14. – 1849. január 27.* Budapest, 2015.
- Hermann Róbert: *Görgei Artúr váci nyilatkozata*. Hadtörténelmi Közlemények 101. évf. (1988) 2. sz. 247–294. p.
- Hunfalvy Pál: *Napló 1848–1849*. Sajtó alá rendezte Urbán Aladár. Budapest, 1986.
- Irmédi-Molnár László: *Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezered, a XIX. századbéli magyar térképezés úttörőjének élete és működése*. A Térképészeti Közlöny 8. számú külömfüzete. Budapest, 1938.
- Kacziány Géza: *Magyar vértanúk könyve*. Budapest, 1906.
- Kádár István: *Belső-Szolnok és Doboka vármegye története 1848–49*. Dés, 1890.
- Katona Tamás: *Csány László erdélyi főkormánybiztos (1849. január–május)*. In: Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849. Szerkesztette Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 30.) Zalaegerszeg, 1990. 221–254. p.
- Kedves Gyula: *Tóth Ágoston, Észak-Erdély biztosításának szervezője*. In: Tóth Ágoston honvédezered, a katona és a térképész 1812–1889. Szerkesztette Hermann Róbert és Tóth László. Budapest, 2015. 55–74. p.
- Klapka György: *Emlékeimből*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Budapest, 1986.
- Kossuth Lajos Összes Munkái XIII–XIV. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. I–II. k. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1952–1953.
- Kovács Endre: *Bem a magyar szabadságharcban*. Budapest, 1979.
- Kovács István: *Bem tábornok – az örök remények hőse*. Budapest, 2014.
- Kovács Samu: *Visszaemlékezések 1830–1850*. Dés, 1887.
- Kövári László: *Erdély története 1848–49-ben*. Pest, 1861.

- Kövári László: *Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez*. Pest–Kolozsvár, 1861.
- A *Közlöny* 1849. évi számai
- Márki Sándor: *Csány László Erdélyben*. I–II. k. Erdélyi Múzeum 14. évf. (1897) 8. füzet. 425–443. és 491–504. p.
- Mészáros Lázár *emlékiratai*. I. k. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1867.
- Papp Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849*. I–II. k. Pest, 1868–1869.
- P. Szathmáry Károly: *Emlékeim*. Szilágysomlyó, 1884.
- Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból*. Szerkesztette Farkas Gyöngyi. Budapest, 1998.
- Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarorszáján*. Budapest, 1980.
- Süli Attila: *Tóth Ágoston ezredes tevékenysége Erdélyben 1848–49-ben*. Hadtörténelmi Közlemények 125. évf. (2012) 4. sz. 929–958. p.
- Szeremlei Samu: *Magyarország krónikája az 1848 és 1849. évi forradalom idejéről*. I–II. k. Pest, 1867.
- Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből*. Pest, 1850.
- Szóllóssy István: *XII. önkéntes honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjáratban*. 1848–49. Történelmi Lapok 1897. febr. 15. 22–23. p.
- Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai, 1848–1854*. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007.

„Tiszta jóakarát és rendíthetlen hűség”

CSÁNY LÁSZLÓ, A SZEMERE-KORMÁNY
KÖZMUNKA- ÉS KÖZLEKEDÉSÜGYI MINISZTERE

A Függetlenségi nyilatkozat végső formába öntésének másnapján, 1849. április 20-án írt levelében kérte fel Kossuth Lajos Csány László erdélyi teljhatalmú országos biztost, hogy vállaljon szerepet az akkor alakuló új kormányban. Mindezt meglehetősen sajátos formában tette. Előbb tudósította Csányt a Habsburg-ház trónfosztásának tényéről, majd ismertette vele az új miniszterek névsorát. A közlekedési tárcánál csak ennyi állt: „Csányi (ha ismered).” Nyomatékosításként még ez szerepelt a levélben: „Kérlek Isten és a haza nevére, ne tagadd meg tőlem a minisztériumba belépésedet.”

Csány László neve mint lehetséges miniszter már majd’ fél évvel korábban, 1848 novemberében felmerült, ekkor került szóba az Országos Honvédelmi Bizottmány kormányra történő átalakítása. Kossuth és Szemere Bertalan napokon át tartó egyeztetése a névsort illetően végül nem hozott eredményt, de Csány már itt is mint lehetséges közlekedési miniszter szerepelt. Kossuth vetette fel a nevét, de az ő fejében sem Csány volt a tárca első számú várományosa, először Vukovics Sebőt javasolta, majd Beöthy Ödönt, Csány csak utánuk következett mint lehetséges jelölt. A névsor folyamatosan változott, Kossuth és Szemere között komoly véleménykülönbség volt bizonyos személyeket illetően. Nem Csány személyén volt a hangsúly, nem ő jelentette a fő konfliktust, de Szemere mások mellett az ő jelölését is kifogásolta: „[...] ki a belügyre, a közlekedésre, a protestáns ügyre, a hadügyre ki van általad jelölve, egyik sem képes sem tárcáját vinni, sem a tanácsba véleményt reprezentálni. És én e kettő után mérem a minisztert. Egyiknek meg kell felelnie, kettőnek, mint te, kevés ember felelhet meg.”

Az áprilisi felkérés során két halasztó kitétel volt Kossuth levelében: ha el is vállalja Csány a miniszteri posztot, addig mindenképp maradjon Erdélyben, míg a Függetlenségi nyilatkozat széles körben ismertté és elfogadottá válik, valamint,

amíg az utódjáról sikerül gondoskodni. Április 24-én kelt válaszában Csány elfogadta a felajánlott lehetőséget, de előtte hosszasan vívódott, elsősorban a saját alkalmassága miatt. Döntését a rendkívüli helyzettel magyarázta, és kizárólag Kossuth, illetve a haza iránti hűsége miatt határozott az igen mellett. Megbízását ideiglenesnek tekintette, úgy gondolta, néhány hónap alatt eldől az ország sorsa, de ha addig is kiderül saját alkalmatlansága, vagy rátermettebb jelölt lenne a posztra, azonnal lemondana.

A kormány névsora május 1-jén vált véglegessé, a képviselőházban másnap hozták nyilvánosságra. A miniszterek közül sok új ember tűnt fel, csak Szemere Bertalannak és Duschek Ferencnek volt korábbi minisztériumi tapasztalata. A kinevezéseknél remek ugródeszka volt a korábbi kormánybiztosi megbízatás, Csány is – Batthyány Kázmér, Szemere Bertalan, Vukovics Sebő mellett – a miniszterek azon csoportjához tartozott, akik teljhatalmú országos biztosként korábban már bizonyítottak.

A kormány megalakulásakor Csány még Kolozsváron volt, mivel utódját, Szentiványi Károlyt, Gömör megye főispánját csak pár nappal később, május 6-án nevezték ki. Debrecenbe indulásakor kiáltványban búcsúzott Erdélytől, melynek az elmúlt időszakra való visszatekintésen túli legfontosabb tartalmi eleme – ami Kossuth Lajos kifejezett kérésére került be a szózatba – a Debrecen–kolozsvári vasút megépítésének ígérete volt, amely jelképesen mintegy össze is kapcsolta Csány László korábbi és új hivatalát.

Miután utódjának átadta a feladatokat, május 12-én indult Debrecenbe, ahol két hetet töltött mindössze. Megérkezése után egy minisztertanácsi ülés alkalmával tette le hivatali esküjét. Már Kolozsváron lázas beteg volt, és ez egészen Pestre való, május végi megérkezéséig betegséggel küzdött.

Csány László kormánybiztosként szervezési feladatok terén bizonyította már rátermettségét, azt azonban túlzás lenne állítani, hogy a közlekedési kérdések szakembere lett volna. Saját megfogalmazása szerint „most a miniszterséghez nem tudás, hanem bátorság kell”. Kossuthnak pedig ezt írta: „Csak a tiszta jóakarathnál és rendíthetlen hűségnél ne várj többet igen tőlem!” A szakmaiságot és az állandóságot a minisztériumban Kovács Lajos osztályvezető tanácsos képviselte, aki már a szabadságharcot megelőzően is Csány hivatali elődjének, Széchenyi Istvánnak volt a közvetlen munkatársa. A Közlekedési Minisztériumban eredetileg osztályigazgató tanácsosi posztot töltött be, de a miniszter 1848. szeptemberi távozása után ő kapott megbízást a teljes adminisztráció ideiglenes vezetésére. Ez az átmeneti időszak egészen Csány kinevezéséig tartott, de Kovács Lajos befolyása a meghatározó kérdésekben ezt követően is megmaradt. Felmerült, hogy esetleg őt neveznék ki miniszternek, azonban a békepártban betöltött vezető szerepe miatt, különösen közvetlenül a trónfosztást követően, Kossuth ezt nem támogatta. Kovács Lajos le akart mondani hivataláról, csak Csány kifejezett kérésére maradt meg posztján, a napi adminisztrációt ezután is főként ő irányította. A szakmai érveken túl ezt az is indokolta, hogy az újjászervezett miniszté-

rium rövid működése során Csány többször is eltávozott valamilyen küldetéssel. Valamennyi ügyosztályon található olyan fogalmazvány, amit Kovács Lajos kiadmányozott, de még a legfontosabb ügyeket intéző, közvetlenül Csány László felügyelete alatt működő elnöki irodáról is mentek ki az ő nevében kelt levelek.

A frissen kinevezett miniszterre várt hivatalának újjászervezése, a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium azok közé az intézmények közé tartozott, mely Debrecenben csak nagyon kis személyzettel és szinte alig működött. Egy májusi fizetési jegyzéken mindössze nyolcan szerepeltek, és a Pestre való visszaköltözéskor is csak három előfogatra volt szükségük.

A minisztérium felépítése viszonylag bonyolult volt, műszaki/technikai osztályokra, valamint adminisztratív/igazgatási osztályokra különült el. Némi egyszerűsítéssel azt lehet mondani, hogy az előbbiek adták a szakembergárdát, a mérnököket, akik a konkrét munkák során felmértek, terveztek, végezték a kivitelezést és ellenőriztek, utóbbiak pedig a hivatalnokgárdát, akik az adminisztratív ügyeket intézték. Szűkebb értelemben véve az igazgatási osztályok jelentették a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumot. Az emberekkel együtt a hét műszaki osztály (térvéseti; vasúti; hajózási; vízszabályozási; csatorna, kikötő, szárítási; középítészeti; kőút- és hídépítési) gyakorlatilag egy az egyben a Helytartótanács alárendeltségébe tartozó Országos Építési Igazgatóságról került át 1848-ban a minisztériumhoz, felügyeletüket négy igazgatási (kebelbeli, közlekedési, középítészeti, kőút- és hídépítési) osztály látta el. A műszaki osztályok személyzete a Pest-Buda 1849. január elejei kiürítésekör hátramaradt a fővárosban.

Ha a Csány László minisztersége alatt újjászervezett Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumról beszélünk, és mindezt helyhez, illetve időhöz akarjuk kötni, akkor az egyértelmű határ a fővárosba való visszatérés. Debrecenben május második felében tulajdonképpen a korábbi hónapokban megszokott keretek között működött a minisztérium az ott lévő, csekély számú személyzettel, és ebben az új miniszter megérkezése sem hozott lényeges változást.

Bár szóltak ellene is érvek, 1849. május 31-én döntés született a kormány székhelyének Budapestre való áthelyezéséről – a határozat a másnapi *Közlönyben* jelent meg. A döntésben nyilvánvalóan presztízssokok játszottak szerepet, de a minisztériumok működése szempontjából is voltak nem elhanyagolható előnyei. A főváros jobb lehetőségeket biztosított a hivatalok elhelyezésére, az ügyvitelt tekintve fontosak voltak az itt hátrahagyott iratok, nem beszélve a szakszemélyzetről. A költözéskör átmeneti fennakadásra kellett számítani a működésben, ugyanakkor a családjuktól hónapokra elszakított tisztségviselők természetes igénye volt a mielőbbi visszatérés a fővárosba. A katonai sikerek hatására többen elhagyták Debrecen, és Kossuth már április végén hivataluk elvesztésével fenyegette az önkényesen távozókat.

Csány május utolsó napjaiban már Pesten tartózkodott, pár nappal később, június elején követték őt a minisztérium munkatársai is. Akiknek a napokban volt esedékes a fizetésük, azok megkapták előre, hogy az útiköltségüket fedezni

tudják. A költségek optimalizálása miatt a Pénzügyminisztérium felhívta rá a figyelmet, hogy ne mindenki külön-külön induljon, hanem a szabályoknak megfelelően egy kocsin legalább ketten utazzanak.

A minisztériumoknál problémaként merült fel a hiányzó szakemberek pótlása, ezzel összefüggésben a korábbi hivatalnokok alkalmazásának kérdése. A minisztertanács május 2-i, még meglehetősen szigorú állásfoglalása szerint minisztériumi hivatalt csak azok tölthetnek be, akik „szolgáltatukat kétes időben sem tagadták meg”. A korábbi hivatalnokok estén ez azt jelentette, hogy követték a kormányt Debrecenbe. Akik nem így tettek, azoknak igazolniuk kellett, hogy nem önként maradtak az ellenség által megszállt területen. Központi igazolóbizottságokat nem állítottak fel, a kérdés megítélése mindig az adott minisztert illette meg. Általában az alacsony beosztású, elsősorban anyagi megfontolásokból Pesten maradt, a császári közigazgatásban szerepet vállalt kishivatalnokok megtarthatták állásukat, de új jelentkezőkben sem volt hiány; a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium esetében is a fennmaradt iratanyag jelentős részét teszik ki az alkalmazást kérők folyamodványai.

A minisztérium újjászervezésének fontos határnapja volt június 7-e. Reggel 10 órára Csány „az osztályok rendezésére és egyéb, a hivatal organizálására vonatkozó utasítások felvételére” a saját szállására, a Sétatéren lévő Széchenyi-házba rendelte valamennyi hivatalnokot, leszámítva a műszaki osztályok munkatársait.

A kinevezési jog – fel egészen a tanácsosig – minden esetben a szakminisztert illette, e felett a szint felett kormányzói jóváhagyásra is szükség volt. Csány esetében ez azt jelentette, hogy gyakorlatig a teljes gárdát maga nevezhette ki, mivel a minisztériumában osztályfőnökként egyedül Kovács Lajos volt tanácsosinál magasabb beosztásban. Az apparátus pár hét alatt jelentősen felduzzadt, egy június 19-éről származó fizetési jegyzék az egy hónappal korábbi nyolc fővel szemben már negyvenhat főt tüntetett fel, nagy részüket június 1-jei hatállyal nevezték ki. A minisztériumi fizetéseket a pénzügyminiszter előterjesztését követően még májusban egységesítették, egyúttal megszüntetve az elnevezésekben korábban előforduló anomáliákat is. A fent említett fizetési jegyzék már teljesen ezzel összhangban született, a benne szereplő fizetési összegek megfelelnek a korábban meghatározottnak. Voltak olyan hivatali fokozatok, melyekhez egy alacsonyabb és egy magasabb összeget is rendeltek, így próbálván motiválni azokat, akik jól szolgáltak, de magasabb fokozatba lépésre nem számíthattak. A legalacsonyabb megállapított összeg évi 400 pengő forint volt, amit a tisztességes életmódhoz megfelelőnek ítélték. Irányelvként azt tartották szem előtt, hogy egyelőre csak annyi hivatalnokot nevezzenek ki, amennyinek ténylegesen munkát is tudnak adni. Ha az alsóbb beosztásokban a szükség megkívánta, ideiglenesen 1 pengő forintos napidíjasok alkalmazásával lehetett a munkaerőhiányt kezelni.

A fővárosban az első teendő a hivatali helyiségek felmérése, az iratok, tervrajzok összegyűjtése, a helyben maradt személyzet számbavétele volt. A miniszté-

rium korábban sem egy központú volt, a műszaki osztályok városszerte szétszórva, egymástól távol helyezkedtek el. Az ostrom során károk keletkeztek mind a helyiségekben, mind pedig a dokumentumokban. Csány László megérkezése után így számolt be a helyzetről Kossuth Lajosnak: „[...] itt minden iratok, tervek, térképek, amik a Vízivárosban voltak, írások, azok párezer darabokra szaggatvák – most szedetem és illesztetem össze, mennyire lehet.” Mlinkó József segéd irattárnokot június 2-án utasították, hogy a minisztériumot érintő minden iratot és bútort gyűjtsön össze, és szállítsa át őket Budáról Pestre. A feladatot június 14-ére teljesítette. Három napig a Helytartótanács épületében a Közlekedési Minisztériumot illető iratokat, majd utána szintén három napig a Kincstár épületében a számvevőséghez tartozó dokumentumokat válogatta. Előkerítette a minisztérium írószereit és nyomtatott íveit, a bútorokat javításra egy asztalosnak adta át. Bérkocsikkal és hajókkal, később a Lánchidat használva szállított mindent Pestre napokon keresztül. A pakolási munkákra, cipekedésre emeletről le, majd fel, valamint a polcok összeszerelésére, tisztogatására napszámosokat alkalmazott.

A minisztérium elhelyezésével kapcsolatban nincsenek pontos adataink, de valószínűsíthető, hogy Csány László szállása lehetett a központ. A hajózási műszaki osztály júniusban azzal az indokkal kért engedélyt a Budáról Pestre, a József piacra való átköltözésre, hogy így a minisztérium közelében legyen. A szervezeti felépítés a Széchenyi-féle minisztériumot idézte, de ez is csak Kovács Lajosnak egy, Szemere Bertalanhoz mint belügyminiszterhez írt leveléből tudható, melyben felsorolta, hány darab *Közlönyt* kér az apparátus számára, és milyen elosztásban.

A fennmaradt iratanyag tanúsága szerint azt mondhatjuk, a Csány-féle minisztérium működési ideje szűk egy hónap volt mindössze. Épphogy felállt az apparátus, röviddel később meg is szűnt létezni. Stankovics Károly titkár a szabadságharc bukását követő igazolási eljárása során azt vallotta, a minisztériumi hivatalnokokat július 1-jén szélnek eresztették. Az osztályokról jellemzően június végiek a legkésőbbi iratok, a valószínűleg legtovább működő elnöki irodában július 2-ai az utolsó iktatás.

Az államapparátus Pestre való visszatérésének előfeltétele volt a működéshez alkalmas épületek biztosítása, ennek a feladatnak a megoldása is Csány László minisztériumára hárult. Berger Lajos, a középítészeti műszaki osztály igazgató főmérnöke mérte fel a középületek állapotát, és rendelkezett a hibák kijavításáról. Budán a Helytartótanács és a Kamara épületeiben csak kisebb, gyorsan kijavítható károk keletkeztek. A Károly laktanya és az Újépület helyreállítását a katonai hatóságok végezték a saját hatáskörükben. A harmincadház kijavítása is megkezdődött június elején, a sóházban, a zálogházban és a Nemzeti Múzeumban pedig nem keletkezett kár az ostrom alatt. A kormányzó szállásául a pesti Grassalkovich-házat szemelték ki, de felújításával a főváros ismételt kiürítéséig nem végeztek, így Kossuth korábbi szállására, a Nádor utcai Dörig-házba költözött vissza. A képviselőház május 31-én arról határozott, hogy legközelebb július 2-án ül össze a visszafoglalt fővárosban, az erre alkalmas helyiség biztosítása is a Közmunka- és

Közlekedésügyi Minisztériumra hárult. Az első és egyben utolsó pesti ülésre, melyen a kormány székhelyének Szegedre való áttételéről döntöttek a fenti napon, a Pest megyei vármegyeháza nagytermében került sor.

A Lánchíd teljes befejezéséig valahogy meg kellett oldani a híd tehermentesítését. Irányi Dániel kormánybiztos május végén 2-3 hónapra becsülte a munkálatokhoz szükséges időt, de ez is csak akkor lehetett ennyi, ha közben teljesen felfüggesztik a hídon való átjárást. A császári katonaság által felégetett hajóhíd helyett a pesti sóház és a Gellért-hegy lábánál található Sáros-fürdő között egy új hajóhíd felállítását tervezte a város. Csány László a munkálatok felügyeletével Tenczer Károlyt, a kőút- és hídépítési műszaki osztály igazgató főmérnökét bízta meg. Az ideiglenes hajóhidat június elején beakasztották, de nem volt a végtelenségig terhelhető, huszonöt mázsában maximálták az áthaladó szekerek súlyát. Ezzel párhuzamosan a Lánchídon korlátozták az áthaladást, csak állami célból lehetett használni, kizárólag „elmelőzhetlen parancsoló szükség esetében”. Június 8-án Csány László az országos rendőrség igazgatóját, Hajnik Pált is kérte, hogy függetlenül attól, hivatalos ügyben jár-e az illető, senki számára ne adjon áthaladási jegyet a Lánchídra, kivételt csak a fontos küldetésben lévő katonák képezhetnek. A forgalom zökkenőmentes lebonyolítása végett gőzhajókat is forgalomba állítottak, a hídépítésben részt vevőket pedig Csány mentesítette a nemzetőri szolgálat alól. A visszavonulást elősegítendő Kossuth június 30-án megparancsolta a Lánchíd azonnali megnyitását, a minisztérium pedig rögtön deszkákat rendelt, hogy a hidat járhatóvá tegye. Pár nappal később már ellentétes folyamatok zajlottak, Dembiński altábornagy előkészületeket tett a Lánchíd pallóinak felégetésére, de Adam Clark meggyőzte, hogy a felszedésükkel ugyanaz az eredmény érhető el.

Csány Lászlónak közmunka- és közlekedésügyi miniszterként nemcsak az építésben, hanem a romlásban is részt kellett vennie. Abból az elgondolásból, hogy a budai vár erődként többé ne funkcionálhasson, már közvetlenül az ostrom utáni napokban megkezdték a védművek bontását. Kossuth pár héttel később személyesen tekintette meg a munkálatokat, és nem tetszett neki az az átgondolatlanság, amit látott. A munkálatok irányításával Asbóth Sándor őrnagyot bízta meg, de Csány Lászlót is értesítette, hogy mindenben segítse a munkáját. Helyszíni felmérésen alapuló, tervszerű munkát várt el, melynek során új kocsi- és sétautakat is kialakítanak, például a Lánchídtól fel a Sándor-palotáig.

Kossuth fantáziadús terve volt Pestet keletről egy hajózható csatornával körülvenni, amelyen téli kikötőt, dokkokat, hajóműhelyeket is létesítenének. Ez árvízvédelmi funkciója mellett megvédené a várost a futóhomoktól, a töltés katonai védműként is szolgálna, valamint rajta futhatna a hajóvontatók útja. Kossuth Pest virágzását és európai nagyvárossá válását várta a terv megvalósításától, víziója szerint ezzel a fővárostól keletre egy, a belvárosi Duna-parttal szépségben és gazdasági tekintetben is vetekedő új városrész jöhetne létre, de a megvalósítást ő is csak a harcok sikeres lezárulta után tartotta elképzelhetőnek. Csány László

utasítására Fest Vilmos, a csatornázási osztály igazgató főmérnöke elvégezte a terület felmérését, és június 19-én nyújtotta be a jelentését a miniszternek.

Három lehetséges nyomvonalal számolt. Az első, a leghosszabb a Margit-sziget magasságából indult volna, keresztezte volna a váci vasúti pályát, a zsidó temető és a puskaporraktárak mellett elhaladva és a városligeti tavat megkerülve, a város erdején kívül ment volna tovább, majd a józsefvárosi régi temetőn átvágva a Ludoviceum kertje mögött folytatta volna útját, és délen a katonai kórháznál érte volna el ismét a Dunát. Mivel ez a nyomvonal nem közvetlenül a város mellett haladt, így katonai védelmi feladatát jól el tudta volna látni. Hátránya volt a hossza, ezzel összefüggésben a magasabb költségek, illetve az, hogy a leggondosabb tervezés mellett is sok helyen 50–70 lábnyi magas földszlopot kellett volna kitermelni. Az így keletkezett magas partok sem a városnak nem váltak volna díszére, sem pedig a kereskedelmi tevékenységet nem tették volna lehetővé. Csak a földmunkák ára 4,3 millió pengő forintot tett ki. Ez ugyanaz a nagyságrend, mint az az 5 millió pengő forint, amit a Pénzügyminisztériumnak az egy évvel korábban megkötött szerződés szerint a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak át kellett adnia a bankjegykibocsátás fedezeteként, ugyanakkor a két dolog társadalmi haszna összevethetetlen. És ez még csak a földmunkák ára, nem volt benne a megépítendő 10-12 darab híd, a torkolati zsilipek, a magas partok kikövezése, a vontató utak elkészítése, a földek kisajátítása és folyamatosan visszatérő költségként az iszapmentesítés. Mindezeket is beleszámítva Fest Vilmos 7,6 millió pengő forintra tette az összköltséget.

A tervezett csatorna másik nyomvonala valamivel rövidebb volt: északon a pesti fakereskedők telephelyétől indult volna, a városi temető mellett keresztezte volna a vasútpályát, majd a városligeti kerteken át a Lóvászár tér érintésével, Józsefváros és Ferencváros szélén elhaladva, a katonai kórháztól északabbra érte volna el újra a Dunát. Itt nagyjából ugyanazokkal a nehézségekkel kellett volna megküzdeni, mint az első esetben, könnyebbé csak a csatorna hossza és ezzel összefüggő alacsonyabb költségek jelentettek volna; nagyjából 4 millió pengő forinttal lehetett ebben az esetben számolni. Mindkét nyomvonalnál az okozta volna a legnagyobb gondot, hogy a csatorna keresztezi a vasútvonalat, ami mindenféleképpen egy felnyitható vasúti híd beépítését tette volna szükségessé, de az ebből adódó magas kiadásokon kívül, további problémát jelentett volna a forgalom olyan szervezése, melynek során a hajók és a vonatok nem tartják fel egymást.

Fest Vilmos mérnök egy harmadik nyomvonalat tartott egyedül kivitelezhetőnek, melyet sajnos nem részletez úgy, mint az előzőeket, csak utal rá, mint ami Csány számára is ismert, mert a róla szóló terv és bő leírás már az asztalán pihen. Értékelése szerint ez az egyetlen kivitelezhető megoldás, „kereskedelmi, építési, sőt egészségi és politicalis tekintetben nem lehet a város egész környékén ennél célszerűbb vonalt földalálni”. Az azért kiderül a tervezetből, hogy az előbb említett két variánsnál ez egy rövidebb, a várost is érintő, beljebb haladó csator-

na: „Első tekintetre ugyan úgy látszik a mappából, mintha ezen vonal csekély részét kerítené csak be a városnak, de a helyszínére kirándulván észrevehető, hogy e vonal a külvárosok távolabban és mélyen fekvő, nagyobbbrészt rétekből, s kertekből álló téreken menvén keresztül, az egész várost, a külvárosok nagyobb részével együtt mintegy 2500 ölnyi hosszasságban fogja körül.” Az első nyomvonnallal összevetve, mely 4712 öl volt, ez alig több mint a fele annak. Ebből következően eleve kisebb költségekkel kellett számolni, amit tovább csökkentett a függőleges különbségekből adódó kevesebb földmunka. Az alacsonyabb partfalak és a város közelsége kedvezően befolyásolta volna a kereskedelmi lehetőségeket, és a csatorna így a városképhez is jobban illeszkedett volna. Feltételezhetően – mai nézőpontból nézve – annyira bent haladt volna a városban, hogy ezzel a vasúttal való kereszteződés problémája is megoldódott volna.

Csány László május végi Pestre érkezését követően szinte azonnal elrendelte a vasút és a gőzhajózás állami irányítás alá vételét. A Magyar Központi Vasút Igazgatóság a tulajdonát megtarthatta, azonban a kezelésében lévő váci és szolnoki vonalakon a forgalom szervezése és irányítása a minisztérium fennhatósága alá került. Kudlik Józsefet, a vasúttársaság pesti osztálymérnökét, mintegy közvetítő szerepkörbe, a vaspálya műszaki biztosává nevezték ki. Feladatai a következők voltak: a vonalak folyamatos beutazása mellett a pálya épségéről, a személyzet magaviseletéről, a „mozgonyok” állapotáról és a vasúti jelek alkalmazásáról jelentést, a vonatok számára megengedett sebességről pedig javaslatot kellett tennie. Ő közvetített minden központi utasítást a személyzet felé, akikre nézve rendeletei kötelező érvényűek voltak, ugyanúgy, mint korábban a főmérnöké. A szabálytalanságokról, rendkívüli kiadásokról és balesetekről is jelentenie kellett. A forgalom minél hatékonyabb szervezése miatt táblázatos kimutatást kellett készítenie a rendelkezésre álló mozdonyok, személy- és teherkocsik számáról, teljesítményéről, méretéről, illetve ezek változásairól. A pályaudvari személyzetnek szigorúan meghagyták, hogy érvényes menetjegy vagy szabadjegy nélkül senkit se engedjenek a vonatok közelébe.

A meglévőön túli, újabb vasútvonalak nyitására már az árpilisi törvények is rendelkeztek. Ezek Budapestről hat irányba, az országhatár felé futottak volna. A törvénycikkben név szerint csak a fiumei vasutat emelték ki, de a hadi helyzet miatt pont ennek a kivitelezésére volt 1848–49-ben a legkevesebb esély. Csány minisztersége idején a szolnoki vonal Debrecen, illetve Arad felé történő meghosszabbításában érték el a legnagyobb előrehaladást, természetesen ebben szerepet játszottak az itteni kedvező domborzati viszonyok is. Megtörtént a terepfelmérés, és elkészültek a konkrét tervek. Május végén bízta meg Csány László Hieronimy Ottó vasúti főmérnököt, hogy az említett két vonalon a földmunkák azonnali megkezdése miatt gyűjtse össze a térképeket, terveket, valamint a korábban ezeken dolgozó mérnököket, és tartsa készen őket a kiindulásra.

A debreceni vasút útjába eső községeket utasították, hogy a kiküldött mérnökök által kijelölt földeket adják át, hárítsanak el minden akadályt a munkájuk

útjából, és biztosítsák a földtulajdonosokat arról, hogy a földjükért kártérítést kapnak majd. Kezdjék meg a kisajátításokat, és azoknak, akik földjük elvesztésével anyagi viszonyaik miatt kilátástalan helyzetbe kerülnének, a község pénztárából fizessék ki a járandóságukat, vagy a Pénzügyminisztériumtól kérjenek segítséget!

A konkrét fizikai munkát hadifoglyokkal akarták elvégeztetni, egyrészt, hogy ledolgozzák az ellátásuk költségeit, másrészt, hogy jóvátegyék, amit az ország ellen elkövettek. A hadifoglyok alkalmazásának hatékonyságát megkérdőjelezte Csány Lászlónak Szemere Bertalanhoz írt, június 26-án kelt levele: „Jelenleg megint hivatalosan értesülve vagyok, hogy foglalkozások naplopás, csavargás, a népnek ámítása, lehangolása, hol szerét tehetik, és néhol mezei munka a gazdáknak.”

Szakmailag jóval nagyobb kihívás volt az erdélyi vasút megépítése, melyre Csány László ígéretet tett Erdélytől való búcsújakor. Tavasszal itt is megkezdődtek az előkészítő munkálatok. Még áprilisban két mérnök Kolozsvárról kiindulva bejárta a lehetséges útvonalakat Zsibó és Zilah felé. A havasi román felkelők miatt a legkézenfekvőbb irányban, a Sebes-Körös völgyében ekkor még nem lehetett biztonságosan tevékenykedni. Csány László június 17-én Kossuth Lajos kíséretében Nagyváradra utazott, és körülbelül egy hétig távol maradt a fővárostól. Az utazáshoz a különvonatot úgy rendelték meg, mintha a kolozsvári vasút munkálatait szemlélnék, de ez csak ürügy volt, valójában a kormányzó Bem tábornokkal folytatott tárgyalásokat, melyeken Csány nyilvánvalóan korábbi erdélyi országos biztos megbízatásával összefüggésben lehetett jelen. Az erdélyi vasút akkori állapota nem indokolta a kormányzói, de még csak a közlekedési minisztérium szemlét sem, annál is inkább, hiszen Csány pont ott-tartózkodása alatt adta ki a rendeletét a felmérést korábban megkezdő mérnököknek, hogy jöjjenek Nagyváradra, és vármegyei, valamint városi mérnökök társaságában onnan kiindulva a Királyhágó felé is kezdjék meg a feltáró munkákat Kolozsvár irányában.

A vasutat követően a gőzhajózás állami felügyelet alá vétele is megtörtént. Csány László június 18-ai utasítása szerint a Duna Gőzhajózási Társaság tulajdonát megtarthatja, és belső ügyeit maga intézheti ugyan, de ő is fenntartja magának a jogot, hogy egy kinevezendő biztos által az ügyvitel minden ágára rálátása legyen. A társaság kellő kárpótlás mellett köteles volt a hadsereg és az állam számára minden segítséget megadni, a működésből eredő hasznot az országból nem vihette ki.

Csány László miniszterként nem csak saját tárcája szűken vett szakkérdéseiben nyilvánult meg, június 7-én az amnesztiával kapcsolatban nyújtotta be tervezetét. Teljes bűnbocsánatot javasolt mindazoknak, akik a rendelet kihirdetését követő 21 napon belül hűségesküt tesznek. Javaslatát azonban ebben a formában minisztertársainak nagy része nem támogatta, csak a részleges amnesztiát szavazták meg. A bűnbocsánatban részesülők körét oly módon szűkítették, hogy kivették közülük a császári biztosokat és az ellenséggel a Havasalföldre távozókat.

A kormányból Csány kifejezetten jó viszonyt ápolt Kossuth Lajossal, Duschek Ferencsel és Görgei Artúrral, ez utóbbi viszonynak köszönhető, hogy bekerült a június 29-én éjjel Komáromba menő küldöttségbe. Aulich Lajossal és Kiss Ernővel azt a feladatot kapták, győzzék meg Görgeit, seregével vonuljon Szegedre. Kossuth a győri vereség és az orosz főszereg előrenyomulásának hírére aznap minisztertanácsot tartott, amire meghívta az épp a fővárosban tartózkodó tábornokokat is. A seregek pár nappal korábban elhatározott két központú koncentrációjának eszméjét, egyúttal a komáromi összpontosítást feladva, a mozgó seregek Szegedre rendelése mellett döntöttek. A küldöttség összeállítása célzatos volt, nemcsak Csányi, hanem Aulich Lajos is élvezte Görgei bizalmát, Kiss Ernő pedig azt az utasítást kapta, ha a fővezér vonakodna eleget tenni a minisztertanácsi határozatnak, vegye át a sereg vezetését. Csánynak és Aulichnak végül sikerült meggyőznie Görgeit, aki szóbeli ígéretet tett Komárom elhagyására. Végzetes bonyodalmat okozott viszont, hogy Görgeinek még a küldöttség megérkezése előtt írt, 939. iktatószámú levelét, melyben azt mondta, Komáromnál akarja a végső döntést kicsikarni, Kossuth csak a küldöttség visszaérése után kapta meg, így abban joggal látta az adott szóbeli ígéret visszavonását. Ennek hatására a július 1-jei minisztertanács beleegyezésével Görgeit leváltotta a fővezéri poszt-ról, és őt magát hadügyminiszteri teendőinek vitelére a kormány székhelyére rendelte. Ez az eset Csány Görgeihez való viszonyában is törést okozott, „ki addig Görgeit minden gyanúsítások ellen védelmezé, most hazaárulónak nevezé őt”. Vukovics Sebő visszaemlékezése szerint Csány éles hangú levelet írt Görgeinek, mely olyan sértő volt, hogy ő inkább lebeszélte az elküldéséről.

A fővezéri kérdés megoldása körül kialakult vitában Kossuth felvetette, hogy Mészáros Lázár és Henryk Dembiński tanácsadása mellett saját maga áll a seregek élére – ebben Csány volt az egyik fő támogatója: „Görgei iránti bizalma megcsökkenvén, más fővezér kinevezése azonban, mint Görgeit végképp mellőző intézkedés, nem tetszvének.” A komáromi csata és Görgei sebesülésének híre, valamint az, hogy addigra kiderült, a leváltás félreértésen alapult, Csányt is megengesztelte vele kapcsolatban. Július végén, mikor a fővezéri kérdés ismét terítékre került, Görgei legelkötelezettebb támogatójaként lépett fel.

Július 2-án a Komárom körüli eseményekkel párhuzamosan határozat született a főváros elhagyásáról. Megkezdődött az állami hivatalok és javak elszállítása, ez a munka több szempontból is Csány minisztériumának profiljába vágott. Mivel az állami szállítások a szolnoki vasút teljes kapacitását elfoglalták, elrendelték a magánszemélyek utazásának felfüggesztését. Csány László egy héttel később száz utaszt kért, „kikkel rontathatom a vaspályát”. Ekkor már csak négy személykocsi állt a rendelkezésére, az összes szerelvényt Szolnokra küldte. Ugyanúgy, mint januárban, most is vezető szerepet játszott a főváros kiürítésében. Hirdetményben tette közzé, hogy aki bármilyen hátrahagyott állami vagyronról tud, közvetlenül nála jelentse. Szemere Bertalannal együtt július 10-én az utolsó közt hagyta el Pestet. A kormány többi tagja korábban indult, Szolnokon, Hódmező-

vásárhelyen és Szentesen keresztül értek Szegedre. Csány és Szemere csak Ceglédig utaztak vonattal, onnan kocsival mentek tovább Nagykőrösön át. A szegedi időszak alatt Csány László korlátozott lehetőségek között szállítási és ellátási kérdések megoldásában vett részt.

A megürült képviselői helyekre Zala megyében júniusban választást írtak ki; Csány Lászlót mind a keszthelyi, mind pedig a tapolcai körzetben megválasztották. Formai hiányosságokra hivatkozva az igazolóbizottmány a tapolcai mandátum igazolását elutasította, de a keszthelyi esetében mindent rendben találtak. Miután a július 28-án, Szegeden tartott országgyűlés jóváhagyta a mandátumát, az ülésen a nemzetiségi kérdés vitájában Csány is felszólalt.

A kormány ezt követően Aradra helyezte át székhelyét, Csány augusztus 3-án már biztosan ott volt. Pár nappal később Kossuthtól ismét azt a feladatot kapta, hogy a táborában keresse fel a szintén Aradra tartó Görgeit. Csány kocsija augusztus 7-én Keményfoknál, Nagyszalonta előtt elakadt a szembejövő katonai szekerek áradatában, így lovas futár által értesítette Görgeit várható érkezéséről, illetve jövelele céljáról. Tájékoztatta Dembiński szőregi és Bem erdélyi vereségeiről, javasolta, hogy a poggyászt ne Aradra küldesse, mert ott már nem lehet elhelyezni, hanem Világosra és környékére. Aulich Lajos hadügyminiszter hasonló értelmű levelében összhangban javasolta, hogy Görgei különítsen ki seregéből 5 ezer főt, mely a csucsai szorost megszállva megakadályozhatná az orosz főszereg Erdélybe való ilyen irányú betörését, de ami a legfontosabb, mielőbb siessen Aradra. Aznap késő este találkoztak Nagyszalontán. Aradra visszatérőben Csány ezt írta minisztertársának, Vukovics Sebőnek: „Akárki mit mondjon, ismétlem, ha Görgei ki nem nevezetik mielőbb fővezérnek – elveszett a haza. Nem mondom én, hogy ő menti meg bizonyosan, de már azt mondom, hogy ha valaki viszonyaink közt hivatva van annak megmentésére, úgy ő az.”

A szabadságharc utolsó napjaiban Csány László fontos politikai szerepet játszott. Bem temesvári csatavesztésének híre augusztus 11-ére érkezett meg Aradra. Csány reggelt felkereste Kossuthot, és kinyilvánította előtte, hogy ebben a helyzetben a kormány lemondása és a hatalomnak Görgeire való ruházása ez egyetlen járható út, majd visszatért a városban található szállására; ugyanitt lakott Görgei is. Kossuth ezt követően az aradi várban összehívta a kormány tagjait, és döntés született Görgei fővezéri kinevezéséről, emellett felhatalmazták, hogy kezdjen tárgyalásokat az oroszokkal. Csány nem volt jelen a gyűlésen, szállásán levelet fogalmazott Kossuthnak a hatalomnak a fővezér számára történő mielőbbi átadásáról, melyet a kormányzó reggeli találkozásukkor megígért, de mégis késett teljesíteni. Közben Görgei is felkereste, és a segítségét kérte, hogy járjon közben a kormány lemondásában, mert anélkül az ő megbízatása teljesen értelmetlen. Csány eleget tett a kérésnek, szállására hívta minisztertársait – Vukovics Sebő mellett Aulich Lajos volt még elérhető. Hárman írták alá azt a Kossuthnak szóló levelet, mely így kezdődött: „Görgei tábornok úr a ma reá ruházott megbízásnak siker reményével megfelelően nem vél, ha a mostani kormány teljesen

le nem lép, az általa bírt polgári és hadi hatalmat öneki nem adja át, s mindez nyilvánosságra nem hozatik. Hazánk szerencsétlenségében hosszabb értekezésnek lehetőségét nem látván, ezennel Görgei tábornok kívánatahoz hozzájárulásunkat jelentjük ki, s viselt miniszteri hivatalainkat letesszük.” Kossuth elfogadta a miniszterek javaslatát, délután kettőkor megírta a kért nyilatkozatot, és átküldte Csány szállására. Vukovics Sebő és Horváth Mihály miniszterek mellett Csány jegyezte ellen, ez volt miniszteri megbízatásának utolsó hivatalos aktusa.

Bár többen is a külföldre menekülést javasolták neki, és volt olyan, aki a konkrét segítségéről is biztosította, ő minden ilyen lehetőséget elhárított.

Bohusné Szögyény Antónia – aki a világosi kastélyban a fegyverletétel előtti nap vendégül látta a magyar sereg vezérkarát – visszaemlékezése szerint: „[...] négy ifjú futár vágatott a hegyen át kertünkbe, s nyomban követte őket egy kisebb négyfogatú kocsi és egy négyfogatú üveghintó. Az elsőből magas, nyúlánk tiszt ugrott ki honvédegyenruhában, tarka foulard-kendővel bekötött fejjel, s miután nekem futólag köszönt, az üveghintó ajtajához sietett, melyből gyöngéd figyelemmel egy megtört öregurat emelt ki, kinek ingó lépteit a teraszig támogatta, hol a gyorsan készített étkezőasztalok voltak elhelyezve, melyek mellett pár perc múltán az egész magyar sereg fényes fővezérlete ült, jóízűen elköltve a hirtelen készült lakomát. – Ama magas, tekintélyteljes tiszt Görgei Artúr, a fővezér; az általa támogatott ősz pedig Csány, akkor közlekedésügyi miniszter volt, ki pár héttel utóbb bitón múlt ki. Már akkor oly gyenge volt az életfonala, miszerint a természetet csak pár nappal előzte meg a hóhér.”

Csány László a sereg mellett maradt mindvégig, feltehetően a világosi fegyverletételkor is, ezt követően Kisjenőre, majd Nagyváradra vitték. Görgei hiába próbált személyesen közbenjárni az érdekében Paszkevicz hercegnél, kiadták a császári hatóságoknak. Pestre szállították az Újépületbe, felségárulással vádolták, a hadbíróági tárgyalása szeptember 26-án kezdődött. Az október 9-én kihirdetett ítélet szerint kötélt általi halál és teljes vagyonelkobzás várt rá. Az általa betöltött miniszteri poszt, bár bizonyos szempontból akár politikai pályája csúcsának is tekinthető, valószínűleg nem lehetett döntő súlyú az ítélet meghozatalakor. E nélkül is olyan bűnlajstroma volt, hogy a halálbüntetést semmiképp sem kerülhette volna el. Az ítélet indoklása szerint: „[...] különböző, a lázadó kormány által neki adományozott valamennyi alkalmazásában, mint kormány-, országos és főkormánybiztos, – végezetül pedig mint Magyarország minisztere, – a forradalmi korszak kezdetétől a végéig szóval, írással és tettel a legkiemelkedőbb módon a lázadás küzdelmes keresztülvitelét célzó tevékenységet fejtett ki; az e célt szolgáló rendszabályokat és határozatokat bevezette és végrehajtotta; és folyamatosan, és a legelső sorban a legfelsőbb dinasztia és az államkötelék megdöntésére irányuló szándékokat tanúsított és segített elő.”

Batthyány Lajos miniszterelnök után ő volt a legmagasabb rangú polgári személy, akit halálra ítélték 1849-ben, minisztertársai közül is csak Aulich Lajosnak jutott ugyanaz a sors, mint neki. Jeszenák Jánossal együtt kísérték a bitófa alá

október 10-ének reggelén az Újépület melletti fapiacon. Végignézte társa kivégzését, majd ő is kiszervezett.

Gyámfiához Schmidegg Kálmánhoz írt búcsúlevele szerint: „Igen, megszőkhettem volna, mint a többi miniszterek, de én a szökést éppen úgy, mint az öngyilkosságot, gyávaságnak tartom, ha használni nem bírtam hazám ügyének, annak tudok mártírja lenni.”

■ FÜGGELÉK

Kossuth Lajos levele Csány Lászlóhoz, melyben tudósítja a trónfosztásról, és felajánlja neki a közlekedési tárcát (részlet)

Debrecen, 1849. április 20.

Tisztelt Barátom!

A nemzetgyűlés kimondotta a hitszegő dinasztia száműzését és hazánk függetlenségét. A dolog érett volt. Késni vele nem lehetett. Majd elmondom okaimat. Most nincs teljességgel időm.

Véget kellett vetnem az ármánynak.

Megvan. Azt hiszem, nem csal politikám. A manifesztum nyomtatás alatt van. Holnapután megküldöm.

Balsorsom úgy akará, hogy velem parancsoljanak, legyek kormányzó. Helyzetem átok, de húzom az igát, míg becsülettel nem mehetek szántani, vagy pipázni veled a Márk piacra, vagy ami hihetőbb: összeroskadok. Hagyján: csak a haza mentve legyen.

Minisztériumot kell alakítanom. Szándokom ez:

Belügy Szemere

Külügy Batthyány Kázmér

Hadügy Görgey

Pénzügy Duschek

Közlekedés Csányi (ha ismered)

Igazság Vukovics vagy Perényi

Kultusz Perényi vagy Horvát Mihál

Kereskedés?

Kérlek Isten és a haza nevére, ne tagadd meg tőlem a minisztériumba belépésedet.

De arra is kérlek, addig ne hadd el Erdélyt, míg a megküldendő függetlenségi manifesztumnak elismerést nem szereztél Erdélyben, s míg utódról nem gondoskodhaték.

Ki legyen? Csak nem arisztokrata. Erdélyben az arisztokrácia borzasztóan emeli fejét.

Még egy miniszter sincs itt; magam vagyok minden, azért csak röviden írhatok. Pedig hosszan kellene. [...]

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Csány László kormánybiztos (H 103), Keltezetlen iratok 58. Közli: *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai, 1849. április 15. – augusztus 15.* [Kossuth Lajos Összes Munkái 15.] Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1955. 65–66. p.)

Csány László válasza Kossuthnak a miniszteri felkéréssel kapcsolatban (részlet)

Kolozsvár, 1849. április 24.

Igen tisztelt Barátom!

Tegnap éjjel után 1 óraker vett levedre pontonkint következő jelentésem.

Ament mondott a Ház hazánk függetlenségi határozatára, Ament mondok én is lelkem lelkéből.

Kormányzó senki más nem lehetett, mint te, mert biz' Isten, te vagy igen tisztelt Barátom, a tengelyszög, mely, ha kihull, pereg egy kis időig még a kerék, de csakhamar kiesik a szög után, s nem kell sok tűz a lovakban, hogy a kocsi feldüljön, széttúzásson. A hon téged nem nélkülözhet, ha leroskadnál, mitül bennünket Isten mentsen, a sors kimondaná okvetlen felettünk a Finis Hungariaet.

Velem parancsolsz, mióta Talián visszajött, folytonos küzdelemben vagyok magammal. Egy hosszú életem át függetlenebb embert nem tartott nálomnál a föld, a hivatalnoktól, mondhatom, averzióm volt. Velem parancsolsz, egy érzet azt mondja keblemben, hogy most éli a magyar azon napokat, melyek viharai közt őt csak a kormányzó mentheti meg. A kormányzónak hű segédekre van szüksége, és én, ki kanizsai leköszönésem óta mindenkor azt tettem, mit akartál, most is azt mondom, ám legyen, belépek a sorompóba. Tudom, hogy a küzdőmokon állok, ügyesség, technikai ismeretek nélkül, belépek a sorompóba egyetlen egy kellelkel, hűséggel hazám eránt és irtántod. Ha látni fogom, hogy a kormányzó nem veheti hasznomat, más alkalmasabbnak helyet adni lesz idő és lesz bennem akarat. A feketeleves bizonyosan hátravan, s az csak ezután tálatatik fel, de a vonaglás órái rövidek. A kérdés jobbra vagy balra egypár hó alatt lényeges részében eldül, s akkor, mikor a hűségénél több kívántotik a kormányzó segéd-társaiban, én visszalépek, a Márk vagy a világ más terére.

Tegnap már intézkedtem, hogy Erdélyben a függetlenségi manifesztum elismerést nyerjen, és kétségen túl nyerend. Utódom ki legyen? Talán Vukovics, ha a minisztériumban nem jön, ha pedig az belejön, akkor nem tudom ki. Mágán ne legyen, mert itt bizodalom szükséges. Azt nem mondhatom, hogy az arisztokrácia itt emeli fejét. Sőt, mondhatom, már inkább leereszti. Rövid ittmaradásomat fel fogom használni a célra. A vasutak rögeszméjök, s most van időm az alkalommal élni, utódomról gondoskodni fogok. Ha én nem talállok, kitalálja bölcsességed.

Mikor menjek, annak meghatározását Tőled várom, addig folytatom eljárásomat legjobb meggyőződéseim szerint. [...]

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség Általános iratok [H 2], 1849: 6206. Közli: Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. k. [Zalai Gyűjtemény 44.] Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998. II. k. 285. p.)

Kossuth Lajos levele Csány Lászlóhoz, melyben kéri, hogy az erdélyiekhez szóló búcsúlevelében tegyen ígéretet a kolozsvári vasút építésével kapcsolatos munkálatok megkezdésére

Debrecen, 1849. május 2.

Az ország királyhágóntúli részeinek meleg óhajtásai közé tartozik Kolozsvárnak Debrecen felé Pesttel vasút általi összeköttetése, mely a gyors, olcsó és szakadatlan közlekedés jótéteményein kívül, az ország szívének ezen távol vidékekkel szellemi kapcsolataira is kedvezőleg hatva, az Unió által egybekötött országrészeket a forgalomnak gyors érintkezésével is összeforrassa.

Ezen óhajtás teljesítése hő vágyaim közé tartozván, saját kívánsággal találkozott miniszter úr, midőn eddigi országos biztosi minőségében engem ezen vasút létesítése körüli előmunkálatok elrendelésére felhívott.

Most, midőn miniszter úr az álladalom közlekedési ügyeinek kormányzatát átveszi, ezen előterjesztésének valószínűsítése – melyhez megegyezésemet örömmel adom – egyenesen hivatalos köréhez tartozandik, s kedves dolgot vélek miniszter úrnak tenni, midőn ezennel felhívom, hogy országos biztosi búcsúszavában adja tudtúl királyhágóntúli hazánkfiainak, kiknek körében magának hazánk iránt annyi érdemeket szerzett, hogy az említett vasút iránti óhajtásuk teljesítésére, az intézkedések miniszter úr által haladéktalanul meg fognak tétetni.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség Általános iratok [H 2], 1849: 6206. Megjelent: *Közlöny*, 1849. május 3. 349 p. Közli: *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*, 193. p.)

Csány László hirdetménye Erdélyből való távozásakor

Hely és dátum nélkül [Kolozsvár, 1849. május 10.]

Búcsúszó Erdélytől.

Megjelenésem napja köztetek múlt év utolsó napja, zordon téli nap vala. Szűk volt a láthatár, hová szemeink hathatának, szűk és sötét. Seregeink gyöngébb részét a víz-

aknai csata elvágta a hadvezértül, s ez által kis térre szorítkozva, nyugtalan bizonytalansággal nézénk a kétes jövő elébe. De nem hunyt el keblemben igaz ügyünk diadala feletti reményem, s ezt osztám veletek. Osztám sikerrel, mert elmondhatom, hogy csüggedést részetekről az események felett soha nem tapasztaltam. Pedig még egy rosszul vetett kocka! S hol a halandó, ki a következésekről határozottan szólhatna.

De meghozta jó sorsunk a piski és szebeni diadalmak fénynapjait, azok Osztrolenka hőseit Erdély szabadítójává tevék, s vitéz seregeink győzelmi koszorújába új borostyánt fűzének. És most, midőn rendeltetésemnél fogva a közlekedési ügyek kormányzatának átvételére tőletek távozok, mily tág már politikai láthatárunk!!! A pártütő oláhoknak havasi tanyáin és Gyulafejérváron kívül Erdély szabad és független. Független, minő soha nem volt, és minővé őseink igyekezetének hazánkat alakítani nem sikerült.

Az elvonult események igaz, sokkal borzasztóbbak valának, hogy sem azoknak véres nyomai ily rövid idő alatt elenyészhettek volna. Még sok sebek nyitvák, s azok fájdalmi sajnók, de az országgyűlés, az ország kormányzója, a kormány igyekezetöket oda irányozandják, hogy a sajnó fájdalmak ne csak enyhüljenek, de meg is szűnjenek.

Személyemet illetőleg, legfőbb gondjaim közé tartozand Erdélynek, s ebben a derék vitéz Székelységnek Debrecen felé vasúttali összeköttetését eszközölni a haza szívével, mert érzem, hogy az unió által egybekötött országrészek csak a forgalomnak gyors érintkezésével élvezendik teljesen és tökéletesen az egyesülés áldásait, mivégre általom az intézkedések haladéktalanul meg fognak tétetni.

Engedje az egek ura, hogy ebbéli meleg óhajtását az ország Királyhágón inenni részeinek mielőbb sikerre emelhessem, s engedje, hogy a példátlan árulás okozta véráldozatok után Erdély felvirágzására eszközül szolgálhassak!

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1526 utáni gyűjtemény, 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye, Az 1848/49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok [R 32], No. 3525. Közli: Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849, II. k. 311. p.)

Háromszék állandó bizottmányának válasza Csány Lászlóhoz Erdélytől való búcsúszavára

Sepsiszentgyörgy, 1849. május 24.

Erdély népeihez intézett búcsúszavaiból értesült Háromszék állandó bizottmányi gyűlése, miszerint Ön érdemei méltánylatául közlekedési miniszterré lőn kinevezve, melyre fájdalom és öröm érzete lépett meg, mert tekintve egyfelől az erdélyi részek, s különösen a Székelyföld jóléte előmozdításában tett üdvös rendeleteit Miniszter Úrnak, másfelől hallva a búcsúszót, csakis legőszintébb polgári fájdalom töltheti el mindenikünk keblét. Azonban nem kevésbé enyhítve fájdalmunkot azon öntudat, hogy Miniszter Úr azon magos polcra a hon közbizodalma folytán állttaték, s midőn mi nemzetiségünk,

s szeretett honunk irányába tett annyi fáradozásaiért a legforróbb hálánkot nyilvánítjuk, kívánjuk egyszersmind, hogy a magyarok Istene Miniszter Urat huzamos évekig éltesse, hogy így az összes Magyarhon, s különösen Székelyföldünk anyagi felvirágzására tett őszinte ígéretét mielőbb életbe léptethesse.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Elnöki iratok [H 31], 1849: 86)

Duschek Ferenc pénzügyminiszter átirata Csány Lászlónak a szolnoki ideiglenes hidakról

Debrecen, 1849. május 27.

Folyó hó 23-án 255. sz. alatt kelt az iránti megkeresését, hogy a szolnoki ideiglenes hidnak építését megakadályoztassam, nyomban követé a szolnoki kincstári sóhivatalnak tegnapi napon érkezett jelentése, melyből az tetszik ki, hogy Szolnokon már sokkal jókorabb azon helyen felül, hol a leégetett híd állt egy tutajokon, azon alól pedig egy hajókon álló, s így két ideiglenes híd készítettet el. S hogy mindkét híd a nevezett sóhivatal többszöri figyelmeztetésének ellenére úgy építettet, miszerint azokat sem a keresztül menetelre megnyitni, sem pedig alattuk gőzhajókkal, de még csak sóval terhelt tutajokkal is elmenni nem lehet.

Mivel pedig a Mármarosból már e hó elején megindult, s Szolnokra és Szegedre menendő sószállítmányoknak ezen két híd mellett, vagy alatt elhaladni, s a szolnoki sószállítmányokat az ottani két hidon alól létező sókamarák közelében kikötni, s azokba berakatni kell, van szerencsém tisztelt miniszter urat ismételve felszólítani, hogy Szolnokra azonnal egy szakértő, értelmes egyént kiküldeni szíveskedjék. Ki a szolnoki kincstári sóhivatallal egyetértve, mindkét hidat a Tisza jobb partján akképp állíttassa fel, hogy azok alatt mind gőzhajók, mind pedig a gyakran több órákig folytonosan menő sótutajok akármely időben szakadatlanul elmehessenek. Minek is mielőbbi eszközöltetésére miniszter úrnak figyelmét felhívni annyival szükségesnek látván, mivel ha a sószállítmányok megérkezésüknél a két híd alatt át nem mehetnek, a sószállítók a várakozásért kétségen kívül kárpótlást követelendnek, s ez tőlök megtagadni nem lehetne.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Út- és Hidépítési Osztály [H 38], 1849. 1. kútfő 9. tétel)

Duschek Ferenc pénzügyminiszter átirata Csány Lászlónak a hivatalnokok alkalmazásával és fizetésével kapcsolatban

Debrecen, 1849. május 31.

A régi kormánynak eddigelé sem alkalmazott tisztviselői, továbbá a Budapesten hátra maradt és most tényleg szolgálatba vett hivatalnokok, nem különben az előbbeni minisztérium által alkalmazott azon tisztviselők iránt, kik most nem alkalmaztatnak a miniszteri tanács által e részbeni előterjesztésemre következő határozat hozattatott:

1-ször A régi kormány azon tisztviselői, kik mindeddig nem alkalmaztattak, ha egyébiránt nem bűnösök, az 1848-ik évi törvény által nekik biztosított régi fizetésök élvezetében folyó évi december végéig meghagyatnak. Azontúl, ha nem alkalmaztatnának, a fennállott szabályok szerint fognak nyugdíjaztatni.

2-szor A kormánynak Budapestről távozása alkalmával Budapesten maradt oly tisztviselők, kik a maradásra egyenes parancsot vőnek, s kiket tisztviselőkül ismét elfogadni az illető miniszterek érdemeseknek találnak, fizetéseiket azon időponttól kapják, melytől fizetést nem húztak volt. Kik ellenben ilyennemű rendeletet nem, vagy ellenkezőleg, a lejövetelre parancsot kaptak, s csak most jöttek és jönnek, azokra nézve megítélni, mely időponttól húzzák fizetéseiket, az illető miniszterekre bízatik.

3-or A volt minisztérium által a régi tisztségviselők közül, vagy újonnan alkalmazott azon egyénekre, kik a mostani minisztérium által akármilyen okból nem alkalmaztatnak, amennyiben egyébkint nem bűnösök, a régi, s újnak hiányában most is fennálló nyugdíj-szabályzat alkalmaztatik, mely szerint a 10 éven alul szolgált hivatalnokok, ha szolgálatra alkalmatlanoknak találhatnak, egy évi fizetéssel bocsáttatnak el. A 10 éven túl, de 25 éven alul szolgáltak fizetéseik egyharmadával, a 25 éven túl szolgáltak fizetéseik felével, s a 40 éven túl szolgáltak egész fizetésökkel nyugdíjaztatnak.

Mely határozatot miniszter úrral ezennel közleni szerencsém van.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Elnöki iratok [H 31], 1849: 79. Közli: Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai, 249. p.)

Duschek Ferenc pénzügyminiszter átirata Csány Lászlónak a Budapestre visszatérő minisztériumi tisztségviselők fizetésének utalványozásáról

Debrecen, 1849. május 31.

Miszerint a miniszterségi hivatalnokok rendes állomásaikra Budapestre leendő visszatérésük alkalmával az útiköltségeket fedezhessék, a főpénztári fiókhivatalnál a rendelést teszem, hogy folyó évi június hóra járó fizetésök nem csak azon tisztviselőknek,

kiknek azok minden hó 1-ső napjain kifizettetni szoktak, hanem azoknak is, kiknek azok csak a hó 3-ik és 5-kén kijárnak, holnapi napon kiszolgáltassanak.

Azoknak, kik fizetvényüket szabály szerint minden hó 16-kán felveszik, az Buda-Pesten kiszolgáltatandik.

Egyéb iránt a tisztviselők rendes állomásaikra leendő visszatérésük után, mihelyt az illető minisztériumok által az útiköltségek kimutatása velem közöltetni fog, az érvényes útiköltségek lehető rövid idő alatt utalványoztatni fognak.

Végtére Miniszter Úr figyelmét arra is felhívandónak véltém, miszerint intézkedni szíveskedjék, hogy a tisztviselők Budapestre leendő átköltözésük alkalmával szabályszerűleg ketten egy kocsin utazzanak.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Kebelbeli osztály [H 33], 1849. 2. kútfő 34. tétel.)

Csány László átirata Irányi Dániel kormánybiztoshoz fővárosi hajóhíd felállításáról

Pest, 1849. június 1.

A Buda s Pest közti hajóhídnak minél előbbi felállítása a legsürgetőbb teendők közé tartozván, főgondomnak tartottam eziránt kellőleg intézkedni. Tenczer Károly hídosztályi főmérnök által azonban arról tudósítatom, hogy ezen vállalat létrehozását a város maga vette magára, oly formán miszerint a pesti sóház irányában célba vett ideiglenes hajóhíd már folyó hó 3-án beakasztassék. De, minthogy az e tekintetben megkívántató előkészületek azt gyaníttatják, miszerint a beakasztás ezen határidőre még nem fog megtörténhetni, már részről pedig annak létesítését mégis minden tekintetek sűrgetőleg igénylik, azért egész bizalommal megkeresem Önt a várostól e tárgyban magának tudomást szerezni, s velem mielőbb közleni: vajon mennyire haladt már a munkálat, s nevezetesen mikor fog a hídbeakasztás megtörténni? Annyival inkább, minthogy ezen beakasztáskor műszaki tekintetből fennevezett Tenczer Károly osztályfőmérnöknek helyszíneni megjelenését, s tetteleges részvételét is szükségesnek találom.

Szíves válaszát mihamarább elvárván.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Elnöki iratok [H 31], 1849: 48.)

A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium nyílt rendelete a Szolnok–Debrecen vasútvonal mellett fekvő községekhez

Pest, 1849. június 2.

Vannak idők, midőn a közügyeket a szokásos rendszeres vágásokban vezetni lehetetlen s némelyeket előlegezni kell a siker, s körülmények parancsolta kényszerűség fejében.

Ezeket méltányolni a hazafinak kötelessége, kötelessége főleg azon községeknek, melyeknek érdekében nagyszerű hazai vállalat megindításához rögtön kezdeni elhatároztam.

Győzedelmes sergeink több ezerre menő hadi foglyokat ejtettek hatalmankba, kiket rögtön foglalkoztatni kell, hogy egyfelől az ország terheltetése nélkül éllemezzenek, másfelől hogy Isten akarata beteljék, miszerint azon kezek, melyek a magyar földön pusztítottak, legyenek már most a felvirágzás munkáiban elfoglalva.

A körülmény parancsolta rögtönzés nem engedi, hogy a szükséges kisajátítás s kármentesítések iránt előleges lépések történjenek, annyival kevésbé, miután ezen kérdés elvei felett az országgyűlés mindedig nem határozhatott.

Kénytelen vagyok azért a községeket hazafias buzgóságuk s önérdükükre fölhíva oda utasítani, hogy

1-ör A rögtön munkába veendő Szolnok–debreceni vasútvonalhoz megkívántató, s minisztériumom kiküldött mérnökei által kijelelendő földtért ezen országos vállalatra adják által, annak használásában ne engedjenek semmi akadályozást történni.

2-or Tegyéek nevemben bizonyossá minden birtokost, hogy a magántulajdon csak kisajátítás útján s a föld értékének annak idejébeni megtérítése mellett vétetik el. S minden a munka folytában, s az által kikerülhetlenül okozandó kár meg fog téríttetni.

3-or Megajáltatván az illető községek által a megkívántató földtér kisajátítása, addig is, míg az országgyűlés közelebbről a kisajátítás s kármentés elvei iránt részletesen rendelkezendik, vegyék át a kisajátítás s kármentés költségeit saját terhökül akképp, hogy oly birtokosoknak, kikre nézve a haladék szegénységök miatt igen nyomasztó volna, a bíróilag meghatározandó kisajátítási, s kármentési összeget a községi pénztárból későbbi betudás mellett fizessék ki.

Mely tekintetben, ha a községi pénztárak állapota ezt nem engedné, ezen eseteket jelentsék fel, hogy a Pénzügyminisztérium útján a községeknek e célra előleget – meny nyiben az állam mostani szükségei megengedik – szerezhessek.

Most, midőn a körülmények kedvezők, megvárom önök hazafiságától, hogy e rendeletem pontos teljesítésével elősegítendnek azon vállalat létesítésében, mely e vidék jövő felvirágozását megalapítandja.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Elnöki iratok [H 31], 1849: 61.)

Csány László jelentése Kossuth Lajosnak, miszerint a vasúti igazgatást átvette

Pest, 1849. június 4.

Igen tisztelt Barátom!

Pestrőli távozásom és idejövetelem alkalmával tett tapasztalatim után, és sok hallottak után is, nem lehetett túrni, hogy a vasúttársaság egy nemét képezze a státusnak a státusban. Azért az igazgatást átvettem, tiszteletben tartván a tulajdonjogot. Így már most én a vaspályán házigazda vagyok, és mint ilyen, legszívesebb óhajtással teljesíteném kötelességemet el fogadásodban, de egészségi állapotom, mely jól lehet igen-igen sokkal jobb, mint volt Debrecenben és útközben, mégis nem engedi, hogy kedves kívánságomnak eleget tegyek, azonban helyettem küldöm Kovács Lajost mint vice házigazdát.

Miután minden osztrák uralomra emlékeztető jelgek levétettek a nagy vágonról, azt küldöm el szállítására az ország kormányzójának. Engedje Isten, hogy szerencsésen érkezzél rendeltetésed helyére!

A gőzhajókat is átveszem, az olyasnak mind egy kézen kell lenni. Érzem, hogy rövid idő alatt megismerkedek teendőimmal, szerencsére legfőbb terveink és irataink megóvattak.

Isten hozzon mielőbb, igen tisztelt barátom, vagyok híved, Csány

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, Kormányzóelnökség, Általános iratok [H 2], 1849: 7763. Közli: Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849, II. k. 317. p.)

Csány László rendelete a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium hivatalnokaihoz

Pest, 1849. június 6.

Június 7-én reggeli 10 órakor minden, a Közlekedési Minisztériumhoz tartozó hivatalnokok, kivéve a mérnöki osztályok tagjait, az osztályok rendezésére és egyéb, a hivatal organizálására vonatkozó utasítások felvételére a Közlekedési Minisztérium hivatalos szállásain – Széchenyi házban – jelenjenek meg!

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Kebelbeli Osztály [H 33], 1849. 2. kútfő 33. tétel.)

Csány László levele a Lánchíd Igazgatóságához a hídon való átjárással kapcsolatban

Pest, 1849. június 8.

Elismeréssel veszem Önöknek a haza iránt tanúsított buzgalmukat, mely szerint a közösségnek az átjárást alkalmilag bérmentesen is megengedték. Méltó követeléseiknek mielőbb elég fog tétetni.

A lánchídoni közlekedésnek a munka gyors előrehaladhatása tekintetéből megszüntetése iránt tett felterjesztésöket igen méltányosnak találom, hogy tehát annak fontos és nagy munkája a honunknak anyagi hasznára és nagyszerűsége által dicsőségére minél hamarabb bevégeztethessék, rendelkezni fogok, miszerént a Lánchíd ezentúl egyedül az el mellőzhetlen parancsoló szükség esetében használtassék az álladalom részére. A pótlék hajóhíd egyébként is már elkészülvén a közösség szükségeit kielégítheti.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Elnöki iratok [H 31], 1849: 84.)

Csány László átirata Hajnik Pál rendőri osztályigazgató számára a Lánchídon való átjárással kapcsolatban

Pest, 1849. június 8.

A budapesti Lánchíd igazgatóságának hozzám tett felterjesztése szerint a Lánchídon végbeviendő befejező munkálatok csak úgy haladhatnak gyorsan előre, ha a Lánchídon mindennemű közlekedés egyáltalán megszüntettetik. Annál fogva felhívom Önt, hogy ezentúl legyen a járás hivatalos, vagy nem, átbocsátási jegyeket ki ne szolgáltatasson, kivételt csak a legfontosabb küldetésű katonai egyének tehetvén. Addig is, még a Lánchíd tökéletesen elkészülne, a pótlék hajóhíd, s az e végre rendelendő gőzösök könnyítendik a két város közt a közlekedést.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Elnöki iratok [H 31], 1849: 109.)

Görgei Artúr hadügyminiszter átirata a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumnak a Szolnok nevű gőzhajó használatával kapcsolatban

Budapest, 1849. június 8.

Felhívom ezennel a tisztelt minisztériumot, hogy a „Szolnok” nevű gőzöst, mely jelenleg is, de csak két szállításra Raksányi őrnagy úr rendelkezése alá van bízva, addig átengedni szíveskedjék nevezett őrnagy úr rendelkezésére, míg a Temesvár ostromlására megkívántató hadi szerek szállítására szükségeltetik. Ugyanerről az ügynökségek is értesítették.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Vízsabályozási, Hajózási és Csatornaépítési Osztály [H 36], 1849. 2. kútfő 2. tétel.)

Csány László körrendelete a magyar hatóságokhoz a vízi szállítás akadályainak tárgyában

Budapest, 1849. június 17.

Törvényeink parancsolják, hogy a víz szabad lefolyását gátolni nem szabad, mégis legtöbb folyóinkon gátak léteznek, melyek a partvidéket örökös áradás alatt tartják, a partok rongálásait végtelenül nagyítják, a vízi közlekedést lehetlenné teszik, s amellet, hogy a folyók medrét teljesen megrontják, egész erdőket pusztulásra visznek.

Fennálló kormányrendeletek tiltják, hogy a hajózást akadályozni senkinek sem szabad, s mégis malmoknál, réveknél, hidaknál, a tutajoktól, hajóktól, önkényes vámok s bérek szedetnek, s ez által a vízi közlekedés sok helyeken az országban felette nehezítetik.

Törvény engedte meg egyes érdekelteknek a vízszabályozásokat s birtokaik megmen-tését saját erejükön, s mégis sok helyeken az ily költséges munkák azok által, kik a példát nem követték folyvást fenyegettetik, a kiöntések elleni gátok, s töltések nincsenek az emberek, s állatok rongálásaitól megóva.

A folyók partjaira épületek, faültetvények tételnek, itt ott erdők léteznek, s a szabadon bedülő fák nemcsak veszélyessé teszik a vízi közlekedést, de a folyó medrét mind inkább megrontják.

A vontató utak egyesek foglalásaitól megóvva, ha elmosatnak, helyreállításuk biztosítva nincsen, valamint a birtokos kárpótlása sem.

A vízi szállítás fennálló akadályai miatt sok erdők teljesen haszonvehetetlenül vé-nülnek el, míg más vidékeken a tűzanyag, s épületfa hiányai miatt a gazdaság erejétől megfosztva teng.

A malomhelyek, révkötelek, hidak szabályozása annyira szükséggé vált, hogy azokra nézve rendező törvényeket tovább az ország nem nélkülözhet.

És midőn így ennek sürgető szükségét érzem, s a hajózás természetes akadályainak elhárítására a Dunán, Dráván, s Száván fennálló hajózási osztályok mellé már múlt évben a Közmunka s Közlekedési Minisztérium munkálkodását a Tiszára is kiterjesztette, halaszthatatlannak tartom, hogy egyszer valahára a folyókon a köz-, s magánhasználat korlátai, a vízi rendőrség szabályai legalább fővonalaikban országgyűlésileg meghatározottassanak, s ezáltal letetessenek a vízi jog első alapjai.

Hogy e részben az országgyűlésnek biztos adatokon alapult javaslatot nyújthassak be, felhívok ezennel minden hatóságot, melyeknek kebelében szállításra használt vagy használható folyók léteznek, úgy szinte minden hajózási egyleteket, avagy egyes hajótulajdonosokat, szolgáltsanak nekem következőkről, mennyire lehet tapasztalataik után biztos adatokat:

1-ör. A hajózható vagy tutajozásra alkalmas folyókon létező gátak általános lerontása, mennyiben érinti terhelőleg a fennálló malom tulajdonosokat.

2-or. Azoknak rögtönös levágatása mennyiben okozhatna a fennálló malomrendszer mellett egyes vidékeken ideiglenes nehézségeket s fennakadásokat.

3-or. A hajózásnak s tutajozásnak minő akadályai léteznek most, különösen a malomhelyek, hidak, révkötelek, önkényes vámok, parti épületek, faültetvények, erdők stb. által.

4-szer. Mind ezen akadályok elhárítására, vagy legalább enyhítésére léteztek-e hatóságok intézkedések, s minők?

Mindazon szabályok, melyek a vízjog körében a mívelt külföldön léteznek, nálunk módosulást igényelhetnek, nemcsak azon körülmény által, hogy a folyók használata egészen más történeti alapokon fejlődött nálunk, mint ott, hol tengerek adák az első lendületet a hajózásnak, hanem az által is, hogy létezhetnek sajátszerűleg fejlődött helyi viszonyok, melyek az átalakításban némi figyelmet, s legalább ideiglenes kímélést követelnek.

Léteznek e tárgyakban elszórva megyék, s városok felterjesztései, a szegedi hajótulajdonosok benyújtott sérelmei stb., melyek némi tájékozást nyújtanak.

Rendelkezni a törvényhozásnak mi hamarább kell.

Megnyitni a közlekedésnek minden csatornáit, teheti az önálló s független, de sokat szenvedett magyar birodalmat virágzóvá s a közjólét tanyájává.

Megvárom azért az ország minden hatóságaitól s minden érdekeltektől, hogy késni nem fognak helyi adataikat minél előbb hozzám beküldeni s ez által eszközölni, hogy teendő munkálatomban semmi érdek igazságos figyelembe vétele ne mellőztessék.

A nyújtandó adatokat négy hét alatt bevárom.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium, Vízszabályozási, Hajózási és Csatornaépítési Osztály [H 36], 1849. 22. kútfő 1. tétel. Megjelent: Közlöny 1849. június 19. 509. p.)

Csány László körrendelete a magyar hatóságokhoz az ingyen közmunkák tárgyában

Budapest, 1849. június 18.

Naponként érkeznek a panaszok az utak és hidak hanyatlásáról, melyekben egyszersmind azok meggátlása és kiigazításáról intézkedésre szólnak fel a hatóságok.

A törvényhozás e tekintetben elvileg már intézkedett, eltörölvén az ingyen közmunkákat. Annak pótlékáról azonban még nem határozott.

A minisztérium részletes törvény nélkül, főként a közpénztár jelenlegi soknemű terhei mellett célszerűleg a tárgyban nem intézkedhetik. A hatóságoknak állván azonban leginkább érdekükben, hogy sok munka és áldozattal készült utai tönkre ne jussanak, és a közlekedés végkép fenn ne akasztassák. Nekik áll tisztokban addig is, míg a törvényhozás részletesebben rendelkezék, útjaik fenntartását az egyenlő teherviseléssel megegyező módon, példának okáért hidak fenntartásában havi pénztáraik igénybe vétele által eszközölni, s legalább annyiról gondoskodni, hogy utaik járható állapotban tartassanak, s egy pár havi elhanyaglás, több évi munkát meg ne semmisítsen, s a helyreállítás költségeit felette magosra ne rugtassa.

A jövő hó elejével beállandó országgyűlésre a minisztérium a közmunkákat illetőleg is részletes törvényjavaslatot kell, hogy a képviselőháznak bemutasson, még pedig úgy a külföld, mint saját tapasztalataink nyomán a lehető legcélszerűbbet. Mely célból ezennel felhívok minden hatóságot, a minisztériumot minél előbb a következőkről értesíteni, s kimerítőleg tudósítani, úgy mint

1-ör. A közmunkákat illető eddig divatozott kebli szabályokról.

2-ör. Azoknak kivitelében elé gördült akadályokról, mint szintén az eredményben mutatkozó hiányokról, erő és munka vesztéséről.

3-ör. A tömeges útépitésnél, a királyi haszonvételek gyakorlatában eddig divatozott szokásról.

4-er. Írják meg véleményüket a felől, hogy kebli viszonyaikból kiindulva a közmunkákra nézve mily rendszert tartanának legcélszerűbbnek, s annak alkalmazását micsoda helyi körülmények segítendik elő, vagy gátlandják.

Megjegyezvén azt, hogy véleményadásukban, mindenütt a munkatehernek minden honpolgárokra való igazságos és mértékszeres felosztását tartsák szemük előtt. Továbbá ne kössék magukat véleményük nyilvánításában sem a régibb sem az újabb e tárgyban fennállott intézkedésekhez. Annyival is inkább, mert még több miveltebb országokban is, hol a túlnépesedés, felcsigázott ipar, éppen az időt és munkát igen nagy becsre emelték az ingyen közmunkák máig sem nélkülözhetők.

Megvárja a minisztérium a hatóságok hazafi buzgóságától, hogy saját és a hon közérdekében sietni fognak kimerítő adataik s véleményeik beküldésével a minisztériumot oly karba helyezni, hogy az, a beküldött adatok, vélemények és a külföld példái után mérlegelt s elegendőleg okadatolt törvényjavaslatot terjeszthet minél előbb a képvi-

selőház elébe, s képes leend az az által hozott, kimerítő és célszerű törvény nyomán a közönségesen érzett országos bajon hovahamarább segíthetni.

A nyújtandó adatokat négy hét alatt bevárom.

(Közlöny, 1849. június 19. 509. p.)

Csány László utasítása a Duna Gőzhajózási Társasághoz

Budapest, 1849. június 18.

Értésemre esvén a gőzhajó-társaság üzemében közbejött változások, értekezve Görgei tábornok s hadügyminiszter úrral, miután ő kiadott rendeleteit csak ideigleneseknek, s a rendes kormányzat helyreálltáig fennállóknak nyilvánította, következetesen az általa, s megbízásából Danielis ezredes aláírása alatt kiadott rendelettel a Duna Gőzhajózási Társulat igazgatóságát következőkre utasítom:

1-ször. A társulati tulajdon szent és sérthetlen lévén, a társulati ügyvitel minden ágaiban az igazgatóságnak előbbi hatósága ezennel visszaállíttatik.

2-ször. A társulat ügyeit önmaga függetlenül kormányozza ugyan, azonban fenntartom magamnak egy kinevezendő biztosom által a társulati ügyvitel minden ágaira felügyelettel lenni.

3-ször. Köteles a társulati igazgatóság a hadsereg, s álladalom részére, minden megkívántató segélyt kellő kárpótlás mellett azonnal kiszolgáltatni.

4-szer. Miután a Magyarország, s az osztrák hatalom közt fennforgó ellenséges viszonyok e társulat viszonyaiban is lényeges változásokat igényelnek: fenntartom magamnak, hogy mihelyt a körülmények engedik, a társulat tagjait egybehívjam, s a szükséges intézkedéseket társulati úton eszközöljem.

5-ször. Addig is, míg ez megtörténhetnék, meghagyom az igazgatóságnak, hogy az üzletből pénzbevételeknek fölöslegét, ide nem értve a szerződvényileg kötelezett fizetéseket, vagy megrendeléseket, a külföldre semmi szín alatt ki ne szállítsa, hanem továbbbi rendelkezésemig benn tartsa, miért is az igazgatóságot felelőssé teszem.

6-ször. A fennálló háború viszonyaiból önként következik, hogy a gőzhajózás határait a kormány szabja ki, terjeszti, vagy szorítja a kifejlendő körülmények szerint.

Midőn ekint a társulati működésnek minden előbbi tért, s szabadságot megnyitok, megvárom a társulat igazgatóságától, hogy nem késendik egy percet sem az igazgatást minden ágaiban rögtön kezeibe visszavenni, s azon eréllyel folytatni, mellyel eddig is e vállalatot virágzóvá s a közlekedést élénké tette. Megvárom, hogy hazafi-buzgósággal, s tapasztalt teljes készséggel leend hazánk szent ügye iránt, részemről örömmel fogok elkövetni mindent, mi e virágzó vállalat szilárdságát fenntartja, érdekeit ápolja, s iránta a bizodalmat erősíti.

(Közlöny, 1849. július 22. 513. p.)

A Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium hivatalnokainak fizetési jegyzéke

Budapest, 1849. június 19.

Hivatal minősége	Hivatalnok neve	Évi fizetés (pengő forint)	Kinevezés napja
Osztályfőnök	Kovács Lajos	3500	1849. június 1.
Tanácsos	Berde Mózes	2500	1849. június 1.
Tanácsos	Gruber Kamill	2500	1849. június 1.
Tanácsos	Hieronimy Ottó	2500	1849. június 1.
Miniszterelnöki titkár	Kenessey Kálmán	1500	1849. május 16.
Kodifikáló titkár	Takács János	1500	1849. június 1.
Titkár	Décsey Lajos	1500	1849. június 1.
Titkár	Éjszaki Károly	1200	1849. június 1.
Titkár	Katona Elek	1200	1849. június 1.
Titkár	Daniel Ignác	1200	1849. június 1.
Titkár	Stankovics Károly	1200	1849. június 1.
Titkár	Havas Sándor	1000	1849. június 1.
Fogalmazó	Bérczy Károly	800	1849. június 1.
Fogalmazó	Schwarz Ödön	800	1849. június 1.
Fogalmazó	Németh János	800	1849. június 1.
Fogalmazó	Szabadfi Adolf	800	1849. május 16.
Fogalmazó	Resch Alajos	800	1849. június 1.
Fogalmazó	Kerepessy Márton	800	1849. június 1.
Fogalmazó	Vámosy László	600	1849. június 1.
Fogalmazó	Márfy Auguszt	600	1849. június 1.
Díjtalan fogalmazó	Bánfi Béla	–	1849. június 1.
Díjtalan fogalmazó	Kemény Gábor	–	1849. június 1.
Segédfogalmazó	Kiss Márton	600	1849. június 1.
Segédfogalmazó	Lombay János	600	1849. június 1.
Segédfogalmazó	Borsitzky Flórián	600	1849. június 1.
Segédfogalmazó	Várffy Alajos	600	1849. június 1.
Terv- és térképtárnok	Tomsich Bertalan	600	1849. június 1.
Főszámtiszt	Bánfay Simon	1200	1849. június 1.
Számtiszt	Orbai Antal	900	1849. június 1.
Számtiszt	Liczner Miklós	700	1849. június 1.
Számtiszt	Muhi Dániel	700	1849. június 1.
Számtiszt	Nagymihályi Sándor	600	1849. június 1.

Számtiszt	Holneker Károly	500	1849. június 1.
Számtiszt	Nagy Miklós	500	1849. június 1.
Írnok	Gellért Ferenc	400	1849. június 1.
Iktató, kiadó, irattárnok	Kálmán Gedeon	800	1849. június 1.
Segédkiadó	Nagy Sándor	600	1849. június 1.
Segédírártárnok	Mlinkó József	600	1849. június 1.
Segédiktató	Piber Sándor	600	1849. június 1.
Írártári tiszt	Plachy József	600	1849. június 1.
Írártári tiszt	Holczer József	600	1849. június 1.
Írnok	Strommer Benedek	500	1849. június 1.
Írnok	Kurányi István	500	1849. június 1.
Írnok	Ráth Ignác	500	1849. június 1.
Írnok	Muhi Elek	400	1849. június 1.
Írnok	Csávás Imre	400	1849. június 1.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Pénzügyminisztérium, Pénztári osztály [H 29], 1849: 7835.)

Csány László átírata a Belügyminisztériumhoz a Szolnok és Debrecen között lévő hadifoglyokkal kapcsolatban

Pest, 1849. június 26.

326. szám alatt kelt felszólítására van szerencsém válaszolni, hogy a Szolnok–debreceni vonalon Szolnoktól bezárólag Szoboszlóig körülbelül 1600 a hadifoglyok száma. Határozottan a bizonyos mennyiséget megmondani az epemirigy s egyéb betegségek következtében történt halálozások miatt nem lehet. Ezekon kívül Dévaványán 130, Füzesgyarmaton 189, Gyarmat vidékén 150 van, és így jóval felül vannak 2000 emberen, ezekhez járulandnak a nagyváradi foglyok közül 1500 és az utolsó 21- és 22-ki ütközetben elfogottak.

Neveiket a foglyoknak megmondani nem tudom, mert név szerint a létszám csak a munkához alkalmazás idejében fog beadatni.

Alkalmazásuk legcélszerűbb leend a vasúti földi munkálatnál egészséges tartás mellett.

Jelenleg megint hivatalosan értesülve vagyok, hogy foglalkozások naplopás, csavarás, a népnek ámitása, lehangelése, hol szerét tehetik, és néhol mezei munka a gazdáknak.

Kétségen kívül rendőri felügyelet alá legszükségesebb azokat helyezni, amellet az álladalomnak dolgozhatnak is, és a dolog talán elfelejteti velük a cselszövést, s ellen-

szegülést, mit most, midőn nehéz napoknak küszöbén állunk, mindenáron megakadályozandónak tartok.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1848/49-i minisztériumi levéltár, Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Elnöki iratok [H 31], 1849. 3. kútfő 29. tétel. Közli: Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849, II. k. 328. p.)

Csány László hirdetménye

Pest, 1849. július 4.

Rendelet.

Mindazok, kiknél bárminemű álladalmi vagyon létezik, köteleztetik azt rögtön nekem saját szállásomon – Sétatér gr. Széchenyi ház első emelet – feljelenteni.

Ki ezt tenni elmulasztaná, olyannak tekintetik, mint ki álladalmi tulajdont szándékosan eltitkol, s letartóztat.

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1526 utáni gyűjtemény, 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye, Az 1848/49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok [R 32], No. 3084. Közli: Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849, II. k. 333. p.)

A kormány lemondó nyilatkozata Görgei Artúr javára

Aradvár, 1849. augusztus 11. délután 2 óra

A jelen körülmények között a nemzet életének megmentése, s jövőjének biztosítása körül csak a hadsereg lévén képes sikeres lépéseket tenni. Ezennel a miniszterek többségének indítványára is, úgy magam, mint a minisztérium nevében kinyilatkoztatom, hogy a jelen kormány lelép, s addig, míg a nemzet hatósága szerint máskint netalán intézkedendnék, a nemzetgyűlés megbízásából eddig általunk gyakorlott polgári és katonai legfőbb kormányzási hatalmat ezennel Tábornok úrra ruházom.

Megvárom Tábornok úrtól, s azért Isten, a nemzet és a história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, javára, s jövőjének biztosítására fordítandja.

Ezennel felhatalmazom Önt ma este 8 órától kezdve, amikorra az igazságügyi miniszterhez kinyomatás s kihirdetés végett megküldött, s a nemzethez intézett nyilatkozatom reményilem meg fog jelenhetni, a kormányzati hatalom gyakorlatára.

Legyen Ön híve a hazának, és Isten segítse Önnek lépteit!

Kossuth Lajos kormányzó
Csányi László közmunka és közlekedési miniszter
Vukovics Sebő igazságügyminiszter
Horváth Mihály kultuszminiszter

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, Családi fondok, levéltárak, Görgey család [P 295], B sorozat. Görgey Artúr gyűjtemény, 11/g tétel, No. 1. Közli: *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*, 528. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Csányi László kormánybiztosi iratai 1848–1849. I–II. k. (Zalai Gyűjtemény 44.) Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. Zalaegerszeg, 1998.
- Ember Győző: *Az 1848/49-i minisztérium levéltára*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 1.) Budapest, 1950.
- F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 7.) Budapest, 1987.
- Hermann Róbert: *Csányi László*. In: *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Szerkesztette Pálmány Béla. Budapest, 2002. 170–172. p.
- Hermann Róbert: *Csányi László*. In: *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854*. Szerkesztette Hermann Róbert. Budapest, 2007. 233–239. p.
- Hermann Róbert: *A magyar Cato és az „áruló” – Csányi László és Görgei Artúr*. In: *Csányi László és kortársai. Tudományos emlékülés Csányi László születésének 225. évfordulója tiszteletére*. Szerkesztette Kiss Gábor, Molnár András. Zalaegerszeg, 2017. 103–166. p.
- Molnár András: *Csányi László. Pártvezér, kormánybiztos, miniszter*. In: *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. Szerkesztette Kedves Gyula, Pelyach István. Budapest, 2016. 85–105. p.
- Pelyach István: *Csányi László és Szemere Bertalan. A „lángkeblű hazafi” és az „örök második” szűkre szabott kapcsolata*. In: *Csányi László és kortársai. Tudományos emlékülés Csányi László születésének 225. évfordulója tiszteletére*. Szerkesztette Kiss Gábor, Molnár András. Zalaegerszeg, 2017. 183–203. p.
- Varsányi Péter István: *A Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere (1849. május–augusztus)*. In: *Kossuth kormánybiztosa Csányi László 1790–1849*. (Zalai Gyűjtemény 30.) Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 1990. 255–278. p.

„[...] a vármegye nagy fiának emléke méltóképpen megörökíttessék”

CSÁNY LÁSZLÓ KULTUSZA ZALA MEGYÉBEN

Az 1867-es kiegyezéssel végre lehetővé vált az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hősiéről és mártírjairól való megemlékezés, megkezdődött a hazáért és haladásért folytatott nagy küzdelem és kiemelkedő szereplői kultuszának kialakítása. 1874-ben közadakozásból elkészült a Kerepesi temetőben a kivégzett miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos impozáns mauzóleuma, 1881-ben felállították a vértanúk emlékművének végleges változatát Aradon. A tábornookról és a miniszterelnökről kultuszképek egész sora készült, évente tömegek rótták le kegyeletüket október 6-án emlékműveik előtt. Tetteik, mártíriumuk lassan az iskolai tananyagok részévé vált.

A vértanúk közé tartozott az 1849. október 10-én, Pesten felakasztott Csány László is, az ő tisztelete azonban mégsem gyökeresedett meg a hazai közgondolkodásban, emlékét elsősorban szülőföldjén, Zala megyében ápolták és ápolják máig. Pedig nem állíthatjuk, hogy neve és tettei ismeretlenek lettek volna a kiegyezés utáni köztudatban; Szemere Bertalan még emigrációja idején verset írt róla, a *Vasárnapi Ujság* 1868-ban kétoldalas nagy cikkben ismertette életrajzát, kiemelve, hogy Csány „munkás segédhatása nélkül a forradalom vezérei semmire sem mehetnek, mert a tér nincs előttük elkészítve s a kivitel sikere biztosítva. E szerepben legelső hős volt Csányi a forradalom egész lefolyása alatt”. A lap közölte – Rusz József által metszett – portréját is. A korabeli sajtó kisebb-nagyobb írásokban, visszaemlékezésekben emlegette nevét, tetteit, idézték letartóztatása és kivégzése előtti mondatait. A dualizmus idején az egyetemi ifjúság küldöttsége halottak napján minden évben felkereste a reformkor és a szabadságharc kora nagyjainak, köztük Csány Lászlónak a sírhelyét a Kerepesi temetőben, virágot vittek, és rövid emlékbeszédet tartottak felette. Mégis, Csány emlékének ápolása a szülőföldre maradt. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a reformkorban az or-

szágosan ismert Deák Ferenc „árnyékában” vármegyei politikusként működött, a nagypolitika színterére csak 1848 tavaszán lépett ki: előbb a Dunántúl, majd Erdély kormánybiztosaként, végül a Szemere-kormányban közlekedési és közmunkaügyi miniszterként. Szervezte a közigazgatást, a harcoló csapatok ellátását, hátországuk biztosítását, harci babérokot azonban nem aratott, hírneve nem vetekedhetett a tábornokokéval. A háttérben maradvra teremtette meg az önvédelmi harc feltételeit, ezt emelte ki és értékelte a *Vasárnapi Ujság* fenti idézete is.

Zala vármegye azonban nem felejtkezett el Csány Lászlóról. Az önkényuralom elmúltával rögtön lépéseket tettek emlékének méltó megörökítésére. Az 1867. augusztus 2-i közgyűlés egy bizottságot küldött ki, melynek feladata egyrészt egy méltó síremlék felállítása, másrészt egy hiteles arckép elkészíttetése volt. A költségeket közadakozásból fedezték: a „fő és alszolgabíró urak” 1047 forintot gyűjtöttek össze, de hozzájárult a költségekhez báró Sina Simon 100, valamint herceg Batthyány Fülöp és gróf Eszterházy Pál is 50-50 forinttal. Csány László földi maradványait 1868-ban szállították át a józsefvárosiból a Kerepesi úti temetőbe. Hamvai fölé a gránitobeliszket Jablonszky Vince szobrásszal készíttették el „Zala megye közönsége Csány Lászlónak 1849. október 10.” felirattal. (Itt jegyezzük meg, hogy Csány hamvait 1914-ben, a temetői parcellák újrahatszósítása miatt – harminckilenc más jeles személlyel együtt – ismét exhumálták és újratemették, akkor került ma is ismert helyére, Czuczor Gergely szomszédságába, a Deákmauzóleum közelébe.) Arcképét, majd pedig egész alakos portróját Barabás Miklós készítette el, „csak hazafiúi áldozatból” 600 forintért. A *Zala-Somogyi Közlöny* korabeli híradásából a kép keletkezésének körülményeire is fény derült: „[...] Csányinak egyetlen fiatalkori arcképe maradt csak, kis alakban és kalappal a fején. Erről magyarázat és művészi tanulmányozás útján Barabás oly mintát rajzolt, hogy Csányi régi ismerősei tökéletesnek nyilváníták.” A képet a vármegyeháza közgyűlési termében helyezték el, ma is ott van, de már nem a vármegye, hanem Zalaegerszeg képviselőire tekint le szigorú tekintete a polgármesteri pulpitus fölül.

A vértanú emlékét tehát megörökítették, azonban a következő évtizedekben, amikor a kiegyezés gyümölcseit élvezte az ország, Csány László neve és mártírúma elfelejtődni látszott. Még születésének százéves évfordulója is visszhangtalan maradt; neve a millennium euforikus hangulatában bukkant fel újra. Zala vármegye ugyanis elhatározta, hogy ez alkalomból három nagy fiának, Festetics Györgynek, Deák Ferencnek és Csány Lászlónak emléket állít. Festetics portróját megfestették a vármegyeház számára, Deák és Csány szülőházát pedig emléktáblával jelölték meg. Az 1897. október 10-én fényes ünnepség keretében tartott zalacsányi táblaavatás fő szónoka Barcza László megyebizottsági tag volt, aki egyórás beszédében Csány László „soha nem változó elveit” sorolta és állította példaképül hallgatósága elé: királya iránti hódolatát, „tántoríthatatlan ragaszkodását hazája jogaihoz és készségét hazájáért szükség esetén életét is feláldozni”.

Zala vármegye ezzel a „kegyelet adóját” lerótnak tudta, azonban Csány László oldalági leszármazottai nem nyugodtak bele, hogy sem Zalában, sem Csány egykori működésének helyszínein nem készült szobor a tiszteletére. Unokaöcsésének, a Budavár ormára a győzelem zászlaját kitűző Püspöky Gráciának gyermekei, ifjabb Grácián és Terézia 1900-ban maguk készítették el a vértanú „bronzérozott” mellszobrát, és ajánlották fel nemcsak Zala vármegyének, hanem Arad, Bihar, Borsod, Kolos, Pozsony, Zemplén és Vas megyéknek, a Magyar Tudományos Akadémia arcképcsarnokának, az Aradi 1848–49-iki Ereklémúzeumnak, Nagykanizsa és Lemberg városának, valamint a Csertán és Inkey családoknak. A törvényhatóságához címzett levélben azt írták: „Nem riadtunk vissza a nagy anyagi áldozattól, hogy a hazájáért vértanúhalált szenvedett eme nagy férfiú emléke ily alakban is fenmaradjon; mert, mint az köztudomású, monumentális ércszobor – sajnos – még nem hirdeti vármegyénk e nagy szülöttének dicsőségét!” Az ajándékba felajánlott portréért a vármegye jegyzőkönyvben megörökített hálás köszönetet mondott. A Balatonvidék tudósítása szerint „a szobor, a mely a nagy ember arcának leghívebb képe, Modena Péter olasz szoboröntő műve, a bronzírást (sic!), és a piedesztál márványozását Jablonszky Vince szobrász csinálta, ugyanaz, aki a 60-as évek végén Csányinak a budapesti kerepesi temetőben levő sírelékét készítette.” A *Hazánk* című lap azt is tudni vélte, hogy talapzatára Szemere Bertalan Csány kivégzése alkalmából írt versét vésték. A szoborról a helyi újság, a *Zalamegye* számolt be utoljára, eszerint 1900 júniusában megérkezett Zalaegerszegre, a vármegye a közgyűlési teremben történő elhelyezéséről döntött. A portré további sorsa egyelőre ismeretlen előttünk, érdekes módon, a későbbi szoborállítási akcióban sem hivatkoztak rá sohasem.

A századfordulóra a magyarországi politikai légkör alaposan megváltozott, a 67-es politika mindinkább kifulladt, a sokasodó társadalmi-gazdasági problémák hatására megerősödött az ellenzék, különösen a minden baj gyökerét a kiegyezésben, a függetlenség hiányában, valamint a közös ügyekben látó Függetlenségi Párt. Zala vármegye székhelyén, Zalaegerszegen, ebben a periférián lévő kisiparos-hivatalnok városban is népszerűvé váltak ezek a gondolatok, elsősorban a lakosság jelentős részét képező iparosság körében. A szerény körülmények között élő és dolgozó helyi mesterek nem tudták felvenni a versenyt a Monarchia nyugati feléből érkező olcsóbb, jobb minőségű és divatosabb áruval, rettegtek tőle, hogy tönkremennek. Ebbe a környezetbe került be 1896-ban, az állami főgimnázium megszervezésekor Borbély György, 36 éves magyar–latin szakos tanár, aki a tordai unitárius gimnáziumot cserélte fel a zalaegerszegivel.

Az aranyosrákosi székely családból származó Borbély rendkívüli egyéniség volt: a reformkori tevékeny, lázasan újítni akaró liberális nemesek későn született utóda. Tanári hivatásának gyakorlása mellett lapot szerkesztett Tordán, és állandó külső munkatársa volt fél tucat függetlenségi újságnak. A 48-as hagyományoknak megfelelően a magyar haza, a magyar faj és a magyar értékek megóvását tekintette életcéljának. Néhány évvel Zalaegerszegre kerülése után már a város

vezető értelmiségének sorában találjuk. Lelkes agitátora volt az iparpártolásnak, a szövetkezeti mozgalom eszméjének, részt vett minden jó szándékú, bár néha igen naiv akcióban. Elképzeléseinek szolgálatában 17 éven keresztül – 1900 és 1917 között – *Magyar Paizs* címmel lapot szerkesztett. Ez a lap lett a szócsöve annak a vállalkozásnak is, mely a sok hamvába holt akció után végül sikerrel járt: ez pedig Csány László alakjának megörökítése, politikusi tevékenységének feltárása, emlékművének elkészíttetése volt.

Borbély György némi sajtóbeli előkészítés után, 1900. december 22-én tett javaslatot a *Magyar Paizs*-ban arra, hogy indítsanak gyűjtést, és közadakozásból állítsák fel Csány László szobrát. A felhívás mellé mindjárt gyűjtőívet is mellékel, és jelezte, hogy a szerkesztőség a kiadóhivatallal máris öt koronát adott. Borbély nagy energiával vetette bele magát a szervezésbe. Az akcióhoz kedvező légkört teremtett az egyre inkább kibontakozó kormányzati válság, a Szabadelvű Párt bukása, a darabontkormányt fogadó vármegyei ellenállás. Csány László alakjában Borbély a függetlenségi – az abszolutizmusnak ellenálló – eszme bajnokát akarta láttatni. Több írásában egyenesen a csaknem szentként tisztelt Deák Ferenc elé helyezte: „Csány László nagyobb, tisztább és nekünk magyaroknak szentebb eszmét szolgált, mint Deák Ferencz. Ez az eszme is megérdemli, hogy legalább vármegyéje emléket állítson róla” – írta 1905 szeptemberében. Az agitáció ebben a hazafiasan felbuzdult légkörben nem is maradt hatás nélkül: előbb lassan, aztán egyre biztosabban érkeztek az adományok. Az első nagyobb összeget, száz koronát Eitner Zsigmond képviselő küldte 1905 januárjában.

Borbély persze nem elégedett meg a gyűjtési felhívás monoton ismételtetésével – célzott felhívásokat bocsátott ki a pedagógusokhoz, az iparosifjúsághoz, asztaltársaságokhoz, honleányokhoz; lankadatlanul méltatta Csány László érdemeit, és újra meg újra felhívta a figyelmet arra, hogy már megint olyan alkalom (például március 15-e) közeledik, amely jó lehetőség a gyűjtésre. Novák Mihály tanító segítségével (aki ekkoriban írta könyvét a Zala megyeiek szabadságharc-beli szerepléséről), később pedig már saját kutatásai alapján újabb és újabb dokumentumokat, visszaemlékezéseket tett közzé lapjában Csány Lászlóról. Megszólaltatta a még élő kortársakat, akik nemcsak emlékeiket idézték fel, hanem többek között hozzászóltak Csány újabban felbukkant – az 1906-ban megjelent emlékkönyv borítóját díszítő – arcképének hitelességéhez is. Borbély ugyanis a felkutatott dokumentumokból könyvet állított össze, melynek anyagát a későbbiekben sokan felhasználták – a bevétel természetesen a szoboralapot gazdagította. Azt is megpróbálta tisztázni, hogy milyen volt a vértanú nevének hiteles írásmódja és ejtése. A kérdéshez hozzászólt többek között Márki Sándor, Szádeczky Lajos, Pais Dezső és Novák Mihály is. Csány levelezésének alapos tanulmányozása után állapotok meg a jelenleg is használatos írásmódban – az autentikus kiejtésről azonban nem tudtak megegyezni.

A szoboralapra az első ezer korona nem egészen egy év alatt gyűlt össze. A Csány-emlékkönyv első kiadása gyorsan elfogyott, ezért újra ki kellett adni,

ezenkívül levelezőlapokat hoztak forgalomba a már említett arcképpel. Ezek haszná is a szoboralapot gazdagította.

Borbély, a gyűjtés sikerén felbuzdulva, megszervezte a szoborbizottságot, amely 1907. március 3-án tartotta alakuló ülését. Részt vett rajta a főispán, gróf Batthyány Pál – az ő tulajdonában volt ekkor Csány László szülőháza. Elnökké Bosnyák Géza nagybirtokost választották meg, a másodelnök dr. Thassy Gábor, a titkár Borbély György lett. A bizottság a szoboralapra szánt pénz kezelését, gyarapítását és a szobor létrehozását tekintette legfőbb feladatának. Első intézkedésként határozatot hoztak egy új gyűjtőív kibocsátásáról. Ennek szövege hűen tükrözi a korabeli politikai közhangulatot: „[...] föl kell támasztanunk a sírból is magát az örökhatyó apát, hogy felemelt érc-karral állandóan figyelmeztessen bennünket a jussunkra: Magyarország függetlenségére. [...] akiket a bécsiék megölnék, azokat nekünk kötelességünk feltámasztani. Akiket ellenségeink meggyaláznak, nekünk azokat kell leginkább szeretnünk.” Az ív kibocsátása után a gyűjtés új erőre kapott: az országba szétsugárzó felhívás nyomán sok helyről érkezett adomány. Pozsony, Újvidék és Kolozsvár 50-50, Szeged 100 koronát küldött, és számtalan helyről jöttek kisebb összegek. Segítették a gyűjtést a budapesti és a vidéki lapok: a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Napló*, a *Magyarország*, a *Pápai Hírlap*, a *Zalai Közlöny*, a *Székely Világ* stb. Nemcsak a gyűjtési felhívást adták közre, hanem beszámoltak az adakozás állásáról, példaként állították a zalaiakat és különösen Borbély György személyét az ország népe elé. A *Pesti Hírlap* 1910. július 9-i számában ezt írta: „Borbély György nevét ismeri mindenki, akinek valami »kulturális« szívésségre volt szüksége Zalából. És ahol valami hazafias ügyért harcolni kellett, ott első sorba állt közkatonának és minden célra volt egy fölösleges koronája. Ha fogytán volt a hazafias erély és gond, Borbély György csinált magának. Így ásta ki a Csány emlékezetét is. [...] Ezelőtt 13 esztendővel megírta róla Borbély György, hogy Csány zalai volt, szobrot kell neki állítani s íme, ő leteszi az első obulust. Ezt a vakmerő rajongást még Zalában is nevelték. Hogy lesz egy hatosból, az első forintból szobor? Csakhogy Borbély keményfejű erdélyi ember. Mindenki szereti úgy a városban, mint a megyében és »Gyurka« könnyörtelenül sarcolt. Ahol egy liter bort megittak, ott egy deci árát elvitt a szoboralap javára. Táncolni, szavalni, énekelni, kirándulni, fogadni, kártyázni csak a szobor javára lehetett Zalában s így lett a hatosból korona, a koronából szobor. Ilyen rettenetes kitartó munkára csak a rajongók képesek.”

A gyűjtőívek szétküldése mellett a szoborbizottság – elsősorban természetesen Borbély – újabb pénzszerzési alkalmakat is keresett. Igen hasznos ötletnek bizonyult a művészi estélyek, népünnepélyek rendezése, valamint a zalai hölgyek felkérése a gyűjtésre.

1907 decemberére már 23 000 korona fölé emelkedett a szoboralap. A bizottság ekkor határozott a szobor elkészíttetéséről: hosszú vita után nem egyéni megbízás, hanem pályázat kiírása mellett döntöttek. Kétévi határidővel hirdették meg a pályázatot egy 30–35 ezer korona összértékű szoborra. A kikötések között szerepelt, hogy csak „magyar honosok pályázhatnak, továbbá, [...] a munka fel-

állítására körül magyar munkások dolgozhatnak, s az emlékszoborhoz felhasználható anyagok is lehetőleg magyarok legyenek”.

A következő évek továbbra is a pénzgyűjtés jegyében teltek, ám 1910-re a bevételek kezdtek elapadni; a lapban regisztrált gyűjtés gyakran csak fillér volt, melyet N. N. adományozott (ez Borbély Györgyöt takarta), pedig közeledett a pályázatok benyújtásának határideje. A szoborbizottság 1910 áprilisában megvitatotta, hol állítsák fel Csány emlékművét. Több helyszín közül a város főterét tartották alkalmasnak az elhelyezésére, mondván: Csány „a fórum embere volt”, szobrának is olyan helyen kell állnia, ahol „az emberek belőle bátorságot, vigaszt, reményt merítve, szebb jövő felé a nemzeti életbe vetett hitőket táplálják”. Azonban a városi képviselő-testület átiratban közölte a bizottsággal, hogy a Fő térre forgalmi okokból nem engedi a szobor felállítását, de ingyen felajánlotta a takarékpénztár vagy az evangélikus templom előtti placcot. Hosszas huzavona után a bizottság a város déli kapujának számító – forgalmas – evangélikus templom előtti teret választotta. A szoborbizottság ülésén szóba kerültek a költségek is. Több mint 30 000 korona állt már rendelkezésre, de a különböző kiadásokra még legalább 10 000 koronát kellett volna biztosítani. Ezért Borbély újabb gyűjtést javasolt, melyet a belügyminiszter júniusban egy évre engedélyezett.

Júliusra megérkeztek a pályaművek: tizenhét szobrász tizennyolc művet küldött el. A pályázók között volt Kisfaludi Strobl Zsigmond, Körmendi Frimm Jenő, Kara Mihály, Lukácsy Lajos és Istók János az ismertebbek közül. Az 1 : 5 léptékű makettek a vármegyeház nagytermében állították ki, hogy a nagyközönség is véleményt nyilváníthasson. A pályázat azonban kisebb botrányba fulladt: a művészek egy része kifogásolta, hogy Istók Jánossal kivételeznek. Követelték Borbély elmozdítását a titkári posztról, „mert ő vagy közvetlenül vagy közvetve újságcikkeket írt egyik-másik pályázó érdekében”. Istókot pedig azzal vádolták meg, hogy a szobrának nőalakjában, a géniuszban a szoborbizottság elnökének feleségét mintázta meg. Ezt a hírt átvette a budapesti *Nap* és a *Világ* is, országossá dagasztva a skandalumot. A felfokozott érdeklődés, az élénk sajtóvisszhang és a durva támadások hatására a két művészeti szakértővel is megerősített bírálóbizottság nem merte vállalni a döntés felelősségét: Borbély sürgetése ellenére úgy határoztak, hogy „ezeknél is jobb tervezetet várunk”. A kiállított műveket nem díjazták, ellenben hat szobrásznak – közöttük Istóknak – felkínálták, hogy hat hónap alatt készítsenek újabb pályaművet, melyet jelígelesen kell beküldeniük. A következő fordulót 1911. február 12-én tartották: a zárt pályázatok közül a zsűri a „Szabadság és munka” jelígejűre szavazott. A boríték felbontása után ismeretessé vált a szobrász neve is: Istók János. Vele kötötték meg tehát a szerződést, mely szerint legkorábban 1913 júniusáig, legkésőbb 1914 októberéig elkészíti a szobrot – a főalakot bronzból, a mellékalakokat elsőrendű kemény haraszi mészkőből, a talapzatot pedig erős, fagyálló kőből. Magasságát minimum hat méterben szabták meg.

Ahhoz azonban, hogy a még hiányzó 6-7 ezer koronát előteremtsék, újabb gyűjtés vált szükségessé. Csakhogy a közönségnek kezdett elege lenni a véget

nem érő adakozásból, a bevételek egyre apadtak. A pénz pedig igen kellett volna, mert Istók nekilátott a munkának. A *Magyar Paizs* 1912. november 14-i számában tudósított a szobor készítéséről. A szobrász így beszélt elképzeléseiről: „E munkámon igazán lelkesedéssel dolgozom [...] A mellékalakokkal Csánynak kettős minőségét akartam szimbolizálni. A csatába menő honvéd és a népfőlkelő a sorozást vezető kormánybiztos, a munkás pedig a közlekedési miniszter működésének a jelképe. Ez utóbbi alakban még az erőteljesen előrenyomuló szociális gondolatot is kifejezésre kívántam juttatni.” A mellékalakok mintázása decemberre fejeződött be – így 1913 januárjában Budapestre utazott a szoborbizottság három tagja, Borbély György és Pásztor Imre tanárok, valamint Wapper Ignác kőfaragó, hogy megtekintsék a kőhengerítő munkást, a csatába rohanó zászlóvivőt és az anyjától búcsúzó felkelőt. A műteremben tett látogatás után Borbély lelkesen jelentette a közönségnek: „Illetékes hozzáértőknek az a véleményök, hogy ez a Csány-szobor alighanem egyike lesz a legremekebb szoborműveknek az összes magyarországi szobrok között.”

Az emlékmű ügye 1914 tavaszán került a végső fázisba. Májusban Istók János szerződést kötött Balázs István budapesti kőfaragóval. A mester vállalta, hogy 1915. május 5-ig elkészíti és vasúton feladja a szobrokat. A főalak agyagmintája is öntésre készen állt, a költségek fedezésére pedig csaknem 40 000 korona gyűlt össze.

Az első világháború kitörése azonban mindent megváltoztatott. A belügyminiszter megtiltotta az összes hadicélon kívüli gyűjtést (ennek ellenére Borbély jelezte, hogy minden adományt elfogadnak). Istóknál, aki 1914 őszén még arra készült, hogy a „nagy Csány László és Gábor Áron szobrát az elfoglalt vagy még elfoglalandó orosz ágyúkból önteti meg”, az állam hadicélokra lefoglalta a bronzot, ezért az öntést el kellett halasztani. A mellékalakok elkészítésekor is súlyos többletköltségek merültek föl, így a háború és az anyagi nehézségek hamarosan az egész szoborügyet megakasztották. 1916 nyarára elkészültek ugyan a mellékalakok, de mivel sem kifizetni, sem elszállítani nem tudták őket, egészen 1923-ig a kőfaragó telepén maradtak. A főalak kiöntéséről pénz hiányában végképp le kellett mondani.

A világháborút követő forradalmak sem kedveztek a szoborállításnak, ám a Tanácsköztársaság idején a Csány-szobor egyik mellékalakja önálló éltre kelt. 1919. május 1-jén az Országház előtti téren felavatták a Munka Házát, és leleplezték a „Munka” névre keresztelt szobrot. Ez utóbbi pedig nem volt más, mint a követ emelő munkás! A történetet Istók János így mondta el 1959-ben a *Zalai Hírlapban*: „Véget ért a világegés, azután győzött a proletariátus ügye és a felszabadulás sodró mámora a vöröskatonák közé vitt engem is; Bokányival, Garbaival szolgáltam a Hadik-laktanyában, s közben beszélgettünk a művészetéről is. Eljöttek a műtermembe, meglátták az új világ építéséhez követ mozdító férfi-alakot, s nyomban megszületett a döntés: – Ez a szobor velünk ünnepel május elsején a Parlament előtt! – így is történt [...] Szóba került, hogy ez lesz az állandó helye, de azután a zalaegerszegiek sürgetésére le kellett szállítanom a megrendelőknek.”

A munkás figurája azonban a többi mellékalakkal együtt 1923-ig a kőfaragó telepén állt – nyilván más sürgetés parancsolta le az Országház előtti térről. A zalaegerszegieknek pedig sokáig nem volt módjuk a szobor ügyével törődni.

Csak 1922-re konszolidálódott Zalaegerszegen a helyzet annyira, hogy Borbély György és társai újra folytatni tudták a Csány László szobrának felállításáért folytatott küzdelmet. Kifizették a mellékalakokat, de Balázs kőfaragó további költségeket követelt a szoborbizottságtól. Egyévi alkudozás után 1923-ban – 18 000 korona kifizetése után – engedte el a szobrokat a telephelyről. A vasúthoz történő szállítást, a vagonírozást Istók János intézte. A *Pesti Hírlap* így számolt be a történekről: „[...] a bizottság kérvényt intézett a jelenlegi kereskedelmi miniszterhez, azt kérve, hogy nagy elődjének szoborrészeit a MÁV ingyen szállítsa Zalaegerszegre. Ennek a folyamodványnak utolsó passzusa így hangzott: »Kegyelmes úr! Engedtessek meg, hogy aki az első vasutakat építtette, legalább egyszer utazhassék ingyen a fővárosból szülőmegyéjébe. Ha nem is ő maga, de legalább az emlékszobra.« A miniszter a kérelmet teljesítette és talán megteszi azt is, hogy a szobor főalakjának elkészítésére a szükséges bronzot is kiutalja.”

1923 május végén a szobrok végre megérkeztek a városba, Siposs Dezső kőfaragó házánál kaptak újabb pihenőhelyet. A kiadások csaknem teljesen felemésztették a szoboralapot – és még sehol sem volt a főalak, amelynek ára 1914-ben 20 000 korona lett volna, 1923-ban viszont már 1 000 000 koronára rúgott. Hiányzott a talapzat is. Újra el kellett kezdeni a gyűjtést: akárcsak tizenkilenc éve, most is elindultak a körlevelek diákokhoz, szolgabírókhoz, hölgyekhez – csak hogy most még a szegénységgel és az inflációval is meg kellett küzdeni. A bizottság határozatot hozott, hogy nagyobb méretű és gyorsabb tempójú gyűjtést kell folytatni, mint a háború előtt. Az ezer koronánál többet adakozók nevét külön Aranykönyvbe írták be. A pénz lassan megint gyűlni kezdett. Borbély – aki 1922-ben, 62 éves korában nyugdíjba vonult – továbbra is kifogyhatatlan volt az ötletekből. A szoborbizottság, amelynek motorja maradt, 1923 nyarán azt javasolta az alispánnak, hogy a főalak kiöntéséhez szükséges fedezet megteremtése érdekében tartsanak gabonagyűjtést. Meghirdették a fémgyűjtést is: bármilyen réz-bronz tárgyat, mozsarat, világháborús srapnelhüvelyt szívesen fogadtak Borbély Wlassics utcai lakásán. Megkezdtek a fémvásárlást is.

Újabb, gyűjtéssel összekötött ünnepélyeket rendeztek Csány László tiszteletére. Nagy jelentőségű esemény volt, hogy a Zalaegerszegi Állami Felsőkereskedelmi Iskola az 1924/25-ös tanévben felvette Csány László nevét. Az iskolai értesítő hangsúlyozta, hogy „oly férfiút vallhatunk patrónusunknak, aki a sokat szenvedett, hazának vérvizataros tengerében mint elpusztíthatatlan szirt állott, hogy útmutató legyen nekünk örökké, hogyan kell küzdve harcolni, lankadatlan türelemmel dolgozni, tűrni, szenvedni, s ha kell, meg is halni”. 1925 júliusában már egymilliárd korona körül állt a gyűjtés, de még mindig hiányzott kb. 300 millió. A megye alispánja is támogatta a gyűjtést, enyhe nyomást gyakorolva a községi képviselő-testületekre, „hogy a szobor alapra a község vagyoni erejének megfele-

lő adományt ajánlanának fel”. Az alispáni körlevél a hatósági támogatás erősödéséről tanúskodik – jelzi azt a folyamatot, amelynek során a magánkezdeményezésből indult szoborállítási akció mindinkább hivatalos üggyé (is) vált. Megváltozott Csány László politikai szerepének értékelése is: az abszolutizmus ellen küzdő, rebellis, ugyanakkor szorgalmas, építő államférfi helyére a végsőkéig kitartó, a házáért meghalni is tudó vértanú lépett.

A vármegyei törvényhatósági bizottság 1925-ben kinyilvánította, hogy hozzá akar járulni a szobor költségeihez, mert „a vármegye közönségének is óhaja, hogy a vármegye nagy fiának emléke méltóképpen megörökíttessék”. Míg a hivatalos szervek fokozatosan átvették a pénz előteremtésének feladatát az öregedő Borbélytól, addig a társadalmi szervezetek – egyletek, társaságok – a kultusz ápolásában játszottak mind nagyobb szerepet. Az 1927. május 7-én tartott szoborbizottsági ülésen jegyzőkönyvben örökítették meg Borbély György érdemeit, ugyanakkor segítőt neveztek ki mellé.

A három éve tartó fémgyűjtés – elsősorban lelkes iskolásgyerekek jóvoltából – eredményre vezetett: mintegy 15 mázsa bronz állt készenlétben az öntéshez, amelynek költségei azonban még felerészt hiányoztak. 1928 februárjában végre elszállították a fémeket a kijelölt fővárosi öntödébe, ismét csak kikönyörögve az ingyenfuvar. A még mindig hiányzó öntési költségek pótlására Borbély nyílt levelet intézett Zala megye összes tanítójához abból az alkalomból, hogy először készültek megünnepelni az országban hivatalosan március 15-ét. Arra kérte a tanítókat, hogy az ünnepségeken emlékezzenek meg Csány Lászlóról, és gyűjtsenek a szobor javára, bármilyen kicsi összeget. „Tudni jó azt is, hogy Csány László miniszter vértanúnak ez a büszke szobra majdnem páratlanul fog állni Magyarországon, mert ezt Zalavármegyének igazán a közönsége állítja fel” – írta (ki tudja, hányadik) kedvcsináló felhívásában az idős tanár, nem rejtve véka alá keserűségét sem hiszen „a nagy háború szörnyűségei miatt éppen három annyi időbe, három annyi fáradságos munkába, és három annyi pénzköltségbe került, mintha rendes időben történt volna”.

Hamarosan felcsillant a remény a nagy mű befejezésére. 1928. április 11-én ülést tartott a szoborbizottság, amelyen eldöntötték, hogy a szobrot az evangélikus templom előtti téren állítják fel, a teret Csány térnek nevezik majd el, „a fehérképtől a barakkok felé vezető utcát pedig örök elismerésül a szoborakció megindítójának nemes, önzetlen és kitartó fáradozásáért Borbély György utcának”. A talapzat költségeit a bizottság a vármegyétől és a várostól kérte, a leleplezést október 10-ére tűzték ki. Borbély „történelmi” döntésekről írt az újságban. De a felállítási költségekkel együtt 21 000 pengőre lett volna még mindig szükség, amit a város és a vármegye az 1929-es költségvetésében mégsem tudott biztosítani.

1929 áprilisára elkészült a főalak – a bizottság kifizette, és a „szokásos” kérényezés után a kereskedelmi miniszter megadta az ingyenes vasúti szállítási engedélyt. Július 27-én a szobor megérkezett Zalaegerszre, Siposs Dezső ud-

varára, felállításáról azonban szó sem lehetett. Októberben már az Országos Történelmi Ereklyemúzeum is érdeklődött a szobor felől, azt írván: „[...] az évről-évre való elodázásban a nép kegyeletes érzésének ápolása tekintetéből veszély van!” A levelet közléte Borbély rezignáltan összegezte az „ügy” állását: a gyűjtést befejezték – 70 000 pengőt gyűjtöttek össze –, ám a felállítás költségei még hiányoznak. A város és a vármegye a következő tavaszra ígerte a hiányzó összeget, a vármegyei adományt jóvá kellett hagynia a belügyminiszternek és a pénzügyminiszternek is. Ezt azonban Borbély György már nem érthette meg, 1930. február 8-án, 70 éves korában elhunyt a Csány-kultusz fáradhatatlan munkása.

A szoborbizottság titkárává régi kollégáját és harcostársát, Pásztor Imrét választották meg. A kibontakozó gazdasági válság miatt újabb nehézségek merültek fel, de 1930 őszén a szobrot a mellékalakokkal együtt felállították végre; a nehéz munkában a börtön rabjai is részt vettek. Az avatására azonban még egy évet kellett várni, mivel akadály még az utolsó pillanatban is akadt. Az 1931 márciusában tartott szoborbizottsági ülésen Pehm József (a későbbi Mindszenty József esztergomi érsek) apátplébános előterjesztést tett a szülők, pedagógusok és más katolikus szervek nevében, hogy a követ emelő munkás szobrát alakítsák át, mert „a meztelességnek elpalástolására szükség van az erkölcs szempontjából”. A bizottság egyhangúlag megszavazta az indítványt. Nem sokkal később a mellékalakok közül a zászlóvivő honvéd szobrát megcsonkították. A javítás és a tervezett változtatás miatt újra el kellett halasztani a májusra tervezett leleplezést. A csonkítást kisebb vita után Siposs Dezső kijavította, Istók azonban nem volt hajlandó változtatni a ruhátlan szobron. Mivel a polgármester – a nevetségessé válást elkerülendő – ragaszkodott az októberi leleplezéshez, a ruhaügy lekerült a napirendről.

Az avatás napját 1931. október 11-re tűzték ki. A válság miatt csak szerény méretű városi ünnepséget szervezhettek, amelyen azonban megjelent Zalaegerszeg apraja-nagyja. Megtisztelte a főispán, Gyömörey György, Batthyány Pál gróf Zalacsányból, Sümegről Darnay Kálmán; a család képviselőiben Bogyai Olga és Aranka is. Az ünnepi műsor az ekkoriban szokásos módon zajlott le. A *Magyar Hiszekegyet* a leventezenekar előadásában hallhatták az egybegyűltek, majd egy hazafias költemény következett, végül a „Nem, nem, sohá!”-t énekelte az Iparos Dalkör. Ezután emelkedett szólásra Bosnyák Géza, a szoborbizottság elnöke. Csány Lászlóról szólva kiemelte lángoló hazaszeretetését, vasakarát és mély valóságát. Felidézte a világháborút és az utána következő szenvedéseket, „tragikus sorsunkat, melynek soha nem elég a nagy vértanúk áldozata [...]. A Csány Lászlók példája kell, hogy hinni tanítson a jobb jövőben [...] e szobor pedig legyen hirdetője a megalkuvást nem ismerő hazaszeretetnek.” A beszéd után a polgármester átvette a szobrot, s megígerte, hogy a város mindenkor gondoskodni fog jó karban tartásáról. Majd Borbély György barátja, Józán Miklós unitárius püspök következett, aki ez alkalomra írt saját ódáját szavalta el. A koszorúzás után a tömeg a temetőbe vonult, ahol felavatták és megkoszorúzták Borbély György sír-emplékét.

Elkészült hát a nagy mű, Csány László szobra. A következő években maradék költségeit is kifizették, a szobor és környéke Zalaegerszeg egyik kiemelt, szépen gondozott pontja lett. A korszakban egészen 1944 októberéig itt rendezték meg az október 6-i ünnepségeket, innen indult vagy ide érkezett a MOVE által szervezett kegyeleti staféta. A szobor lábánál ünnepi beszédet tartó szónokok mondták el, mit is kell gondolni az utódoknak a vértanúkról, köztük Csány Lászlóról: „Lelki emelkedettségüknek, hazaszeretetüknek mindig példaképpen kell állani minden magyar előtt. A példának fokozottan kell élni a szívekben ma, amikor ellenséges szuronyerdő övezi határainkat és mi bilincsekbe verve állunk a rablók között. A pártoskodásnak, a széthúzásnak meg kell szűnnie és helyét el kell foglalnia az önzetlen hazaszeretetnek. Ha a magyar föld minden röge a hazaszere-tettől lesz termékeny, akkor a magyar feltámadás nem maradhat el” – hangzott el egy 1933-ban elmondott ünnepi beszédben.

A háború közeledtével azonban elmaradtak a szobornál rendezett hazafias ünnepségek, 1944 októberében már csak szerény koszorúzással emlékeztek meg Csányról és az aradi tizenháromról.

Az 1945 után bekövetkező hatalmas társadalmi és politikai változások Csány kultuszát sem hagyták érintetlenül. Október 6-a helyett most március 15-én gyűltek össze a szobor körül „az üzemek, földek és hivatalok dolgozói”, ahol „a vörös lobogók között most már a Szovjetunió segítségével kivívott szabadság levegője áramlott”. A szónokok azonban nem Csány Lászlóra emlékeztek, hanem Kossuthra, Petőfire, Táncsicsra, valamint az ő küzdelmeik beteljesítőjére, Rákosi Mátyásra. 1951-től azonban megszűntek ezek az ünnepségek is, március 15-e megünneplése az iskolákba szorult vissza, október 6-át és a vértanúkat feledésre ítélték. Az 1950-es években Zalaegerszegen Csány László neve csak utcanévként fordult elő a helyi sajtóban, illetve a közgazdasági szakközépiskola és rövid ideig a Petőfi iskola úttörőcsapata viselte nevét.

Ugyanakkor a diktatúra idején, az ÁVH tömlöcében született egy vers, amely néhány sor erejéig Csány Lászlóra is emlékezik. Faludy György írta 1950. október 6-án:

*„A miniszter,
bár hívták, maradt egyedül.
– Az Al-Dunán – szólt – mély a gázló
s vénember már nem menekül.
Leszek bitófán harci zászló,
ha sorsom ezt így róta ki –
s habár magyar volt Csány László,
úgy halt meg, mint egy római.”*

Legközelebb 1956. október 26-án telt meg emberekkel a Csány László szobrát övező tér. A pesti forradalmi események hírére előbb a Közgazdasági Technikum középiskolás diákjai vonultak a szoborhoz, úgy érezve, hogy a városban Csány

László szobra az a szimbolikus hely és tér, ahol kifejezhetik a fennálló rendszerrel szembeni elégedetlenségüket, megfogalmazhatják követeléseiket. Utánuk a város dolgozóinak, a Zrínyi Miklós Gimnázium és a tanítóképző diákjainak együttes felvonulása is – amelynek során ledöntötték a felszabadulási emlékművet – a szobornál végződött. „Mintha 1848. március 15. szelleme támadt volna fel! Nemzeti-színű zászlók alatt, Kossuth címerekkel, Petőfi és Kossuth képével vonult a tömeg.” A lelkes tömeg elénekelt a *Himnusz*t és a *Szózatot*, Szerencsés Rudolf, a tanítóképző tanára elszavalta a *Nemzeti dalt*, majd a képzősök itt ismertették a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ) 14 pontos felhívását, amelyet két saját követeléssel egészítettek ki.

A forradalom leverése után évekig csend volt a szobor körül, ám 1959-ben némileg új megvilágításban ismét feltámadt Csány László kultusza. 1959-ben a Tanácsköztársaság megünneplésére készülve felfedezték, hogy nem akármilyen emléke van a városnak ebből az időből: a Csány-szobor mellékalakja azonos az 1919-ben Budapesten felállított „Munka” szobrával. Jakab Géza, a megyei könyvtár munkatársa kutatni kezdte a szobor létrehozásának körülményeit, sőt kapcsolatba lépett a még élő, kilencvenedik éve felé közeledő Istók Jánossal is. 1959 márciusában, a Tanácsköztársaság 40. évfordulóján nagyobb újságcikket szenteltek a *Zalai Hírlap*ban e témának, majd 1961-ben, harminc évvel a szobor felállítása után emlékkiállítás rendeztek a Göcseji Múzeumban, melyre meghívták a szobrászművészt is. Az ünnepi szónok, Darabos Iván, az MSZMP megyei első titkára arról beszélt, hogy a szoborcsoport „a két nagy magyar forradalom egységes, művészi emlékműve [...] sok egyszerű ember szerény adományaiból született ez az alkotás, amint sok egyszerű ember szívében él és emberségében hat Csány László és a magyar proletárforradalom példája”. Ez a gondolat volt a kiállítás vezérfonala is: „A történelem dialektikájának törvényszerűsége, mely szerint a polgári forradalmak készítik elő a proletártömegek forradalmának diadalát, páratlanul ritka egységben jut művészi kifejezésre a zalaegerszegi Csány-emlékműben. Ebben az egyetlen igaz, szocialista történet szemléletben meg kell látnunk – anynyi évtizedre visszatekintően is –, hogy valóban új, világot formáló erők juttatták eredményre a Borbély Györgyök és Istók Jánosaink erőfeszítéseit még olyan mostoha viszonyok között is, melyben élni kényszerültek. Az általuk képviselt gondolat beteljesedett, a mű elkészült, és átvészelt a sötétség évtizedeit.” Az idős művész újra felkereste alkotását; a körülállóknak felelevenítette a szobor létrehozásának történetét, Mindszenty (Pehm) Józseffel történt összeütközését, és kijelentette, hogy a „Munka”-szoborban tulajdonképpen Borbély Györgynek akart emléket állítani.

Ettől kezdve Csány László kultusza lassan újra beépült a város életébe, mindekelőtt a tanulóifjúság hazafiságra való nevelésébe. Ehhez hozzájárult az az írás is, amely 1964-ben a *Zalai Hírlap*ban Széni Imre alezredes tollából jelent meg *Csány László és a mai hazafiság* címmel. Ebben megpróbálta feloldani azt az ellentmondást, hogy az 56-os „ellen-” forradalom résztvevői is – „alapozva az emberek

gondolkodásában még meglevő nacionalista maradványokra” – Csány László „hazafiságának emlékét használták fel”, és kártevő cselekedetekre mozgósítottak éppen „az ellen a társadalmi rend ellen, amely 1945 után sikeresen megvalósította azokat az eszméket, amelyekért Csány László feláldozta drága életét”, és aközött, amit a forradalom után berendezkedő új hatalom sugalmazni szeretett volna Csány hazafiságáról. „[...] kívánatos tudomásul venni, hogy Csány László olyan hazafi volt, aki nem gyűlölt más népeket, akiben élt a más népekkel való összefogás gondolata a reakciós, a haladást gátló Habsburg-dinasztiával szemben [...]. Csány László emléke a szocialista országokkal való testvéri összefogásra kötelez bennünket és arra, hogy türelmes nevelőmunkával gyomlálgassuk az emberek gondolkodásából a nacionalizmust, a más népek iránti gyűlölködés gondolatát, mint az átkos múlt szörnyű hagyatékát és a háború erőivel szembeni, minél határozottabb nemzetközi összefogás egyik legfőbb gátló tényezőjét.”

Az ideológiai alapvetés megadása után ismét engedélyezték az ünneplést a szobornál, de csak az ifjúságnak, a felnőttek számára március 15-e munkanap maradt. Hosszú idő után, 1964. március 14-én koszorúzhattak újra a középiskolák, az iparitanuló-intézet és az üzemi fiatalok képviselői. 1967-től itt tartották a Kommunista Ifjúsági Szövetség, a KISZ által szervezett Forradalmi Ifjúsági Napok nyitórendezvényét, amelyet három történelmi évforduló – az 1848-as forradalom, az 1919-es Tanácsköztársaság és az 1945-ös „felszabadulás” – közös ünnepévé tettek, hangsúlyozva, hogy „azokat a törekvéseket, amelyeket az 1848-as szabadságharc tűzött maga elé, s amelyekért népünk legjobbjai fegyverrel a kézben küzdöttek 1919-ben, a szovjet nép hozta el számunkra, amikor visszaadta függetlenségünket, s az ország sorsának irányítását a magyar népre bízta”.

Az 1970-es években már nemcsak a zalaegerszegi szobornál koszorúztak a fiatalok; a Csány László Közgazdasági Szakközépiskola és a keszthelyi Csány László Általános Iskola diákküldöttsége minden évben október 6-án felkereste a mártír sírját Budapesten, a Kerepesi úti temetőben, ahol szintén elhelyezték az emlékezés virágait. Ugyanakkor a *Zalai Hírlap*ban az évfordulókhoz kapcsolódva megjelent néhány, Csány életútját, tetteit bemutató, a hitelességre törekvő cikk is a korszak helyi tudományosságának képviselőitől – Degré Alajostól és Simonffy Emiltől –, ezek azonban még érezhetően magukon viselték a korszak ideológiai elvárásait.

Újabb fordulatot a kultusz és a Csány-szobor történetében a rendszerváltás hozott. 1989. március 15-én két megemlékezés is zajlott a városban. A hivatalos, még az MSZMP és a városi tanács által szervezett ünnepség után soha nem látott tömeg gyűlt össze Zalaegerszeg belvárosában – talán 1903, Deák születése 100. évfordulója óta először – Deák Ferenc szobránál. (Az ő személye nem képezte kultusz tárgyát már a 20. század elején, de a két világháború között és a szocializmus évtizedeiben sem.) Az itt elhangzó műsor és beszédek után vonult a tízezres sokaság a Csány-szoborhoz, ahol nem politikusoktól, hanem egy civil szónoktól hallgathatták meg, mit kíván a magyar nemzet 1989-ben...

Azóta a szobor a március 15-ei és az október 6-ai ünnepi rituálék színhelye lett. Ilyenkor koszorúk sora borítja talpazatát, s politikusok beszélnek a hazáról és szabadságról, reformokról és forradalomról.

A rendszerváltás óta Csány László kultusza kiteljesedett. A Zalai Megyei Levéltár a megye más közgyűjteményeivel és a korszak kutatóival összefogva megkezdte életművének mítoszoktól és a mindenkori emlékezetpolitika sallangjaitól mentes feltárását, feldolgozását. Konferenciák, forráskiadványok, tanulmánykötetek sokasága született meg, tisztelegve Csány László személye, tevékenysége és mártíriuma előtt.

■ FÜGGELÉK

A kiegyezés után megjelent első cikk Csány Lászlóról

Csány László (1780–1849)

Dicsőségben és gyászban oly gazdag honvédelmi harcunknak annyi nagy s nemes alakja van, mennyit oly szűk keretében az időnek csak nagyszerű mozgalmak s csak egy életrevaló nemzet kebelében állíthatnak elő. Mennyi hős, ki a harcmezőn mosolyogva vérzik el, utolsó hangján is azt kiáltva: „Éljen a hazal!” és „Előre!” Mennyi fáradhatlan s önfeláldozásra kész honfi-hűség, örömmel adni oda nyugalmát, jóllétét, vagyonát, életét a hazáért. S a meggyőződés tisztaságának mily óriási ereje: mikor az ügy, melyért szent lelkesedéssel küzde elveszett, szívesebben elveszni vele, mint túlélni azt, s nyugodtan lépdelni fölfelé a bitófa létráján, melyet egy szent ügy hatalma a gyalázat fájából a dicsőség lépcsijévé változtatott.

E végig hű hazafiak közt az első sorában áll az, kinek nemes vonásait, im bemutatjuk olvasóinknak, egy régi hiányát pótolva ezzel is már annyi jeleseket magában foglaló képcsarnokunknak. Csányi László született 1790-ben Zala megye Csány helységében, ősi birtokán, melytől régi nemes családja nevét vevé. Igen fiatal korában huszárrá levén, részt vett az 1809–1815-diki táborozásokban; ekkor lábán megsebesülvén, odahagyta a katonaságot, és táblabíróvá lett; de katonai erélyét, tüzet, szigorúságát, rendszertét mindenkor megtartotta.

Buzgó és lelkes részt vevén a közügyekben, ő volt a Zala megyei ellenzék feje, vezére, ő volt Deák Ferenc bölcsességének legerősb megyei gyámola, s az országos hírű szónoknak és államférfinak leghűbb barátja, kinek követté választatása mellett mindent elkövetett akkor, midőn ez az adó-elvállalás életkérdésével volt azonosítva. Védegyelet s minden hazai vállalat erélyes, tette kész és kitartani tudó, szilárd jellemű pártolóra talált az öreg Csányban, kinek fiatal lelke s hazát és szabadságot ölelő heve nem hanyatlott, s nem hamvadott az évek súlya alatt. Becsületessége, férfias szótartása, rendíthetlenség, emelkedett jelleme, törhetlen ragaszkodása meggyőződésében alapult elveihez, veszélyekkel dacoló egyéni bátorsága s elszántsága országszerte s nemcsak Zalában

valának ismeretesek, hol ő volt, úgyszólván, a szabadelvű iskola seniora, az ellenzék apja, mint Deák annak szemefénye s bálványa.

Csányit az 1848-diki márciusi napok Pesten találták, hol Klauzál Gáborral, Nyáryval s több népszerű férfival kezét fogva, mindent elkövetett a rend fenntartására s a féktelenség meggátlására, de egyszersmind a szabadság s nemzeti jogok kivívására s erős és biztos alapra állítására. Miután a magyar minisztérium felállott s Horvátország bánja komoly készüléket tett Magyarország megtámadására, Csányi kormánybiztosul küldetett a Drávához az ország határát megőrizni. Itt ő nemcsak a Dráva hidjait s a fenyegető horvátokat tartotta szemmel, hanem a magyar védsereg élére állított vezéreket is, s éles tapintattal tudta kiismerni a magyarelles érzelmek s törekvések legelrejtettebb mozdulatait. Szenvedélyes hazaszeretete végtelenül gondossá, aggodalmassá, éberré tette őt a kötelesség terén. Csakhamar észrevette, hogy a felügyelése alatti sereg vezéreiben ellenszenv rejlik azon eszme irányában, hogy a velük egy zászló alá esküdt bán s katonái ellen harcoljanak. Szeptember 11-én tudósítást küldte Pestre, hogy a bán előcsapatai Légradon vannak, s a magyar sereg vezére ellenőkre állani vonakodik. A pákozdi toborzás után Móga tábornokot s a bán után Ausztria felé vonuló sereget Pozsonyba követé, s ezentúl és Görgei fővezérsége alatt is kormánybiztos volt a felső seregnek, legnagyobb erélyt és szigorúságot fejtve ki nehéz hivatalában, mely által sokak neheztelését s vádjait voná magára.

Windischgrätz herceg elöl a felső táborral együtt ő is Budapestre vonult, s midőn a kormány és országgyűlés Debrecenbe hátrált, ő teljhatalmú biztosul maradt Budapesten, melyet legutoljára hagyott el. Átalában ő szokott legutolsó lenni a szaladásban, s legelső a megjelenésben ott, hol erélyes munkásságára szükség volt. 1849. január elsői proclamációjában tudatta a főváros lakosságával, hogy ő a teljhatalmú kormánybiztos, bátorította s vigasztalta a magokat elhagyottaknak érzőket, óránkénti biztos tudósítást ígért az eseményekről, melyek azonban a lakosság aggodalmait meg nem szüntethették.

Windischgrätz 5-én már benyomult Budára, s Csány, Görgeivel együtt elhagyta a várost. Forradalmi munkásságának újabb színhelye a szerencsétlen Erdély lón, hol legrémitőbb anarchia dúlt, s a rend és közbátorság minden kötelékei véres kezekkel valának elszaggatva. Csány Erdélyből április végén a közlekedési tárca átvételére hivattott vissza Kossuth által, s mint e tárca főnöke, ismét szokott erélyével kezdett működni. A legnagyobb forradalmi vihar zúgásai közt a Szolnok-debreceni vasútra tett előkészületeket, s ebben foglalkoztatá a magyar alföld síkjain a több ezerre menő s addig csak henyélő és ingyen élő foglyokat; június 2-án pedig Pestre visszajöven, a középponti vasutat vette egyenesen minisztériuma kezelése alá. Július elején, a második futáskor, ismét ő volt, ki utoljára hagyta el a fővárost, s végtelen gonddal és fáradtsággal szállítottatott el mindent, mit elszállítani kellett s lehetett. A Kossuth és Görgei közt mindinkább kifejlett egyenetlenségben Csány, ki Görgeit mint fiát szerette, s mint legnagyobb katonai tehetséget őszintén becsülte, kit gyakran intett barátilag és ismét komolyan a haza szent nevében minden mellétekintetek, érzékenységek s dicsvágy félretételére, azon miniszterek közé tartozott, kik Görgei mellett szavaztak, ennek le-

tételét ellenezték, sőt teljhatalmú átalános fővezérré neveztetését követelték; ily értelemben nyilatkozott a miniszteri és országgyűlési tanácskozásokban.

A világsi fegyverletétel után, bár ő is menekülhetett volna többi miniszter társaival, azt nyilatkoztatta, hogy „öreg és beteges ember létére bujdosni nem akar, s várja bármi sors, hazájában marad, melynek buktát túlélni úgy sem kívánja”. Sarkadon átadván magát az oroszoknak Nagyváradra vitették, s ott az ausztriaiaknak kézbesítettén Pestre, az Újépületbe hozatott, és itt október 10-kén, báró Jeszenák Jánossal együtt bitófán végezte életét. Semmit nem tagadott, sőt nyíltan kijelenté, hogy mindent önként és meggyőződésből tett, és következetesen, férfias elszántsággal is lépett a halál elébe.

Csány egyike volt a forradalom legerélyesb karjainak. Azon emberek közé tartozott, kik a forradalom terjedését, erősödését, kitartását a részletekről fáradhatlan gondoskodás, nem szűnő munkásság, az eszközök előteremtése, a közvélemény megnyerése s felizgatása által hatalmasan gyámolíták, annak gyakorlati kivitelét és sikerét lehetségessé tevék, a fonalszalakat minden oldalról összeszedték s egy középpontba gyűjtötték. Azon emberek közé, kiknek munkás segédhatása nélkül a forradalom vezérei semmire sem mehetnek, mert a tér nincs előttük elkészítve, s a kivitel sikere biztosítva. E szerepben legelső hős volt Csány a forradalom egész lefolyása alatt; forradalmi ember, ki nem irtózott a forradalmi eszközöktől, valódi százszemű Argus a felügyelése alá bízott téren, zúzó mennykő az akadályok ellenében; tetőtől talpig nemzetébe szerelmes magyar, s szigorú és kíméletlen ellensége faja elleneinek.

És pedig e szigorú öreg férfi sírni tudott az elérékenyülés miatt, ha imádott nemzetére veszélyt látott tornyosulni, melyet el nem háríthatott; ha árulást látott, melyet meg nem hiúsíthatott; kedélyes jó bácsi tudott lenni baráti körben, ki tiszta kéjt éreztet egy ártatlan gyermek mosolygásán, vagy egy nyíló virágbimbó fölött.

Akik közelebről ismerték, szerették; akik forradalmi működését látták, bámulhaták; aki halálára gondol, lelkesedést érez égni a szemébe toluló könnyben, s midőn nevét kiejti – minden hazafi áldja emlékezetét.

(Vasárnapi Ujság, 1868. március 8. 1–2. p.)

Az első megjelent gyűjtési felhívás a Csány-szoborra

A Csányi László szobrára!

Kedves olvasóink!

Hozzátok szólunk s Zala vármegyének mindenik magyar emberéhez, mindenik hű lakosához.

A karácsonyi szent ünnepre s az 1905. évre újévi üdvözléssel alázatos lélekkel, de büszke magyar önérettel, mindenképpen forró szeretettel köszöntünk benneteket.

Ajándékozás helyett azonban kéréssel jövünk hozzátok. Hozzatok egy porszemet, egy tégladarabot ahhoz az emlékműhez, melyet Csány László nevének, magyar szellemének a fenntartására építeni akarunk.

Szobrot akarunk állítani Csány Lászlónak, aki Kossuthnak és Batthyáynak szellemtestvére. A történelem felsorolásával ne fárasszuk a figyelmet, de figyelmeztetnünk kell egymást arra az igazságra, hogy ennek az országnak nagy szüksége van erős magyarokra, amilyen Csányi László volt. Az ilyeneket nem szabad a halálba engednünk. S ha meghaltak, a sírjukból is fel kell támasztanunk. Fel kell támasztanunk s örnek kell állítanuk egyiket ide, másikat oda, hogy nemzeti erőnk mellett tanúskodjék s minden jogtalan támadás ellen fölemelt karral tiltakozzék, egyik itt, a másik ott.

Ha az élők nem elegek, hívjuk segítségül a holtakat is, apáink szellemét. Meghalt nagyjainknak a lelkeit át kell öröklennünk. Hogy azokból semmi se vesszen kárba. Mi vagyunk jogosultak, de egyúttal kötelezettek is arra, hogy a Zrínyi-, Rákóczi-, Kossuth-, Csányi, szellemét magunkba szívjuk és gyermekeink véérébe oltuk. A tanító az iskolában tanítással, a pap a templomban prédikálással, az író szántó-vető módjára a tollal, az ember egymásba társalgással az utcán, a tűzhelynél, városon és falun, gyűlésben s a határon, – a dajka dallal s csókolja édes csókkal kis gyermeke szívébe az anya nagy Rákóczink lelkét, – és a művész ércebe kőbe, fába véssze. Hogy az erdő visszhangozza, – fű, fa, virág illatozza, s ha szükség lesz Zrínyi földjén, a kövek is ezt kiáltásák: „Ne bánts d a magyart!”

Gyűjtést indítunk a Csányi László szobrára, a 49-es vértanú emlékére, mert 58 esztendő, „néz ránk itélő szemmel.”

Jöjjön, segítsen mindenki. Egy porszemmel. Egy fillérrel. Halad aki megvidul. Vékony csermellyel indul a kis patak s hajókat emel később.

Hozzátok szólunk legelőbb kedves olvasóink. Jertek egy-egy fillérrel. Jőnek azután a gazdagabbak is. Egyletek, társulatok, bankházak, a városok, a megye s a távolabb lakók is. Zala vármegyénknek 12 hírlapja van; ki-ki a melyiket legközelebb éri, oda küldje gyűjtését, mindenik nyugtázza utolsó fillérig s az azonnal kamatozásra teszi. Az álszemérmet s azt a nagyzást, hogy „vagy sokat, vagy semmit!” tegyük félre most más helyre. Minden egyes fillér hálás köszönetet érdemel. Tehetsége és akarata szerint adjon mindenki őszintén. Zalában 400.000 ember lakik. Ha csak egy fillért ad mindenki, már 4000 korona. S ez meg fog nőni, mint a hengerített hógolyó. S mint a ti hazafias magyar szíveteknek a boldogsága. Segítsen minket az Isten! – b. –

(Magyar Paizs, 1900. december 22. 1. p.)

A Csány-szoborbizottság által 1907. március 3-án közzétett gyűjtési felhívás (részlet)

Emléket a magyar vértanúnak!

Felhívás!

Szobrot akarunk állítani Csány Lászlónak!

És segítségre hívunk benneteket hazafiak, polgártársaink! Legelőbb is titeket hívunk, Zala vármegyének értelmesen és nemesen gondolkozó közönsége.

Csány Lászlót is Zala vármegye adta a hazának, s őt tartja egyik büszkeségének, mint Gasparits vértanút és Deák Ferencet, a haza bölcsét. És ez felemelő erkölcsi érzetet kelthet bennünk, kikben az eszménynek értéke van.

Gasparitsnak Perlakon, Deáknak Zalaegerszezen és Budapesten van emlékköve. Akinek még nem emeltünk közemléket, illő, hogy gondoskodjunk róla.

Deák Ferenc tudott élni a hazáért, Csány László meg tudott halni azért, és csorbítatlanul hagyta örökségképen számunkra azt az elvet, hogy függetlenség nélkül nem nemzet a nemzet. Ezt a testamentumot meg kell becsülnünk, meg kell tartanunk és sértetlenül kell átadnunk maradékainknak. Ennek a szellemi vagyonnak a fenntartására – ámbár lehet erre bennünk némi jó akarat – de mintha nem volnánk elég erősek, s ha talán elég erősek volnánk is, ki tudja, nem lesznek-e gyöngébbek a maradékaink? Ennek a szellemi vagyonnak a fenntartására tehát mintegy föl kell támasztanunk a sírból is magát az örökhagyó apát, hogy felemelt ércikkel állandóan figyelmeztessen bennünket a jussunkra: Magyarország függetlenségére.

Szobrot akarunk állítani Csány Lászlónak.

Nincs terjedelmes élettörténete ennek a szilárd jellemű tiszta magyar embernek. Nem olyan, mint a hosszan folyó terjedelmes folyam. Olyan, mint a hegyi patak, mely tiszta köveken csörgedezve szemetet nem ismer, s a laposra érve, előbb belehal egy nagyobb örök tóba, mielőtt valamely szennyes lé érinthetné tiszta vizét.

Csány László Zala vármegye törvényhozó termében vezérlő szerepet vitt megtapsolt szónoklataival a nemzeti ügy érdekében, hangoztatva, hogy magyar nyelv nélkül nincs magyar nemzet. A forradalom idejében a magyar kormányt Erdélyben helyettesítette s védelmezte ott az oláhoktól megtámadott, és már félig lemészárolt magyarságot, – vallva Kossuth Lajosnak mondását: Erdély Magyarországnak a jobbkeze. Azután miniszter korában a legzivatárosabb időben az Alföldön vasutakat épített, hogy a henyéket munkára szoktassa és kenyeret adjon az éhesnek, gyakorolván az igazságot, hogy: Munka a műveltség. Végre a bécsi hatalom fölakasztatta, hogy miért volt Kossuth Lajos kormányának a híve és a tagja. Nyugodtan halt meg arra gondolva, hogy ez a halál is egyik csírája a magyar függetlenség feltámadásának. Életének ez a rövid históriája.

De szeretnők, ha honfitársaink közül minden egyes embernek, a gazdagabbaknak is, a legszegényebbeknek is a szívökhöz férközhetnénk evvel a felhívással. Szeretnők, ha a lelkészek, tanítók, jegyzők s más szellemi előjárók útján Csány Lászlónak mint-életét és hősi halálát a magyar nép ezrei, a legegyszerűbb emberek is a legkisebb falvakban is megértenék és méltányolni tudnák.

Csány ősei Árpád honalapítóval jöttek e hazába. A magyar fajszeretetet nem tanulta tehát, hanem a vérében volt az. Zalavármegyének Csán nevű községében született 1790-ben, abban a magyar világban, amely feltámadt II. Józsefnek alkotmánytalan uralkodása ellen. Tehát már bölcsődalában zengett kuruc Rákóczi Ferencz nemzetének a szabadságdala. 1809-től 1815-ig, 19 éves korától 25 éves koráig katona volt. De épen úgy, mint a „legnagyobb magyart,” Gróf Széchényi Istvánt, őt is megérintette nemzeti művelődésünknek a szelleme. II. Rákóczi óta, az 1711. szatmári béke óta csak egyhuzamban most már századik éve a hosszas elnyomatásnak. S most vala részünkről az

ébredés korszaka. A szabadság és függetlenség eszméjéhez hozzákapcsolódott most az egyenlőség és testvériség eszméje is. A nemzetet nagyobbítani és erősíteni kellett. Nemzetet kellett csinálni a jobbágyokból, a szegény emberekből is. Alkotmányt, jogot, igazságot kellett adni a szegény embernek is. Ez a szent eszme érintette meg Gróf Széchenyi Istvánnak is, Csány Lászlónak is a szívét a katonaköpenyeg alatt. De nálunk a nemzeti eszmét a polgári pályán szolgálhatjuk. S Gróf Széchenyi kapitány és Csány kapitány, hogy a nemzet szellemi művelődésének szolgáljanak, ott hagyták a katonaságot. Igaz, hogy Csányról azt tudjuk, hogy lábán megsebesült s azért jött haza, de az is igaz, hogy vonzotta őt egyúttal a közpályán való művelődésnek a szeretete is, hogy részt vegyen a nemzeti ébredés korszakának nagy munkájában; s részt is vett épen úgy, mint Széchenyi: egy eszme vonzotta haza tehát mindkettőt s otthagyták a katonaságot, avval a különbséggel, hogy Csány László, legalább időre nézve, ebben megelőzte a „legnagyobb magyart”.

25 éves korában hazajött Zalavármegyébe. Hivatalt viselt. Táblabíró volt. A törvényhozási teremben zászlóvivője volt a függetlenségi eszméknek s a Széchenyi és Kosuth-féle többi eszmének. Óriási munkát fejtett ki nemcsak lángoló szónoklataival, hanem sok magán levelezésével is izgatott, hogy a jobbágyság felszabadíttassék s hogy a közteherviselést fogadják el az urak. Ebben az irányban kifejtett lelkes és fáradhatatlanul izgató tűzmunkásságáról tanúskodhatnak a sármelléki Bogyay levéltárban levő levelei, a kolozsvári 48-as Erekllye múzeumban levő iratai s tanúskodhatik az aradi múzeumban levő 700 levele közül akárhány.

Oh, ismerjétek meg kicsinyek és nagyok ezt a nemesen buzgó szellemet, ezt a törhetetlen munkaerőt, ezt a tiszta szándékot, ezt az erős akaratot, a 48-as szellemi egyenlőségnek és testvériségnek eme halálíg hű bajnokát. Gyertek értsétek meg tiszta elméjét, gyertek érezzétek szívének lángoló szeretetét ti is, ti, akik kötelességeitekhez jogokat is kaptatok, akik jobbágyokból szabad polgárok lettetek, ti, akik az eddig lenézett páriákból emberek lettetek. Népünk részéről hálát érdemel ennek a férfinak az emléke.

Többet most nem is szükséges mondanunk. Az első felelős független magyar minisztériumnak országos főbiztosa, később közlekedési minisztere volt. A világoi fegyverletétel után elfogták, is fővárosba kísérték, elzárták, vallatták, s ámbár menekülhetett volna, nem tette. Mint a Thermopülében elvérzett spártai Leonidás: utolsó pontig hű maradt ő is hazája törvényéhez. S ha a szemétdombon hal meg is, azt mondja, az is hazája földje, ahhoz is hű; és hű maradt hazájához és catói jelleméhez. Nem is védekezett, s a fővárosban 1849. október 10-én fölakasztották. Csakhogy akiket a bécsiek megölnék, azokat nekünk kötelességünk föltámasztani. A kiket ellenségeink meggyaláznak, nekünk azokat kell leginkább szeretnünk.

Szobrot kell állítanunk Csány Lászlónak!

Mostanában egész országunkban föllandult az a jó szellem, hogy nagyjaink emlékét megörökítjük, elhamvadt poraikat is hazahozzuk a szent anyaföldre. Mi zalai magyarok se legyünk háladatlanok derék Ősünk emléke iránt.

Aki nem néz hátra, az nem lát előre sem. Aki nem emlékszik a múltra, az nem gondol a jövőre sem. Múlton épül a jövő s az emlékezeten. A múlt idő a jelennek s a jövő

időnek a fundamentuma. Egymás hátára hágnak a századok is, hogy minden következő magasabbra emelkedjék. Álljunk őseinknek a vállára, s erős oszlopai legyünk a még magasabbra emelkedendő unokáinknak.

Állítsunk szobrot Csáynak, s vigyük oda a magyar ifjúságot tanulni, hogy tudjon fölemelkedni. Nemcsak a művészet fejlesztésére emelünk szobrokat, hanem egész nemzetedékeknek erkölcsi okulására, a fajszeretet tüzének ápolására, s a magyar nemzet életébe vetett hitnek az erősítésére, annak a prófétai hitnek az erősítésére, mely oda kiáltja: „Félre kislelkűek, akik mostan is még kételkedni tudtok a jövő felett, kik nem hiszitek, hogy egy erős istenség őrzi gondosan a magyar nemzetet.” Hiszen „századoknak vérzivatarja közt rongált. Budának tornyai állanak” s „él még a magyarok Istene, hazánkat átölelve tartja atyai keze.” De elfordul tőlünk és megver minket az Isten haragja, ha háládatlanok leszünk iránta és apáink iránt.

(Göcseji Múzeum, TOD. 1988. 31. 1. Gyűjtési felhívás a Csány-szoborra.)

A Csány-szoborbizottság jegyzőkönyve a második pályázat elbírálásáról, 1911. február 12.

Tárgy: döntés a szűkebbkörű, II. pályázat eredménye felett.

Jelen vannak Bosnyák Géza elnöke mellett: Balassa Benő, Balássy Miklós, gróf Batthyány Pál, Borbély György, Dr. Csák Károly, Czukelster Lajos, Darnay Kálmán, Eitner Jenő, Eitner Sándor, Enyedy Barnabás, Fehér Miklós, Dr. Hajdú Gyula, Heincz János, Dr. Kele Antal, Dr. Korbai Károly, Krosetz Gyula, Legáth Kálmán, id. Mayer István, Medgyesi Lajos, Molnár István, Nagy László, Pálffy László, Pásztor Imre, Dr. Ruzsicska Kálmán, Sándor Zsigmond, Simitska János, Szamovolszky Ödon (szobrász szakértő), Dr. Thassy Gábor, ifj. Thassy Imre, Tóth István (szobrász szakértő), Tuczy János, Udvardy Vincze, Wapper Ignác, Árvay Lajos később jövén, nem vehetett részt a szavazásban. A 46 bizottsági tag közül megjeleni 35. Dr. Nyáry Sándor (Budapest) betegséggel igazolta távolmaradását.

1. Bosnyák Géza elnök üdvözlőlvén a szép számmal megjelent bizottsági tagokat, megnyitja a gyűlést. Felolvastatja a múlt, 1910. július 16-iki első szoborpályázati bizottsági gyűlésnek erre a II. pályázatra vonatkozó pontját.

Borbély György titkár felolvassa a 8. pontot, amely szerint e II. szűkebb körű pályázaton csak a 6 jobb pályázó vehet részt, névszerint: Győri Pfeffer József, Istók János, Kara Mihály, Kolozsvári Szeszák Ferencz, Lukácsy Lajos és Nemessányi Andor. Ez a pályázat zárt pályázat s a pályázóknak a nevei zárt borítékba teendők. Jelenti a titkár, hogy erre a pályázatra 6 pályamű érkezett. Tudomásul szolgál.

2. A bizottság tagjai megtekintvén a szobormintákat, a két szakértőnek, Szamovolszky Ödon és Tóth István budapesti művészeknek véleménye meghallgatása után az elnök elrendeli a szavazást. I. Eldöntendő titkos szavazat útján, hogy a 6 közül melyik a legjobb pályamű, vagyis melyik szobrász bízassék meg a kivitellel. Az elnök és

a későn jött Árvay nem szavaz, egy szavazat formai hiba miatt megsemmisítették, beadatik tehát 32 szavazat. Ebből a 32-ből 26 szavazatot nyer a 3. számú „Szabadság és munka” jeligéjű pályaterv, 2 szavazatot a 4. számú „Balaton” jeligéjű és 3 szavazatot a 5. számú „1848” jeligéjű pályaterv.

Az elnök jelenti, hogy nagy szótöbbséggel a 3. számú nyeri meg a kivitelt és felbontván a jeligés zárt borítékot, abból Istók János szobrásznak a neve tűnik ki. A gyűlés éljenzéssel veszi tudomásul az eredményt és megbízza Istók János szobrászművészt a szobornak a feltételi szabályok szerinti kivitellel.

II. A feltételek szerint a kivitelt érdemesített művön kívül még két jobb pályamű díjaztatok, ezek közül az első 500 és a második 250 koronával.

A szavazás eredménye az 500 koronás jutalom odaítélésére nézve következő: az 5. számú „1848” jeligéjű pályatervre 12, a 4. számú „Balaton” jeligéjűre 10, a 6. számú „Szabadság mártírja” jeligéjűre 8 és végül a 2. számú „Oltár” jeligéjű pályatervre 1 szavazat esik. A legtöbb szavazat az 5. számú pályatervnek jutván, a zárt borítékból az 500 korona nyerteseként Nemessányi Andor neve tűnik ki.

A szavazás eredménye a 250 korona jutalom odaítélésére nézve a következő: A legtöbb szavazat a 6. számú pályatervnek jutván, a zárt borítékból a 250 korona nyerteseként Kolozsvári Szeszák Ferencz neve tűnik ki.

A bizottság utasítja a pénztárost, hogy ezeket a díjakat a nyerteseknek fizesse ki. 3. Az elnök indítványára a bizottsági gyűlés egy szűkebbkörű bizottságot választ, hogy Istók János szobrászművésszel kösse meg a szerződést és intézze a további teendőket. E bizottságnak tagjai Bosnyák Géza elnökletével Dr. Kele Antal ügyész, Borbély György titkár, Árvay Lajos, Gróf Batthyány Pál, Dr. Korbay Károly és Wapper Ignác.

4. Wapper Ignác bizottsági tag figyelmezteti a bizottságot, hogy jó erős hazai kőből készíttessék a szobor talapzata.

Az elnök a jegyzővel felolvastatja a pályanyertes mű szerzőjének feltételeit, amiből kitűnik, hogy a művész a talapzat megépítését erős haraszti kőből ígéri, melynek kitűnőségét Tóth István szobrász-szakértő is hangsúlyozza.

Tudomásul szolgál.

5. Az elnök a bizottság nevében megköszöni Szamovolszky Ödön és Tóth István szobrászszakértő művészeknek szíves közreműködésüket. Megköszöni továbbá Medgyesi Lajos főgimnáziumi igazgatónak, hogy a szobroknak kiállítására és e gyűlés megtartására szíves volt a termetet rendelkezésül bocsátani. Köszönetet mond végül Kulcsár Gyula gimnáziumi tanárnak, hogy a pályázatra küldött szoborterveket átvette és kiállításukat rendezte. 6. A mai gyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére felkéri az elnök Medgyesi Lajos és Tuczy János bizottsági tagokat. Több tárgy nem lévén, az elnök az ülést bezárja.

Zalaegerszegen, 1911. február 12.

Fehér Miklós, jegyző. Bosnyák Géza, elnök.

Hitelesítik: Tuczy János, Medgyesi Lajos bizottsági tagok.

(Jegyzőkönyv a zalaegerszegi Csány-szoborbizottságnak Zalaegerszegen, az állami főgimnáziumban 1911. február 12-én délután 3 óraker tartott bizottsági gyűléséről. Közli: *Magyar Paizs*, 1911. március 9. 1–2. p.)

Tudósítás a szobor 1931. október 11-i felavatásáról

Nagyszabású ünnepség keretében adták át a városnak Csány László szobrát. Több évtizedes fáradhatatlan munka jutott el vasárnap a befejezéshez: a kálváriás sorsú Csány szobor végre megérte az ünnepélyes átadás pillanatát. Zalaegerszegnek és Zala vármegyének különösen bensőséges ünnepe volt ez a nap, s csak a szomorú gazdasági válság okozta, hogy nem válhatott országos ünnepé. Ünnepelte a megye közönsége Zala nagy vértanújának emlékét, leróta hálóját a szobor létrehozója, Borbély György iránt, s szólt az ünneplés az általános áldozatkészségnek is. Talán épen ez az áldozatkészség tette családias, meleg ünnepséggé ezt a szoboravatást, hiszen majdnem mindenki, aki a szobor körül helyet foglalt, hozzájárult néhány fillérrel vagy pár deka bronzdarabbal ehhez az alkotáshoz. Az ünnep általános volta a külsőségekben is megnyilatkozott. A legtöbb házon ott lobogott a nemzeti zászló. A szobor körül magas árbócokon, villanyoszlopokon lengtek az ország, a megye és a város zászlói, a szobor előtt pedig egyre hosszabb lett a koszorúk és csokrok sora. Délelőtt 11 óra felé tömegesen vonultak fel a szoborhoz a hivatalok, a testületek és intézmények küldöttségei. Kivonult az egész reálgimnázium, az állami polgári leányiskola az összes cserkészcsapatok, a leventék díszszakasza, a vasutasok küldöttsége, a munkásegylet küldöttsége. A vértanú szülőfalujából, Zalacsányból mintegy harminctagú küldöttség érkezett. Tizenegy óraker feketélt a tér a nagyszámú közönségtől. Az első sorokban foglaltak helyet Csány László legközelebbi élő rokonai: Bogyay Olga és Aranka, továbbá a Borbély család tagjai. Ott volt Gyömörey György főispán, Bódy Zoltán alispán, gróf Batthyány Pál és neje, akik Csány László birtokának jelenlegi tulajdonosai, továbbá Józán Miklós unitárius vikárius, Borbély György egyik legjobb barátja, Istók János, a szobor alkotója, Bosnyák Géza, a szoborbizottság elnöke és sokan mások.

Az ünnepség.

Az ünnepség a Magyar Hiszekeggyel kezdődött, amelyet a leventezenekar adott elő, majd Németh Ferenc reálgimn. III. o. tanuló szavalt nagy hatással. Az egyesített férfikarok Bálint Béla karnagy vezényletével a Nem, nem, sohat adták elő hatalmas erővel. Ezt követte a szoborbizottság elnökének, Bosnyák Gézának mélyenszántó, pompás beszéde.

Rámutatott, hogy a bizottság a szoborleleplezést országos ünnepé akarta tenni, méltóan Csány László nagy egyéniségéhez, de közben ránk szakadt a gazdasági válság, amikor fényes ünnepséget ülni nem szabad. Ez magyarázza a szerényebb kereteket. De ha külsőleg – mondotta – nem is felel meg az ünnepség Csány alakjának, bensőnkben a hála és a tisztelet nem fog kevesbedni. A szónok ezután elvonultatta a közönség sze-

mei előtt a múlt század eseményeit: a nemzet hősiek erőfeszítéseit, a dicsőséges harcokat, majd a zászló lehanyatlását és a bosszú napjait. Az események megkapó festése után Csány László dicsőséges szereplését ismertette. Rámutatott, hogy Csány László mint a dunántúli hadjárat egyik főszereplője, mint erdélyi kormánybiztos és mint közlekedési miniszter egyaránt hatalmas nemzeti munkát végzett, amely követésre méltó példa. Az igazi hazaszeretet, a vallásosság és a kötelességtudás jellemzi egész életét és halálát is, mert meggyőződéséért áldozta fel magát. Méltán megérdemli, hogy ne csak a megye lakosságának, de az egész országnak hálás emlékezetében éljen.

Foglalkozott Bosnyák Géza az ország mai szomorú helyzetével és Csány példájából merítette a meggyőző szavakat, hogy a hitet és bizalmat elveszíteni nem szabad. Végül átadta a szobrot a városnak azzal a kéréssel, hogy védje és őrizze ezt az alkotást, mint a hazaszeretethez bronzba öntött mintaképet.

Czobor Mátyás polgármester a város nevében hálás köszönettel vette át a szobrot, amelynél – mint mondotta – soha kedvesebb és magasabb emlék megőrzésére a város még nem vállalkozott. Megemlékezett Csány Lászlóról, majd Borbély György emlékének áldozott kegyeletos szavakkal. Befejezésül köszönetet mondott az adakozóknak és a szobor alkotójának.

A megkoszorúzás.

A polgármester ezután átadta a Batthyány család arany babérgyertyáját Istók János szobrászművészeknek. A férfikar éneke után József Miklós unitárius vikárius szavalt el Csány László emlékeztetőre írt ódáját. A mély gondolatokkal telített és lendületesen előadott költemény igen nagy hatást keltett.

Ezután következett a szobor megkoszorúzása. Koszorút helyeztek el: Csány László rokonai, a szoborbizottság, a vármegye, Zalacsány község, a Batthyány család, Istók János szobrászművész (Erdély nevében az integritásért), Zalaegerszeg város, Nagykanizsa város, Keszthely város, a Róm. Katolikus Hitközség, az Izr. Hitközség, a testnevelési és népgondozó Hivatal, a Vitézi Szék, a Zárdaiskola, a kereskedelmi iskola, az elemiiskola, a zalaegerszegi vasutasok, az Orvosszövetség, a zalaegerszegi Ipartestület, a megszállott területek magyar asszonyai, a MANSZ, Gosztonyi László zalacsányi plébános, a Munkásegylet, a zalaegerszegi pénzügyintézetek, a leventeegyesület, a ZTE, a Csány cserkészcsapat, a Move ZSE.

Az ünnepséget a Himnusz, a kegyeleti staféta befutása és díszmenet fejezte be.

(Zalamegyei Ujság, 1931. október 13. 1. p.)

Interjú Istók János szobrászművésszel a Csány-szobor egyik mellékalakjának történetéről

Évtizedek óta áll Zalaegerszezen a Magyar Tanácsköztársaság egyik leghíresebb emlékszobra (részlet)

Perdöntő visszaemlékezés

Budapest, IX. Ráday utca 22.

A csendes bérház harmadik emeletén, megpihelve a régi emlékek között, ma is él Istók János, a neves szobrász. Ritkuló haját és ápolt, lengő körszakállát ezüsttel festette át az idő, de zöldes szemének érdeklődő villanása még mindig tettvággyról, ifonti lelkesedésről árulkodik. Ahogy a Csány-szoborról beszélni kezd, átforrósul a hangja: – A szabadságharcok hősei mindig tiszteletet ébresztettek bennem, s így örömmel fogtam hozzá a zalaegerszegi megbízatás teljesítéséhez. A szobor – mellékalakjaival együtt – készen állt már az első világháború előtt, de felállítására a történelmi események miatt nem kerülhetett sor. A süttői kemény mészkőből faragott mellék-alakok ott vártak sorukra a Gyarmat utcai műteremben. Végétért a világégés, azután győzött a proletáriátus ügye és a felszabadulás sodró mámore a vöröskatonák közé vitt engem is. Bokányival, Garbaival szolgáltam a Hadik-laktanyában, s közben persze beszélgettük a művészetről is. Eljöttek a műtermembe, meglátták az új világ építéséhez követ mozditó férfi-alakot, s nyomban megszületett a döntés: – Ez a szobor május elsején velünk ünnepel a Parlament előtt!

– így is történt... A felejthetetlenül szép napon az ünneplő sokaság jelenlétében Bokányi mondott avató beszédet, s hetekig ott állt a szobor az Országház Alkotmány utcai oldalán, a lépcsőfeljáró felső sétányán. Szóba került, hogy ez lesz az állandó helye, de azután a zalaegerszegiek sürgetésére le kellett szállítanom a megrendelőknek.

A Tanácsköztársaság „Munka-szobra” azonos tehát a zalaegerszegi Csány-szobor baloldali mellékalakjával, azzal a dagadó izmú, meztelen férfialakkal, mely előreszegezett fejjel, két erős karjával egy faragott terméskő-kockát igyekszik felemelni a bal combjáról.

Alkotója, az ősz Istók János mester a forradalmi átalakulás, az új, emberi társadalmat építő proletariátus megtestesítőjének szánta. Szándéka, hite találkozott a történelemmel: a győztes munkásosztály diadalra viszi hazánkban 1919 ragyogó eszméit. Dr. Jakab Géza – Bánhidi Tibor

(Zalai Hírlap, 1959. március 20. 5. p.)

Széni Imre alezredes iránymutatása a szocialista hazafiságról Csány László kapcsán, 1965

Mi zalaiak valóban büszkék lehetünk arra, hogy olyan példaképet mondhatunk magunkénak, mint Csány László. Nagyon szép és nemes dolog, hogy iskoláink Csány emlékét felhasználják a tanuló ifjúság hazafiasságra való nevelésében. Manapság a szocialista hazafiságra nevelés új értelmet ad ennek a feladatnak. Nagy szükség van erre most. A Horthy-rendszer nemcsak elmaradottságot, szegénységet hagyott ránk, hanem a hazafiság magasztos eszméjének hamis értelmezését is.

A Horthy-korszak 25 éves lélekmérgező tevékenysége – a hazafiság érzése és a vad nacionalizmus szándékos összezavarása az emberek fejében – nem múlt el nyomtalanul. Mint visszahúzó erő ma is köztünk él. Példa volt erre az 1956-os ellenforradalom időszakára jellemző eszmei zűrzavar is. A megyében aktivizálódó ellenforradalmi erők éppen Csány László hazafiságának emlékét használták fel és alapozva az emberek gondolkodásában még meglévő nacionalista maradványokra, a félrevezetett, megtévesztett embereket kártevő cselekedetekre mozgósították éppen az ellen a társadalmi rend ellen, amely 1945 után sikeresen megvalósította azokat az eszméket, amelyekért Csány László feláldozta drága életét. Még mindig nem késő, sőt kívánatos tudomásul venni, hogy Csány László olyan hazafi volt, aki nem gyűlölt más népeket, akiben élt a más népekkel való összefogás gondolata, a reakciós, a haladást gátló Habsburg-dinasztiával szemben.

Az 1848–49-es polgári demokratikus forradalom árnyékos oldala volt az, hogy a nemzetiségek önállóságra való törekvéseit a mozgalom nem ismerte el jogosnak. Csány a forradalom vezető egyéniségei közül azon kevesek közé tartozott, aki nem volt híve a nemzetiségek erőszakos elnyomásának. Inkább arra hajlott, hogy a horvát nemzeti erőköt megnyerje azzal a gondolattal, hogy a magyar ügy győzelme esetén ezek is elérhetik nemzeti önállóságukat. Kossuth ismerte Csány gondolkodásának ezeket a pozitív elemeit. Éppen erre alapozta a horvát nemzeti ügyekben a forradalom kezdeti időszakában foganatosítandó elhatározását, amelynek az volt a lényege, hogy felkínálva az elszakadás lehetőségét, kivonja a horvátokat Jellasics vadul nacionalista, magyarelleses mozgalmának hatása alól.

Kossuthnak 1848. augusztus 31-n Csányhoz írott levele is bizonyítja ezt. „Én az elszakadást már 7 év előtt proponáltam ... pedig bizon legokosabb volt volna. ... Ezt a végett közlöm Kegyeddal, hogy ha jónak, tanácsosnak tartja, lépjen érintkezésbe a horvátokkal, s mondja meg nekik, hogy ha igazán nemzeti, s nem reakcionális szellemből indulnák ... mondják meg mit akarnak? Horvát országnak mindent, magát az elszakadást is, menjenek, s legyünk jóbarátok ... hiszen mi ketten valánk a horvát ügyben évek óta a nemzet Cassandrái...”

Ez is bizonyítja, hogy Csány László hazafisága tisztább annál, mintsem hogy emléket a 48-as eszméket megvalósító szocialista rendszer ellen lehessen felhasználni.

Ha iskoláinkban a hazafiságra való nevelés során haladó hagyományainkat használják fel pedagógusaink, nagyon fontos, hogy Csány emlékét a jelenkori nacionalizmus lerakódásaitól mentesen tárják tanuló ifjúságunk elé. [...]

A szocializmus viszonyai között ugyanis a nacionalizmus már egyértelműen reakciós, visszahúzó, káros. Nem a népek közötti közeledést, hanem a távolodást, az elzárkózást idézi elő. A szocialista országok nemzetközi egysége és együttműködése ellen irányul. A háború erői nemzetközileg szervezettek. Az ilyen nemzetközileg szervezett erővel szemben csak nemzetközi összefogással lehet eredményt elérni.

Csány László emléke a szocialista országokkal való testvéri összefogásra kötelez bennünket és arra, hogy türelmes nevelőmunkával gyomlálgassuk az emberek gondolkodásából a nacionalizmust, a más népek iránti gyűlölködés gondolatát, mint az átkos múlt szörnyű hagyatékát és a háború erőivel szembeni, minél hathatósabb nemzetközi összefogás egyik legfőbb gátló tényezőjét.

(Széni Imre: Csány László és a mai hazafiság. *Zalai Hírlap*, 1965. október 10. 4. p.)

Tudósítás az 1989-es rendszerváltó március 15-e zalaegerszegi eseményeiről

Ezrek és ezrek foglalták el Zalaegerszegen a Csány teret, a környékbeli utcákat, s a házak ablakaiban, az erkélyeken csüngtek az emberek. A Hazafias Népfront, a városi tanács, az MSZMP, a KISZ, valamint az üzemek, a vállalatok, intézmények tegnap délelőtt 10 órakor kezdődő közös ünnepére jöttek a Csány-szoborhoz. A harsonák hangjára lóháton vonultak a térre a 48-as huszárok, jelt adva az ünnepség kezdetének. A Himnusz után Kis T. István, a Hevesi Sándor Színház művészeének előadásában Petőfi: Nemzeti dal című költeménye vezette be az emlékezést, majd Kustos Lajos, a városi tanács elnöke mondott ünnepi köszöntőt. Bevezetőben a következőket hangoztatta: – Közel másfél évszázad távlatából is tisztán csillog az 1848-as forradalom és az azt követő szabadságharc szelleme. Minden korhoz van üzenete, amely hamisítás és átköltés nélkül tovább örökíthető. Olyan nagyságokat tud felmutatni, akiknek önfeláldozását és bátorságát, haladó szellemiségét és honszeretetét nehéz túlszárnyalni. E szavak után felidézte március 15-e előzményeit, majd a felejthetetlen nap eseményeire emlékezett a szónok, kiemelve annak zalai vonatkozású történéseit. Idézte az első népképviselői országgyűlést, ahol megyénk olyan kiválóságai nyertek bizalmat, mint Csány László, Csertán Sándor és Deák Ferenc. Ekkor mindenki úgy érezte, hogy jó magyarnak lenni – említette Kustos Lajos, majd így folytatta: – Csány László neve a dicső 48-as korszaknak többi intéző és irányítója nevével együtt arany betűkkel van bevésve a magyar nemzet történetébe. A megtisztelő kormánybiztosi megbízatás előtt Zala megye alispánja, a zalai ellenzéknek vezére. Deák Ferenc is. miniszteri tárcát vállal az első felelős magyar kormányban. Hát hogyan lenne büszke rájuk nemzetünk és szűkebb pátriánk!

A következőkben napjainkról beszélt Kustos Lajos, amikor ismét a világ érdeklődésének középpontjába kerültünk. Mint mondta, olyan helyzetben vagyunk, hogy sikerünk vagy kudarcunk szinte kizárólag rajtunk múlik. – Sorsfordító történelmi időköt élünk – mondta, majd feltette a kérdést: Tudunk-e élni a történelmi lehetőségekkel? Erre így válaszolt: – Tudunk, ha szót értünk egymással, ha különböző réteg- és csoportérdekek összehajtanak. A nemzeti megbékélés egy nagy lehetősége a mai nap. Majd ezekkel a szavakkal fejezte be ünnepi beszédét a szónok: – Március 15-e ne legyen a viták napja! Lehetnek és vannak jogos sérelmek, lehetnek és vannak különböző társadalmi célok, 1848. március 15-e azonban olyan napja a történelemnek, amely felette áll a megosztó érdekeknek, a szétválasztás szándékának. Éljen szabadságharcos elődeink emléke és megbékélésre, kibontakozásra vágyó magyar népünk összefogása. Az ünnepi köszöntő után emlékműsor következett. Petőfi verseit szavalták, a táncosok az alkalomhoz illő toborzó, regrutázó táncokat mutattak be, majd befejezésül ismét a Nemzeti dal hangzott el, de ekkor megzenésített változata a Lorenzó együttes előadásában. Koszorúzás következett. Petőfi Sándor nevét viselő iskolák, szocialista brigádok, a Csány László Közgazdasági Szakközépiskola, a Mezőgazdasági Szakmunkásképző, valamint a Pénzügyi és Számviteli Főiskola képviselői helyezték el koszorúikat a szobor talapzatán. A megyei, a városi párt és tanács nevében Karvalits Ferenc, a megyei pártbizottság első titkára, Lendvai Miklós, a városi pártbizottság első titkára, illetve Varga László, a megyei tanács elnöke és Kustos Lajos, a városi tanács elnöke koszorúzott. Rajtuk kívül a város, a megyei és a városi tömegszervezetek, a fegyveres erők és testületek is elhelyezték a megemlékezés koszorúit. Az ünnepség a Szózat hangjaival ért véget.

Amint a Csány-szobornál véget ért az ünnepség, a résztvevők egy része a Deák térre vonult; ahol a Magyar Demokrata Fórum és a FIDESZ helyi csoportja rendezett megemlékezést. A megyei könyvtár lépcsőjén hatalmas nemzeti színű zászló kölcsönözte az ünnepi hangulatot, s a Technikai Szünet tagjai gitárszóval, s dallal fogadták az érkezőket. A közösen énekelt Szózat, s a Petőfi emléket idéző szavalat után Szabolcs Péter szobrászművész mondott köszöntőt: – Tisztelegni jöttünk ma itt össze, a forradalom, a nagy elődök tiszteletére. Március 15. olyan nemzeti kincsünk, amelynek megbecsülése erkölcsi kötelességünk. Erőt és hitet adó kiapadhatatlan forrás volt abban az időben is, amikor a nemzetietlen akart a nemzeti fölé kerekedni, amikor a reakció állta útját a haladásnak. Felidézve a márciusi ifjak elszántságát, a beszédet megszakítva elhangzott a 12 pont, a magyar nemzet 1848-ban megfogalmazott követelése. Majd Deák Ferenc gondolataira hivatkozva napjaink tennivalóiról, így folytatta a szónok: – A tenniakarás, az építés ma a forradalmi tett! Aki ezt nem veszi tudomásul, legyen bármilyen pozícióban is, azt vesse ki magából a közösség. Csak azokkal vállaljuk a közösséget, akik azon fáradoznak, hogy a munka, a demokrácia megint a becsület és tisztesség dolga legyen... A jogállamiság megteremtésének mostani nehéz helyzetében nagyon fontos, hogy pontosan tisztázzuk a szavak jelentését. Ha az új Alkotmányba visszakerül a „szocializmus” szó, akkor annak emberhez méltó minőséget kell hordoznia. Mondanivalóját így fejezte be: – Az a magyar zászló, amely alatt most összegyűltünk, jelképezze együvértartozásunkat az országgal, a nemzettel és a forradalmakkal.

A beszéd záróakkordjaként a Nemzeti dal közös elmondására szólította fel a jelenlevőket, majd harangzúgás kíséretében koszorúkat és virágokat helyeztek el a haza bölcse, Deák Ferenc szobránál. Az ünneplők ezután – 48-as huszárokkal a menet élén – a Csány László emlékműhöz vonultak. Itt olvasták fel a „Mit kíván a magyar nemzet 1989-ben” címmel megfogalmazott, mai 12 pontot, amelyben többek között kérik a szólás-, a sajtó- és lelkiismereti szabadságot, valódi népképviselést és többpártrendszert, ésszerű gazdálkodást, működő piacot, nemzeti önbecsülést. A koszorúk és virágok elhelyezése után a megemlékezés a Himnusz közös éneklésével fejeződött be.

(Ünnepi gyűlések és koszorúzások Zalaegerszegen [részletek]. *Zalai Hírlap*, 1989. március 16. 1. p.)

■ FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL ZML) IV.402.a. Közgyűlési jegyzőkönyvek

MNL ZML V.1606. Zalaegerszeg Város Képviselő-testületének jegyzőkönyvei

MNL ZML V.1607c. Zalaegerszeg város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok

Budapesti Hírlap (1883–1939) <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BudapestiHirlap/>

Pesti Hírlap (1840–1849) <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/PestiHirlap/>

Pesti Napló (1850–1939) <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/PestiNaplo/>

Vasárnapi Ujság (1854–1921) <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/VasarnapiUjsag/>

Balatonvidék (1900–1917) https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_zala_megye_balatonvidek/

Magyar Paizs (1900–1917) https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_zala_megye_magyar_paizs/

Zala (1948–1953) https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_zala_megye_zala/

Zala megye (1882–1910) https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_zala_megye_zalamegye/

Zalai Hírlap (1956–2018) <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/ZalaiHirlap/>

Zalamegyei Ujság (1920–1944) https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_zala_megye_ZalamegyeiUjsag/

Béres Katalin – Kiss Gábor: *Csány László kultusza Zala megyében*. In: Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790–1849. Szerkesztette Molnár András. Zalaegerszeg, 1990. 289–308. p.

Béres Katalin: *Borbély György. Egy vidéki értelmiségi a századfordulón*. In: Zalai Múzeum 10. Zalaegerszeg, 2001. 205–218. p.

CSÁNY LÁSZLÓ

AZ 1848–1849. ÉVI
ORSZÁGGYŰLÉS MÁRTÍRJAI

Csány László a reformkor és 1848–1849 történeteinek egyik legszimpatikusabb alakja, akinek emlékét a polgári átalakulásért minden áldozatra kész hazafiként őrizte meg szűkebb pátriája. Komoly szerepe volt Zala vármegye ellenzékének megszervezésében, s Deák Ferenc egyik legmegbízhatóbb munkatársa volt. 1848 tavaszán királyi biztosként őt bízták meg a Dunántúlon kibontakozó mozgalmak leszerelésével és a horvát haderő által fenyegetett Dráva-vonal védelmének megszervezésével. Forradalmi főkormánybiztosként kimagasló érdemeket szerzett a hadsereg-szervezésben, majd Erdély biztosításában. 1849 tavaszától, pályája csúcán, a Szemere-kormányban a közlekedési és közmunkaügyi tárcát vezette. Nem vonult emigrációba, s jellemét talán legjobban a kivégzéséről terjedő történet adja vissza: „hazámért ezt is, szívesen” szavakkal lépett a bitófa alá.

Az Országgyűlési Múzeum szervezésében 2021. október 6-án megtartott konferencián a felkért előadók politikai pályafutásának legmozgalmasabb periódusait elemezték megmaradt tekintélyes iratanyagának felhasználásával. Ebből az is kiderült, hogy a szabadságharc leverése után a megtorlást levezénylő Haynau tábornoszernagy pontosan megfelelt megbízói akaratának, s Csány kivégzésével nemcsak a szabadságharc egyik legfontosabb szervezőjét végeztette ki, de kegyetlen üzenetet is küldött a korabeli közéletnek: minden forradalmi magatartás a legkeményebb retorziót vonja maga után. Számunkra azonban emléke a megalkuvást nem ismerő hazafiként őrződött meg. Konferenciánk és a tanulmánykötet ezt kívánja erősíteni.

A tudományos ülés előadói, kötetünk szerzői a közlés sorrendjében: Molnár András, Kemény Krisztián, Pelyach István, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Németh György és Béres Katalin. A konferencia fővédnöke Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt.

